

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne
a právne vzťahy

Ročník VII.

2/2009

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Medzinárodné vzťahy 2/2009, ročník VII.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: lipkova@euba.sk

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Richard Woltemar, PhD.

Jazyková redaktorka:

PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN 1336 – 1562

Obsahové zameranie

Variability of Contents

Vedecké články

Scientific articles

Diskusie

Discussion

Názory

Opinions

Prehľady

Surveys

Informácie

Information

Tézy doktorandov

Doctorand's Thesis

Recenzie

Reviews

Obsah

Content

Vedecké články

NOVÝ REGIONALISMUS: PROCES A TEORIE Mgr. et Mgr. Vilém Řehák	7
HOLANDSKO A INTEGRAČNÉ ÚČINKY V EMPIRICKÝCH ŠTÚDIÁCH Ing. Samuel Kovács	21
UKAZOVATELE VÝKONU LETECKEJ DOPRAVY A ICH VZŤAH K HDP Ing. Martin Grančay	33

Diskusie

EFEKTIVITA AKO CENTRÁLNY PROBLÉM ROZVOJOVEJ POMOCI A SPOLUPRÁCE Ing. Michal Ščepán	45
ROBLÉMY SOCIÁLNEJ INTEGRÁCIE VYSOKOŠKOLSKEJ MLÁDEŽE NA SLOVENSKU V KONTEXTE PRIORÍT EURÓPSKEHO RÁMCA MLÁDEŽNÍCKEJ POLITIKY A STRATÉGIE EÚ PRE MLÁDEŽ doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.	57
MIGRAČNÁ POLITIKA Ing. Andrej Markovič	79

Názory

MEDZIKULTÚRNE VZŤAHY A ICH LIMITY doc. PhDr. Marta B. Zágoršeková, CSc.	96
---	----

Prehľad

PREHEAD EURÓPSKÝCH STRATÉGIÍ V RÁMCI SPOLOČNEJ DOPRAVNEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE V ROKOCH 2001 AŽ 2009 Mag. Ján Matuška	105
EKONOMICKÁ INTEGRÁCIA KRAJÍN ASEAN Mgr. Júlia Hurná	113

Informácie

VÝZNAM MEDZINÁRODNÉHO POHYBU PRACOVNÝCH SÍL PRE MOLDAVSKÚ REPUBLIKU
Ing. Leonid Raneta_____124

ECONOMICS: A BAHÁ'Í PERSPECTIVE
Farah Imani, MBA_____134

Tézy doktorandov

**PROCES RATIFIKÁCIE LISABONSKEJ ZMLUVY VO VYBRANÝCH ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH
EURÓPSKEJ ÚNIE**
Mgr. Adriana Újová_____142

ABSTRAKT

Článek se zabývá fenoménem tzv. nového regionalismu jako jednoho z významných procesů v současné světové ekonomice. Pojem nový regionalismus označuje novou fázi regionalismu od poloviny 80. let, která je charakteristická jak kvantitativními, tak především kvalitativními změnami regionalismu, k nimž došlo v důsledku politické a ekonomické transformace světa. Vedle komparativního srovnání starého a nového regionalismu se článek věnuje otázce terminologie spojené s regionalismem, vztahem mezi regionalismem a multilaterálními jednáními na půdě WTO a v neposlední řadě teoretickou reflexí procesu nového regionalismu a pěti základními skupinami teorií nového regionalismu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Nový regionalismus, světová ekonomika, globalizace, multilateralismus, teorie nového regionalismu.

ABSTRACT

This article deals with the phenomenon of so-called new regionalism as one of the most important trends in world economy. The term new regionalism represents new phase of regionalism in world economy since the mid-1980's which is characterised by quantitative and mainly by qualitative changes caused by political and economic transformation of the world. This article provides comparison between old and new regionalism, relation between regionalism and multilateral negotiations at the WTO and finally theoretical reflexion of the new regionalism and five main groups of theories of new regionalism.

KEYWORDS

New regionalism, world economy, globalization, multilateralism, theories of new regionalism.

Úvod

Současný vývoj světové ekonomiky charakterizují dva významné a z historického pohledu relativně nové procesy: globalizace a regionalizace. Globalizaci charakterizují aspekty jako přerůstání ekonomické aktivity přes národní hranice a pokles významu teritoriálních hranic, růst vzájemné závislosti, rozšiřování ekonomických vztahů a intenzivní internacionalizace ekonomické aktivity. Počátky internacionalizace ekonomik lze datovat již do období sklonku 19. století jako důsledek zámožských objevů, technického pokroku, rozvoje kapitalismu a mezinárodního obchodu a vytvoření stabilního rámce pro obchod v podobě zlatého standardu. Ve 20. století postupuje internacionalizace ekonomik vpřed a po krizovém meziválečném období získává nový impuls v podobě liberalizace obchodu v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT, 1947) a Světové obchodní organizace (WTO, 1995). Jednání na úrovni WTO jsou multilaterální, zahrnují celou členskou základnu čítající 153 států a jejich postup směrem k další liberalizaci obchodu je proto jen velmi pozvolný.

Reakcí na pomalou liberalizaci na celosvětové úrovni jsou procesy regionalizace a regionalismu. Zatímco regionalizace je objektivním procesem regionálního vymezení mezinárodních ekonomických vztahů, regionalismus je strategií států vedoucí k ovlivnění tohoto regionálního vymezení. Oba procesy nejsou nijak novými fenomény, jejich počátky můžeme nalézt již v expanzi starověkých říší ve Středomoří před našim letopočtem či na jeho začátku. Po druhé

světové válce došlo k výraznému nárůstu regionalismu v podobě ekonomické integrace a vytváření zón volného obchodu a celních unií, souběžně také dochází k teoretické reflexi regionalismu a vzniku řady teoretických přístupů, které můžeme označit souhrnně jako „teorie starého regionalismu“ (též geografický regionalismus). Na přelomu osmé a deváté dekády ovšem dochází k významným kvalitativním a také kvantitativním proměnám regionalismu, pro něž se posléze vžil termín „nový regionalismus“ (poprvé tento termín použil v roce 1993 Jagdish Bhagwati).

1 Starý (geografický) regionalismus

První fází regionalismu je tzv. militantní regionalismus. Jeho projevem bylo vytváření rozsáhlých regionálních či kontinentálních impérií, vycházejících z touhy rozšířit svou moc a politicky a ekonomicky ovládnout území ve své geografické blízkosti a založených především na vojenské síle. Do této fáze patří například sjednocování čínských provincií a následná expanze v období dynastií Čching, Chan a Tchang, impérium Alexandra Velikého, expanze starověkého Řecka a Říma, Francká říše, Kalmarský svaz a další.

V 19. století nastupuje fáze tzv. ekonomického regionalismu. Průmyslová revoluce a rozvoj technologií a dopravy vedly k rozvoji obchodu, který začal překračovat politické hranice národních států. V poslední čtvrtině století nastává období liberalizace obchodu a odstraňování obchodních bariér, které se projevilo mj. vznikem řady celních unií (Švédsko-Norsko, Zollverein, Latinská měnová unie ad.). Současně je toto období charakteristické podpisem řady dohod mezi velmocemi, které měly nejen ekonomickou, ale především vojensko-bezpečnostní a politickou motivaci. Začíná období vymezování sfér vlivu, spojené s koloniální expanzí evropských mocností do Asie a Afriky jako zřejmou reakcí na Monroeovu doktrínu (1823) vyhlášenou americký kontinent jako zájmovou sféru USA. Koloniální expanze současně znamená, že regionalismus začíná překračovat geografické vymezení a evropské průmyslové velmoci hledají odbytiště své produkce a zdroje surovin nejen ve svém geografickém sousedství.

Po první světové válce přichází období tzv. zlovolného (silového, nátlakového) regionalismu. Světová ekonomika je charakterizována návratem k ekonomickému nacionalismu a vznikem tří ekonomických bloků dominantních ekonomik a jejich měn, amerického dolaru, britské libry a francouzského franku. Současně se vynořují další nové velmoci snažící se ovládnout ekonomické zdroje ve své geografické blízkosti (Německo, Japonsko, Rusko, Itálie), i v jejich případě má však expanze zřejmé politické a vojenské konotace. Potvrzuje se, že regionalismus je nástrojem geopolitiky a velmoci jeho prostřednictvím usilují o vymezení sfér vlivu (Kučerová 2006a: 76).

Po druhé světové válce nastává období hegemonického (politického) regionalismu, v němž nabývá navrch strategicko-bezpečnostní motivace, byť povětšinou prakticky vyjádřená hospodářskou spoluprací (americký Marshallův plán, vznik Evropského společenství uhlí a oceli a později Evropského hospodářského společenství, Rada vzájemné hospodářské pomoci). Tato čtvrtá fáze regionalismu je charakteristická formalizovanou spoluprací v podobě mezinárodních organizací a jejich institucí, jejichž nárůst do značné míry souvisí s procesem dekolonizace a nárůstem počtu států v mezinárodním systému. Poválečný regionalismus reflektoval realitu studené války mezi dvěma supervelmocemi a hlavní roli v něm hrála racionální kalkulace moci, bezpečnosti a zájmů. Hledala se poválečná (resp. studenovělečná) rovnováha moci (Fawcett 2008: 6). Aniž by státy zpochybovaly multilaterální jednání GATT, hledaly souběžně také ochranu vlastních zájmů. Vznikla proto řada bezpečnostních a ekonomických aliancí, vedle nich ale vznikla obzvláště ve třetím světě také řada multifunkčních organizací, jejichž funkčnost se však postupem času ukázala jako velmi omezená. Od 60. let proto dochází ke vzniku řady subregionálních organizací s omezeným záběrem, ekonomickým, bezpečnostním či jejich kombinací (typicky například vznik Jihoafrické rozvojové konference SADCC jako politické i ekonomické protíváhy apartheidní Jihoafrické republiky), jejichž úspěch však byl také jen velmi skrovný. Tato vlna regionalismu měla výrazný rozvojový akcent a často kladla důraz na regionální soběstačnost. Zřejmý mimoekonomický zájem regionalismu dále potvrzuje také institucionalizovaná spolupráce EHS/EU a zemí skupiny ACP, v níž spíše než o ekonomickou pomoc zemím třetího světa jde o politické a

strategické cíle, tj. zachování vlivu v bývalých mimoevropských koloniích. Od druhé poloviny 80. let se však regionalismus výrazně proměňuje a vstupuje do své páté fáze.

2 Nový regionalismus

Tato pátá fáze je charakterizována především zásadními kvalitativními změnami regionalismu. Mezi klíčové patří překročení geografické determinace, které bylo hlavním aspektem starého regionalismu. Spojenectví a ekonomická spolupráce se nevytváří (jen) na základě geografické blízkosti, ale na základě podobného vývoje ekonomik. Výsledkem je nárůst počtu bilaterálních dohod oproti multilaterálním, které převažovaly v předchozí vlně regionalismu. Novým prvkem je také to, že se stále častěji jedná o smlouvy, v nichž na jedné straně stojí regionální organizace a na druhé straně stát. V předchozím období se vždy jednalo o smlouvy mezi státy, navíc mezi státy "téhož světa" (Sever-Sever, Jih-Jih). Významným rysem nového regionalismu je to, že se objevují dohody Sever-Jih. Mezi typické příklady nového regionalismu tak patří dohoda mezi regionální organizací Severu a státem Jihu, povětšinou se jedná o nejvyspělejší stát regionu (např. EU-JAR, EU-Mexiko, EU-Chile, EU-Izrael). Do budoucna lze očekávat, že se objeví také dohody mezi dvěma regionálními organizacemi (v jednání je například dohoda EU-MERCOSUR). Zdá se, že vývoj směřuje k tomu, že se v blízké budoucnosti regiony (především pak v první řadě Evropská unie) stanou samostatnými aktéry světové politiky.

Zajímavé je, že se většinou jedná o dohody o zónách volného obchodu, což by dle klasické Balassovy klasifikace (Balassa 1966) znamenalo regresi v hloubce integrace oproti předchozím favorizovaným celním uniím. Ve skutečnosti se ale jedná o prohloubení integrace. Uvedené dohody se označují za tzv. komplexní zóny volného obchodu, které sice formálně jsou pouze zónami volného obchodu, ale obsahují také určité prvky společného trhu. Oproti původním dohodám se komplexní zóny volného obchodu nezabývají jen obchodem se zbožím, ale liberalizací všech sektorů včetně služeb, investic a pracovní síly, dále duševním vlastnictvím či ekologickými nebo pracovními standardy, vytváří silný právní rámec pro veřejné zakázky nebo antidumpingová opatření. Vedle čistě ekonomického či bezpečnostního tak integrace získává také politický, ale i sociální a kulturní aspekt, z mělké integrace se přechází do stadia hluboké integrace. Jejich institucionální struktura je však slabá a spolupráce probíhá striktně na bázi mezivládního přístupu.

Nový regionalismus má povětšinou smluvní charakter a zapojuje větší okruh aktérů, účastní se ho až na ojedinělé výjimky v podstatě všechny země světa. Kvantitativně narůstá počet regionálních obchodních dohod (RTA). Zatímco v době přerodu GATT ve WTO existovalo kolem 120 RTA, v současné době je u WTO registrováno 230 funkčních dohod, přičemž dalších 191 dohod již v současnosti funkčních není. To znamená, že od roku 1948 doposud vzniklo ve světě 421 RTA.¹ Další dohody jsou navíc funkční, leč dosud neregistrované.² Regionální integrace již není nadále vedena jen státy, ale i spektrem dalších aktérů na národní i nadnárodní úrovni (občanská společnost, nadnárodní korporace...). Důležitým prvkem dohod je jejich orientace navenek v duchu zásady nediskriminace dle čl. 24 GATT (tj. regionální obchodní dohody jsou přípustné za předpokladu, že jejich vznikem dochází k odbourání vnitřních bariér na prakticky veškerý obchod mezi členskými státy a současně nedochází ke zvýšení tarifů vůči nečlenům, jinými slovy dohoda usnadní obchod mezi členy a nedotkne se obchodu mezi členy a nečleny), hovoří se proto o tzv. otevřeném regionalismu. V neposlední řadě lze jako jeden z nových prvků regionální integrace zmínit také tzv. vícerychlostní integraci, kdy určitá část členských zemí postupuje v integračních snahách rychleji, než ostatní (můžeme pozorovat u Evropské unie, ale také v Asii či Africe).

Podívejme se nyní na příčiny, které umožnily nástup nového regionalismu. Ty můžeme rozdělit do dvou základních skupin na příčiny ekonomické a příčiny (geo)politické. Hlavní ekonomickou příčinou je bezesporu postupující globalizace, završení procesu postupného otevírání ekonomik, kdy se u všech participujících států zvyšuje jejich závislost na mezinárodním obchodu,

¹ Stav k 15. prosinci 2008. Aktualizovaný seznam notifikovaných regionálních obchodních dohod je k dispozici na adrese www.wto.org/english/tratop_e/region_e/summary_e.xls. Ověřeno 2009-02-15.

² Což je zřejmý posun od situace v letech 1950 až 1990, kdy řada uskupení sice formálně existovala, ale fakticky nevykonávala žádnou výraznější činnost, resp. tato činnost neměla výraznější efekty.

na mezinárodních tocích kapitálu, migraci pracovních sil a především na směně vědeckotechnických informací (Kučerová 2006c: 180). Dochází k omezení role státu ve světové ekonomice, naopak narůstá vliv a význam nadnárodních ekonomických aktérů. Zlepšení podmínek pro pohyb zboží z hlediska technologického i dopravního zůstává konkurenci a vyvolává tlak na konkurenceschopnost, tím pádem také na efektivitu. Důsledkem globalizace je tak mj. out-sourcing a offshoring, přesouvání výroby do zemí s nižšími náklady, které vyvolává tlak na standardizaci institucionálního prostředí. K jejímu vyjádření došlo např. v roce 1994 přijetím dohod GATS o obchodu se službami, TRIM o investicích a TRIPS o duševním vlastnictví v rámci Uruguayského kola jednání GATT. Současně je však nový regionalismus také reakcí na pomalý postup multilaterálních jednání na půdě GATT a WTO, která se omezila v podstatě na obchod s průmyslovými výrobky, zatímco obchod s agrární produkcí, pro rozvojové země zásadní, zůstává omezen přetrvávajícími bariérami ze strany rozvinutých zemí. Vytváření regionálních bloků tak bylo jakousi pojistkou pro případ krachu multilaterálních jednání (Sampson 2003: 4). Hettne (2003: 31) označuje regionalismus jako politickou a společenskou odpověď na expanzi trhu se všemi jeho nedokonalostmi.

Podle Paula Krugmana je regionalismus jednodušší, protože multi-lateralismus díky značnému množství účastníků umožňuje bez větších nákladů nespolupracovat a současná povaha obchodních bariér je mnohem složitější a netransparentnější, než kvóty a cla diskutovaná v rámci GATT, což ztěžuje celé vyjednávání. Navíc ztráta ekonomické dominance USA ztěžuje průběh jednání, což je ještě dále prohloubeno socio-ekonomickými a politickými rozdíly mezi Asií a atlantickými ekonomikami (citováno v Baldwin 1997: 874).

Dalším významným ekonomickým faktorem je samotný vývoj světové ekonomiky. Po pádu bipolárního uspořádání světa došlo ke sjednocení světové ekonomiky na bázi navenek orientovaného liberalismu, což bylo mj. spojeno s vlnou liberalizačních reforem v rozvojových zemích. Vedle tržní ekonomiky se rozvojové země v politické rovině přiklání k pluralitní demokracii a dochází tak celosvětově ke sjednocení společenských modelů jak v ekonomické, tak politické rovině (Mistry 2003: 121). Současně dochází ke změně v rovnováze světové ekonomiky, po dlouhá léta dominantní ekonomická velmoc USA je doplněna sjednocující se Evropou budující jednotný vnitřní trh a měnovou a hospodářskou unii a také novými asijskými ekonomickými velmocemi. Významným faktorem je také vnitřní diferenciací rozvojových zemí a konec mýtu existence třetího světa jako jednotné entity (Fawcett 2004: 26), který se rozdělil na ropné země, nově industrializované země a agrární ekonomiky. V neposlední řadě je pak třeba zmínit prohloubení ekonomické integrace v Evropě a vznik Evropské unie jako pozitivního příkladu pro ostatní světové regiony, současně však vnímaného jako hrozba tzv. evropské pevnosti (*fortress Europe*), tj. uzavřeného bloku integrovaných evropských ekonomik.

Z politického hlediska je hlavním předpokladem nového regionalismu konec studené války, decentralizace světového systému a jeho multipolarita. Bezpečnostní hrozby jsou spíše regionálního než globálního charakteru, a tak v novém prostředí dochází ke změně postojů hlavních hráčů, především USA a nejprve Gorbačovova Sovětského svazu a posléze nástupnického Ruska k regionalismu. USA po druhé světové válce vnímaly regionalismus jako specificky evropskou strategii spojenou se zadržováním komunismu a Německa a preferovaly multilaterální jednání na globální úrovni. V osmdesátých letech dochází ke změně amerického postoje a USA se stávají aktivním aktérem regionální integrace. Nový zájem o regionalismus je patrný také u rozvojových zemí, které se snaží najít náhradu za odcházející supervelmoci namísto externího spojenectví v domácích strukturách. Politickou i ekonomickou sférou postupuje strach rozvojových zemí z jejich marginalizace a zranitelnosti, který je navíc umocněn omezeným přínosem dosavadních preferencí, které se obvykle netýkaly exportní produkce rozvojového světa, tj. zemědělské produkce (Burfisher et al. 2003: 8). Neekonomickým aspektem globalizace významným pro rozvoj nového regionalismu je komunikační a informační revoluce 80. a 90. let, v jejímž důsledku dochází ke smršťování času a prostoru.³

³ „Globalizace vytváří relativní smršťování času a prostoru, vzájemné provazování globálních a místních sociálních a kulturních podmínek (včetně ekonomických a politických struktur) a rezultuje

Nástup nového regionalismu je tak podmíněn komplexní sítí změn, k nimž na přelomu 80. a 90. let došlo v důsledku ekonomické i politické transformace světa. Kučerová (2005: 59) shrnuje nový regionalismus jako renesanci přirozených vazeb na základě maximalizace užítku pro většinu participujících, kdy jde o efektivnější využívání disponibilních zdrojů. To potvrzuje, že nový regionalismus je v zásadě ekonomickým fenoménem a součástí zásadní strukturální transformace globální politické ekonomie, jejíž podstatou je restrukturalizace vztahu mezi politickou autoritou a trhem (Spindler 2002: 3, 25). To však bylo umožněno také společenskými/politickými změnami spojenými s pádem východního bloku. Tak jako se po válce hledala nová stabilita v kontextu studené války, tak se i po roce 1990 hledala nová stabilita v kontextu post-hegemonického prostředí (Teló 2001: 4).

3 Region, regionalismus, regionalizace: Definice pojmů

Vysvětlení příčin a projevů nového regionalismu vyžaduje také přesné definování některých pojmů, které se v souvislosti s novým regionalismem objevují. Nejvhodnější je začít samotným pojmem **region**. V klasickém pojetí je region především geograficky vymezeným pojmem, jak jsme však již uvedli, nový regionalismus toto geografické vymezení překračuje a spíše definuje region v duchu sociální, ekonomické, politické či organizační koheze.

Velmi obecně bychom mohli region definovat jako seskupení dvou či více zemí, jež nabývají různého stupně spolupráce a integrace (Cihelková 2005: 3). Touto definicí tak jasně odlišujeme geografický region od regionu ve smyslu nového regionalismu, tj. ve smyslu regionální integrace. V tomto smyslu lze region nejčastěji a nejjednodušeji ztotožnit s členskou základnou konkrétního regionálního uskupení, toto určení je však současně značně problematické s ohledem na značně se překrývající členství států v organizacích. Evropský region by pak bylo možno definovat v rámci členství v Evropské unii, nicméně tím by řada zemí zůstala mimo, přestože kulturně i ekonomicky nepochybně patří k evropskému regionu (Norsko, Švýcarsko). Nutně tak musí dojít k rozšíření evropského regionu o země Evropského společenství volného obchodu, a ani pak nebude celý definiční problém uspokojivě vyřešen. Minimálně země západního Balkánu obvykle též považujeme za součást evropského regionu, přesto by Chorvatsko zůstalo na základě této definice mimo. Rozšířením o státy usilující o členství se dostaneme do opačného problému. Do evropského regionu jsme tímto zahrnuli také Turecko, nad jehož příslušností by ovšem nepochybně byla mnohem nižší shoda, než v případě Chorvatska. Pokud bychom region definovali na základě organizace NATO, pak se bude jednat o atlantický bezpečnostní region, jehož členem se ze strategických důvodů stalo právě také Turecko. Obzvláště po roce 1990 však můžeme tento region definovat i na základě určitých sdílených hodnot nejen v oblasti politicko-bezpečnostní, ale i společensko-kulturní, a přítomnost Turecka se z tohoto pohledu opět jeví jako problematická. Zajímavým případem je také Izrael, geograficky náležející do regionu blízkého Východu, kde je však obklopen povětšinou nepřátelsky naladěnými arabskými státy. Ekonomicky i geostrategicky by bylo možno Izrael přiřadit k regionu evropskému či spíše atlantickému, nicméně jeho formálním členem Izrael není. Případný vstup Turecka do Evropské unie nebo Ukrajiny a především Gruzie do NATO by pak nutně musel vést k dramatickému přehodnocení celého konceptu evropského a atlantického regionu. Je tedy třeba důsledně rozlišovat mezi geograficky, potažmo též kulturně a historicky determinovaným regionem a regionem ve smyslu regionalismu, tj. regionu, který je podložen institucionálně (viz výše uvedený příklad evropský region vs. region Evropské unie).

Je tedy evidentní, že region ve smyslu regionalismu není přirozeným a neměnným konceptem, ale naopak, že je konceptem sociálně konstruovaným a tudíž proměnlivým.⁴ Jako paralelu a potvrzení můžeme uvést členskou základnu evropské fotbalové asociace UEFA, do níž náleží nejen zmíněné Turecko a Izrael, ale také Gruzie, Arménie, Azerbajdžán a od nedávna

v narůstání vzájemné závislosti v mnoha sférách lidské existence“ (Suša 2004: 1). Podobně o smršťování času a prostoru hovoří např. také Bach (2003: 26) a další.

⁴ Viz pojetí Alexandra Wendta, podle něhož mezinárodní vztahy jako celek jsou sociální konstrukce vnímaná státy a reprodukována jejich interakcemi, přičemž stát a jeho identita jsou nestabilní a proměnlivé veličiny (citováno v Rosamond 2000: 172).

dokonce i Kazachstán. V současné době tak evropský fotbalový region sahá od Islandu a Kanárských ostrovů až po středoasijské stepi.

Výše uvedená obecná definice regionu je tedy zřejmě příliš obecná na to, aby dokázala postihnout skutečnou podstatu regionu. Tavares (2004: 5) ve své definici postihuje více aspektů spojených s existencí regionu: region je konstrukce překračující státní hranice, založená na teritorialitě (geografické blízkosti), s určitou mírou jednotnosti (definované v termínech kulturních, historických, sociálních, politických či ekonomických), vytvářená v procesu sociální interakce různých rozdílných aktérů a motivovaná různými a neztídka protichůdnými principy. Podobně i Page (2001: 5) definuje region na základě více kritérií jako skupinu zemí, které vytvořily právní rámec pro spolupráci, mají mezi sebou významné ekonomické vztahy, mají záměr, aby spolupráce byla trvalá (tj. existuje zde politická vůle k dlouhodobé spolupráci), a je zde možnost toho, že se region bude vyvíjet či měnit. V řadě případů má také vznik regionu významnou bezpečnostní funkci a/nebo je spojen s otázkou identity (sdílené představy, sdílené zájmy).

Celá koncepce regionu je navíc dále zpřehledněna dílčím členěním na pojmy jako makroregion, mezoregion, subregion či mikroregion, jejichž definice se často diametrálně liší. Pojmem **makroregion** se nejčastěji označují tři součásti světové ekonomické triády, tj. evropský makroregion, asijsko-tichomořský makroregion a americký makroregion. Při pohledu na mapu světa je však zřejmé, že čtvrtým makroregionem je Afrika (případně spolu s arabským blízkým Východem), byť její pozice ve světové ekonomice je diametrálně odlišná, a za samostatný makroregion by bylo možno označit také postsovětský prostor.⁵ Pojem **mezoregion** je obvykle synonymem pro to, co se běžně označuje jako region bez bližšího určení, tj. pro skupinu geograficky sousedících států sdílejících stejné kulturní, politické a ekonomické hodnoty (mezoregiony západoevropský, blízkovýchodní, západoafrický, jihoafrický, latinskoamerický, indický ad.). Pod pojmem **subregion** obvykle rozumíme menší geografický celek v rámci regionu vyznačující se v jeho rámci užším spojenectvím (v rámci Evropské unie například Benelux, Pobaltí nebo Visegrádská čtyřka, v Africe například frankofonní subregiony se společnou měnou frankem CFA). Pojem **mikroregion** pak označuje menší celky na nižší než státní úrovni. V původním významu slova se jednalo o celky v rámci národních států, nyní však častěji jde o formy příhraniční spolupráce mezi sousedícími oblastmi dvou či více států s podobnými socio-ekonomickými a politickými charakteristikami a problémy. V Evropě se jedná především o tzv. euroregiony, obecně pak dále o tzv. trojúhelníky růstu (*growth triangles*), rozvojové koridory, vývozní výrobní zóny (*export-processing zones*) a další formy.

Dalšími klíčovými pojmy jsou regionalizace a regionalismus. Základní rozlišení mezi pojmy je, že regionalismus je politickým zájmem organizovat svět skrze regiony, zatímco regionalizace je procesem vytváření regionů. V zásadě existují dva obecné typy **regionalizace**. Ta může probíhat autonomně, a pak se jedná o spontánní typ spolupráce vyplývající ze vzájemné ekonomické závislosti, nejčastěji v podobě samovolného ekonomického a společenského sblížení v příhraničních oblastech (typickým příkladem jsou tzv. euroregiony). Na druhé straně však regionalizace může být chápána také jako projev či důsledek regionalismu, tj. jako důsledek politického procesu vytváření regionů. V každém případě je výsledkem regionalizace rostoucí ekonomická provázanost v rámci určitého geografického prostoru.

Regionalismus je naproti tomu politickým projektem, vládní strategií, projevem geopolitiky (Kučerová 2006a: 72), soustavou teoretických idejí a principů o procesu regionalizace (Tavares 2004: 7), systémovým přístupem k ovlivňování své pozice v rámci mezinárodních vztahů (Kučerová 2006b: 80) či z hlediska nového regionalismu konkrétně obchodní a hospodářskou politikou státu směřující k liberalizaci vztahů mezi dvěma či více zeměmi a přispívající k jejich těsnějším vazbám a vzájemné integraci (Cihelková 2007: 3). Regionalismus je vyjádřen geografickým územím (regionem), konkrétním regionálním projektem v tomto regionu a jeho institucionalizací v podobě regionální integrace (Spindler 2002: 7). Je ovšem třeba mít na paměti, že oba pojmy jsou velmi úzce provázány a jedna a ta samá událost může být současně jak regionalismem, tak regionalizací – viz např. Marshallův plán jako regionalismus z pohledu USA a

⁵ Do něž samozřejmě již nepatří pobaltské státy.

regionalizace z pohledu Evropy, stejně tak i RVHP z pohledu SSSR a ostatních zemí bloku (Kučerová 2006a: 77).

Klasický regionalismus označuje spojení dvou a více zemí do regionu ve smyslu regionální integrace, nový regionalismus však přináší řadu nových variant integrace a tím také rozšiřuje spektrum užívaných termínů. V případě dohody mezi regionem a jednou další zemí, např. mezi EU a Jihoafrickou republikou, hovoříme o tzv. **biregionalismu**; jedná-li se o dohodu regionu s více zeměmi, jako v případě dohody EU s členskými zeměmi EFTA, tj. Norskem, Švýcarskem, Islandem a Lichtenštejnskem, hovoříme o tzv. **multiregionalismu**. Dohoda dvou regionů, například připravovaná dohoda EU-MERCOSUR, se označuje jako **interregionalismus**. Pro dohodu překračující regiony, respektive jdoucí napříč regiony ve smyslu mezoregionů, se vžil termín **transregionalismus** (například dohody mezi EU a skupinou zemí ACP). Posledním termínem je pak **subregionalismus** označující síť integrací v rámci mezoregionu na úrovni subregionů.

4 Globalizace, multilateralismus a regionalismus

Rozvoj regionalismu a nástup nového regionalismu vyvolal rozsáhlou debatu nad otázkou vztahu mezi regionalismem a globalizací, a zdali regionalismus narušuje průběh multilaterálních jednání na půdě WTO. Jagdish Bhagwati a Paul Krugman patří mezi hlavní představitele proudu, podle něž má regionalismus na průběh multilaterálních jednání negativní vliv. Protože každý blok má zájem na maximalizaci výnosů integrace, vede podle nich regionalismus k posilování ochranných opatření členů vůči nečlenům, což se ve výsledku projeví na odklonu obchodu a soupeření mezi jednotlivými regionálními bloky. Nedochází však jen k odklonu obchodu, ale také k odklonu zájmů, kdy členské státy svou vyjednávací kapacitu věnují regionálnímu uskupení namísto WTO, což vede k fragmentaci snah o liberalizaci. Dalším problémem jsou různé právní rámce a mechanismy řešení sporů mezi jednotlivými uskupeními.

Druhý proud naopak vnímá regionalismus jako součást celosvětové snahy po liberalizaci obchodu. Regionální bloky sdružují menší počet států, a proto je zde větší prostor pro dohodu. Regionální integrace vede k liberalizaci obchodu v rámci daného regionu, což působí jako podnět pro další liberalizaci ve větším měřítku, a k zapojení rozvojových zemí či obecně malých zemí, které jinak na fóru WTO nemají významnější hlas. Regionální integrace sice vede k odklonu obchodu, ale stejně tak vede k vytváření obchodu, který v souhrnu převyšuje odklon obchodu. V neposlední řadě představitelé tohoto proudu argumentují tím, že regionalismus probíhá za souhlasu GATT a WTO, což znamená, že nemůže být v rozporu s multilaterálními jednáními. Argumentaci shrnuje Baldwin (1997: 884-885), že regionální integrace není náhradkou multilaterálních jednání, ale naopak je jejich hybnou silou za předpokladu, že nebudou vznikat uzavřená ochranná uskupení především mezi rozvojovými zeměmi, tj. že regionalismus bude probíhat na bázi tzv. otevřeného regionalismu. Svůj koncept rozvíjí v tzv. dominové teorii regionalismu. Baldwin (1997: 865) také upozorňuje na fakt, že státy, které po druhé světové válce stály u zrodu multilaterálních jednání, jsou tytéž státy, které stojí za nárůstem regionalismu v 90. letech. Empirická testování také naznačují, že regionální integrace má pozitivní dopady na úroveň života v členských zemích a zanedbatelné dopady na úroveň života v nečlenských zemích (Burfisher et al. 2003: 13). Regionalismus vede členské státy k ekonomickým reformám a tím vytváří prostředí pro nástup globální liberalizace obchodu (Tavares 2004: 14). Zatímco starý regionalismus ohrožoval multilateralismus, protože fakticky šlo o rozšíření *import substituting strategies* z národní na regionální úroveň, nový regionalismus je otevřenější, takže spíše podporuje zapojení států do multilaterálních jednání, než opačně (Sampson 2003: 9).

Otázkou vztahu mezi regionalismem a multilateralismem se ve své eseji obšírně zabývá Alan Winters a dochází při tom ke zjištění, že nelze jednoznačně potvrdit ani jednu z teorií. Jediné, co lze jednoznačně potvrdit, je, že vznik regionálních bloků nevede nutně k bezprostřednímu pádu obchodního systému (Winters 1996: 45). Hrozbu pro multilateralismus představuje integrace mezi zeměmi na podobné ekonomické úrovni – protože však nový regionalismus je charakteristický mj. nárůstem dohod Sever - Jih, spíše se zdá, že je s multi-lateralismem kompatibilní (Winters 1996: 36). Benefit plynoucí pro určitou zemi z multilateralismu není nijak dotčen regionalismem jiných zemí. Klíčovou otázkou je podle Winterse (1996: 54) to, v jakém stavu se nyní nachází světová

ekonomika, zdali je uzavřená, nebo otevřená. Vliv regionalismu na multilateralismus je v různých sektorech pravděpodobně různý, v závislosti na míře otevřenosti obchodu v daném sektoru. V oblasti obchodu se zbožím proto regionalismus působí spíše negativně, zatímco kooperace v jiných oblastech znamená spíše pozitivní dopad regionalismu. A protože dalším trendem nového regionalismu je rozšiřování spolupráce i do dalších oblastí, než je obchod se zbožím, je tímto potenciální nebezpečí regionalismu omezeno.

Empirické zkoumání regionalismu nepřináší jednoznačně přesvědčivé důkazy o tom, že by v jeho důsledku docházelo k odklonu obchodu a uzavřenosti ekonomických bloků (Cihelková 2007: 88). Realita tak zřejmě bude ležet někde uprostřed mezi oběma názory: regionalismus je na jedné straně součástí globalizace jako expanze trhů, současně je však na straně druhé také součástí reakce na globalizaci ve smyslu zavádění ochranných opatření proti postupující otevřenosti trhů. Vzájemný vztah regionalismu a multilateralismu je tak zřejmě dvojkoľejný: na jedné straně regionalismus může snížit zájem států na multilateralismu a může vést k nerovnému a jen částečně probíhajícímu procesu liberalizace, na druhé straně regionalismus pomáhá překonávat rozdělení Sever vs. Jih, a zvyšuje pozici slabých rozvojových států. Regionalismus a multi-lateralismus postupují v interakci, kdy regionalismus reflektuje to, že státy chtějí rychlejší a/nebo hlubší postup liberalizace, než jak probíhá na globální úrovni v rámci multilaterálních jednání na půdě WTO (Tussie 2003: 114). Vztah mezi regionalismem a multilateralismem je dán nikoliv jejich apriorním souladem či rozporem, ale v závislosti na jejich managementu ze strany klíčových ekonomických hráčů (Bergsten 1997).

5 Teorie nového regionalismu

K nárůstu regionalismu dochází především po druhé světové válce, a souběžně dochází také k teoretické reflexi regionalismu a vzniku řady teoretických přístupů, které můžeme označit souhrnně jako „teorie starého regionalismu“ – viz například rozsáhlý obor teorií evropské integrace. Na přelomu osmé a deváté dekády, kdy dochází k významným kvalitativním a kvantitativním proměnám regionalismu, se také objevují nové teoretické koncepce. Tzv. teorie nového regionalismu se objevují v polovině 90. let a během své krátké existence nabraly značného množství různých koncepcí. Nelze tak mluvit o jedné teorii nového regionalismu, ale o různých teoriích nového regionalismu, které lze rozdělit do pěti různých teoretických koncepcí.

5.1 Teorie otevřeného regionalismu

Koncepce tzv. otevřeného regionalismu představuje převážně ekonomický koncept, který vnímá regionalismus jako součást globalizace a jako dočasné druhé nejlepší řešení na cestě ke globalismu. **Fred Bergsten** (1997, nestránkováno) upozorňuje, že koncept otevřeného regionalismu byl přijat při vzniku tichomořské transregionální spolupráce APEC, aniž by ovšem byl jasně definován. Tento pojem může znamenat otevřený regionalismus ve smyslu otevřeného členství regionálních obchodních dohod, což by ve výsledku mohlo vyústit až v univerzální členství jednoho uskupení a tedy dosažení globálního volného obchodu. Problémem tohoto přístupu je, že rozšiřování členství obvykle znamená zbrzdění prohlubování integrace. Otevřený regionalismus může také být realizován na bázi doložky nejvyšších výhod, ať již bezpodmínečně (rozšíření liberalizace obchodu na všechny obchodní partnery všech členů), nebo podmíněně (liberalizace na nečleny za předpokladu, že i oni sníží či odstraní své obchodní bariéry pro členské státy). Především druhá možnost by vedla k výraznému nárůstu liberalizace obchodu ve světě, nečlenské země by se však musely vzdát svých ochranných opatření, aniž by ovšem měly jakékoliv slovo v rozhodovacím procesu regionální organizace, kvůli níž se protekcionismu vzdaly. Otevřený regionalismus dále může znamenat globální liberalizaci (čili souběh regionální liberalizace a multilaterálních jednání WTO) nebo usnadnění obchodu (celní harmonizaci, uznání produktových standardů apod.). Bergsten se následně přiklání k formulaci panelu nezávislých expertů APEC, která definuje čtyři prvky otevřeného regionalismu: a) maximální jednostrannou liberalizaci obchodu a investic; b) závazek snižovat bariéry vůči nečlenským zemím; c) ochotu rozšířit liberalizaci na nečlenské státy na základě reciprocity; d) právo každé členské země jednostranně snížit bariéry vůči nečlenům, ať již podmíněně, nebo bezpodmínečně. Otevřený regionalismus je liberalizace jdoucí za čl. 24 GATT,

a proto povede k odstranění preferenčních dohod a usnadnění dosažení globálního volného obchodu.

5.2 Nový regionalistický přístup

Proti otevřenému liberalismu stojí tzv. UNU/WIDER projekt⁶ více zdůrazňující politický obsah regionalismu, který vnímá jako alternativu ke globalizaci. Regionalismus je podle nich nástrojem, který může dlouhodobě překonat rostoucí globální polarizaci mezi státy a regiony. Přední místo v tomto proudu zaujímá tzv. nový regionalistický přístup (*new regionalism approach*, NRA), pro nějž jsou typické tři rysy: překročení státně centrického modelu analýzy, rekonceptualizace pojmu region (není nadále pojímán jako daná a neměnná entita) a propojení regionalizace s lidskou bezpečností a rozvojem. Významným představitelem NRA je švédský politolog **Björn Hettne**, který přichází s teorií geneze regionu (*regionness*). Hledání českého ekvivalentu tohoto novotvaru je poměrně obtížné a v českém prostředí doposud neustálené. Kučerová (2006a: 82) namítá proti termínu Šárky Waisové regionotvornost, že příliš zdůrazňuje tvořivý element v procesu regionalizace, byť ta může být zcela samovolným a autonomním procesem. Namísto toho nabízí spojení geneze regionu, které je přesnější, ale současně také neuchopitelnější. Hledání jednoslovného ekvivalentu nakonec vede k přijetí varianty regionnost, která se však jako vhodnější jeví pro překlad jiného konceptu, regionhood (viz dále).⁷ Pro Hettneho koncept proto budeme používat jiný termín, regionita. Podle tohoto konceptu je vznik regionu endogenním procesem, který však probíhá v různých regionech různě.

Regionita probíhá na pěti stupních (Hettne 2003: 28-29), které značí rostoucí vnitřní kohezi regionu. Mezi těmito stupni však neexistuje automatický posun, naopak, proces regionalizace se může kdykoliv zastavit, zvrátit a jít zpět. První fází regionity je regionální prostor, tj. prostor vymezený fyzickými bariérami. V této fázi se jedná o region v jeho klasickém geografickém pojetí, kde nepůsobí žádný regionalismus ani regionalizace. Ve druhé fázi regionálního komplexu dochází k nárůstu přeshraničních sociálních vztahů, tj. regionalizaci, ovšem autonomní, nikoliv v důsledku regionalismu. Ve třetí fázi regionální společnosti vznikají formální regionální organizace, tj. jedná se již o důsledek regionalismu především v rovině ekonomické. Čtvrtá fáze, regionální společenství, je charakterizována vznikem nadnárodní občanské společnosti se sdílenými hodnotami. Posledním stupněm je pak regionální institucionalizovaná jednotka, což lze ztotožnit se vznikem federace, kdy region získává schopnost jednat jako jednotný samostatný aktér mezinárodního systému.

Dopad globalizace je v různých stupních geneze regionu různý, neexistuje ani jednotný proces regionalizace, ani jednotný regionalismus jako politická strategie. Protože existuje více než jeden regionalismus, rozlišuje Hettne několik dimenzí regionalismu (obchodní, monetární, rozvojový, bezpečnostní) a dvě úrovně regionalismu (nižší, tj. subregionalismus, a vyšší, tj. transregionalismus, interregionalismus a multiregionalismus). V neposlední řadě se zabývá také otázkou aktérů regionalismu. Hlavními aktéry nadále zůstávají státy a mezinárodní organizace, jejich pozice je však oslabena existencí a posilováním dalších aktérů, jako jsou političtí lídři a elity, sféra byznysu, občanská společnost, vnější mocnosti, dárcovská komunita, nevládní organizace nebo nadnárodní korporace. Aktérem mezinárodní politiky se stávají také samy regiony, což úzce souvisí s konceptem regionity: čím vyšší je stupeň regionity, tím více se stává region aktivním aktérem.

V podobném duchu jako Hettne definuje také **Andrew Hurrell** (2004: 39 an.) svých pět kategorií regionalismu: regionalizace jako autonomní trh vedený proces nárůstu společenských a ekonomických interakcí, regionální uvědomění a identita jako sdílené vnímání příslušnosti k určité komunitě, mezistátní spolupráce, regionální ekonomická integrace a regionální soudržnost. **Eva Cihelková** (2007: 9 an.) rozšiřuje počet mezistupňů na jedenáct: regionalizace, regionální fórum (neformální otevřený dialog), preferenční dohoda, zóna volného obchodu, celní unie, komplexní zóna volného obchodu, společný trh, jednotný vnitřní trh, unie měnová, hospodářská a finální politická.

⁶ UNU = United Nations University (Univerzita OSN), WIDER = World Institute for Development Economics Research (Světový institut pro rozvojový ekonomický výzkum).

⁷ V duchu statehood – státnost, nationhood – národnost, regionhood – regionnost.

5.3 Koncepce světového řádu

Mezi další významné teorie politologického proudu nového regionalismu patří koncepce světového řádu (*world order approach*), jejímž hlavním představitelem je **Andrew Gamble**. Základní premisou této koncepce je, že po konci studené války dochází k substanciální transformaci světového uspořádání směrem od národních států, aniž by ovšem bylo zřejmé, jaké bude nové uspořádání. Podle Gambla (2001) jsou v zásadě tři možné scénáře. Zaprvé nastane tzv. hyperglobalizace. Globální ekonomické síly získají navrch nad politickými silami a v důsledku toho dojde k institucionální konvergenci stávajících národních států, která vyústí ve vznik kosmopolitní globální společnosti a globální ekonomiky. Přestože dochází k oslabování role států, zatím se tento scénář nenaplnuje a světová ekonomika je nadále striktně mezinárodní, nikoliv globální (tj. nadnárodní).⁸ Zadruhé nastane tzv. nový medievalismus. Tato koncepce předpokládá úplnou difuzi autority ve směru od národních států k dalším substancním a nadnárodním aktérům a výsledkem bude překrývající se síť různých odlišných loajalit, z nichž některé budou definovány teritoriálně a některé funkcionálně. Svět se tak vrátí do podoby, v jaké byla Evropa před ustavením vestfálského systému. Praxe potvrzuje, že národní státy jsou oslabovány, dochází ke smazávání hranic a loajalita občanů již není exkluzivně vázána na stát, nicméně státní identita a loajalita je i nadále výrazně silnější, než alternativní zdroje autority. Oproti středověké Evropě zde navíc chybí jednoznačné pojítko, představované tehdy funkcionální autoritou v podobě církve.⁹ Třetím možným novým světovým uspořádáním je pak regionalismus. Jde o politickou odpověď na globalizaci v situaci, kdy globalizace vyvolává větší poptávku po mezinárodních veřejných statcích a redistribuce moci ve světovém systému naopak vede k jejich klesající nabídce. Zastaralost koncepce státní suverenity a praktická nedosažitelnost funkčního globalismu vytváří prostor pro regionalismus jako možné východisko (Teló 2001: 268), nabízí totiž poskytování veřejných statků a současně korekci negativních externalit trhu.

Hurrell a Fawcett(ová) shrnují pro a proti tohoto nového uspořádání (2004: 310 an.): regionalismus může pozitivně přispět k vytvoření nového světového řádu, protože regionální organizace mohou sehrát zásadní pozitivní roli v dosažení regionální bezpečnosti, mohou se stát pevným základem mezinárodní legitimacy, mohou sloužit jako mechanismus pro usnadnění mezinárodních vyjednávání a mohou omezit konfliktní potenciál v regionu v důsledku ekonomické integrace, která obvykle výrazně zvyšuje cenu války pro všechny zúčastněné. Na druhé straně však regionalismus není všelékem a nelze předpokládat, že všechna jeho očekávaná pozitiva budou automaticky naplněna. Není jistota, že regionální uskupení převezmou břemeno odpovědnosti za regionální bezpečnost. Sdílení společného zájmu také nemusí nutně vést ke snadnému přijetí všeobecně přijatelného politického postupu k dosažení tohoto zájmu. Také se jednoznačně neprokázalo, že by vznik efektivních organizací byl na regionální úrovni snazší než na úrovni globální. V neposlední řadě jsou zde otázky efektivity a legitimacy organizací.

Otázce světového uspořádání se věnuje také již zmíněný Hettne (2005: 30 an.), který oproti Gamblovi zvažuje více možných scénářů, včetně neo-vestfálského uspořádání, tj. oživení národních států pod patronací OSN nebo dominantních mocností na základě sdílených hodnot o stabilitě a pořádku ve světě. V zásadě však Hettne jako reálné vidí pouze dva možné scénáře: evropský světový řád založený na multilateralismu v jeho regionalizované podobě, tj. svět bude rozdělen do několika regionálních institucionalizovaných bloků, které budou navzájem provázány multidimenzionálními partnerskými dohodami, nebo americký světový řád založený na vojenské síle a oddanosti ideji svobody, kterou je třeba hájit i za cenu užití vojenské síly (tj. evropský post-vestfálský systém vs. americký neo-vestfálský systém).

⁸ S teorií hyperglobalizace jsou spojena především jména Kenichi Ohmae (*The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, 1990), Robert Reich (*The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-century Capitalism*, 1991) a John Gray (*After Social Democracy*, 1996).

⁹ S teorií nového medievalismu je spojen především Hedley Bull (např. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 1983).

Otázce světového řádu se věnuje také **Richard Falk**, podle nějž je regionalismus žádoucí alternativou vůči globalismu (moc nadnárodních korporací bez jakékoliv odpovědnosti, konzumerismus, polarizace mezi regiony, marginalizace periferních regionů, tenze mezi tržními silami a poskytováním veřejných statků), militantnímu unilateralismu a patologické anarchii.

Dalším politologickým konceptem spojeným s novým regionalismem je teorie regionálního bezpečnostního komplexu **Barryho Buzana**. Přestože existuje globální bezpečnostní interdependence, ohrožení stability přichází především z prostoru geografické blízkosti. Regionální bezpečnostní komplex je důsledkem mezinárodní anarchie, difuze moci po skončení studené války a rostoucího významu nových nevojenských komponentů bezpečnosti (sociální, ekonomická, environmentální, politická) a jejich provázanosti. Regionální bezpečnostní komplexy jsou charakterizovány uspořádáním jednotek a jejich vnitřní diferenciací, vzorci přátelství a nepřátelství a distribucí moci mezi jednotkami (Buzan 2003: 143). Prvky nového regionalismu lze v této koncepci spatřovat mj. v tom, že regionální bezpečnostní komplexy překračují geografické vymezení regionu, což nejjasněji dokládá již zmíněné více než padesátileté členství Turecka v NATO.

5.4 Teorie dominového efektu

Nový regionalismus však zahrnuje řadu dalších teoretických konceptů, které překračují výše naznačené dělení. Mezi ně patří např. **Walter Mattli** a jeho logika regionální integrace (Mattli 1999, kap. 3). Jeho teorie vychází z klasické ekonomické teorie kladoucí důraz na význam tržních faktorů při integraci, je však doplněna o institucionální faktory, které mají pro integraci neméně důležitý význam. Trh je garantem ekonomického růstu, instituce pak jsou garantem bezpečnosti a snížení integračních nákladů. Základním předpokladem ekonomické integrace je její ekonomický přínos (velikost trhu, možnost úspor z rozsahu, využití komparativních výhod, zisk ze zahraničních investic, komplementarita ekonomik). Podnět k integraci přichází ze zdola, nejčastěji ze strany sféry byznysu, která chce změnit status quo ve snaze internalizovat externality křižující hranice v rámci určité skupiny zemí (Mattli 1999: 46). Pokud není tento tlak ze zdola a chybí poptávka, pak není ani reakce na straně politických elit a k integraci nedojde (Mattli 1999: 190). Pokud zde je tlak ze zdola, záleží na reakci na straně nabídky, na ochotě politických elit, která je obvykle větší v době krize nebo v době, kdy elita potřebuje udržet moc například ve volbách. První, slabou podmínkou integrace je komplexní institucionální uspořádání včetně centralizovaného mechanismu monitoringu průběhu integrace a případného vynucení dohodnutých pravidel, nejlépe s přímým přístupem občanů k němu. Druhou, silnou podmínkou integrace je přítomnost respektovaného tahouna integrace.

Tuto vnitřní logiku integrace pak doplňuje její vnější logika. Integrace má dopady na nečlenské státy, které ztrácí přístup na trhy členských zemí a dochází k odklonu obchodu a investic. Je-li tento odklon významný, přichází první integrační odpověď, nečlenský stát se bude snažit stát se členem existujícího integračního uskupení. Pokud se to z důvodu nepřijetí nebo vysokých vstupních nákladů nepodaří, přichází druhá integrační odpověď, tj. založení vlastní integrace. Vznik regionální integrace tak má dominový efekt a vyvolává odpověď v podobě vzniku dalších integrací.

S tématem dominového efektu pracuje také **Richard Baldwin** a jeho dominová teorie regionalismu. Baldwin odmítá dva běžně přijímané předpoklady, že regionalismus je reakcí na pomalý postup multilaterálních jednání a že je důsledkem změny postojů USA. Praxe ukazuje, že neevropská schémata jsou neschopna řešit komplexní obchodní otázky a zůstávají u odbourávání kvót a cel, jehož dojednání je na regionální úrovni stejně obtížné jako na úrovni globální (Baldwin 1997: 875). V případě druhého tvrzení dokazuje, že USA se snažily o ekonomické dohody s Kanadou již od 19. století a především pak po druhé světové válce, kdy narážely na odpor kanadské strany (Baldwin 1997: 869). Přichází proto s jednoduchým ekonomickým vysvětlením regionalismu v podobě dominové teorie: vznik jakékoliv zóny preferenčního obchodu vede k odklonu obchodu a investic, což v nečlenských zemích vyvolá tlak na připojení se, nebo, v případě neúspěchu přístupových jednání, na založení vlastní preferenční dohody (Baldwin 1997: 877).

Již na začátku této podkapitoly jsme uvedli koncept regionnosti (*regionhood*), se kterým přichází **Luk van Langenhove**. Regiony jsou zčásti fyzickou realitou, zčásti sociální konstrukcí a regionnost označuje to, co region odlišuje od neregionu, tj. vlastnosti dané regionu. Podle Langenhova má regionnost čtyři základní charakteristiky: zaprvé region charakterizuje systém mezinárodních aktů v domácí i mezinárodní sféře. Na domácí úrovni se jedná zejména o legitimitu vlády ve vztahu k zahraničně politickým aktům, na úrovni mezinárodní pak o schopnost regionu být aktérem mezinárodní politiky, na základě sdílených hodnot a principů definovat politické priority, na základě těchto principů formulovat koherentní politiky a konkrétní politická rozhodnutí a následně tato rozhodnutí aplikovat do praxe. Region tedy musí mít k dispozici politické nástroje a musí mít dostatečnou kapacitu na jejich užití. V neposlední řadě je klíčová také schopnost jednat s ostatními aktéry systému. Zadruhé, regionnost definuje region jako racionální systém se znaky státnosti. Do značné míry se totiž region chovají jako klasické vestfálské státy, u nichž existuje jasná vazba mezi hodnotami a z nich vyplývajícími cíly na jedné straně a prostředky k jejich naplnění na straně druhé. Zatřetí, region je výsledkem recipocitivity v dialogu mezi různými sociálními aktéry. Region nevzniká sám o sobě, ale v procesu tzv. regionifikace, tj. uznání regionu jako regionu ze strany jiných aktérů (států, mezinárodních organizací, jiných regionů), ať již vědomého či nevědomého. A za čtvrté, region je generátorem a komunikátorem významů a identity. Sociální procesy tedy působí obousměrně, nejen že sociální interakce a sdílené představy a hodnoty (spolu)vytváří region, ale následně se také region jako nová entita významnou měrou podílí na formování identit sociálních aktérů. Stručně shrnuto, regionnost je definována třemi strukturálními aspekty: jednotou, sociální identitou a delimitací fyzických hranic (Langenhove 2003, nestránkováno).

5.5 Koncepce budování regionů

Právě otázka identity je společným jmenovatelem třetí velké skupiny teorií nového regionalismu. **Iver Neumann** zavádí koncept budování regionu (*region-building*) jako analogii budování národů (*nation-building*), které je bytostně spojeno s procesem vytváření kolektivní identity na základě představy o regionu jako společenství (vychází z konceptu představy společenství, *imagined communities*, Benedicta Andersona). Stejně jako na úrovni národů i v případě budování regionu je nezbytná přítomnost politických aktérů, kteří jsou motory tohoto procesu (*region-builders*). Potřeba budování regionální identity je důsledkem uspořádání postbipolárního světa, který je charakterizován nárůstem rivality a vyjednáváním a poklesem hierarchičnosti a vedení (Hveem 1999: 101). Protože jakákoliv forma globálního vládnutí je nedosažitelná, objevují se regionální projekty, jejichž životaschopnost je podmíněna jejich legitimitou, vycházející jak z efektivity uskupení (kolektivní blaho, řešení konfliktů, alokace zdrojů, posílení vyjednávací pozice), tak z budování kolektivní identity (Hveem 2003: 83).

ZÁVĚR

V polovině 80. let se v důsledku politické a ekonomické transformace světa objevuje nová fáze regionalismu, označovaná za tzv. nový regionalismus. Nový regionalismus je procesem, kdy dochází k překročení geografické determinace regionalismu, tj. spojenectví a ekonomická spolupráce se nevytváří (jen) na základě geografické blízkosti, ale na základě podobného vývoje ekonomik. Výsledkem je nárůst počtu bilaterálních dohod oproti multilaterálním, nárůst dohod mezi regionální organizací a státem, nárůst dohod typu Sever-Jih a obecně nárůst dohod a jejich větší formalizace. Kvalitativním rysem dohod je prohloubení integrace, dohody se nezabývají jen obchodem se zbožím, ale liberalizací všech sektorů včetně služeb, investic a pracovní síly, dále duševním vlastnictvím či ekologickými nebo pracovními standardy, vytvořením silného právního rámce pro veřejné zakázky nebo antidumpingová opatření. Vedle čistě ekonomického či bezpečnostního tak integrace získává také politický, ale i sociální a kulturní aspekt. Nový regionalismus je také charakteristický slabou institucionální strukturou a převládající mezivládní integrací.

Nová fáze regionalismu je od 90. let následována teoretickou reflexí tohoto procesu, v níž můžeme rozlišit pět hlavních teoretických proudů: ekonomickou teorii otevřeného regionalismu (Fred Bergsten), politologický tzv. nový regionalistický přístup (Björn Hettne, Andrew Hurrell), teorie světového řádu a regionálního bezpečnostního komplexu (Andrew Gamble, Richard Falk, Barry Buzan), teorie dominového efektu a logiky integrace (Richard Baldwin, Walter Mattli) a teorie budování regionu (Iver Neumann).

POUŽITÁ LITERATURA

1. BACH, D.: New Regionalism as an Alias: Regionalization Through Trans-State Networks. In: GRANT, J. – SÖDERBAUM, F. (eds): *The New Regionalism in Africa*. Aldershot: Ashgate, 2003.
2. BALASSA, B.: *Teorie ekonomické integrace*. Praha: Svoboda, 1966.
3. BALDWIN, R.: The Causes of Regionalism. In: *The World Economy 7/1997*.
4. BERGSTEN, F.: *Open Regionalism*. Working Paper, Institute for International Economics 97-3, Washington, 1997. K dispozici na <http://www.iie.com/publications/wp/wp.cfm?ResearchID=152> (2009-02-15).
5. BURFISHER, M., ROBINSON, S. a THIERFELDER, K.: *Regionalism: Old and New, Theory and Practice*. Příspěvek na konferenci Mezinárodního konsorcia pro výzkum zemědělského obchodu (IATRC), Capri, červen 2003. K dispozici na <http://www.ifpri.org/pubs/confpapers/2003/burfisherrobinsonthierfelder.pdf> (2009-02-22).
6. BUZAN, B.: Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World. In: SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. (eds.): *Theories of New Regionalism: A Palgrave reader*. Houndmills: Palgrave, 2003.
7. CIHELKOVÁ, E. (ed.): *Nový regionalismus ve světě a v Evropě*. Praha: Oeconomica, 2005.
8. CIHELKOVÁ, E.: *Nový regionalismus: teorie a případová studie (Evropská unie)*. Praha: C. H. Beck, 2007.
9. FAWCETT, L.: Regionalism in Historical Perspective. In: FAWCETT, L. – HURRELL, A. (eds.): *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
10. FAWCETT, L.: Regionalism in World Politics: Past and Present. Professor Paper, 6th PhD school – *Global Governance, Regionalism and the Role of the EU: The Institutional Dimension*, GARNET Network of Excellence, 9-13 June 2008, Brussels. K dispozici na http://www.garnet-eu.org/fileadmin/documents/phd_school/6th_phd_school/Professors_papers/Fawcett1.pdf (2009-02-15).
11. GAMBLE, A.: Regional Blocks, World Order and the New Medievalism. In: TELÓ, M. (ed.): *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era*. Aldershot: Ashgate, 2001
12. HETTNE, B.: The New Regionalism Revisited. In: SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. (eds.): *Theories of New Regionalism: A Palgrave reader*. Houndmills: Palgrave, 2003.
13. HETTNE, B.: *Beyond the "New" Regionalism*. Course documents, Linköping University, International and European Relations, autumn 2005. K dispozici na http://www.iei.liu.se/content/1/c4/36/46/autumn%202005/h05%20-%20NPE_Hettne_3.pdf (2009-02-15).
14. HURRELL, A.: Regionalism in Theoretical Perspective. In: FAWCETT, L. – HURRELL, A. (eds.): *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
15. HURRELL, A. – FAWCETT, L.: Conclusion: Regionalism and International Order. In: FAWCETT, L. – HURRELL, A. (eds.): *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
16. HVEEM, H.: Political Regionalism: Master or Servant of Economic Internationalization. In: HETTNE, B. – INOTAI, A. – SUNKEL, O. (eds.): *Globalism and the New Regionalism*. London: Macmillan, 1999.

17. HVEEM, H.: The Regional Project in Global Governance. In: SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. (eds.): *Theories of New Regionalism: A Palgrave reader*. Houndmills: Palgrave, 2003.
18. KUČEROVÁ, I.: Nový regionalismus jako fenomén světové ekonomiky. In: MARŠÍKOVÁ, K. (ed.): *Liberecké ekonomické fórum 2005*. Liberec: Technická univerzita, 2005.
19. KUČEROVÁ, I.: Nový regionalismus versus geografický regionalismus. In: KOTÁBOVÁ, V. – ŘÍCHOVÁ, B. (ed.): *Institucionalizace a decentralizace v Evropské unii*. Praha: IPS FSV UK, 2006.
20. KUČEROVÁ, I.: Regionalismus Evropy v rozvojovém světě. In: WAISOVÁ, Š. (ed.): *Chudoba a bohatství v současném světě*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.
21. KUČEROVÁ, I.: Reakce na postupující globalizaci: Regionalismus. In: BENÁK, K. (ed.): *Globalizace versus regionalismus*. Liberec: Technická univerzita, 2006.
22. LANGENHOVE, L.: *Theorising Regionhood*. UNU/CRIS Working Paper W-2003/1. K dispozici na <http://www.cris.unu.edu/fileadmin/workingpapers/paper%20regionhood.pdf> (2009-02-15).
23. MATTLI, W.: *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
24. MISTRY, P.: New Regionalism and Economic Development. In: SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. (eds.): *Theories of New Regionalism: A Palgrave reader*. Houndmills: Palgrave, 2003.
25. PAGE, S.: Regionalism and/or Globalisation. In: *Regionalism and Regional Integration in Africa. A Debate of Current Aspects and Issues*. Discussion Paper 11. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 2001.
26. ROSAMOND, B.: *Theories of European Integration*. Basingstoke: Palgrave, 2000.
27. SAMPSON, G.: Introduction. In: SAMPSON, G. – WOOLCOCK, S. (eds.): *Regionalism, Multilateralism and Economic Integration*. Tokyo: United Nations University Press, 2003. K dispozici na <http://www.unu.edu/unupress/sample-chapters/RegionalismMultilateralismEconomicIntegration.pdf> (2009-02-22).
28. SPINDLER, M.: *New Regionalism and the Construction of Global Order*. CSGR Working Paper 93/2002. K dispozici na <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/csgr/research/workingpapers/2002/wp9302.pdf> (2009-02-22).
29. SUŠA, O.: *Globalizace a „světová riziková společnost“*. Příspěvek na konferenci FSV UK Rozvoj české společnosti v Evropské unii, 2004. K dispozici na http://veda.fsv.cuni.cz/doc/KonferenceRCS/soc_susa.rtf (2009-07-08)
30. TAVARES, R.: *The State of the Art of Regionalism. The Past, Present and Future of a Discipline*. UNU/CRIS Working Paper W-2004/10, 2004. K dispozici na <http://www.cris.unu.edu/fileadmin/workingpapers/WProdrigo%20tavares.pdf> (2009-02-22)
31. TELÓ, M. (ed.): *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era*. Aldershot: Ashgate, 2001.
32. TUSSIE, D.: Regionalism: Providing a Substance to Multilateralism? In: SÖDERBAUM, F. – SHAW, T. (eds.): *Theories of New Regionalism: A Palgrave reader*. Houndmills: Palgrave, 2003.
33. WINTERS, A.: *Regionalism versus Multilateralism*. The World Bank, Policy Research Working Paper 1687, 1996. K dispozici na <http://ctrc.sice.oas.org/trc/Articles/Regionalism/Winters96.pdf> (2009-02-22).

KONTAKT

Mgr. et Mgr. Vilém Řehák
E-mail: vilem.rehak@seznam.cz

ABSTRAKT

Predkladaný príspevok je venovaný teórii ekonomickej integrácie a integračným účinkom z pohľadu empirických štúdií aplikovaných na ekonomiku Holandska. Úvodná časť príspevku sa orientuje na stručnú charakteristiku vývoja teórie ekonomickej integrácie. Druhá časť sa zaoberá empirickou analýzou teórie medzinárodnej ekonomickej integrácie spolu s metódami a postupmi, ktoré táto analýza využíva. Táto časť je tiež zameraná na opis integračných efektov a v jej závere sumarizáciu empirických štúdií, ktorých súčasťou bola charakteristika vplyvu integrácie na holandské hospodárstvo.

ABSTRACT

This presented paper is dedicated to the theory of economic integration and the integration effects from the empirical studies point of view applied on the economy of the Netherlands. The first part of the paper is oriented to the short characteristic of the development of the theory of economic integration. The second part deals with the empirical analysis of the theory of economic integration together with methods and approaches used by this analysis. This part is as well focused on description of the integration effects and at the end of it summarization of the empirical studies which includes characteristics of the integration effects on the Dutch economy.

ÚVOD

Ekonomická integrácia je v rámci vedeckého výskumu pomerne frekventovanou témou. Dôvodom je najmä neustále sa rozširujúca a prehľbujúca európska integrácia. Kým Jacob Viner vo svojej publikácii *The Custom Union Issue* mohol vychádzať len z teoretických predpokladov, Európska únia a zoskupenia jej predchádzajúce poskytli za viac ako polstoročnicu svojej existencie širokú databázu údajov a príležitostí na vedecký výskum. Holandsko stálo pri zrode európskej integrácie a bolo jej priekopníkom. Okrem politických dôvodov zapojenia do integrácie v prípade Holandska nepochybne hrali úlohu i ekonomické motívy.

1. Teória ekonomickej integrácie

„Dôležitosť ekonomickej integrácie je všeobecne uznávaná. Ekonomická integrácia sa dotýka väčšiny krajín vo svete a stala sa nevyhnutným prvkom vo väčšine rozhodnutí hospodárskej politiky¹⁰.“ Teória ekonomickej integrácie skúma situáciu, ktorá obsahuje deformácie a nie je ideálnou situáciou. Za ideálnu situáciu by mohol byť považovaný slobodný obchod bez akýchkoľvek bariér. Existencia takéhoto stavu bez deformácií je však len hypotetická a v praxi neuskutočniteľná. Teória ekonomickej integrácie teda analyzuje druhú najlepšiu možnú situáciu.

Motívy k medzinárodnej ekonomickej integrácii je možné hľadať na poli ekonomickom, ale i politickom. Z politického hľadiska možno za integráciou hľadať vytváranie protivažy iným integračným zoskupeniam alebo svetovým mocnostiam. Za významný politický motív, ktorý zohral dôležitú úlohu pri európskej integrácii, sa považuje zmierenie a spolupráca národov a udržanie stability a mieru. Ekonomické motívy vyplývajú z dosiahnutého stupňa hospodárskeho rozvoja krajín, keď je treba nájsť riešenia pre pokračovanie ekonomickeho rastu, obmedzovaného kapacitou národných trhov. Za jednu z ekonomických príčin integrácie je označovaná tiež deľba práce. Špecializácia sa neprejavuje len na úrovni producentov, ale i na úrovni štátov. Efekty spojené s

¹⁰ Jovanović, Miroslav: *International Economic Integration*. Londýn a New York : Routledge, 1998. ISBN: 9780415164504. s. 1

medzinárodnou deľbou práce sú zvyšovanie sériovosti výroby, rast produktivity práce a znižovanie jednotkových nákladov výroby¹¹.

Ekonomická integrácia sa stala samostatným subjektom ekonomickej teórie až zverejnením práce Jacoba Viner, *The Custom Union Issue*¹², zaoberajúcej sa teóriou colnej únie. Viner vychádzal z klasického ekonomického konceptu voľného obchodu. Vo svojej publikácii zaviedol známe pojmy „trade creation“ – tvorba obchodu a „trade diversion“ – odklon obchodu ako základné efekty integrácie. Na Vinerovu publikáciu nadväzovali práce ďalších ekonómov, ktorí jeho základnú teóriu rozvíjali. Významnou v oblasti teórie ekonomickej integrácie bola publikácia Bélu Balassa, *The Theory of Economic Integration*¹³, v ktorej okrem iného charakterizoval päť základných foriem integračných zoskupení. Charakteristikou pozitívnej a negatívnej integrácie do ekonomickej teórie prispel Jan Tinbergen¹⁴. Teóriu medzinárodnej ekonomickej integrácie sa venoval i rad ďalších autorov, okrem iných Miroslav N. Jovanović, Ali M. El-Agraa, Jacques Pelkmans, Warner Max Corden, Ivor F. Pearce, Mordechai Elihu Kreinin, Robert A. Mundell. Títo ekonómovia rozpracovali a rozšírili teóriu ekonomickej integrácie, napríklad o vplyv integrácie na terms of trade, teoretickú analýzu vplyvu sériovej výroby a nedokonalkej konkurencie a integráciu v podmienkach netarifných prekážok obchodu.

2. Empirická analýza teórie medzinárodnej ekonomickej integrácie

Na Vinerovu teóriu colnej únie nadväzovali početné empirické štúdie, ktorých cieľom bolo potvrdiť, alebo vyvrátiť závery z nej vyplývajúce. Všetky empirické analýzy zamerané na kvantifikáciu účinkov integrácie sa museli vysporiadať so základným problémom, ktorým je oddelenie týchto účinkov od efektov iných faktorov, ako rast dôchodku alebo zmeny v medzinárodných obchodných schémach.

Efekty colnej únie sa dajú skúmať „ex-ante“, modelovaním budúcich obchodných tokov pred vznikom colnej únie, alebo „ex post“, hodnotením údajov po vzniku colnej únie¹⁵. Ex ante analýzou sa zaoberali napríklad Krause¹⁶, Verdoorn¹⁷ a Janssen¹⁸. Ex post analýza bola, vzhľadom na možnosti využitia širšej palety údajov, medzi ekonómami populárnejšia.

Ex-ante alebo ex-post odhady účinkov integrácie možno získať prostredníctvom troch metód: dotazovacia metóda, respektíve Delfská metóda (Delphi method), reziduálne delenie a analytický model. Ťažisko prvej zo spomenutých metód, ako vyplýva z jej podstaty, spočíva v (expertných) názoroch o budúcom vývoji. Ostatné metódy využívajú prostriedky štatistickej analýzy¹⁹. Reziduálne delenie odhaduje efekty integrácie na základe stanovenia rozdielu medzi skutočným stavom v danom roku po integrácii a predpokladaným stavom v rovnakom roku, ak by k integrácii neprišlo. Analytický model naopak v sebe ako exogénne premenné explicitne zahŕňa zmeny obchodných taríf.

¹¹ LIPKOVÁ, Ľudmila: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. 2. vyd.. Bratislava : Sprint vfra, 2000. 238s.. ISBN 80-88848-54-7.

¹² VINER, Jacob: *The Customs Union Issue*. Londýn : Stevens, 1950.

¹³ BALASSA, Béla: *The Theory of Economic Integration*. Homewood, IL : R.D. Irwin, 1961.

¹⁴ TINBERGEN, Jan: *International economic integration*. 2. vyd. Amsterdam : Elsevier publishing company, 1965. 142s. ISBN: 978-0444405739.

¹⁵ JOVANOVIĆ, Miroslav: *International Economic Integration*. Londýn a New York : Routledge, 1998. ISBN: 9780415164504

¹⁶ KRAUSE, L.B.: *European Economic Integration and the United States*. In: *The American Economic Review*, zv. 53, 1963, č. 2, s. 185-196.

¹⁷ VERDOORN, P.J.: *A Customs Union for Western Europe-Advantages and Feasibility*. In: *World Politics*, zv. 6, 1954, č. 4, s. 482-500.

¹⁸ JANSSEN, L.H.: *Free Trade, Protection and Customs Union*. Leiden : H.E. Stenfert Kroese, 1961.

¹⁹ VERDOORN, P.J. - van Bochove, C.A.: *Measuring integration effects : A survey*. In: *European Economic Review*, zv. 3, 1972, č. 3, s. 337-349.

Pri využití metódy reziduálneho delenia možno zvoliť dva základné prístupy: skúmanie zmien v trhových podieloch dovozu, alebo v predpokladanej spotrebe a zahrnutie dôchodku priamo do štatistickej analýzy, a to vypočítaním dôchodkovej elasticity dovozného dopytu alebo použitím dôchodku ako nezávislej premennej v obchodnom modeli²⁰.

Prvý z prístupov použili vo svojich štúdiách napríklad Verdoorn a Meyer zu Schlochtern²¹, Truman²² alebo Waelbroeck²³. Výpočet dôchodkovej elasticity dovozného dopytu aplikoval Balassa²⁴ a dôchodok ako nezávislú premennú do svojich modelov zahrnul Kreinin²⁵ ale i Waelbroeck. Za prejav efektov integrácie sa považuje rozdiel medzi stavom obchodných tokov v prípade integrácie a v prípade jej absencie, pričom podľa druhu analýzy, ex-post alebo ex-ante, je jeden z týchto stavov hypotetickým modelom. Nevýhodou merania efektov integrácie prostredníctvom rezídua je nemožnosť vylúčenia vplyvu iných faktorov na stav obchodných tokov a nutnosť kalkulácie za predpokladu ceteris paribus. Rovnako nebolo vždy prostredníctvom nich možné určiť časové obdobie, kedy sa efekty integrácie prejavili. Spomenuté nedostatky „reziduálnej“ metódy sa pokúsili odstrániť niektorí ekonómovia použitím regresnej analýzy.

1.1 Integračné efekty

Účinky integrácie možno skúmať prostredníctvom viacerých premenných. Najčastejšie používané sú obchodné toky a (z nich vyplývajúce) zmeny blahobytu. Integrácia sa však odráža i v zmenách trhovej štruktúry, či niektorých makroekonomických premenných. Veľa štúdií integračných efektov sa týka čisto zmien obchodných tokov. Vychádzalo sa pritom často z predpokladu, že zmeny blahobytu sú distribuované proporcionálne²⁶.

Základné efekty trade creation a trade diversion z Vinerovej teórie podľa niektorých ekonómov nepostačovali na opis situácie po vytvorení colnej únie. Podľa niektorých empirických štúdií dochádzalo totiž i ku zmenám obchodných tokov, ktoré v istých prípadoch odporovali základným teoretickým predpokladom. Vinerov pojem „trade creation“ rozšíril pre potreby svojej štúdie z roku 1967 Béla Balassa. „Gross trade creation“ podľa Balassu zahŕňa rast obchodu vo vnútri integračného zoskupenia nezávisle na tom, či sa jedná o obchod nahradzujúci domácu produkciu, alebo dodávateľa z krajiny mimo integračného zoskupenia²⁷. Vinerove efekty podobne nepostačovali Trumanovi²⁸, na ktorého klasifikáciu nadviazal Prewo. Prewo vychádzal so šiestich obchodných efektov. Základnými efektmi boli trade creation a trade erosion, pričom týmto rozdelením chcel Prewo zdôrazniť fakt, či došlo k celkovej pozitívnej alebo negatívnej zmene v dovozoch. V rámci trade creation (pozitívna zmena) vystupovali efekty dvojitej trade creation, teda tvorby obchodu ako v rámci integračného zoskupenia tak i v nečlenských krajinách. Ďalšou zo

²⁰ AITKEN, Norman D.: The Effect of the EEC and EFTA on European Trade : A Temporal Cross-Section Analysis. In: The American Economic Review, zv. 63, 1973, č. 5, s. 881-892.

²¹ VERDOORN, P.J. - Meyer zu Schlochtern, F.J.M.: Trade Creation and Trade Diversion in the Common Market. In: Brugmans, H. (red.): Intégration Européene et Réalité Economique. Bruges : De Tempel, 1964.

²² TRUMAN, Edwin M.: The European Economic Community : Trade Creation and Trade Diversion. In: Yale Economic Essays, zv. 9, jar 1969, s. 199-257.

²³ WAELBROECK, J.: Le Commerce de la Communauté Européene avec les Pays Tiers. In: Brugmans, H. (red.): Intégration Européene et Réalité Economique. Bruges : De Tempel, 1964.

²⁴ BALASSA, Béla: Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market. In: The Economic Journal, zv. 77, 1967, č. 305, s. 1-21.

²⁵ KREININ, Mordechai Elihu: Trade Creation and Diversion by ECC and EFTA. In: Economia Internazionale, č. 22, 1969, s. 273-280.

²⁶ PELKMANS, Jacques: European Integration : Methods and Economic Analysis. 2 vyd. Harlow : Pearson Education Limited, 2001. 434 s. ISBN 978-0-273-69449-6

²⁷ BALASSA, Béla: Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market. In: The Economic Journal, zv. 77, 1967, č. 305, s. 1-21.

²⁸ TRUMAN, Edwin M.: The European Economic Community : Trade Creation and Trade Diversion. In: Yale Economic Essays, zv. 9, jar 1969, s. 199-257.

situácií bolo internal (vnútorná) trade creation a external (vonkajšia) trade diversion, teda tvorba obchodu v integračnom zoskupení a odklon obchodu v nečlenských krajinách za predpokladu, že trade creation prevažovala nad trade diversion. Tretím efektom s celkovou pozitívnou zmenou boli internal trade diversion a external trade creation opäť s prevahou trade creation, tentokrát v nečlenských krajinách.

Celková negatívna obchodná zmena, trade erosion, nastáva tiež v troch prípadoch. Prvým z nich je, ak došlo k dvojitej trade diversion, vo vnútri i mimo integračného zoskupenia. Ďalej, ak nastala internal trade creation a external trade diversion a ak trade diversion je väčšia ako trade creation. Posledným prípadom, za rovnakých podmienok trade diversion prevažujúcej nad trade creation, je internal trade diversion a external trade creation²⁹.

Správa holandského Ústredného plánovacieho úradu³⁰ zaoberajúca sa účinkami Spoločného trhu prisudzovala integrácii účinky v troch kategóriách: priame, nepriame a ostatné efekty. Za priame efekty považovala trade creation, trade diversion a trade expansion³¹. Pri trade creation a diversion profituje domáci spotrebiteľ zo zníženej ceny produkcie prichádzajúcej z inej členskej krajiny. Okrem zmeny v obchodných tokoch vedie zníženie ceny i k nárastu dopytu po takejto produkcii a tým i k nárastu dovozu, čo môže pozitívne vplyvať i na obchod s tretími krajinami. Takýto efekt sa nazýva trade expansion³².

Tradičná teória vychádzala z dokonalej konkurencie, nové teórie počítajú s nedokonalou konkurenciou a s rastúcimi úsporami z rozsahu. Medzi nepriame efekty patrí znižovanie monopolistických ziskov, pokles X-neefektívnosti a optimalizácia úspor z rozsahu³³.

Ostatnými efektmi sú psychologicko-ekonomické účinky. Odstránenie bariér, vznik nových možností a zmena psychologicko-ekonomickej klímy môžu viesť k zvýšeniu ekonomickej aktivity. Zvýšenie konkurencie vedie rovnako podľa niektorých štúdií ku rastu investícií do výskumu a vývoja³⁴.

Okrem obchodných tokov a z nich vyplývajúceho prispôsobenia sa produkčnej štruktúry sa empirické štúdie účinkov integrácie zameriavali na vplyv na zamestnanosť a dôchodok, zmeny v terms of trade, efekty „učenia sa“ pri produkcii, rast technickej efektívnosti, úspory z rozsahu a zmeny v miere hospodárskeho rastu³⁵. Neoklasická rastová teória vychádzala z predpokladu, že integrácia, ako každá iná zmena hospodárskej politiky, prinesie len dočasný efekt. Podľa novej rastovej teórie (respektíve teórie endogénneho rastu) by integrácia mala naopak indukovať dlhodobý hospodársky rast³⁶. Pri integračných efektoch vplyvujúcich na mieru hospodárskeho rastu bolo preto podľa niektorých ekonómov treba rozlišovať medzi permanentnými rastovými efektmi, pri ktorých sa zvyšuje ustálená miera rastu a ekonomika sa dostáva na strmšiu trajektóriu rastu, a dočasnými rastovými efektmi, respektíve úrovňovými efektmi pri ktorých dochádza len k časovo obmedzenému zvýšeniu hospodárskeho rastu, ale z dlhodobého hľadiska ostáva trajektória

²⁹ PREWO, Wilfried E.: Integration effects in the EEC : An attempt at quantification in a general equilibrium framework. In: European Economic Review, zv. 5, 1974, č. 4, s. 379 - 405. s. 386.

³⁰ Centraal Planbureau.

³¹ Nederland en Europa '92. Werkdocument č. 28. Den Haag : Centraal Planbureau, 1989. 143 s.. s. 17.

³² Tamtiež, s. 18

³³ Tamtiež, s. 20

³⁴ Tamtiež, s. 22-23

³⁵ OHLY, Claudia: What Have We Learned about the Economic Effects of EC Integration? : A survey of Literature. European Economy - Economic Papers 103. Brusel : Európska komisia, 1993.

³⁶ VANHOUDT, Patrick: Did the European Unification Induce Economic Growth? : Search of Scale-Effects and Persistent Changes. In: Working Paper Series in Economics and Finance, Stockholm School of Economics [online]. č. 270, 1998. [citované 18. septembra 2009]. Dostupné na internete: <<http://swopec.hhs.se/hastef/papers/hastef0270.pdf>>, s.20

nezmenená³⁷. Existencia úrovňových efektov nie je väčšinou ekonómami spochybnovaná. Pri permanentných rastových efektov však nepanuje zhoda.

Väčšina empirických štúdií sa orientovala na obchodné efekty integrácie. Výsledky týchto modelov vykazovali často výraznú tvorbu obchodu, pričom odklon obchodu bol charakterizovaný ako minimálny. Integrácia sa tým stavala do pozitívneho svetla. Pre členské krajiny prinášala zásadný rozvoj obchodu pričom jej vplyv na nečlenské krajiny mal byť marginálny. Nie všetci ekonómovia však zdieľali tento názor. Podľa Pomfreta bola trade diversion v empirických štúdiách podceňovaná. Integračné zoskupenia podľa neho predstavujú „hrozbu efektívnej alokácii globálnych zdrojov i ak participujúce krajiny požívajú politické a ekonomické výhody z integrácie“³⁸.

Značný nárast obchodu medzi integrujúcimi sa krajinami nemá v štúdiách zreteľne kvantifikovaný odraz v raste blahobytu členských krajín. Napríklad Balassa ho odhaduje len na 0,15% hrubého národného produktu. Príčinou tohto rozporného záveru môže byť orientácia modelov na čisto realokačné integračné efekty spojené s trade creation a trade diversion. Vynechané boli pritom dôležité komponenty, ktoré majú na zvyšovanie blahobytu priamo oveľa zásadnejší vplyv a sú spojené s rastom technologickej efektivity a poklesom nákladov, respektíve úsporami z rozsahu, po vytvorení integračného zoskupenia. Podľa Pelkmansa³⁹ práve výnosy z rastu technologickej efektivity a úspor z rozsahu sú niekoľkonásobne väčšie ako samotné obchodné efekty. Jeho názor podporuje i práca Bretschgera a Stegera⁴⁰. Podľa nich sa vplyv ekonomickej integrácie na vývoj ekonomiky z dlhodobého hľadiska prejavuje v dvoch základných rovinách, a to prostredníctvom úspor z rozsahu a prerozdelenia faktorov. Existuje niekoľko dôkazov popierajúcich primárny účinok úspor z rozsahu avšak ich sekundárny účinok má silnú oporu založenú na empirických údajoch. Podľa Bretschgera a Stegera⁴¹ je efekt úspor z rozsahu priamo úmerný počtu členských krajín a nepriamo úmerný rýchlosti konvergencie.

1.2 Holandsko v empirickej analýze

Dôsledky ekonomickej integrácie na holandskú ekonomiku možno zjednodušene hľadať v troch oblastiach: obchodný efekt, dôchodkový efekt a špecializačný efekt. Zmeny obchodných tokov sú logickou konzekvenciou úpravy colných taríf. Tento primárny efekt je zároveň spúšťačom ďalších procesov, ktoré sa navzájom prelínajú a interferujú. Zvýšená efektivita a špecializácia, ktorá je umožnená nárastom obchodnej výmeny a ktorú možno chápať ako jeden z následných integračných efektov, môže neskôr zas ovplyvniť obchodné toky⁴².

Obchodný efekt bol predmetom početných štúdií. Viaceré z nich potvrdili pozitívny efekt integrácie na obchod medzi členskými krajinami, vrátane Holandska. Podľa Verdoorna a Schwartza⁴³ zaznamenal obchod v krajinách Európskeho hospodárskeho spoločenstva v rokoch

³⁷ BADINGER, Harald: Growth Effects of Economic Integration : The Case of EU Member States (1950-2000). In: IEF Working Papers [online]. IEF Working Paper č. 40. Viedeň : Research Institute for European Affairs, University of Economics and Business Administration, 2001. [citované 9. novembra 2009]. Dostupné na internete:

<<http://www.wu.ac.at/europainstitut/pub/workingpaper/wp40>>, s. 5

³⁸ POMFRET, Richard: The Trade-Diverting Bias of Preferential Trading Arrangements. In: Journal of Common Market Studies, zv. 25, 1986, č. 2, s. 109-117. s. 116.

³⁹ PELKMANS, Jacques: European Integration : Methods and Economic Analysis. 2 vyd. Harlow : Pearson Education Limited, 2001. 434 s. ISBN 978-0-273-69449-6. s. 103.

⁴⁰ BRETSCHEGER, Lucas - Steger, Thomas M.: The dynamics of economic integration : Theory and policy. In: International Economics and Economic Policy, zv. 1, 2004, č. 2, s. 119-134.

⁴¹ Tamtiež, s. 131

⁴² VERDOORN, P.J.: Economische gevolgen der handelspolitieke integratie binnen de E.E.G., 1956-1970. In: CPB Reprint Series, č. 150, Bijlage III bij het rapport adviescommissie Europese Unie, Kamerstuk 13426, 1974-'75. Den Haag : Centraal Planbureau, 1975. s. 120-127. s. 2.

⁴³ VERDOORN, P.J. - Schwartz, A.N.R.: Two alternative estimates of the effects of EEC and EFTA on the pattern of trade. In: European Economic Review, zv. 3, 1972, č. 3, s. 291-335.

1956 – 1969 100%-ný nárast oproti hypotetickej situácii bez ekonomickej integrácie. Ak od tejto tvorby obchodu odpočítame odklon obchodu, zostáva čistá trade creation na úrovni 90 %. Po disagregovaní výsledkov na jednotlivé členské štáty konštatovali autori hrubú tvorbu obchodu v prípade Holandska vo výške 80 %. Relatívne vysoká miera trade diversion vyplývala z pôvodne relatívne nižších colných taríf Holandska a bola vypočítaná na 26 až 35%. Trade creation nevykazovalo Holandsko v obchode s partnerskými krajinami Beneluxu, keďže colné tarify medzi týmito krajinami boli už predtým odstránené. Napriek vyššie uvedenému Verdoorn konštatuje⁴⁴, že vo všeobecnosti sa trade creation po vzniku colnej únie prejavila vo výraznej miere a naopak trade diversion dosiahla nižšie hodnoty, ako sa predpokladalo. Pozitívne sa k efektom integrácie na Holandsko vyjadril i Aitken⁴⁵. Podľa jeho štúdie sa integrácia prejavila rastom holandského exportu do ostatných členských krajín vo výške 939 miliónov dolárov.

Model Resnicka a Trumana⁴⁶ nevykreslil obchodné dôsledky vzniku Európskeho hospodárskeho spoločenstva pre Holandsko v pozitívnom svetle. Po odpočítaní trade diversion od dosiahnutej trade creation zostala Holandsku záporná čistá pozícia vo výške 97 miliónov USD. Tento fakt vysvetľujú autori harmonizáciou colných sadzieb. Pozitívny efekt prinieslo až rozšírenie spoločenstva o niektoré krajiny Európskeho združenia voľného obchodu. Kombinovaný efekt znamenal pre Holandsko kladnú čistú pozíciu 58 miliónov USD. I podľa Prewa⁴⁷ boli zmeny obchodných tokov pri vytvorení Európskeho hospodárskeho spoločenstva v prípade Holandska negatívne a autor na vysvetlenie tejto skutočnosti používa rovnaký argument ako Resnick a Truman, a teda najnižšie priemerné colné tarify krajiny pred vstupom do Európskeho obchodného spoločenstva. Ex-ante model Mayesa⁴⁸ predpokladal, rovnako ako Resnick a Truman, že obchodné efekty rozšírenia Európskeho hospodárskeho spoločenstva o krajiny Európskeho združenia voľného obchodu budú v konečnom dôsledku pre Holandsko pozitívne. Rozdiel medzi tvorbou a odklonom obchodu vyčíslil Mayes na 23 miliónov USD a jeho model predpokladal pozitívnejšie efekty len v prípadoch Veľkej Británie a Nemecka.

Pozitívne obchodné efekty prinieslo podľa empirických štúdií Holandsku i zavedenie eura. Na základe prepočtov modelu Miccu, Steina a Ordoñeza⁴⁹ konštatovali Baldwin a Taglioni⁵⁰ rast obchodu Holandska s ostatnými členskými krajinami o viac ako 20%, s nečlenskými krajinami dokonca až o 25%. Neskôr však Baldwin⁵¹ neprisúdil zavedeniu eura na holandský

⁴⁴ VERDOORN, P.J.: Economische gevolgen der handelspolitieke integratie binnen de E.E.G., 1956-1970. In: CPB Reprint Series, č. 150, Bijlage III bij het rapport adviescommissie Europese Unie, Kamerstuk 13426, 1974-'75. Den Haag : Centraal Planbureau, 1975. s. 120-127. s. 2

⁴⁵ AITKEN, NORMAN D.: The Effect of the EEC and EFTA on European Trade : A Temporal Cross-Section Analysis. In: The American Economic Review, zv. 63, 1973, č. 5, s. 881-892.

⁴⁶ RESNICK, Stephen A. - Truman, Edwin M.: The distribution of west european trade under alternative tariff policies. In: The Review of Economics and Statistics, zv. 56, 1974, č. 1, s. 83-91.

⁴⁷ PREWO, Wilfried E.: Integration effects in the EEC : An attempt at quantification in a general equilibrium framework. In: European Economic Review, zv. 5, 1974, č. 4, s. 379 - 405.

⁴⁸ MAYES, DAVID G.: The Effects of Economic Integration on Trade. In: Journal of Common Market Studies, zv. 17, 1978, č. 1, s. 1-25.

⁴⁹ MICCO, Alejandro - STEIN, Ernesto H. - Ordoñez, Guillermo Luis: The currency union effect on trade : early evidence from EMU. In: RES Working Papers [online]. RES Working Paper 4339. Washington : Inter-American Development Bank, Research Department, 2003. [citované 26. júna 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubWP-490.pdf>>

⁵⁰ BALDWIN, Richard E. - Taglioni, Daria: Positive OCA Criteria : Microfoundations for the Rose Effect. In: COE/RES Discussion Papers [online]. COE/RES Discussion Paper Series č. 34, 2004. [citované 12. decembra 2009]. Dostupné na internete:

<<http://www.tcd.ie/iis/documents/seminar%20papers/baldwinROSE.pdf>>

⁵¹ BALDWIN, Richard E.: In or Out: Does It Matter? An Evidence-Based Analysis of the Euro's Trade Effect. London : Centre for Economic Policy Research, 2006. ISBN 1 898128 91 X.

obchod podstatný vplyv. Podľa Badingera a Breussa⁵² mohlo Holandsko, ako jedna menších členských krajín, profitovať rastom obchodu na úkor väčších krajín. Tento presun exportu v rámci únie ohodnotili autori priemerne na 3 až 9%.

Dôchodkovému efektu integrácie sa štúdie spočiatku venovali menej. Dôvodom mohla byť ťažšia a menej spoľahlivá možnosť kvantifikácie týchto integračných účinkov. Podľa Mendesa⁵³ mala integrácia na hospodársky rast Holandska zásadný vplyv, keďže podľa výsledkov jeho modelu vygenerovali integračné účinky medzi rokmi 1961 až 1972 rast vo výške až 2,94%. Integrácia sa tým na hospodárskom raste podieľala viac ako polovicou. Najpodstatnejší vplyv na tejto hodnote mal podľa Mendesa rast holandského exportu. Rovnako to bolo i pri hospodárskom raste v období od roku 1974 do 1981. Z celkovej hodnoty 1,99% vygenerovala integrácia 0,53%-ný rast, čiže viac ako 25%.

Podľa prepočtov Badingera⁵⁴ získalo Holandsko prostredníctvom integrácie v období rokov 1950 až 2000 necelých 12% a jeho hrubý domáci produkt per capita bol v roku 2000 o 2.133 USD vyšší ako jeho hypotetický ekvivalent bez integrácie. Tieto disagregované hodnoty však boli podľa Badingera len indikatívne. V neskoršej štúdii z roku 2005⁵⁵ odhadol Badinger dôchodkový efekt pre Holandsko na 24%, respektíve 3.871 USD per capita.

Špecializačný efekt tvorí významnú spojku medzi dôchodkovým a obchodným efektom. Na základe porovnania obchodných tokov možno hovoriť o istej miere vyrovnávania štruktúry vývozu ako dôsledku integrácie. Pre obchod partnerských krajín po vytvorení Európskeho hospodárskeho spoločenstva platilo, že dovoz i vývoz v rámci jednej komoditnej kategórie (podľa SITC. 2, 3 alebo 4-ciferej) rástol, a tento rozvoj „intra-industry-trade“ poukazuje najmä na stúpajúcu vnútroodvetvovú špecializáciu. Špecializácia medzi hospodárskymi odvetvami sa prejavovala v nižšej miere. Tento fakt konštatuje i Cooper⁵⁶, podľa ktorého razantné zníženie colných taríf po roku 1959 viedlo len v ojedinelých prípadoch k zníženiu exportu do iných členských krajín v niektorom z hlavných priemyselných odvetví. Naopak, rastúci vývoz bol súlade s vyššie spomenutou prevahou vnútroodvetvovej špecializácie. V prípade Holandska hrala však významnú rolu i medziodvetvová špecializácia. Ako uvádza Verdoorn⁵⁷, stupeň špecializácie v rámci jednotlivých holandských odvetví medzi rokom 1956 a 1970 vo všeobecnosti vzrástol. Dôležitejšie však bolo pozorovať zmeny a ich intenzitu v jednotlivých odvetviach. Najviac vzrástla miera špecializácie v metalurgii, chémii a kožiarskom a gumárenskom priemysle. Naopak špecializácia najvýraznejšie poklesla, i keď v oveľa nižšej miere ako u najvýraznejšie rastúcich odvetví, v odvetviach textilného priemyslu a šatstva a obuvi. Otázkou zostáva, do akej miery vzrástla špecializácia v dôsledku vytvorenia Európskeho hospodárskeho spoločenstva a v akej miere

⁵² BADINGER, Harald - Breuss, Fritz: Country Size and the Trade Effects of the Euro. [online]. Príspevok prezentovaný na NOeG 2008 - Annual Meeting of the Austrian Economic Association, Viedeň, 23-24 mája 2008. [citované 10. novembra 2009]. Dostupné na internete: <http://www.wu.ac.at/europainstitut/noeg/badinger_breuss_sl.5-4>

⁵³ MENDES, A. J. Marques: The Contribution of the European Community to Economic Growth An Assessment of the First 25 Years. In: Journal of Common Market Studies, zv. 24, 1986, č. 4, s. 261-277.

⁵⁴ BADINGER, Harald: Growth Effects of Economic Integration : The Case of EU Member States (1950-2000). In: IEF Working Papers [online]. IEF Working Paper č. 40. Viedeň : Research Institute for European Affairs, University of Economics and Business Administration, 2001. [citované 9. novembra 2009]. Dostupné na internete:

<<http://www.wu.ac.at/europainstitut/pub/workingpaper/wp40>>

⁵⁵ BADINGER, Harald: Growth Effects of Economic Integration : Evidence from the EU Member States. In: Review of World Economics, zv. 141, 2005, č. 1, s. 50-78.

⁵⁶ COOPER, Richard Newell: The Economics of Interdependence : Economic Policy in the Atlantic Community. 1. vyd. New York : McGraw-Hill Book Company, 1968. s. 78-79

⁵⁷ VERDOORN, P.J.: Economische gevolgen der handelspolitieke integratie binnen de E.E.G., 1956-1970. In: CPB Reprint Series, č. 150, Bijlage III bij het rapport adviescommissie Europese Unie, Kamerstuk 13426, 1974-'75. Den Haag : Centraal Planbureau, 1975. s. 120-127. s. 3

špecializácia pozitívne ovplyvnila tvorbu dôchodku. Podľa Verdoorna⁵⁸ bol vplyv Európskeho hospodárskeho spoločenstva na špecializáciu zreteľný. Odvetvia, ktoré zaznamenali najvyššiu rast špecializácie zaznamenali zároveň i najvyššiu prírastok vývozu, pričom korelácia medzi vývozom a špecializáciou bola, na rozdiel od korelácie medzi špecializáciou a poklesom dovozu, štatisticky signifikantná. Keďže rast špecializácie, podľa použitej definície, by teoreticky bolo možné pripísať i nahradeniu dovozu domácou produkciou, Verdoorn prijíma záver, že špecializácia daných holandských priemyselných odvetví bola v rokoch 1956 až 1970 „vo významnej miere spoludeterminovaná (rastúcimi) vývoznými možnosťami“⁵⁹. Špecializáciu v týchto odvetviach nemožno plne pripisovať len efektom integrácie. Táto prebiehala rovnako v súlade s ekonomickým a technologickým rozvojom. Bez ekonomickej integrácie by však špecializácia rástla pomalšie.

V odvetviach s najrýchlejšie rastúcou špecializáciou došlo taktiež k najvyššiemu priemernému rastu produkcie a produktivity práce. Produktivita práce, respektíve pridaná hodnota per capita v nich bola tiež najvyššia. Spomenuté faktory, ovplyvňujúce dôchodok, však nemožno podľa Verdoorna s určitosťou dať do priameho súvisu s ekonomickou integráciou. Takáto situácia je však veľmi pravdepodobná. Vyššie uvedené stavia ekonomickú integráciu, v tomto prípade ilustrovanú na konkrétnom príklade Holandska, do pozície hnacieho motora ekonomického rozvoja.

Zo správy Európskej komisie⁶⁰, ktorá hodnotila dopad vytvorenia Spoločného trhu, vyplynulo, že holandský hrubý domáci produkt sa v súvislosti s vytvorením Spoločného trhu o zvýšil o zhruba 3%. Zmena blahobytu ako percento z hrubého domáceho produktu predstavovala niečo viac ako 3,7%. Domáci výrobcovia stratili 2,8% podielu na holandskom trhu. O tento sa podelili členské krajiny únie, 1,78%, a zvyšok sveta získal 1,02%. Menšie členské krajiny podľa tejto správy získali zavedením Spoločného trhu viac ako veľké krajiny. Týkalo sa to i Holandska, ktoré sa zaradilo k najviac profitujúcim krajinám.

S vyšším ziskom pre Holandsko ako priemer, počítala i štúdia holandského Ústredného plánovacieho úradu⁶¹, mapujúca efekty Spoločného trhu pred jeho zavedením. Podľa nej bolo pravdepodobné, že hospodárstvo Holandska, charakteristické svojou vysokou otvorenosťou, malo na integračných efektoch získať vo väčšej miere ako menej otvorené krajiny. Odstránenie bariér obchodu a s nimi spojených nákladov malo pomáhať krajinám vysokým podielom zahraničného obchodu a výrazne pozitívne sa mal prejaviť účinok dodatočného obchodu. Podľa prepočtov malo Holandsko v horizonte šiestich rokov v súvislosti so zavedením Spoločného trhu získať 3,25% na dodatočnom raste hrubého národného produktu, prírastok dovozu i vývozu vo výške 4,75% a 0,5%-ný rast zamestnanosti.

Štúdia z roku 2008⁶² (Straathof et al., 2008), ktorá hodnotila dosiahnuté efekty Spoločného trhu, priniesla ohľadom obchodného efektu ešte optimistickejšie čísla. Podiel holandského tovarového exportu generovaného Spoločným trhom na celkovom vývoze dosiahol až 18% a v prípade dovozu to bolo 12%, čo je podstatne viac ako priemerných 8% pri vývoze i dovoze celej Európskej únie. Hospodársky rast z toho vyplývajúci dosiahol 4 až 6%, čiže dvojnásobok priemeru únie. Efekty pri obchode so službami, či priamych zahraničných investíciách boli v prípade Holandska porovnateľné s priemerom Európskej únie. I v dlhodobom horizonte konštatovala štúdia významne pozitívnejší dopad integrácie na Holandsko ako bol priemer. Podľa autorov bol odklon obchodu len marginálny a tvorba obchodu ho značne prevýšila. Medzi rokmi 1961 a 2005

⁵⁸ Tamtiež, s. 6

⁵⁹ Tamtiež, s. 5

⁶⁰ European economy. Reports and studies no. 4. Economic evaluation of the internal market. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1996. ISBN: 92-827-8731-1

⁶¹ Nederland en Europa '92. Werkdocument č. 28. Den Haag : Centraal Planbureau, 1989. 143 s.

⁶² STRAATHOF, Bas - LINDERS, Gert-Jan - LEJOUR, Arjan - MÖHLMANN, Jan: The Internal Market and the Dutch Economy : Implication for trade and economic growth. [online]. CPB Document č. 168. Den Haag : Central planbureau, 2008. 90 s. ISBN 978-90-5833-372-8 [citované 10. septembra 2009]. Dostupné na internete:

<<http://www.cpb.nl/eng/pub/cpbreeksen/document/168/doc168.pdf>>

generovala integrácia vývoz vo výške 19 až 21% z celkového exportu a 14 až 16% importu. Tieto hodnoty sú podstatne vyššie ako priemerné hodnoty pre 15-člennú Európsku úniu, dosahujúce 12% pre export i import.

ZÁVER

Holandsko je krajinou s rozvinutou ekonomikou, ktorá sa aktívne podieľa na medzinárodnej ekonomickej výmene. Vyše 50% hrubého domáceho produktu krajiny tvoria aktivity holandských firiem mimo územia Holandska. Hospodárstvo Holandska je príznačná vysokým stupňom otvorenosti. Táto už v období medzi dvoma svetovými vojnami dosahovala skoro 100%. Liberalizácia svetového obchodu a rovnako európska integrácia umožnili jej ďalší rast až na 139%. Hoci podiel jeho obyvateľstva na svetovej populácii predstavuje len necelé 1%, Holandsko je šiestou najvýznamnejšou obchodnou krajinou sveta a piatym najväčším svetovým exportérom. Úspešnosť Holandska ako obchodnej krajiny vyjadruje i stabilne pozitívne saldo obchodnej bilancie. Význam integrácie pre krajinu v tomto kontexte dokumentuje i fakt, že saldo obchodnej bilancie sa do kladných hodnôt dostalo až v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, čiže až po vytvorení colnej únie v rámci Európskeho hospodárskeho spoločenstva. Najdôležitejšími vývoznými a dovoznými partnermi Holandska sú krajiny Európskej únie. Pri teritoriálnej štruktúre dovozu je však zjavná strategická úloha Holandska pri vstupe tovaru z iných kontinentov na trh Európskej únie, pričom čoraz väčší podiel na holandskom importe získavajú najmä ázijské krajiny.

Pozitívny prínos integrácie pre hospodárstvo Holandska dokumentuje i väčšina spomenutých štúdií. Hoci intuitívne by sa integračné účinky mohli dokumentovať prudkým rastom obchodnej výmeny medzi členskými štátmi, čo je markantné i v prípade Holandska, do hry vstupuje veľký počet ďalších faktorov. Preto boli v rámci empirickej analýzy aplikované rôzne modely, ktoré mali za úlohu kvantifikovať prínosy ekonomickej integrácie. O existencii obchodných účinkov integrácie panuje medzi ekonómami relatívna zhoda, nie je tomu tak pri dôchodkovom efekte. Rozdiel spočíva v odlišnom pohľade zo strany neoklasickej rastovej teórie a novej rastovej teórie (teórie endogénneho rastu).

Z pohľadu Holandska je zaujímavým faktom to, že viaceré štúdie konštatujú pre krajinu pozitívnejší efekt integrácie ako pre priemer Európskej únie. Napriek nespornému významu štúdií zameraných na empirickú analýzu teórie medzinárodnej ekonomickej integrácie nemožno žiadny z prezentovaných výsledkov chápať ako úplne exaktný a celkom spoľahlivý. Rovnako ako i v iných oblastiach ekonomickej teórie a praxe sú výsledky závislé od značného počtu faktorov. Ani jeden z modelov nemôže zahŕňať všetky faktory a abstrakcia od vplyvu niektorých z nich, ktorá je nevyhnutnou podmienkou možnosti zostavenia modelu, by mala mať vplyv na závery z neho vyplývajúce. I keď konkrétne čísla o účinkoch ekonomickej integrácie budú predmetom diskusie, kombináciou viacerých výskumov i jednoduchých ekonomických premenných, možno konštatovať, že základné závery teórie o existencii trade creation a trade diversion boli v prípade Holandska potvrdené.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. AITKEN, NORMAN D.: The Effect of the EEC and EFTA on European Trade : A Temporal Cross-Section Analysis. In: *The American Economic Review*, zv. 63, 1973, c. 5, s. 881-892.
2. BADINGER, Harald - BREUSS, Fritz: Country Size and the Trade Effects of the Euro. [online]. Príspevok prezentovaný na NOeG 2008 - Annual Meeting of the Austrian Economic Association, Vieden, 23-24 mája 2008. [citované 10. novembra 2009]. Dostupné na internete: <http://www.wu.ac.at/europainstitut/noeg/badinger_breuss_sl.5-4>
3. BADINGER, HARALD: Growth Effects of Economic Integration : Evidence from the EU Member States. In: *Review of World Economics*, zv. 141, 2005, c. 1, s. 50-78.
4. BADINGER, HARALD: Growth Effects of Economic Integration : The Case of EU Member States (1950-2000). In: *IEF Working Papers* [online]. IEF Working Paper c. 40. Vieden : Research Institute for European Affairs, University of Economics and Business Administration, 2001. [citované 9. novembra 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.wu.ac.at/europainstitut/pub/workingpaper/wp40>>
5. BALASSA, BÉLA: *The Theory of Economic Integration*. Homewood, IL : R.D. Irwin, 1961.
6. BALASSA, BÉLA: Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market. In: *The Economic Journal*, zv. 77, 1967, c. 305, s. 1-21.
7. BALDWIN, RICHARD E. - TAGLIONI, DARIA: Positive OCA Criteria : Microfoundations for the Rose Effect. In: *COE/RES Discussion Papers* [online]. COE/RES Discussion Paper Series c. 34, 2004. [citované 12. decembra 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.tcd.ie/iis/documents/seminar%20papers/baldwinROSE.pdf>>
8. BALDWIN, RICHARD E.: In or Out: Does It Matter? An Evidence-Based Analysis of the Euro's Trade Effect. London : Centre for Economic Policy Research, 2006. ISBN 1 898128 91 X.
9. BRADA, JOSEF C. - Méndez, José A.. 1988. An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration. In: *The Review of Economics and Statistics*, zv. 71, 1988, č. 1, s. 163-168.
10. BRETSCHGER, LUCAS - Steger, Thomas M.: The dynamics of economic integration : Theory and policy. In: *International Economics and Economic Policy*, zv. 1, 2004, c. 2, s. 119-134.
11. CECCHINI, PAOLO. 1988. *The European Challenge 1992 : The Benefits of a Single Market*. Aldershot : Wilwood House Limited, 1988. 127 s. ISBN 0704506130
12. COOPER, RICHARD NEWELL: *The Economics of Interdependence : Economic Policy in the Atlantic Community*. 1. vyd. New York : McGraw-Hill Book Company, 1968. s. 78-79
13. CORDEN, WARNER MAX. 1972. Economies of Scale and Customs Union Theory. In: *The Journal of Political Economy*, zv. 80, 1972, č. 3, s. 465-475.
14. EL-AGRAA, ALI M.. 1988. *International economic integration*. 2. vydanie. Basingstoke a London : The Macmillan Press Ltd. 1988. ISBN: 0-333-42964-8. 362 s..
15. *European economy. Reports and studies no. 4. Economic evaluation of the internal market*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1996. ISBN: 92-827-8731-1
16. HENREKSON, MAGNUS - Torstensson, Johan - Torstensson, Rasha. 1997. Growth Effects of European Integration. In: *European Economic Review*, zv. 41, 1997, č. 8, s. 1537-1557.
17. HINE, ROBERT C.. 1994. *International Economic Intergration*. In: Greenaway, David - Winters, L. Alan: *Surveys in International Trade*. Oxford : Blackwell Publishers, 1994. 352 s. ISBN: 0631185895. s. 234-272
18. JANSSEN, L.H.: *Free Trade, Protection and Customs Union*. Leiden : H.E. Stenfert Kroese, 1961.

19. JOVANOVIĆ, MIROSLAV N.: International Economic Integration. Londýn a New York : Routledge, 1998. ISBN: 9780415164504
20. KRAUSE, L.B.: European Economic Integration and the United States. In: The American Economic Review, zv. 53, 1963, c. 2, s. 185-196.
21. KREININ, MORDECHAI Elihau. 1974. Trade relations of the EEC: An empirical investigation. New York : Praeger Publishers, Inc., 1974. 128 s.
22. KREININ, MORDECHAI ELIHAU: Trade Creation and Diversion by ECC and EFTA. In: Economia Internazionale, c. 22, 1969, s. 273-280.
23. LIPKOVÁ, LUDMILA: Medzinárodné hospodárske vzťahy. 2. vyd.. Bratislava : Sprint vfra, 2000. 238s.. ISBN 80-88848-54-7
24. MAYES, DAVID G.: The Effects of Economic Integration on Trade. In: Journal of Common Market Studies, zv. 17, 1978, c. 1, s. 1-25.
25. MENDES, A. J. MARQUES: The Contribution of the European Community to Economic Growth An Assessment of the First 25 Years. In: Journal of Common Market Studies, zv. 24, 1986, c. 4, s. 261-277.
26. MICCO, ALEJANDRO - STEIN, ERNESTO H. - ORDOÑEZ, GUILLERMO LUIS: The currency union effect on trade : early evidence from EMU. In: RES Working Papers [online]. RES Working Paper 4339. Washington : Inter-American Development Bank, Research Department, 2003. [citované 26. júna 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubWP-490.pdf>>
27. MUNDELL, ROBERT A.. 1968. International Economics. New York : Macmillan, 1968.
28. Nederland en Europa '92. Werkdocument c. 28. Den Haag : Centraal Planbureau, 1989. 143 s.
29. OHLY, CLAUDIA: What Have We Learned about the Economic Effects of EC Integration? : A survey of Literature. European Economy - Economic Papers 103. Brusel : Európska komisia, 1993.
30. PEARCE, IVOR F.. 1970. International Trade. Londýn : MacMillan, 1970.
31. PELKMANS, JACQUES: European Integration : Methods and Economic Analysis. 2 vyd. Harlow : Pearson Education Limited, 2001. 434 s. ISBN 978-0-273-69449-6
32. POMFRET, RICHARD: The Trade-Diverting Bias of Preferential Trading Arrangements. In: Journal of Common Market Studies, zv. 25, 1986, c. 2, s. 109-117.
33. PREWO, WILFRIED E.: Integration effects in the EEC : An attempt at quantification in a general equilibrium framework. In: European Economic Review, zv. 5, 1974, c. 4, s. 379 - 405.
34. RESNICK, STEPHEN A. - Truman, Edwin M.: The distribution of west european trade under alternative tariff policies. In: The Review of Economics and Statistics, zv. 56, 1974, c. 1, s. 83-91.
35. STRAATHOF, BAS - LINDERS, GERT-JAN - LEJOUR, ARJAN - MÖHLMANN, JAN: The Internal Market and the Dutch Economy : Implication for trade and economic growth. [online]. CPB Document c. 168. Den Haag : Central planbureau, 2008. 90 s. ISBN 978-90-5833-372-8 [citované 10. septembra 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.cpb.nl/eng/pub/cpbreksen/document/168/doc168.pdf>>
36. TINBERGEN, JAN: International economic integration. 2. vyd. Amsterdam : Elsevier publishing company, 1965. 142s. ISBN: 978-0444405739
37. TRUMAN, EDWIN M.: The European Economic Community : Trade Creation and Trade Diversion. In: Yale Economic Essays, zv. 9, jar 1969, s. 199-257.
38. VANHOUDT, PATRICK: Did the European Unification Induce Economic Growth? : Search of Scale-Effects and Persistent Changes. In: Working Paper Series in Economics and Finance, Stockholm School of Economics [online]. č. 270, 1998. [citované 18. septembra 2009]. Dostupné na internete: <<http://swopec.hhs.se/hastef/papers/hastef0270.pdf>>

39. VERDOORN, P.J. - Meyer zu Schlochtern, F.J.M.: Trade Creation and Trade Diversion in the Common Market. In: Brugmans, H. (red.): *Intégration Européene et Réalité Economique*. Bruges : De Tempel, 1964.
40. VERDOORN, P.J. - SCHWARTZ, A.N.R.: Two alternative estimates of the effects of EEC and EFTA on the pattern of trade. In: *European Economic Review*, zv.. 3, 1972, c. 3, s. 291-335.
41. VERDOORN, P.J. - VAN BOCHOVE, C.A.: Measuring integration effects : A survey. In: *European Economic Review*, zv. 3, 1972, c. 3, s. 337-349.
42. VERDOORN, P.J.: A Customs Union for Western Europe-Advantages and Feasibility. In: *World Politics*, zv. 6, 1954, c. 4, s. 482-500.
43. VERDOORN, P.J.: Economische gevolgen der handelspolitieke integratie binnen de E.E.G., 1956-1970. In: CPB Reprint Series, c. 150, Bijlage III bij het rapport adviescommissie Europese Unie, Kamerstuk 13426, 1974-'75. Den Haag : Centraal Planbureau, 1975. s. 120-127.
44. VINER, JACOB: *The Customs Union Issue*. Londýn : Stevens, 1950.
45. WAELBROECK, J.: Le Commerce de la Communauté Européene avec les Pays Tiers. In: Brugmans, H. (red.): *Intégration Européene et Réalité Economique*. Bruges : De Tempel, 1964.

KONTAKT

Ing. Samuel Kovács
Externý doktorand
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: s.kovacs@veslo.nl

ABSTRAKT

Hlavným cieľom prezentovaného článku je metódou regresnej a korelačnej analýzy zistiť závislosť vývoja prepravných výkonov leteckej dopravy od tempa rastu hrubého domáceho produktu. Dôležitým faktorom ovplyvňujúcim veľkosť dopytu po leteckej doprave je dôchodková elasticita dopytu, ktorej variabilitu skúmame. Prichádzame k záveru, že predikcia prepravných výkonov osobnej leteckej dopravy podľa očakávaného tempa rastu HDP je možná a tvoríme jednoduchý lineárny prognostický model. Naopak, predikcia prepravných výkonov nákladnej dopravy výlučne na báze očakávaných zmien HDP možná nie je. Výsledky prognostického modelu v osobnej doprave následne porovnávame s prognózami hlavných svetových výrobcov lietadiel. Zistujeme, že odchýlka prognózovaných hodnôt je štatisticky nevýznamná. Model preto možno spoľahlivo používať až do doby novej technologickej revolúcie na trhu leteckej dopravy, ktorá spôsobí zmenu jeho štruktúry a zníži ceny leteniek.

Kľúčové slová: letecká doprava, prepravný výkon, dôchodková elasticita dopytu, osobná doprava, nákladná doprava, prognóza

ABSTRACT

The paper uses regression and correlation statistics to establish a link between several indicators of global air transportation output and Gross Domestic Product growth. One of the major factors influencing the demand for air transport is the income elasticity of demand and its variability. We come to the conclusion that it is possible to predict future performance of passenger air transport and we create a simple single-variable linear prognostic model based on the indicator of predicted GDP growth. We conclude it is not possible to use such a model to predict future performance of the air cargo sector. To test the model we compare its results with air traffic outlooks of the major aircraft producers. We discover values we obtain using the proposed model are not significantly different from the predictions of the aircraft producers. We believe our model can be successfully used for air traffic predictions until a new generation of aircraft comes to the market and significantly decreases flight ticket prices, changing thus the whole market structure.

Key words: air transport, air traffic, income elasticity of demand, passenger transport, cargo transport, prognosis

JEL: L93

Úvod

Letecká doprava sa od začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia profiluje ako vysoko elastický barometer svetového hospodárskeho vývoja. S mediánom priamej dôchodkovej elasticity dopytu v rozmedzí od 1,14 (Gillen et al., 2003) do 2,00 (Doganis, 2006) sa akýkoľvek výkyv v spotrebiteľských príjmoch okamžite premietne do proporcionálne väčšej zmeny objemu leteckej dopravy. Elasticita pritom nemôže byť chápaná ako statický ukazovateľ. Dá sa predpokladať, že dôchodková elasticita dopytu má inú hodnotu pri tempe rastu dôchodku 2 percentá, inú pri tempe 10 percent a inú pri tempe 20 percent. Cieľom predkladaného článku je na základe údajov o vývoji globálneho hospodárstva a sektora leteckej dopravy v rokoch 1997-2008 analyzovať vývoj dôchodkovej elasticity dopytu po leteckej doprave a variabilitu jej hodnôt. Hypotézu predstavuje tvrdenie, že hodnoty dôchodkovej elasticity dopytu rastú so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP. Popri štúdiu elasticity je našim cieľom štatistickými metódami overiť existenciu závislosti medzi vývojom HDP a vývojom prepravných výkonov leteckej dopravy. Sústredíme sa na parciálne

skúmanie osobnej, nákladnej a celkovej leteckej dopravy, a to tak na množstevné ako aj úsekové indikátory. Týmto spôsobom identifikujeme ukazovateľ, ktorého vývoj najviac korešponduje s vývojom HDP, a naopak, ukazovateľ, ktorého vývoj je najmenej závislý od vývoja HDP. Naším cieľom je snaha o vytvorenie jednoduchého modelu použiteľného pre dlhodobé prognózy výkonov leteckej dopravy.

1. Metodika skúmania prepravných výkonov leteckej dopravy

Vzhľadom na vysoko medzinárodný charakter leteckej dopravy a záujem väčšiny dopravcov o objektívne vzájomné porovnávanie výkonov je v leteckej doprave pomerne vysoký stupeň štandardizácie základných ukazovateľov (Pruša, 2008). Prepravné výkony leteckej dopravy možno skúmať z oboch trhových strán – ponuky aj dopytu. Ukazovatele strany ponuky kvantifikujú počet letov, ktoré leteckí dopravcovia plánujú uskutočniť, a maximálny počet pasažierov a ton, ktoré môžu prepraviť v danom časovom období podľa zverejneného letového poriadku. Ukazovatele strany dopytu kvantifikujú počet letov, ktoré leteckí dopravcovia uskutočnili, a skutočný počet pasažierov a ton, ktoré prepravili v danom časovom období. Dosiahnuté hodnoty ukazovateľov strany dopytu sú spravidla nižšie ako dosiahnuté hodnoty ukazovateľov strany ponuky.

Ukazovatele strany ponuky

Ako upozorňuje Holloway (2008), pre aerolínie je z krátkodobého hľadiska jednoduchšie a lacnejšie ovplyvňovať dopyt, ako robiť zmeny v ponuke. Tvorbe ponuky musí byť preto venovaná náležitá pozornosť.

Ukazovatele strany ponuky v leteckej doprave zahŕňajú najmä:

- Počet plánovaných letov – počet pravidelných letov zverejnených v leteckých poriadkoch aerolínií pre dané obdobie.
- Počet ponúkaných sedačiek – celkový počet miest na letoch zverejnených v leteckých poriadkoch aerolínií pre dané obdobie.
- Ponúkané osobokilometre – počet ponúkaných sedačiek na každom lete vynásobený dĺžkou letu v kilometroch.

Najväčšou leteckou spoločnosťou podľa všetkých uvedených indikátorov je po finalizácii svojho mergeru s Northwest Airlines v januári 2010 americká Delta Airlines.

V oblasti prepravy tovaru sú najdôležitejšími indikátormi strany ponuky:

- Ponúkaná prepravná kapacita⁶³ – celková nosnosť dostupná na prepravu carga všetkých pravidelných letov zverejnených v leteckých poriadkoch aerolínií pre dané obdobie. Ide o súčet nosnosti cargo lietadiel, kombi lietadiel a nosnosti carga v podpalubí osobných lietadiel.
- Ponúkané tovarokilometre – ponúkaná prepravná kapacita vynásobená dĺžkou letov.

Najväčšou spoločnosťou podľa ponúkanej prepravnej kapacity carga a ponúkaných tovarokilometrov je FedEx.

Ukazovatele strany dopytu

Každý z ukazovateľov strany ponuky má svoj párový ukazovateľ strany dopytu. Ak indikátor strany ponuky hovorí o maximálnom počte pasažierov, ktorý je možné prepraviť, jeho párový indikátor dopytu bude hovoriť o skutočne prepravenom počte pasažierov. Logicky, hodnoty

⁶³ Často sa daný ukazovateľ nesprávne nazýva iba ako prepravná kapacita. Ale prepravnú kapacitu definujeme ako maximálnu možnú kapacitu lietadla, ktorú možno dosiahnuť jeho plným využitím pri zohľadnení potrieb údržby (Holloway, 2008). Lietadlo, ktoré je z technologického a časového hľadiska schopné absolvovať 10 denných letov medzi bodmi A a B má potenciálnu prepravnú kapacitu rovnú počtu týchto letov vynásobenému nosnosťou. Ak je v letovom poriadku naplánovaných iba 5 denných letov, ponúkaná prepravná kapacita bude polovicou (potenciálnej) prepravnej kapacity. Je teda zrejmé, že ponúkaná prepravná kapacita nie je ekvivalentom prepravnej kapacity.

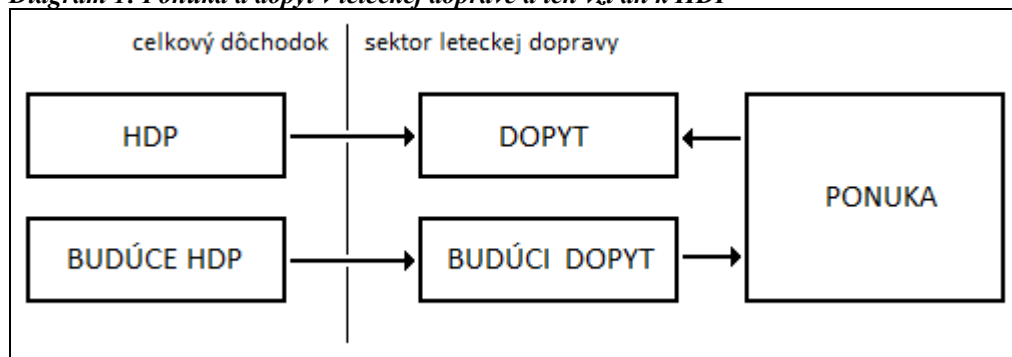
jednotlivých indikátorov strany ponuky sú hornými limitmi hodnôt ich párových indikátorov strany dopytu. Najdôležitejšími ukazovateľmi strany dopytu v leteckej doprave sú:

- Počet uskutočnených letov – počet skutočne prevádzkovaných pravidelných letov v danom období. Rozdiel medzi počtom plánovaných a počtom uskutočnených letov predstavujú zrušené lety.
- Počet prepravených pasažierov – počet pasažierov, ktorí boli za dané obdobie prepravení pravidelnými letmi.
- Prepravný výkon v osobokilometroch – počet pasažierov, ktorí boli za dané obdobie prepravení pravidelnými letmi vynásobený dĺžkou letov v kilometroch. Podiel prepravného výkonu v osobokilometroch a ponúkaných osobokilometrov nazývame koeficient zaťaženia.
- Počet prepravených ton – celková hmotnosť tovarov prepravených všetkými pravidelnými letmi zverejnenými v leteckých poriadkoch aerolínií pre dané obdobie. Ide o súčet hmotnosti tovarov prepravených cargo lietadlami, kombi lietadlami a v podpalubí osobných lietadiel.
- Prepravný výkon v tonokilometroch – počet prepravených ton vynásobený dĺžkou letov.
Popri samostatných ukazovateľoch prepravného výkonu v osobnej a nákladnej leteckej doprave existujú aj kombinované, resp. prevedené ukazovatele. Ich podstatou je prevod počtu prepravených pasažierov na tony podľa štandardne stanoveného kľúča a ich pripočítanie k počtu prepravených ton v nákladnej doprave.
- Počet prepravených prevedených ton – súčet prepravených ton v nákladnej doprave a prepravených ton v osobnej doprave. Za hmotnosť jedného prepraveného pasažiera vrátane batožiny sa štandardne považuje 90 kg (Pruša, 2008).
- Prepravný výkon v prevedených tonokilometroch – počet prepravených prevedených ton vynásobený dĺžkou letov.

2. Výkony leteckej dopravy a svetové HDP 1997-2008

Pri porovnávaní výkonov leteckej dopravy so svetovým HDP budeme používať ukazovatele strany dopytu, nakoľko sú priamo závislé od vývoja svetového hospodárstva. Ukazovatele strany ponuky sú od vývoja svetového hospodárstva závislé iba nepriamo, a to práve prostredníctvom dopytu. Aerolínie nezohľadňujú pri tvorbe letových poriadkov očakávaný vývoj globálneho HDP; zohľadňujú očakávaný vývoj dopytu po leteckej doprave (diagram 1).

Diagram 1: Ponuka a dopyt v leteckej doprave a ich vzťah k HDP

Vlastné spracovanie.

Spomedzi ukazovateľov strany dopytu budeme sledovať tri množstevné a tri úsekové ukazovatele za obdobie rokov 1997-2008, t.j. pred plným vypuknutím globálnej hospodárskej krízy (tab. 1). Skúmané obdobie bolo charakteristické kontinuálnym rastom globálneho HDP. Tempo rastu sa pohybovalo v pásme 1,7-4,2 percenta. Prasknutie dot.com bubliny v roku 2000, teroristické

útoky na USA v roku 2001, vypuknutie epidémie SARS v Ázii v roku 2003 ani ďalšie regionálne krízy tak nemali za následok pokles globálneho HDP.

Indikátory prepravných výkonov leteckej dopravy taktiež zaznamenávali rast. Ale tento bol prerušený v roku 2001 krízou vyplývajúcou z prasknutia dot.com bubliny a z teroristických útokov na USA. Priamou príčinou poklesu prepravných výkonov bolo niekoľkodňové pozastavenie leteckej prevádzky v Spojených štátoch v reakcii na útoky na Svetové obchodné centrum. Rovnako bol zaznamenaný pokles dopytu po leteckej doprave z dôvodu obáv o bezpečnosť. Úroveň dopytu sa dostala naspäť na predkrízovú úroveň až v roku 2003.⁶⁴

Po krátkom období intenzívneho rastu sa koncom roku 2008 v leteckej doprave začala prejavovať globálna hospodárska kríza. Spomalenie rastu je možné sledovať u všetkých indikátorov dopytu, pričom u prepravných výkonov nákladnej leteckej dopravy prišlo aj k čistému poklesu. Podľa preliminárnych údajov za rok 2009 zaznamenali pokles všetky uvedené indikátory.

Tabuľka 1: Vývoj základných ukazovateľov výkonu globálnej leteckej dopravy 1997-2008

	Osobná doprava		Nákladná doprava		Doprava celkom		HDP
	PAX	RPK	TON	FTK	TOT	RTK	
1997	1457	2573	26,4	102,8	157,5	334,4	26,57
1998	1471	2627	26,5	101,9	158,9	338,3	27,20
1999	1558	2788	28,1	108,7	168,3	359,6	28,09
2000	1647	3018	30,2	117,9	178,4	389,5	29,26
2001	1624	2930	28,6	110,8	174,8	374,5	29,76
2002	1639	2964	31,4	119,9	178,9	386,7	30,35
2003	1691	3020	33,5	125,7	185,7	397,5	31,18
2004	1888	3445	36,7	139,0	206,6	449,1	32,46
2005	2022	3722	37,8	142,5	219,8	477,5	33,59
2006	2128	3941	39,8	149,7	231,3	504,4	34,95
2007	2260	4201	41,6	158,4	245,0	536,5	36,33
2008	2290	4277	42,0	150,6	248,1	535,5	37,12

Legenda: PAX – počet prepravených pasažierov v miliónoch, RPK – prepravný výkon v miliardách osobokilometrov, TON – preprava tovaru v miliónoch ton, FTK – prepravný výkon v miliardách tonokilometrov, TOT – kombinovaný prepravný výkon v miliónoch ton, RTK – kombinovaný prepravný výkon v miliardách tonokilometrov, HDP – globálny hrubý domáci produkt v biliónoch USD v stálych cenách roku 1990.

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS.

3. Dôchodková elasticita dopytu a jej variabilita

Vzťah medzi rastom HDP a rastom dopytu sa usiluje vysvetliť koncept dôchodkovej elasticity dopytu. Otázkou dôchodkovej elasticity dopytu v leteckej doprave sa v poslednej dekáde zaoberalo niekoľko významných prác. Spomenúť môžeme najmä publikáciu kanadských ekonómov Gillena, Morrisona a Stewarta (2003), štúdiu konzultantskej spoločnosti InterVISTAS (2007) a odhady jedného z najväčších súčasných odborníkov na leteckú dopravu Rigasa Doganisa (2006).

Z agregátneho hľadiska uvádzajú Gillen, Morrison a Stewart (2003) po preskúmaní 103 štúdií z rôznych zdrojov a orientovaných na rôzne svetové regióny medián dôchodkovej elasticity dopytu po leteckej doprave na úrovni 1,14. Odhady Doganisa (2006) sú odlišné – priemerná dlhodobá dôchodková elasticitu dopytu dosahuje 2,00. Podľa Doganisa tak 2-percentný rast celosvetového HDP bude viesť k 4-percentnému nárastu objemu osobnej leteckej dopravy. Zároveň však autor konštatuje, že „v poslednom období [predovšetkým v súvislosti so vznikom

⁶⁴ Je nutné podotknúť, že krivka dopytu sa následkom kríz v rokoch 2000 a 2001 posunula nadol. Predkrízová úroveň dopytu tak bola dosiahnutá pri nižšej úrovni cien, čo malo za následok bankrot mnohých leteckých spoločností a začiatok reštrukturalizácie sektora.

nízkonákladových dopravcov] možno badať slabnutie kauzálneho vzťahu medzi leteckou dopravou a hospodárskym rastom“ (Doganis, 2006, s. 18). Preto, aby sme zobjektivnili vplyv štrukturálnych zmien a odstránili faktor zovšeobecnenia, je nutné sledovať dôchodkovú elasticitu na parciálnej úrovni. Tu má pre nás nenahraditeľnú úlohu štúdia konzultantskej spoločnosti InterVISTAS (2007), ktorá sleduje dôchodkovú elasticitu v troch dimenziách: z hľadiska dĺžky letu, stupňa agregácie⁶⁵ a typu krajiny. Z ich analýzy môžeme vyvodiť nasledovné závery:

- koeficient dôchodkovej elasticity rastie so zvyšujúcou sa dĺžkou letu;
- koeficient dôchodkovej elasticity je vyšší v rozvojových krajinách a nižší v hospodársky vyspelých krajinách;
- koeficient dôchodkovej elasticity klesá so zvyšujúcou sa úrovňou agregácie;
- koeficient dôchodkovej elasticity nadobúda takmer pre všetky trhy hodnotu medzi 1,5 a 2,5.

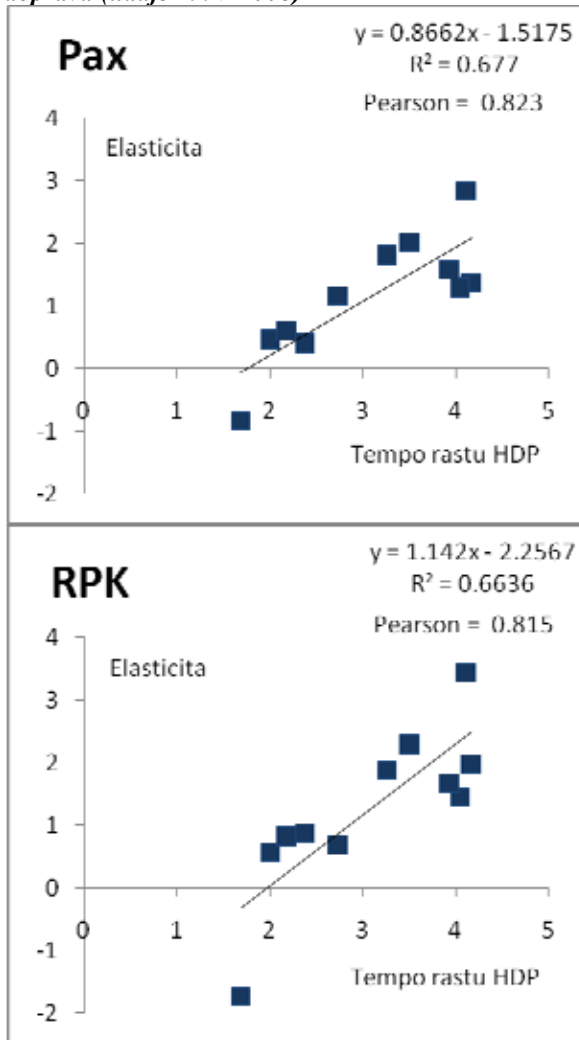
Všetky uvedené štúdie potvrdzujú pozíciu leteckej dopravy ako luxusného statku. Ale ani jedna z týchto prác neskúma variabilitu dôchodkovej elasticity dopytu po leteckej doprave v závislosti od výšky rastu HDP.

Dá sa predpokladať, že neexistuje jediná hodnota dôchodkovej elasticity pre každú úroveň zmeny dôchodku. Vychádzajme z hypotézy, že so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP sa zvyšuje aj tempo rastu dopytu po leteckej doprave, pričom toto tempo sa zvyšuje rýchlejšie ako tempo rastu HDP. To by znamenalo, že dôchodková elasticita dopytu je variabilná a zvyšuje sa so zvyšovaním tempa rastu HDP. Uvedme príklad: pri tempe rastu HDP na úrovni g rastie dopyt po leteckej doprave tempom a . Ak sa tempo rastu HDP zvýši na $2g$, pri zachovaní rovnakej elasticity dopytu by dopyt rástol tempom $2a$. Ale naša hypotéza predpokladá, že dôchodková elasticita dopytu je variabilná, a dopyt po leteckej doprave tak bude rásť tempom, ktoré je vyššie ako $2a$. Túto hypotézu overme pomocou údajov z rokov 1997-2008, ktoré boli uvedené v tabuľke 1.

Z údajov o dopyte po osobnej leteckej doprave (graf 1) je už na prvý pohľad zrejмый rastúci trend hodnôt dôchodkovej elasticity dopytu (os y) pri zvyšujúcom sa tempe rastu HDP (os x). Lineárna regresná priamka je jasne stúpajúca. Pearsonov koeficient korelácie dosahuje v oboch prípadoch 0,82, čo značí relatívne silnú závislosť. Oba modely sú štatisticky vysoko významné (F štatistika) a ich parametre sú štatisticky významné (P hodnota). Prijímame preto hypotézu, že v osobnej leteckej doprave rastie dôchodková elasticita dopytu s akceleráciou rastu HDP.

⁶⁵ InterVISTAS rozlišuje tri stupne agregácie: (1) letecké spojenie medzi dvomi mestami; (2) všetky letecké spojenia z daného letiska a (3) všetky letecké spojenia z daného makroregiónu.

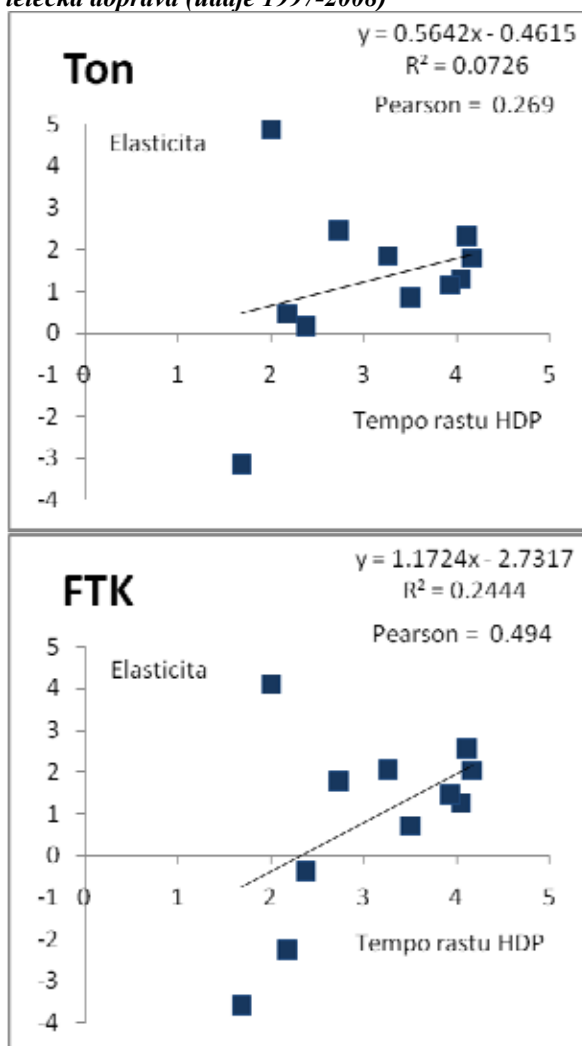
Graf 1: Variabilita dôchodkovej elasticity dopytu v závislosti od výšky rastu HDP – osobná letecká doprava (údaje 1997-2008)

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS. Vlastné spracovanie.

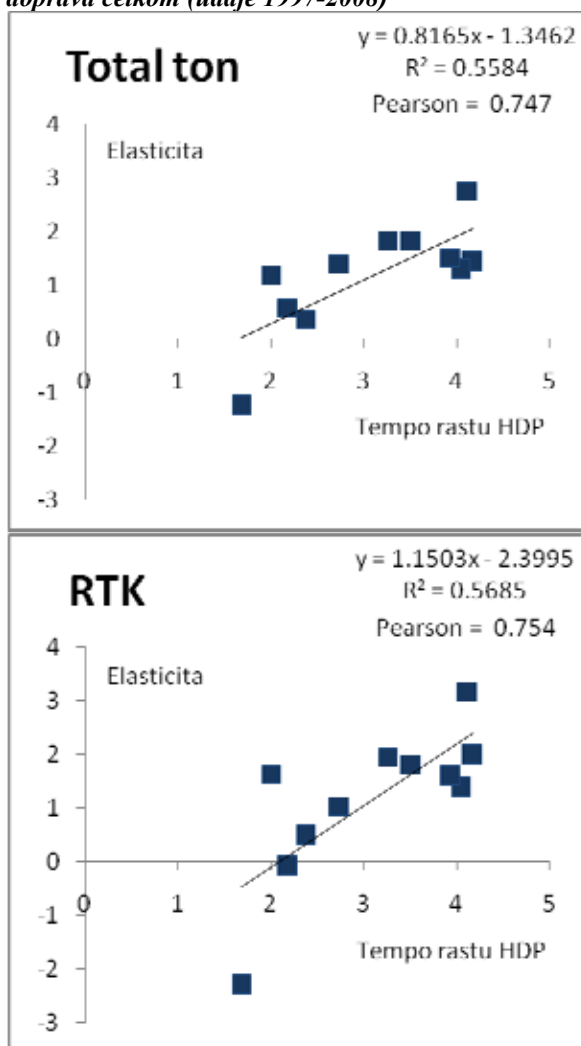
Ďalej overme našu hypotézu v nákladnej leteckej doprave na báze dopytu meraného v tonách a dopytu meraného v tonokilometroch (graf 2). Nízke hodnoty Pearsonovho koeficientu korelácie aj koeficientu determinácie (R^2) sú jasným znakom toho, že hypotézu nemôžeme prijať. Dôchodková elasticita dopytu po nákladnej leteckej doprave síce vykazuje oveľa vyššiu variabilitu ako dôchodková elasticita dopytu po osobnej leteckej doprave, ale spojenosť s tempom rastu HDP nebola potvrdená. Empiricky predpokladáme, že variabilita elasticity je vysoká predovšetkým pri nízkych tempách rastu HDP.

Graf 2: Variabilita dôchodkovej elasticity dopytu v závislosti od výšky rastu HDP – nákladná letecká doprava (údaje 1997-2008)

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS. Vlastné spracovanie.

Graf 3: Variabilita dôchodkovej elasticity dopytu v závislosti od výšky rastu HDP – letecká doprava celkom (údaje 1997-2008)

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS. Vlastné spracovanie.

Hypotéza o dôchodkovej elasticite dopytu po osobnej leteckej doprave bola potvrdená, zatiaľ čo hypotéza o dôchodkovej elasticite dopytu po nákladnej leteckej doprave potvrdená nebola. Finálnou otázkou je teda potvrdenie hypotézy o dôchodkovej elasticite dopytu po leteckej doprave celkom. Regresnou analýzou potvrdzujeme, že dôchodková elasticita dopytu po leteckej doprave rastie so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP (graf 3). Pearsonov koeficient korelácie je pritom s hodnotou 0,75 nižší ako v prípade osobnej leteckej dopravy. Uvedené dva závery nie sú prekvapujúce. Osobná doprava predstavuje viac ako 70 percent prepravných výkonov leteckej dopravy, preto sa model pre celkové výkony leteckej dopravy do veľkej miery podobá modelu pre osobnú dopravu. Zníženie koeficientu korelácie zapríčiňuje nákladná doprava. Testovaním pomocou F štatistiky sme overili, že model ako celok je štatisticky významný. Ale niektoré z jeho parametrov sú štatisticky nevýznamné (testovanie P hodnoty).

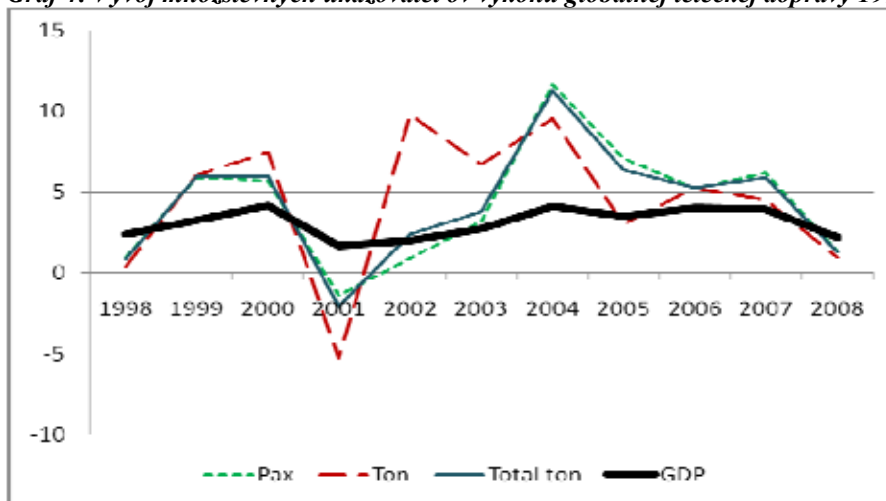
4. Korelačná a regresná analýza vývoja HDP a indikátorov strany dopytu

V predchádzajúcej časti sme analyzovali dôchodkovú elasticitu dopytu po leteckej doprave. Regresnou analýzou sme prišli k záveru, že je možné nájsť súvislosť medzi hodnotou

elasticity a tempom rastu HDP (s výnimkou nákladnej dopravy) – dôchodková elasticita dopytu rastie so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP. Tento poznatok využijeme pri ďalšej výskumnej úlohe: skúmaní problematiky vzťahu medzi prepravnými výkonmi leteckej dopravy a HDP, a hľadani modelu vysvetľujúceho závislosť medzi ich vývojom. Prijatý model bude musieť spĺňať kritérium rastúcej elasticity dopytu.

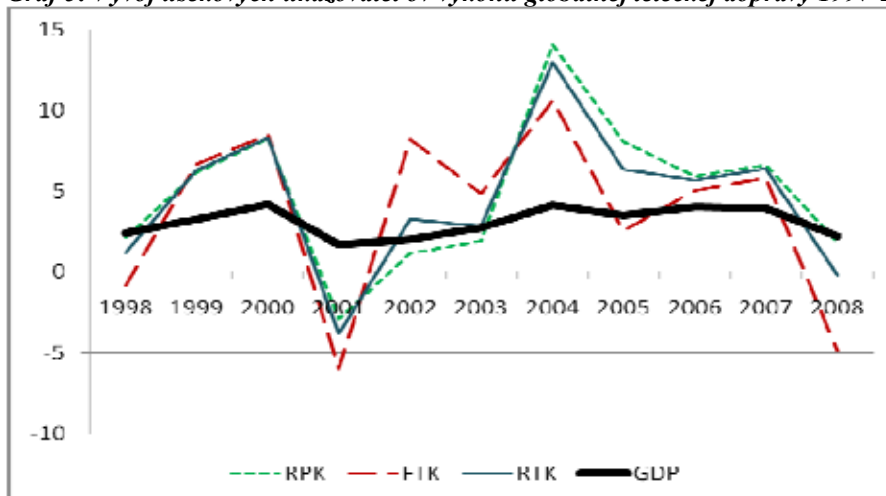
Údaje o vývoji svetového HDP a prepravných výkonov leteckej dopravy v období 1997-2008 boli uvedené v tabuľke 1. Z porovnania percentuálnych medziročných zmien HDP a prepravných výkonov leteckej dopravy meraných množstevnými a úsekovými indikátormi v grafe 4 a 5 je zrejмый takmer identický vývoj ukazovateľov výkonu osobnej leteckej dopravy a leteckej dopravy celkom. To možno zdôvodniť už spomínaným 70-percentným podielom prepravy osôb na leteckej doprave. Výkony nákladnej dopravy sú volatilnejšie a vyznačujú sa vyššou dôchodkovou aj cenovou elasticitou (Gillen et al., 2003).

Graf 4: Vývoj množstevných ukazovateľov výkonu globálnej leteckej dopravy 1997-2008

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS.

Graf 5: Vývoj úsekových ukazovateľov výkonu globálnej leteckej dopravy 1997-2008

Zdroje dát: ATAG, 2008; HDP podľa UNSTATS.

Záver o vyššej volatilitě prepravných výkonov nákladnej leteckej dopravy v závislosti od vývoja hrubého domáceho produktu možno potvrdiť pomocou štatistických metód korelácie

a regresie (tab. 2). Spomedzi skúmaných šiestich indikátorov strany dopytu vykazujú oba zahrnuté ukazovatele prepravného výkonu nákladnej dopravy najnižší stupeň korelácie na vývoji HDP. Naopak, osobná letecká doprava vykazuje Pearsonov koeficient tesne pod úrovňou 0,9, čo značí vysoký stupeň korelácie s vývojom HDP.

Tabuľka 2: Korelačná a regresná analýza zmien ukazovateľov výkonu leteckej dopravy a zmien globálneho HDP

	PAX	RPK	TON	FTK	TOT	RTK
Korelácia – Pearson	0,87767	0,88202	0,53490	0,68285	0,86635	0,87417
Koeficient determinácie	0,77031	0,77797	0,28612	0,46629	0,75056	0,76417
Korig. koef. determinácie	0,74479	0,75330	0,20680	0,40699	0,72285	0,73797
Štandardná odchýlka	1,86333	2,28721	3,96083	4,20408	1,87881	2,31622
Hladina významnosti F	0,00038	0,00033	0,09000	0,02057	0,00056	0,00043
Lineárny koeficient	3,48768	4,37589	2,56292	4,01637	3,33108	4,26153
Lokujúca konštanta	-6,5174	-8,6966	-3,5168	-8,7394	-6,0178	-8,6987

Zdroj dát: Vlastné výpočty podľa údajov tabuľky 1.

Prichádzame preto k záveru, že tempo rastu výkonov osobnej leteckej dopravy a tempo rastu HDP vzájomne súvisia vo väčšej miere ako tempo rastu výkonov nákladnej leteckej dopravy s tempom rastu HDP. Tento poznatok má veľký význam predovšetkým pri jednoduchom lineárnom jednofaktorovom modelovaní dopytu. Predikovanie výkonov osobnej dopravy je jednoduchšie ako predikovanie výkonov nákladnej dopravy, ktoré vyžaduje tvorbu podstatne komplexnejších modelov. V ďalšom texte sa preto budeme sústreďovať na osobnú leteckú dopravu.

Pre prognózu počtu cestujúcich na základe nášho výskumu (tab. 2) možno použiť model

$$PAX = 3,48768 * HDP - 6,5174, \quad (1)$$

kde PAX aj HDP sú tempá rastu počtu prepravených cestujúcich a hrubého domáceho produktu v percentuálnom vyjadrení. Obdobne, pre prognózu výkonu v osobokilometroch možno použiť model

$$RPK = 4,37589 * HDP - 8,6966, \quad (2)$$

kde RPK aj HDP sú tempá rastu prepravného výkonu v osobokilometroch a hrubého domáceho produktu v percentuálnom vyjadrení. Uvedené modely spĺňajú kritérium rastúcej elasticity dopytu so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP, ktorého štatistický význam sme overili v predchádzajúcej časti článku.⁶⁶

Presnosť uvedených modelov môžeme overiť prostredníctvom porovnania získaných predikcií s každoročne zverejňovanými prognózami výrobcov lietadiel. Predikcie globálneho rastu počtu pasažierov neexistujú, preto sa musíme obmedziť na ukazovateľ počtu osobokilometrov (RPK).

Boeing (2009) vo svojich prognózach pre rok 2028 udáva osobný prepravný výkon vo výške 12090 miliárd osobokilometrov. V analýze kalkuluje s priemerným ročným rastom globálneho HDP 3,1 percenta a vychádza z prepravného výkonu v roku 2008 na úrovni 4621 miliárd osobokilometrov, t.j. iného ako vo svojich štatistikách vykazuje ICAO. Ak náš model (vzorec 2) aplikujeme pre tieto vstupy, prognóza pre rok 2028 dosiahne 11958 miliárd osobokilometrov. Rozdiel medzi našou prognózou a prognózou Boeingu je teda 1 percento.

⁶⁶ Jednoduchým výpočtom možno dokázať, že PAX/HDP a RPK/HDP sú rastúce funkcie, a uvedené modely teda spĺňajú kritérium rastúcej elasticity.

Japonský výrobca lietadiel JADC (2009) vo svojej analýze predpokladá priemerný ročný rast globálneho HDP vo výške 3,0 percenta. Prepravný výkon v roku 2008 uvádza na úrovni 4589 miliárd osobokilometrov. Prognóza prepravného výkonu na rok 2028 dosahuje 11431 miliárd osobokilometrov. Použitím nášho modelu a vstupných údajov JADC dostávame 10922 miliárd osobokilometrov; rozdiel medzi predpoveďami predstavuje menej ako 5 percent.

Embraer (2009) očakáva priemerný ročný rast globálneho HDP 3,1 percenta a prepravný výkon roku 2008 stanovuje na 4615 miliárd osobokilometrov. Predikcia na rok 2028 vo výške 12000 miliárd osobokilometrov sa od našej líši o menej ako 1 percento.

Porovnanie trhových prognóz uvedených výrobcov lietadiel s našim modelom je syntetizované v tabuľke 3. Analýzu Airbusu nemožno použiť pre testovanie kvality nášho modelu, nakoľko explicitne nedefinuje očakávaný rast HDP na roky 2009-2028. Analýza kanadského Bombardieru zas neobsahuje predikciu prepravného výkonu v osobokilometroch.

Tabuľka 3: Prognózy modelu v porovnaní s prognózami výrobcov lietadiel (2028)

	Boeing	JADC	Embraer
Ročný rast HDP 2009-2028	3,1 %	3,0 %	3,1 %
RPK v roku 2008 (mld.)	4621	4589	4615
RPK v roku 2028 – prognóza výrobcu	12090	11431	12000
RPK v roku 2028 – náš model	11958	10922	11942
Rozdiel	-1,1 %	-4,7%	-0,5 %

Zdroj dát: Vlastné výpočty, Boeing (2009), JADC (2009), Embraer (2009).

Je zrejmé, že navrhovaný model je vhodný na použitie pri prognózach vývoja globálnych výkonov osobnej leteckej dopravy. Od uznávaných prognóz hlavných svetových výrobcov lietadiel sa líši o menej ako 5%, čo nepredstavuje štatisticky významnú odchýlku.

Silnú stránku modelu predstavuje jeho jednoduchosť. Model je založený na lineárnej závislosti dopytu po leteckej doprave od HDP a abstrahuje od všetkých ostatných faktorov. Je nenáročný na vstupné dáta, ale napriek tomu – ako bolo ukázané – pomerne presný. Slabinou modelu je jeho predpokladaná nižšia presnosť v prípade poklesu globálneho HDP. Postráda tiež komplexnosť a je ho možné použiť iba na prognózu globálnych výkonov dopravy. Na prognózu regionálnych výkonov je nevhodný.

ZÁVER A DISKUSIA

V prvej časti predkladaného článku sme analyzovali dôchodkovú elasticitu dopytu po leteckej doprave. Pomocou regresnej analýzy sme prišli k nasledovným záverom:

- dôchodková elasticita dopytu po osobnej leteckej doprave rastie so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP;
- dôchodková elasticita dopytu po nákladnej leteckej doprave vykazuje vysoký stupeň variability a nemôžeme jednoznačne preukázať jej súvislosť s tempom rastu HDP;
- dôchodková elasticita dopytu po leteckej doprave rastie so zvyšujúcim sa tempom rastu HDP.

V druhej časti sme korelačnou a regresnou analýzou skúmali závislosť jednotlivých ukazovateľov leteckej dopravy strany dopytu od vývoja globálneho HDP. Výsledkom je poznatok, že zmena výkonov osobnej leteckej dopravy v štatisticky významnej miere závisí od tempa rastu HDP. Naopak, u výkonov nákladnej dopravy sa závislosť nepreukázala. Výskum viedol k vytvoreniu lineárneho modelu pre prognózu výkonov osobnej leteckej dopravy v budúcnosti, v závislosti od predpokladaného rastu HDP. Silnou stránkou prezentovaného modelu je jeho jednoduchosť, nenáročnosť na vstupné dáta a vysoký stupeň zhody s oveľa komplikovanejšími ekonometrickými prognózami Boeingu a iných výrobcov lietadiel. Naopak, slabou stránkou je jeho syntetickosť a neschopnosť predikcií regionálnych výkonov.

Myslíme si, že prezentovaný model je vhodný na tvorbu základných prognóz v osobnej leteckej doprave. Možno ho použiť predovšetkým v základnom a aplikovanom výskume a v prípade

nutnosti ho je možné rozšíriť o ďalšie parametre. Platnosť modelu je pritom ohraničená technickým pokrokom. V prípade, ak príde k zavedeniu nových biznis modelov a novej generácie lietadiel, ktoré umožnia výrazné zníženie cien leteniek v globálnom meradle, bude musieť prísť k jeho prepracovaniu. Ale v najbližšej dekáde je – ako vyplýva z vyjadrení Airbusu a Boeingu o predpokladanom odložení vývoja nových úzkotrupých lietadiel minimálne do roku 2020 – je podobná zmena nereálna.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- [1] ATAG. 2008. *The Economic and Social Benefits of Air Transport 2008*. 1. vyd. Ženeva : ATAG, 2008. 26 s.
- [2] BOEING. 2009. *Current Market Outlook 2009-2028*. 1. vyd. Seattle : Boeing, 2009. 30 s.
- [3] DOGANIS, R. 2006. *The Airline Business*. 2. vyd. Abingdon : Routledge, 2006. 307 s. ISBN 978-0-415-34615-3.
- [4] EMBRAER. 2009. *Embraer Market Outlook 2009-2028*. 1. vyd. 2009. São José dos Campos : Embraer, 2009. 64 s.
- [5] GILLEN, D. et al. 2003. *Air Travel Demand Elasticities. Concepts, Issues and Measurement*. 1. vyd. Ottawa : Department of Finance, 2003. http://www.fin.gc.ca/consultresp/Airtravel/airtravstdy_1-eng.asp.
- [6] HOLLOWAY, S. 2008. *Straight and Level – Practical Airline Economics*. 3. vyd. Aldershot : Ashgate, 2008. 587 s. ISBN 978-0-7546-7258-6.
- [7] InterVISTAS. 2007. *Estimating Air Travel Demand Elasticities*. 1. vyd. Washington : InterVISTAS, 2007. 49 s. www.iata.org/NR/rdonlyres/0E7F6834-2506-498B-9CB9-8DCA198FA3BC/0/Intervistas_Elasticity_Study_2007.pdf.
- [8] JADC. 2009. *Worldwide Market Forecast for Commercial Air Transport 2009-2028*. 1. vyd. Tokyo : JADC, 2009. 43 s.
- [9] PRUŠA, J. et al. 2008. *Svet leteckej dopravy*. 1. vyd. Praha : GALILEO CEE Service ČR, 2008. 321 s. ISBN 978-80-8073-938-6.

KONTAKT

Ing. Martin Grančay
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: martin_grancay@yahoo.com

DISKUSIE

EFEKTIVITA AKO CENTRÁLNY PROBLÉM ROZVOJOVEJ POMOCI A SPOLUPRÁCE

Ing. Michal Štěpán

ABSTRAKT

V predkladanom článku autor sumarizuje problematiku efektivity rozvojovej pomoci a spolupráce na základe ponúkaného prehľadu empirickej literatúry zameranej na túto oblasť. Navzdory zdanlivo prevládajúcemu negatívnemu názoru na efektivitu využívania prostriedkov rozvojovej pomoci poukazujú viacerí autori na jej pozitívne efekty, zároveň však existuje aj pomerne početná skupina empirických štúdií nenachádzajúcich pozitívny vzťah medzi rozvojovou pomocou a hospodárskym rastom. Článok preto ponúka hlbší pohľad do problematiky efektivity pomoci a načrtáva jednotlivé aspekty týchto protirečivých záverov. Najnovšie štúdie v tejto oblasti dokazujú pozitívnu koreláciu medzi hospodárskym rastom a prívami rozvojovej pomoc.

Kľúčové slová: Rozvojová pomoc a spolupráca, efektivita pomoci, empirické štúdie, hospodársky rast, geopolitická pomoci.

ABSTRACT

In the presented article the author summarizes the issue of development aid and cooperation effectiveness on the basis of empirical literature review in this field. Despite the seemingly prevailing negative opinion on development aid resource effectiveness many authors point out the positive effects of aid, at the same time however there is also a large group of empirical studies finding no positive relationship between development aid and economic growth. The article offers a deeper view of the effectiveness issue and outlines the various aspects of these contradictory conclusions. The newest studies in this field demonstrate a positive correlation between economic growth and development aid inflows.

Keywords: Development aid and cooperation, aid effectiveness, empirical studies, economic growth, geopolitical aid.

Úvod

Efektivita rozvojovej pomoci bez ohľadu na formu jej poskytovania je pravdepodobne najdiskutovanejšou stránkou problematiky rozvojovej spolupráce a zároveň najkontroverznejším článkom obhajoby teoretických východísk rozvojovej pomoci. V rámci vedeckej debaty o problematike efektivity pomoci doteraz nejestvuje konsenzuálny pohľad na funkčnosť rozvojovej pomoci v napomáhaní hospodárskeho rastu a zabezpečení sociálno-ekonomického rozvoja. Abstrahujúc od teoretických východísk koncepcie rozvojovej pomoci sa opiera polemika o efektivite pomoci predovšetkým o empirický výskum a vychádza z viacerých štúdií, realizovaných hlavne v posledných rokoch, ktoré ponúkajú často protichodné závery a stanoviská v rámci koncepčného sporu o dopadoch pomoci na rozvojové štáty. Otázkou efektivity je možné skúmať z viacerých metodologických a ideologických perspektív: „na makroekonomickej a mikroekonomickej úrovni, na jednom štáte alebo na porovnaní viacerých štátov navzájom a ako kvantitatívnu analýzu alebo ako analýzu kvalitatívnych a interdisciplinárnych faktorov.“⁶⁷ Empirické dôkazy preto vzhľadom na tieto variácie existujú v prospech argumentu o pozitívnom vplyve rozvojovej pomoci na hospodársky rast, o jej neutrálnom vzťahu k hospodárskemu rastu

⁶⁷ HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid effectiveness disputed* [online]. [cit. 20.01.2010]. Str. 1. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.99.10.pdf>>

a dokonca aj o jej možných negatívnych dôsledkoch.⁶⁸ Tieto rozdiely pramenia predovšetkým z odlišného analytického rámca, no ich spoločným záverom je potreba diferencovať dve koncepčné úrovne pri skúmaní efektivity rozvojovej pomoci. V prvom prípade ide o úroveň rámcových predpokladov efektivity pomoci v rozvojových štátoch. Z tohto hľadiska je možné rozoznávať viacero relevantných politických a ekonomických faktorov, ako podmienok potrebných k zaisteniu efektivity rozvojovej pomoci. Za najdôležitejšie boli identifikované politické faktory ako úroveň demokracie, transparentnosť prerozdelenia a dobrá správa vecí verejných a ekonomické faktory ako nízky rozpočtový deficit, nízka miera inflácie a otvorenosť ekonomiky. V druhom prípade ide o typ resp. charakter pomoci v kontexte jej cieľov a motivácie donora pre jej poskytovanie. Z tohto hľadiska sa rozoznáva pomoc poskytovaná ako nástroj zahraničnej politiky s cieľom geopolitických prínosov pre jej poskytovateľa a pomoc motivovaná výlučne rozvojovými cieľmi. Vzhľadom na ciele a zameranie práce budeme klásť dôraz najmä na druhé uvedené hľadisko, pričom vychádzame z predpokladu, že pomoc poskytovaná na základe politickej motivácie je implicitne neefektívna. Problematika efektivity rozvojovej pomoci sa dostala do centra pozornosti koncom 90. rokov keď bolo čoraz väčšmi zrejmé, že sa za uplynulé polstoročie nepodarilo znížiť rozdiel medzi rozvinutými a rozvojovými štátmi a niektoré rozvojové štáty sa stali aj napriek prijímaniu pomoci dokonca chudobnejšími ako predtým. Jedným z následkov bol už spomínaný fenomén tzv. únavy z pomoci v rozvojovej spolupráci, ktorý viedol k poklesom objemov pomoci a v mnohých prípadoch k rezignácii donorov a zameraniu sa na vlastné problémy. Ten bol vyvolaný predovšetkým nízkym efektom pomerne vysokého objemu vynaložených prostriedkov rozvojovej pomoci bez zjavných výsledkov. Obzvlášť názorný je tento stav na príklade afrického kontinentu, na ktorý pripadá celosvetovo najvyšší podiel chudobného obyvateľstva sveta v rozvojových štátoch.⁶⁹ Ako možno vidieť z grafu 1, nebol hospodársky rast afrického kontinentu výraznejšie ovplyvnený poskytovaním rozvojovej pomoci, ktorej výška ako percento na HDP rozvojových štátov kontinuálne narastala až do 90. rokov.

1. Empirické východiská problematiky efektivity pomoci

Ako bolo naznačené v úvode tejto kapitoly, možno efektivitu rozvojovej pomoci skúmať z rôznych metodologických a teoretických perspektív. Rozvojová pomoc je poskytovaná z rôznych dôvodov a môže sledovať rôzne ciele. Z analytického pohľadu je možné využiť tradičné modely rastu ako aj ich nové varianty s cieľom znázorniť dopady rozvojovej pomoci na hospodársky rast, uvažovať o lineárnom vplyve pomoci na rast alebo o jej nelineárnom pôsobení. V takomto prípade mnohí autori nachádzajú dôkazy o relevantných ekonomických výsledkoch a prínosoch pomoci aj napriek nedostatočným agregovaným výsledkom v rámci modelov rastu. Rovnako existujú aj podporujúce zistenia Svetovej banky o početných úspechoch rozvojovej pomoci.⁷⁰ Podstatu problému efektivity rozvojovej pomoci je preto nutné skúmať ako syntézu teoretických, ako aj empirických východísk a snažiť sa zvoliť vhodnú mieru abstrakcie, pretože zovšeobecňujúce závery o účinnosti alebo neúčinnosti rozvojovej pomoci nemusia zodpovedať realite. Konštruktívny pohľad si vyžaduje precizovanie výskumných hypotéz a relevantných kategórií ekonomických a sociálnych parametrov. Dopady rozvojovej pomoci je preto nutné pozorovať na vybraných makroekonomických ukazovateľoch, vrátane úspor, investícií a hospodárskeho rastu, v širších makroekonomických, mikroekonomických a sociálnych súvislostiach. V tomto kontexte sa však

⁶⁸ MINOIU, C. – REDDY, S. G.: *Development Aid and Economic Growth: A Positive Long-Run Relation* [online]. Máj 2009 [cit. 20.01.2010]. IMF Working paper WP/09/118. Str. 3. K dispozícii na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09118.pdf>>

⁶⁹ WORLD BANK: *World development indicators 2008: Poverty data* [online]. [cit. 20.01.2010]. Washington: International Bank for Reconstruction and Development, 2008. Str. 11. K dispozícii na <<http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf>>

⁷⁰ WORLD BANK: *Assessing Aid. What Works, What Doesn't, and Why* [online]. [cit. 22.01.2010]. World Bank Policy Research Report. Oxford University Press, 1998. K dispozícii na <<http://go.worldbank.org/JFRD5F17S0>>

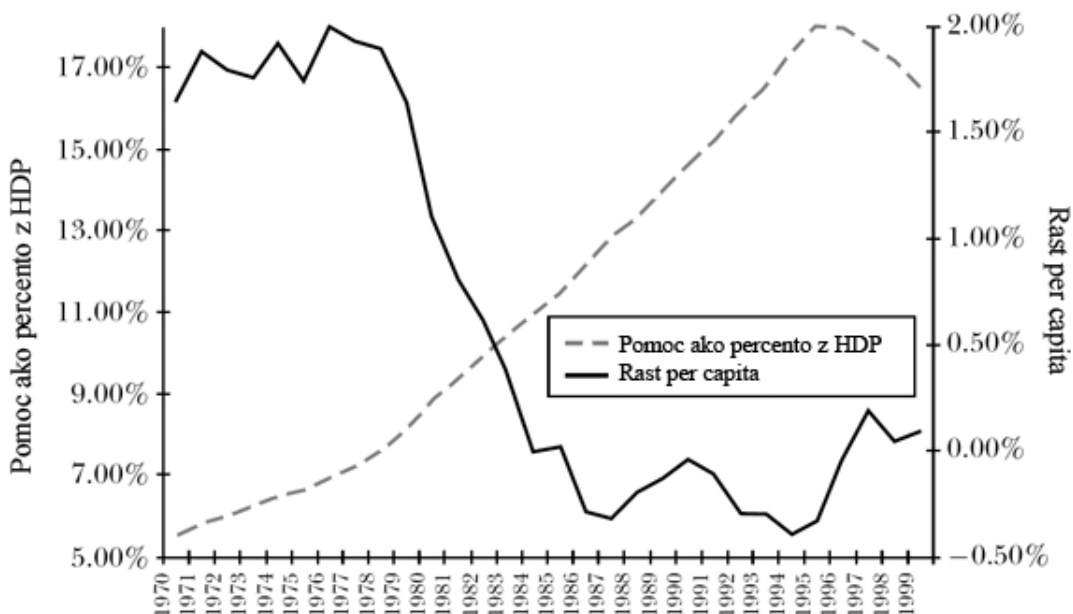
vynára pomerne častý problém dichotómie mikroekonomických a makroekonomických zistení o efektívnosti pomoci. V literatúre zaoberajúcej sa problematikou efektivity rozvojovej pomoci je totiž možné nájsť početné príklady vysokej efektivity rozvojovej pomoci na mikroekonomickej úrovni a väčšina rozvojových aktivít je vyhodnocovaná z mikroekonomického hľadiska na lokálnej úrovni ako pozitívna. Naopak z makroekonomického hľadiska niektorí autori v mnohých prípadoch nepozorujú štatisticky významnejšiu koreláciu medzi prílevom rozvojovej pomoci a mierou hospodárskeho rastu prijímajúceho štátu. Túto dichotómiu pomenoval Paul Mosley ako „makro – mikro paradox“⁷¹ a uviedol aj možné príčiny tejto situácie. Prvou z príčin je nepresné meranie v štúdiách na makro aj mikro úrovni, ktoré nemusia vyčerpávajúco a objektívne zachytávať realitu. Druhou príčinou je zameniteľnosť rozvojovej pomoci v rámci verejného sektora t.j. použitie prostriedkov rozvojovej pomoci na iné ako pôvodne stanovené, neefektívne účely. Poslednou z ponúkaných príčin sú negatívne vedľajšie efekty v súkromnom sektore zapríčinené rozvojovými aktivitami, ako je napr. vytlačanie súkromných investícií verejným sektorom. Howard White pridáva k uvedeným ďalšie dve možné vysvetlenia tohto paradoxu.⁷² Prvou príčinou môže byť nadmerná agregácia, pričom na úrovni štátu, eventuálne kontinentu, nemusia byť výsledky vzájomne nekonzistentné. Druhou uvádzanou príčinou je rozdiel v typoch údajov mikro a makro porovnania. Mikroekonomické štúdie používajú ekonomické (sociálne) hodnoty, pričom makroekonomické štúdie pracujú s finančnými (súkromnými) hodnotami. White z týchto rozdielov vyvodzuje záver, že štúdie tým pádom nie sú porovnateľné. Na základe prehodnotenia analytických modelov pomerne zložitými ekonometrickými postupmi však novšie štúdie poukazujú na fakt, že makro-mikro paradox nenastáva a obe roviny analýzy sú konzistentné.⁷³ V každom prípade je prehodnotenie záverov makroekonomických dopadov rozvojovej pomoci v početných empirických štúdiách relevantným krokom v snahe determinovať efektívnosť pomoci.

⁷¹ MOSLEY, P.: *Foreign Aid, Its Defense and Reform*. Lexington: University Press of Kentucky, 1987. Str. 139.

⁷² WHITE, H.: *The macroeconomic impact of development aid: A critical survey* [online]. [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <http://www.pdtglobal.org/EIPdata/Library/Analysis%20of%20the%20Effects%20of%20Aid%20Flows/White_Aid.pdf>

⁷³ HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid effectiveness disputed* [online]. [cit. 22.01.2010]. Str. 21. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.99.10.pdf>>

Graf 1: Porovnanie hospodárskeho rastu a prílevov rozvojovej pomoci v Afrike

Empirické štúdie o efektívnosti rozvojovej pomoci predstavujú pomerne široký a vnútorne nejednotný súbor výsledkov a záverov. Štúdie potvrdzujúce pozitívny vzťah rozvojovej pomoci k hospodárskemu rastu, ako aj štúdie tvrdiace opak, vychádzajú z komplexných ekonometrických a štatistických modelov, často využívajúc rovnaký súbor dát (Svetová banka) a v princípe aj rovnaký základ modelu analýzy, ktorý je čiastkovo upravovaný. Napriek tomu sa ich závery v mnohých prípadoch vyvracajú. V zásade najhlavnejší nami pozorovaný rozdiel spočíva v odlišnej signifikancii rôznych kontrolných premenných a v zaradení odlišných závislých premenných (miera úspor, miera investícií, rast HDP a pod.). Argumentačné pozície oboch strán je možné zjednodušiť zhrnúť do dvoch tvrdení: v štúdiách opačnej argumentačnej skupiny chýba buď funkčné vyjadrenie určitého konkrétneho faktora, alebo sa kritika zakladá na metodologických výhradách, čím v princípe spochybňujú signifikantnosť vybraných ukazovateľov, alebo postupy analýzy. Mnohí autori v tejto situácii vidia „začarovaný kruh“ vzájomných reakcií jednotlivých štúdií na ich predchádzajúce štúdie, pričom sa pozornosť týmto spôsobom koncentruje vo viacerých štúdiách na rovnaký problém. Hoci empirické špecifikácie sú na oboch stranách veľmi presvedčivé, je napriek tomu prakticky nemožné nájsť relatívny konsenzus. Túto koncepčnú nejednotnosť považujeme za najväčšiu prekážku advokácie problematiky efektivity. Pomerne rozsiahlu a detailnú komparatívnu analýzu 131 existujúcich empirických štúdií za posledných tridsať rokov vypracovali autori Henrik Hansen a Finn Tarp.⁷⁴ Ich zistením bola skutočnosť, že štúdie nepotvrdzujúce pozitívny vzťah medzi rozvojovou pomocou a hospodárskym rastom sú zastúpené výraznou menšinou. Tieto štúdie však paradoxne dominovali vedeckej diskusii o rozvojovej pomoci, avšak z globálneho pohľadu sú pozitívne zistenia zastúpené častejšie. Zásadný problém spočíva v nejednotnom pohľade na problematiku, ktorý sa v dvoch základných podobách rozchádza v miere zohľadnenia multidimenzionality problematiky rozvoja a lineárnosti resp. nelineárnosti vzťahu rozvojovej pomoci k hospodárskemu rastu, a tým pádom iných očakávaných efektov na ekonomiku rozvojových štátov. Obzvlášť treba podľa nášho názoru zohľadniť v tomto kontexte tri dôležité

⁷⁴ HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid effectiveness disputed* [online]. [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.99.10.pdf>>

poznatky v empirickej rovine, ktoré priniesli viaceré štúdie o efektívite rozvojovej pomoci. Prvou a najdôležitejšou je skutočnosť, že rozvojová pomoc prispieva pozitívnym spôsobom k hospodárskemu rastu, ale jej hraničný prírastok podlieha klesajúcim výnosom.⁷⁵ To znamená, že pomoc má pozitívny vplyv na rast, ale s rastúcim objemom rozvojovej pomoci jej efektívnosť klesá. Táto skutočnosť je vysvetľovaná nízkou absorpčnou kapacitou rozvojových štátov. Faktorom umocňujúcim prehnané očakávanie je na tomto mieste však nedostatočné zohľadnenie endogénneho charakteru rozvojovej pomoci, t.j. že rozvojová pomoc ako endogénna veličina v rámci modelov efektivity je predpovedaná inými premennými v rámci modelu. Štáty napr. s nízkym hospodárskym rastom tak dostávajú vysoké objemy rozvojovej pomoci práve preto, že dosahujú nízky hospodársky rast, čím môže byť váha rozvojovej pomoci v modeli efektivity neadekvátna. Ďalším dôležitým zistením bol vplyv štrukturálnej zraniteľnosti ekonomík voči externým šokom na efektívnosť pomoci.⁷⁶ V tejto súvislosti sa rozvojová pomoc ukázala ako účinnejšia v štátoch, ktoré sú vyššou mierou vystavené externým šokom, ako sú výkyvy poľnohospodárskej produkcie, volatilita exportných príjmov a trend reálnych výmenných relácií, pretože ich východisková pozícia v kontexte adaptability je nižšia. Treťou skutočnosťou je zistenie, že výrazný dopad na efektívnosť pomoci majú rôzne štrukturálne a neekonomické faktory. V tejto súvislosti je zdôrazňovaný najmä faktor geografickej polohy, ktorý má mať z rôznych všeobecných (hornatosť terénu, vnútrozemská poloha, malý ostrovný štát) aj menej zrejmých príčin negatívny vplyv na efektívnosť pomoci. Osobitne oblasť trópov bez doteraz známych uspokojivých príčin vykazuje v priemere nižšiu efektívnosť pomoci.⁷⁷ Dôraz by sa preto mal klásť nie na problém, či je rozvojová pomoc účinná v napomáhaní hospodárskeho rastu, obzvlášť ak existuje len obmedzená predstava o vzťahu medzi zahraničnou pomocou, makroekonomickou politikou a politickou ekonomikou, ale na rôzne nástroje a spôsoby poskytovania a realizácie rozvojovej pomoci, aby sa dosiahol čo najvyšší efekt v kontexte rozličných okolností a odlišných podmienok rozvojových štátov.

2. Štyri generácie empirických štúdií o efektívite pomoci

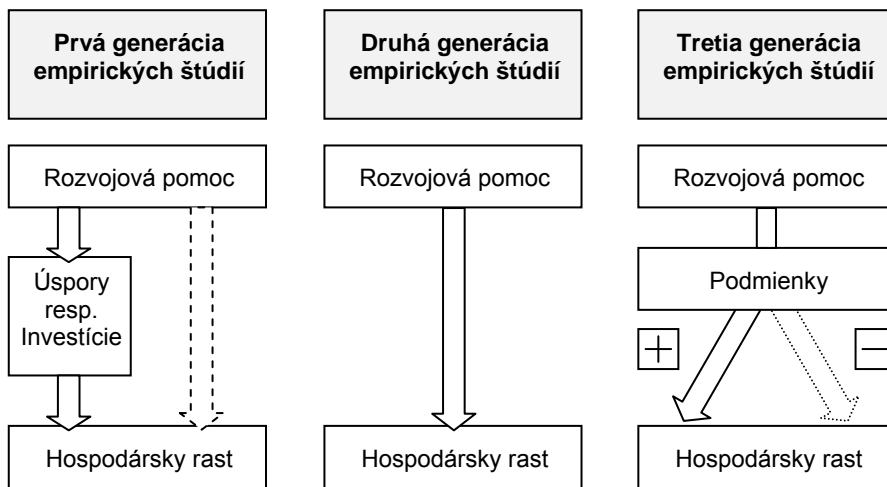
Na tému efektivity pomoci je možné nájsť pomerne vysoký počet empirických štúdií, ktoré sa snažia dokázať alebo vyvrátiť koreláciu medzi hospodárskym rastom a prílevmi zahraničnej rozvojovej pomoci, prakticky už od sedemdesiatych rokov 20. storočia. Tieto empirické štúdie prevažne makroekonomických dopadov je možné rozdeliť do troch generácií (schéma 1), ktoré boli ovplyvnené dominantnými teoretickými paradigmami daného obdobia, ako aj meniacimi sa nástrojmi empirickej analýzy.

⁷⁵ HADJIMICHAEL, M., T. et al.: *Sub-Saharan Africa: Growth, savings, and investment, 1986-93*. International Monetary Fund: Occasional Paper 118, 1995. In: HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid and Growth Regressions* [online]. Máj 2000 [cit. 22.01.2010]. Str. 2. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.00.7.pdf>>

⁷⁶ GUILLAUMONT, P. – CHAUVET, L.: *Aid and Performance: A Reassessment* [online]. Jún 1999 [cit. 22.01.2010]. Str. 26. K dispozícii na <<http://publi.cerdi.org/ed/1999/1999.10.pdf>>

⁷⁷ DALGAARD, C., J. – HANSEN, H. – TARP, F.: *On the Empirics of Foreign Aid and Growth* [online]. September 2003 [cit. 22.01.2010]. EPRU: Copenhagen, 2003. Str. 22. K dispozícii na <<http://www.econ.ku.dk/epru/files/wp/wp-03-13.pdf>>

Schéma 1: Tri generácie empirických štúdií o efektívnosti pomoci

Zdroj: MENBERE, W., T.: *Kam sa stratili všetky zdroje rozvojovej pomoci? Empirické zistenia*. In: *Rozvojová pomoc a spolupráca 2008*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 09.10.2008. Bratislava: Ekonóm, 2008. Str. 176.

Prvé dve generácie empirických štúdií boli inšpirované relatívne jednoduchými modelmi ekonomického rastu ako Harrodov-Domarov model a jeho rozšírenie modelom Cheneryho-Strouta o dimenziu zahraničného obchodu (tzv. dvoj-schodkový model). Základným princípom Harrodovho-Domarovho modelu je lineárny vzťah medzi hospodárskym rastom a investíciami a v štúdiách na jeho základe prevládala predpoklad, že zahraničné zdroje sa prejavujú na celkových úsporách a investíciách rozvojových štátov v pomere 1:1. Za predpokladu, že celý objem zahraničnej pomoci bude preinvestovaný, bolo možné vyrátať potrebné množstvo rozvojovej pomoci vzhľadom na dosiahnutie stanoveného cieľa hospodárskeho rastu. Rozvojová pomoc mala preto predpokladaný dopad pozitívny a jej úloha spočívala buď vo vyrovnaní schodku domácich úspor, alebo schodku devízových rezerv. Empirické štúdie prvej generácie sa v tomto duchu koncentrovali na mieru, do akej je rozvojová pomoc účinná v zvýšení úspor a investícií v recipientských štátoch (Rodenstein-Rodan a iní). „Prevládajúca väčšina záverov týchto štúdií ponúkla početné zistenia, v ktorých rozvojová pomoc prispieva k nárastu celkových úspor, i keď nie v plnej výške jej finančných tokov.“⁷⁸ Vysvetlením bola skutočnosť, že nezanedbateľná časť rozvojovej pomoci je nutne použitá na spotrebu namiesto investícií.

Popri dôraze na akumuláciu kapitálu sa štúdie druhej generácie zamerali na dopady rozvojovej pomoci na hospodársky rast prostredníctvom investícií. Závery týchto štúdií pomerne dôsledne potvrdzujú pozitívny vzťah medzi rozvojovou pomocou a investíciami, v súlade so zisteniami predošlej generácie štúdií medzi rozvojovou pomocou a úsporami. V mnohých prípadoch však nebol dokázaný jasný pozitívny vzťah medzi úsporami a rastom v porovnaní viacerých štátov. Tento nesúlad bol impulzom pre spochybnovanie a prehodnocovanie analytických modelov rastu a postupov empirických analýz týchto štúdií. Je nepravdepodobné, aby sa všetka pomoc použila na investície (verejná spotreba, administratívne bremeno, korupcia a pod.) a že vzťah kapitálu a rastu bude konštantný aj napriek meniacim sa prostrediam, za rôznych okolností a v rôznych rozvojových štátoch. Tieto problémy preto naznačili potrebu zohľadňovať aj širšie súvislosti podmienok dopadov pomoci ako sú ekonomické a politické podmienky. Jednou z prvých prác v tomto kontexte bola

⁷⁸ ARNDT, CH. – JONES, S. – TARP, F.: *Aid and Growth: Have We Come Full Circle?* [online]. Október 2009 [cit. 22.01.2010]. UNU-WIDER Discussion Paper No. 2009/05. Str. 2. K dispozícii na <<http://www.ony.unu.edu/Aid%20and%20Growth.pdf>>

štúdia, ktorú publikoval ekonóm Peter Boone. V svojej štúdií „*Politika a efektivita rozvojovej pomoci*“ (1995) skúmal vzťah efektivity programov rozvojovej pomoci k politickým režimom recipientských štátov. Jeho práca nepotvrdila štatisticky významný vzťah medzi rozvojovou pomocou a chudobou. V analytickom rámci tejto štúdie však chudoba nebola zapríčinená kapitálovým nedostatkom, ale deformujúcimi národnými politikami. Rozvojová pomoc nevytvára vplyv na politikov uskutočňovať zmeny a reformy, nakoľko v kontexte zistení tejto štúdie bola rozvojová pomoc použitá na zvyšovanie blahobytu bohatých elít a dokonca „*môže posilniť postavenie represívnych vlád, ktoré sú pri moci (...)*“.⁷⁹ V tomto smere Boone pripisuje zlyhanie rozvojovej pomoci miestnym vládam, ktoré nedokázali zabezpečiť optimálne podmienky na jej využitie. Jeho záverom bolo, že rozvojová pomoc „*zvyšovala verejnú spotrebu, ale zvýšená spotreba nemala vplyv na chudobné obyvateľstvo*“.⁸⁰ Druhá generácia empirických štúdií taktiež naznačila, že chudobné rozvojové štáty s nízkou mierou hospodárskeho rastu dostávajú viac pomoci práve preto, že dosahujú nízky rast. Empirické analýzy, ktoré túto endogenitu pomoci nezohľadňujú, nemôžu vystihnúť skutočný príčinný dopad pomoci.

V polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia sa objavuje tretia generácia sofistikovaných ekonometrických štúdií, ktoré do veľkej miery prinášajú nové pohľady na otázku efektivity rozvojovej pomoci. Bolo to možné predovšetkým vďaka kvalitnejším údajom, ktoré umožňovali spracovať analýzy časových radov v rámci štátu ako aj medzi štátmi. Rovnako mali vplyv na výskum efektivity aj nové teórie ekonomického rastu a rastúci počet všeobecných štúdií hodnotiacich hospodársky rast rozvojových štátov. V snahe odstrániť slabé stránky štúdií predošlých generácií sa začal vzťah medzi rozvojovou pomocou a rastom považovať za nelineárny a väčší dôraz sa kládol na endogenitu pomoci. Spomedzi početných štúdií tohto obdobia má osobitný význam práca ekonómov Svetovej banky Craiga Burnsidea a Davida Dollara, ktorí nadviazali v štúdií „*Pomoc, politiky a rast*“ (1997) na analytické základy Booneovej štúdie v politickom rozmere, pričom pridali premennú hospodárskej politiky. Autori publikácie skúmali, či bola efektivita využívania hospodárskej pomoci vyššia v štátoch s lepšou hospodárskou politikou.⁸¹ Ich záverom bolo, že hoci rozvojová pomoc v priemere nemá vplyv na zvyšovanie hospodárskeho rastu, v individuálnych prípadoch „*má pozitívny dopad na rast v rozvojových štátoch s dobrými fiškálnymi, monetárnymi a obchodnými politikami. V prítomnosti zlých politik pomoci nemá pozitívny vplyv na rast*“.⁸² Dôležitým záverom tejto štúdie však bolo aj zistenie, že donori rozvojovej pomoci udeľovali rozvojovú pomoc bez ohľadu na prítomnosť dobrých politik, čo autori vysvetľovali sledovaním politických a strategických cieľov donorských štátov. Štúdia Burnsidea a Dollara bola následne podrobená ostrej kritike a viaceré práce nezávisle na sebe vyvrátili jej závery ako štatisticky málo robustné, jednak použitím rovnakej regresnej funkcie, ale na iných údajoch a rozšírením pôvodných použitých údajov⁸³ ako aj rozšírením sledovaného obdobia.⁸⁴

⁷⁹ MENBERE, W., T.: *Kam sa stratili všetky zdroje rozvojovej pomoci? Empirické zistenia*. In: Rozvojová pomoc a spolupráca 2008. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 09.10.2008. Bratislava: Ekonóm, 2008. Str. 177.

⁸⁰ BOONE, P.: *Politics and the effectiveness of foreign aid* [online]. Október 1995 [cit. 22.01.2010]. NBER Working Paper 5308. Str. 33. K dispozícii na <<http://www.nber.org/papers/w5308.pdf>>

⁸¹ DUDÁŠ, T.: *Efektivita rozvojovej pomoci – dokáže rozvojová pomoc napomôcť hospodárskemu rozvoju?* In: Rozvojová pomoc a spolupráca 2008. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 09.10.2008. Bratislava: Ekonóm, 2008. Str. 83.

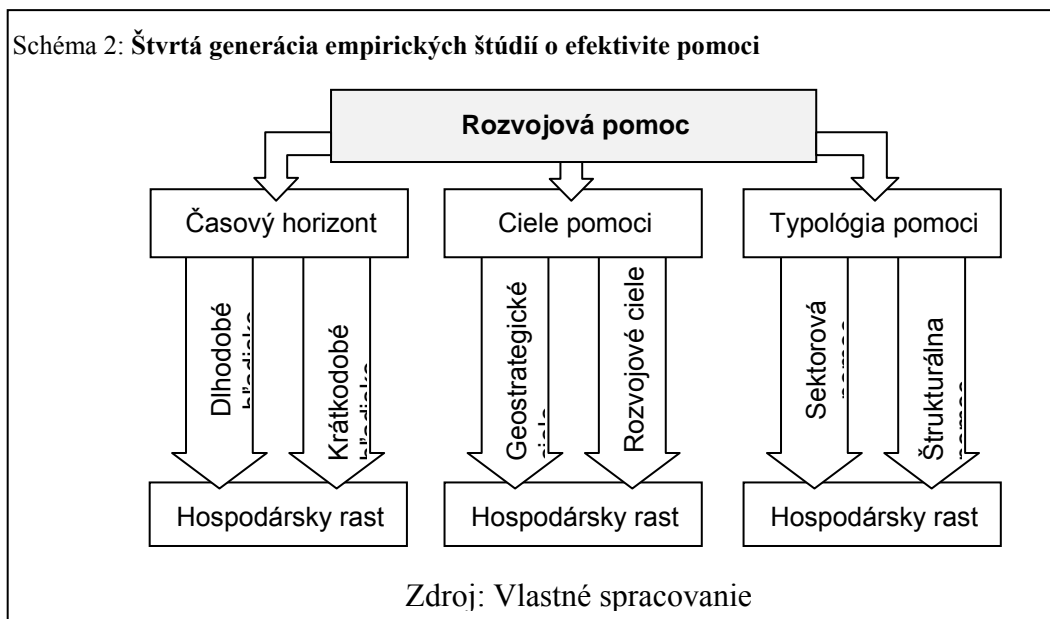
⁸² BURNSIDE, C. – DOLLAR, D.: *Aid, Policies and Growth* [online]. Jún 1997 [cit. 22.01.2010]. World Bank, Policy Research Working Paper 1777. Str. 2. K dispozícii na <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/02/24/000009265_3971023104021/Rendered/PDF/multi_page.pdf>

⁸³ EASTERLY, W. – LEVINE, R. – ROODMAN, D.: *New Data, New Doubts: A Comment on Burnside and Dollar's "Aid, Policies, and Growth"* [online]. Jún 2003 [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <http://www.nyu.edu/fas/institute/dri/Easterly/File/aid_nber.pdf>

Rozvojová pomoc je vo všeobecnosti účinná v svetle záverov novších štúdií aj v štátoch so zlými politikami, hlavným rozdielom je zohľadnenie časového horizontu na prejavenie sa jej efektov. Napriek tomu, že štúdia autorov Burnside a Dollar bola v akademickej rovine prekonaná, jej význam v praktickej rovine stratégií rozvojovej spolupráce pretrvával, obzvlášť v posune z pozitívnej polohy do polohy normatívnej. V praktickej podobe mal formu opatrení prijatých v kontexte Washingtonského konsenzu a snahe prinútiť rozvinuté štáty realizovať liberalistické hospodárske reformy. Vyvrátenie predpokladu, že rozvojová pomoc je vo všeobecnosti účinná v napomáhaní hospodárskeho rozvoja len v podmienkach dobrej hospodárskej politiky je spochybnenie myšlienky podmienenej efektivity pomoci, ktorá naznačuje, aby len také štáty boli recipientmi pomoci, ktoré spĺňajú súbor hospodárskych a politických podmienok. Dobre hospodárske politiky a hospodárske ako aj inštitucionálne podmienky sú nepochybne prínosom pre rozvojové štáty, ale nie sú absolútne determinujúcim faktorom efektivity pomoci.

Súčasný empirický výskum v oblasti efektivity rozvojovej pomoci by sa dal označiť za štvrtú generáciu empirických štúdií (schéma 2). Tradične sa rozvojová pomoc posudzuje ako agregátna veličina bez vnútornej štruktúrovanosti. Popri aspektoch rôznych predpokladov a podmienok efektivity pomoci však štúdie súčasnej generácie rozoznávajú aj dodatočné dimenzie efektivity rozvojovej pomoci. Predošlé empirické štúdie do veľkej miery predpokladali, že rôzne typy rozvojovej pomoci majú rovnaké efekty a že sa výsledky prejavíajú priebežne. Odlišný dopad rôznych typov pomoci je práve predmetom skúmania súčasných štúdií. Ťažiskom ich analytických modelov je zohľadnenie viacerých typov rozvojovej pomoci, ako aj rôzne modelované premenné, ktoré majú vyjadrovať podstatu rozvojovej pomoci poskytovanej na základe rôznych geopolitických dôvodov, vedľajších voči ich ekonomickému vývoju. Ako príklad môžu slúžiť tzv. hlasovacie schémy v medzinárodných organizáciách, príslušnosť ku konkrétnym strategickým alianciám, bývalý koloniálny vzťah donora k recipientovi alebo spoločný jazyk. Detailný prehľad týchto prác je nad možnosťami tejto kapitoly, preto spomenieme iba najvýznamnejšie.

Schéma 2: Štvrtá generácia empirických štúdií o efektivite pomoci

Významný prínos do problematiky efektivity rozvojovej pomoci predstavuje štúdia autorov Clemens, Radelet a Bhavnani. Táto práca zohľadňuje medzi prvými vnútornú heterogenitu pomoci a

⁸⁴ QUIBRIA, M., G.: *Development effectiveness: What does recent research tell us?* [online]. Október 2004 [cit. 22.01.2010]. ADB: OED Working Paper No. 1. Str. 12-13. K dispozícii na <<http://www.adb.org/documents/OED/Working-Papers/oct01-oed-working-paper.pdf>>

rozdeľuje rozvojovú pomoc do troch kategórií: 1.) humanitárna a núdzová pomoc, ktorá má predpokladaný negatívny vzťah k hospodárskemu rastu; 2.) pomoc, ktorá sa na hospodárskom raste prejaví až v dlhodobom období (4 roky a viac), zameraná na podporu demokracie, životného prostredia, vzdelania alebo zdravotníctva a 3.) pomoc, ktorá môže stimulovať rast aj z krátkodobého hľadiska (menej ako 4 roky), ako rozpočtová podpora, investície do infraštruktúry a do produktívnych sektorov priemyslu. Toto rozdelenie naznačuje, že v agregovaných hodnotách rozvojovej pomoci sa môže strácať preukázateľná efektívnosť konkrétnych typov pomoci, či už z hľadiska objemov, alebo z hľadiska časového horizontu. Autori štúdie sa zamerali predovšetkým na tretiu skupinu a dokazujú pomerne podstatný a štatisticky robustný vplyv krátkodobej pomoci na rast ekonomiky. Z dlhodobého hľadiska ich štúdia naznačuje pozitívny efekt aj pomoci zameranej na demokratizáciu, ochranu životného prostredia a pod., ale nevenujú sa tejto otázke štatisticky hlbšie. Naopak pomerne detailne rozoberajú dopady krátkodobej pomoci. Podľa tejto štúdie sa „*dotatočný percentuálny bod krátkodobej rozvojovej pomoci na HDP prejaví dodatočnými 0,58 percentuálneho bodu na ročnom raste v štvorročnom období.*“⁸⁵ Taktiež identifikujú v kontexte maximálneho možného rastu z pomoci, vzhľadom na klesajúce výnosy z pomoci a absorpčnú kapacitu rozvojových štátov, presný podiel krátkodobej rozvojovej pomoci na HDP recipientského štátu vo výške 8,1%. Táto výška je za sledované 30 ročné obdobie v priemere optimálnou hodnotou pred narastaním klesajúcich výnosov a značnou stratou efektivity. Krátkodobá pomoc danej špecifikácie má podľa zistení tejto štúdie v priemere 45% podiel na celkovom objeme pomoci.

V snahe ďalej rozvíjať vnútornú heterogenitu rozvojovej pomoci vypracovali autori Raghuram Rajan a Arvind Subramanian štúdiu rozoznávajúcu v analýze dodatočné typy rozvojovej pomoci, ako bilaterálnu a multilaterálnu pomoc, pomoc od škandinávskych donorov, a nie škandinávskych donorov, sociálnu, hospodársku a potravinovú pomoc. Táto štúdia „*nenachádza robustné dôkazy pre pozitívny alebo negatívny vzťah medzi prílevmi rozvojovej pomoci do krajiny a jej hospodárskym rastom. Rovnako nenachádza dôkazy, že pomoc je efektívnejšia v prostredí lepšej hospodárskej politiky alebo lepších geografických podmienok, ani že určité typy pomoci sú efektívnejšie ako iné.*“⁸⁶ Autori štúdie sa však nestavajú k rozvojovej pomoci odmietavo, skôr navrhujú reformu systému jej poskytovania a taktiež sa snažia posunúť problematiku efektivity do polohy hľadania príčin, pre ktoré sa „*strácajú nepochybniteľné efekty finančných transferov podporujúce rast.*“⁸⁷ Práce nadväzujúce na štúdiu autorov Rajana a Subramaniana v nej však poukazujú na implicitný pozitívny vzťah rozvojovej pomoci k rastu, ktorý však pre súbor nedostatočne zohľadnených parametrov nie je evidentný. Najväčšie výhrady voči záverom tejto štúdie vychádzajú, popri kritike metodologických postupov, z priebežných očakávaných efektov pomoci, t.j. že dopad pomoci sa prejaví bezprostredne a z nedostatkov zahrnutia premenných vyjadrujúcich geopolitické alebo strategické partnerstvá, ktoré sami osebe môžu ovplyvniť účel poskytovania pomoci a mali by byť analyzované precíznejšie.

Osobitný význam má štúdia autorov Camelia Minoiu a Sanjay G. Reddy, ktorí nadviazali na štúdiu Rajana a Subramaniana a pokúsili sa odstrániť vytykané nedostatky ich analýzy. Analyzovali vplyv rozvojovej pomoci na hospodársky rast rozvojových štátov z dvoch relatívne nových perspektív. Z hľadiska cieľov rozvojovej pomoci priamo rozlišujú dva druhy pomoci: pomoc podporujúcu rozvoj (angl. orig. „developmental“) a pomoc nepodporujúcu rozvoj (angl. orig. „non-developmental“). Z časového hľadiska sledujú v rámci vlastnej špecifikácie vplyv rozvojovej pomoci na rozvoj z dlhodobej perspektívy pričom reflektujú možnosť, že efekty rozvojovej pomoci sa prejaví až po dlhšom časovom období. Za pomoc podporujúcu rozvoj považujú akúkoľvek pomoc vynaloženú

⁸⁵ CLEMENS, M., A. – RADELET, S. – BHAVNANI, R.: *Counting chickens when they hatch: The short-term effect of aid and growth* [online]. 12.07.2004 [24.01.2010]. Center for global development, Working paper no. 44. Str. 37. K dispozícii na <<http://129.3.20.41/eps/if/papers/0407/0407010.pdf>>

⁸⁶ RAJAN, R. – SUBRAMANIAN, A.: *Aid and Growth : What does the cross-country evidence really show?* [online]. Jún 2005. [cit. 22.01.2010]. IMF Working Paper WP/05/127. Str. 1. K dispozícii na <<http://imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05127.pdf>>

⁸⁷ Ibid., str. 19.

takým spôsobom, ktorý podporuje rozvoj či už ekonomickými prostriedkami ako hospodárskym rastom, alebo inými prostriedkami, napr. v sociálnej dimenzii.⁸⁸ Pomoc nepodporujúca rozvoj je pomoc poskytovaná všetkými ostatnými spôsobmi. Dôležitým prvkom tejto špecifikácie je skutočnosť, že na determinovanie druhov pomoci neboli použité motívy ani výsledky pomoci. V tomto smere aj pomoc motivovaná strategickými geopolitickými cieľmi, avšak poskytovaná v súlade so spôsobom, od ktorého sa očakáva podpora rozvoja, patrí do skupiny pomoci podporujúcej rozvoj. Základom pre toto teoretické delenie je snaha spochybníť uniformitu efektov rozvojovej pomoci analýzou, či pomoc poskytovaná z jedného dôvodu (napr. rozpočtová podpora autoritatívnych režimov pre udržanie politickej podpory alebo vojenských výdavkov) bude mať rovnaký vplyv na hospodársky rast ako pomoc poskytovaná z iného dôvodu (napr. výstavba zavlažovacích systémov, infraštruktúry vidieckych oblastí a pod.). Výsledky analýzy tejto štúdie sú v krátkodobom horizonte zhodné so štúdiou Rajana a Subramaniana, avšak pri zohľadnení oneskorených efektov sa ukazuje vzťah rozvojovej pomoci a hospodárskeho rastu z dlhodobého hľadiska ako pozitívny. Okrem toho sa pomoc podporujúca rozvoj v kontexte jej predošlej špecifikácie ukázala ako štatisticky efektívnejšia v napomáhaní rozvoja. Obzvlášť názorná bola v tomto prípade štatistická zhoda porovnávaných údajov obdobia studenej vojny s použitým modelom. Obsah tohto pojmu napriek tomu nepovažujeme za vyčerpávajúco determinovaný. Dôležitým záverom je ale zistenie, že „charakteristika donorov a konkrétne ich motívy, môžu mať výrazný vplyv na efektívnosť pomoci, ktorý je nezávislý na charakteristike recipienta.“⁸⁹ Otázkou hľadajúcou dôvody nižšej efektivity pomoci niektorých štátov oproti iným štátom však autori štúdie nechávajú nezodpovedanú.

Na štúdiu Rajana a Subramaniana nadväzuje aj práca autorov Arndt, Jones a Tarp. Použitím rovnakých údajov, avšak v iných regresných modeloch a s odlišnými analytickými postupmi, dokazujú pozitívny vzťah medzi rozvojovou pomocou a hospodárskym rastom, pričom zdôrazňujú „dlhodobé determinanty rastu, ktoré majú kumulatívny, ale často nie bezprostredný dopad na mieru rastu príjmov“⁹⁰ ako napríklad zmeny v štruktúre vzdelanosti. Ich závery poukazujú z dlhodobého hľadiska na elasticitu rastu k podielu rozvojovej pomoci na HDP recipientského štátu v rozmedzí 0,1 až 0,23.⁹¹

Vysvetlenie možných príčin, prečo viaceré štúdie zaoberajúce sa efektívnosťou rozvojovej pomoci nenachádzajú pozitívny vzťah agregátnej rozvojovej pomoci na rast ponúka štúdia Dereka Headeyho.⁹² V tejto štúdii autor rozlišuje tri typy rozvojovej pomoci: pomoc podporujúca rozvoj (nestrategickú), polostrategickú pomoc a strategickú pomoc. Z jeho záverov vyplýva skutočnosť, že bilaterálna rozvojová pomoc, ktorá tvorila a tvorí na celkovom objeme pomoci približne 70%, nemala podstatný vplyv na hospodársky rast pred koncom studenej vojny z toho dôvodu, že slúžila ako strategická pomoc na globálnej úrovni geopolitickým zámerom donorov. Dá sa preto očakávať, že agregátna pomoc nemala vplyv na priemerný rast ekonomík rozvojových štátov v tomto období. Na základe štatistickej analýzy v uvedenej štúdii sa naopak ukazuje multilaterálna pomoc v priemere ako efektívnejšia oproti bilaterálnej pomoci v období pred koncom studenej vojny

⁸⁸ MINOIU, C. – REDDY, S. G.: *Development Aid and Economic Growth: A Positive Long-Run Relation* [online]. Máj 2009 [cit. 20.01.2010]. IMF Working paper WP/09/118. Str. 7-8. K dispozícii na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09118.pdf>>

⁸⁹ Ibid., str. 12.

⁹⁰ ARNDT, CH. – JONES, S. – TARP, F.: *Aid and Growth: Have We Come Full Circle?* [online]. Október 2009 [cit. 22.01.2010]. UNU-WIDER Discussion Paper No. 2009/05. Str. 5. K dispozícii na <<http://www.ony.unu.edu/Aid%20and%20Growth.pdf>>

⁹¹ Ibid., str. 29.

⁹² HEADEY, D.: *Foreign Aid and Foreign Policy: How Donors Undermine the Effectiveness of Overseas Development Assistance* [online]. 21.09.2005 [cit. 23.01.2010]. CEPA: Working Paper Series No. 05/2005. K dispozícii na <<http://www.uq.edu.au/economics/cepa/docs/WP/WP052005.pdf>>

a krátko po ňom. „*Multilaterálna pomoc podporuje rast približne dvojnásobnou mierou oproti bilaterálnym tokom.*“⁹³ Vysvetlením má byť využívanie bilaterálnej rozvojovej pomoci malého počtu veľkých donorov na geopolitické ciele, ktoré skresľuje celkovú účinnosť rozvojovej pomoci v jej pôvodnom zámere napomáhania rozvoja. Analýza obdobia po skončení studenej vojny už preukázala v tejto štúdií pozitívny vzťah bilaterálnej pomoci a hospodárskeho rastu, keď nie je determinovaná rovnakou mierou geopolitickými cieľmi a autor robí záver, že rozdelené vnímanie týchto vzoriek môže slúžiť ako vysvetlenie negatívnych zistení predošlých štúdií, ktoré sa koncentrujú prevažne práve na obdobie studenej vojny.

ZÁVER

Ako je možné vidieť z uvedeného stručného prehľadu empirických východísk efektivity pomoci, nie je problematika efektivity ani v súčasnosti uspokojivo vyriešenou témou a predstavuje súbor vzájomne prepojených komplexných aspektov ekonomických aj neekonomických faktorov, ktoré sa dajú posudzovať z rôznych strán a za rôznych podmienok. Musíme však konštatovať, že hoci prevládajúci pesimizmus voči účinnosti pomoci v napomáhaní hospodárskeho rastu má zdanlivo určujúci charakter, v empirickej literatúre je zastúpený menšinou. Napriek tomu nie je možné všetky argumenty svedčiacie v neprospech efektivity pomoci považovať za neopodstatnené. Z hľadiska objektivity však môžeme tvrdiť, že rozvojová pomoc je v mnohých prípadoch účinným nástrojom na podporu hospodárskeho rozvoja, i keď nie za každých okolností a v akejkolvek podobe. Ale tie nie sú voči rozvojovej pomoci vo vnútorne závislom vzťahu. Preto obidva extrémny, t.j. že rozvojová pomoc nie je nikdy účinná v napomáhaní hospodárskeho rozvoja, ako aj že je účinná za každých okolností, možno analyticky vylúčiť. Je preto oveľa dôležitejším prínosom diskusie o efektivite pomoci identifikovanie takých okolností a podôb poskytovania rozvojovej pomoci, ktoré maximalizujú jej efektivitu.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ARNDT, CH. – JONES, S. – TARP, F.: *Aid and Growth: Have We Come Full Circle?* [online]. Október 2009 [cit. 22.01.2010]. UNU-WIDER Discussion Paper No. 2009/05. K dispozícii na <<http://www.ony.unu.edu/Aid%20and%20Growth.pdf>>
2. BOONE, P.: *Politics and the effectiveness of foreign aid* [online]. Október 1995 [cit. 22.01.2010]. NBER Working Paper 5308. K dispozícii na <<http://www.nber.org/papers/w5308.pdf>>
3. BURNSIDE, C. – DOLLAR, D.: *Aid, Policies and Growth* [online]. Jún 1997 [cit. 22.01.2010]. World Bank, Policy Research Working Paper 1777. K dispozícii na <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/02/24/000009265_3971023104021/Rendered/PDF/multi_page.pdf>
4. CLEMENS, M., A. – RADELET, S. – BHAVNANI, R.: *Counting chickens when they hatch: The short-term effect of aid and growth* [online]. 12.07.2004 [24.01.2010]. Center for global development, Working paper no. 44. K dispozícii na <<http://129.3.20.41/eps/if/papers/0407/0407010.pdf>>
5. DALGAARD, C., J. – HANSEN, H. – TARP, F.: *On the Empirics of Foreign Aid and Growth* [online]. September 2003 [cit. 22.01.2010]. EPRU: Copenhagen, 2003. K dispozícii na <<http://www.econ.ku.dk/epru/files/wp/wp-03-13.pdf>>
6. DUDÁŠ, T.: *Efektivita rozvojovej pomoci – dokáže rozvojová pomoc napomôcť hospodársky rozvoj?* In: *Rozvojová pomoc a spolupráca 2008. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 09.10.2008. Bratislava: Ekonóm, 2008. ISBN 978-80-225-2640-1.*
7. EASTERLY, W. – LEVINE, R. – ROODMAN, D.: *New Data, New Doubts: A Comment on Burnside and Dollar's "Aid, Policies, and Growth"* [online]. Jún 2003 [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <http://www.nyu.edu/fas/institute/dri/Easterly/File/aid_nber.pdf>

⁹³ Ibid., str. 19.

8. GUILLAUMONT, P. – CHAUVET, L.: *Aid and Performance: A Reassessment* [online]. Jún 1999 [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <<http://publi.cerdi.org/ed/1999/1999.10.pdf>>HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid effectiveness disputed* [online]. [cit. 20.01.2010]. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.99.10.pdf>>
9. HADJIMICHAEL, M., T. et al.: *Sub-Saharan Africa: Growth, savings, and investment, 1986-93*. International Monetary Fund: Occasional Paper 118, 1995. In: HANSEN, H. – TARP, F.: *Aid and Growth Regressions* [online]. Máj 2000 [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <<http://www.nottingham.ac.uk/economics/credit/research/papers/cp.00.7.pdf>>
10. HEADEY, D.: *Foreign Aid and Foreign Policy: How Donors Undermine the Effectiveness of Overseas Development Assistance* [online]. 21.09.2005 [cit. 23.01.2010]. CEPA: Working Paper Series No. 05/2005. K dispozícii na <<http://www.uq.edu.au/economics/cepa/docs/WP/WP052005.pdf>>
11. MENBERE, W., T.: *Kam sa stratili všetky zdroje rozvojevej pomoci? Empirické zistenia*. In: Rozvojová pomoc a spolupráca 2008. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, 09.10.2008. Bratislava: Ekonóm, 2008. ISBN 978-80-225-2640-1.
12. MINOIU, C. – REDDY, S. G.: *Development Aid and Economic Growth: A Positive Long-Run Relation* [online]. Máj 2009 [cit. 20.01.2010]. IMF Working paper WP/09/118. K dispozícii na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09118.pdf>>
13. MOSLEY, P.: *Foreign Aid, Its Defense and Reform*. Lexington: University Press of Kentucky, 1987. ISBN 0-8131-1608-2
14. QUIBRIA, M., G.: *Development effectiveness: What does recent research tell us?* [online]. Október 2004 [cit. 22.01.2010]. ADB: OED Working Paper No. 1. K dispozícii na <<http://www.adb.org/documents/OED/Working-Papers/oct01-oed-working-paper.pdf>>
15. RAJAN, R. – SUBRAMANIAN, A.: *Aid and Growth : What does the cross-country evidence really show?* [online]. Jún 2005. [cit. 22.01.2010]. IMF Working Paper WP/05/127. K dispozícii na <<http://imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05127.pdf>>
16. WHITE, H.: *The macroeconomic impact of development aid: A critical survey* [online]. [cit. 22.01.2010]. K dispozícii na <http://www.pdtglobal.org/EIPdata/Library/Analysis%20of%20the%20Effects%20of%20Aid%20Flows/White_Aid.pdf>
17. WORLD BANK: *Assessing Aid. What Works, What Doesn't, and Why* [online]. [cit. 22.01.2010]. World Bank Policy Research Report. Oxford University Press, 1998. K dispozícii na <<http://go.worldbank.org/JFRD5F17S0>>
18. WORLD BANK: *World development indicators 2008: Poverty data* [online]. [cit. 20.01.2010]. Washington: International Bank for Reconstruction and Development, 2008. K dispozícii na <<http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf>>

KONTAKT

Ing. Michal Ščepán
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 E-mail: michal.scepan@euba.sk

**PROBLÉMY SOCIÁLNEJ INTEGRÁCIE VYSOKOŠKOLSKEJ MLÁDEŽE
NA SLOVENSKU V KONTEXTE PRIORÍT EURÓPSKEHO RÁMCA MLÁDEŽNÍCKEJ POLITIKY
A STRATÉGIE EÚ PRE MLÁDEŽ**

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.

ABSTRAKT

Štúdia analyzuje súčasný stav procesu začlenenia sa mladej generácie do meniacej sa spoločnosti na Slovensku (osobitne skupiny vysokoškolských študentov) v okruhoch, ktoré sú definované ako kľúčové vo vzťahu k podpore mladého ľudského kapitálu v dokumentoch Rady Európy, Európskej komisie, ako aj v slovenskej legislatíve (Zákon o podpore práce s mládežou) a Národnej správe o politike mládeže v SR pre Radu Európy. Štúdia sa opiera o výsledky výskumov k problematike sociálnej integrácie, sebareflexie a participácie mládeže, osobitne o výsledky výskumu, ktorý sa uskutočnil v roku 2010 medzi študentmi vybraných vysokých škôl.

Kľúčové slová: mladí ľudia, mládežnícka politika EÚ, sociálna integrácia, sebareflexia a participácia mladých ľudí.

ABSTRACT

The study analyses current status of integration process of young generation into the changing society in Slovakia (specially groups of undergraduate students) in fields defined as crucial in relation to supporting young human capital in documents of Council of Europe, European Commission, as well as in the Slovak legislation (Act on Supporting Work with Young People) and the National statement on youth policy in the Slovak Republic for Council of Europe. The study analyses research results related to problems of social integration, self-reflection and participation of young people, especially research performed in year 2010 among students of selected universities.

Key words: young people, EU youth policy, social integration, self reflexion and participation of young people.

ÚVOD

V pokročilej moderne sa životná dráha jednotlivca čoraz významnejšie utvára v procese individualizácie, plnom imanentných rozporov. Do popredia sa dostávajú a vznikajú nové závislosti, obmedzujúce individuálnu osamostatnenú existenciu človeka. S tým, ako zanikli antagonistické triedne rozdiely, prehľbuje sa sociálne rozvrstvenie spoločnosti a spôsob existenčného zabezpečenia človeka sa čoraz viac podriaďuje tlakom trhu práce, ktorý predpokladá novú integráciu na základe vzdelania, sociálno-právneho postavenia na pracovnom trhu, úpravách sociálnej ochrany, zdravotného zabezpečenia, možnostiach vzdelávania, zdokonaľovania schopností či spotrebnej ponuky. Ako konštatuje v tejto súvislosti Beck,⁹⁴ vnútornou stránkou individuálnej biografie sa stáva zdanlivá vonkajšia existencia inštitúcií a individualizácia sa stáva najpokročilejšou formou zospoločenšenia závislého od trhu práce, práva, vzdelania a pod. Životnú dráhu človeka tejto doby stále dôraznejšie spoluutvárajú sekundárne inštitúcie, čo vlastne znamená, že životný projekt človeka v rozpore s jeho individuálnymi dispozíciami sa dostáva pod kontrolu sekundárnych inštitúcií a inštitucionálne formovanie je kľúčovou doménou utvárania životných situácií. Popri silnejúcim tlaku na diferenciaciu individuálnych životných situácií narastá stupeň štandardizácie životných podmienok v takých situáciách ako je vstup do vzdelávacieho systému a výstup z neho, zapojenie sa do trhu práce a odchod z neho, štandardizácia preniká aj do ostatných dimenzií života. Ide o proces, ktorý prebieha bez ohľadu na hranice kultúr i národov. Za podstatnú črtu sociálneho

⁹⁴ BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť*. 1. vyd. Praha : SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6, s. 210.

života v období pokročilej moderny považuje Beck prekryvanie a prepojenie vznikajúcej individualizovanej privátnej sféry a inštitucionálne zdanlivo ohraničených oblastí a sektorov vzdelávania, spotreby, dopravy, výroby, trhu práce atď.⁹⁵ Tento vývoj je reflektovaný v teoretických prácach v oblasti teórie medzinárodných vzťahov, na pôde sociológie či politológie; v programových dokumentoch Európskej únie sa v tejto súvislosti objavili najskôr reakcie v podobe konceptualizácie sociálnej politiky, vytvárajúcej rámec pre dosiahnutie kohéznej, inkluzívnej, resp. plne integrovanej spoločnosti. Aj riešenia v tomto kontexte sa potom prioritne opierali o snahu prekonať vertikálne, t. j. stratifikačné nerovnosti v spoločnosti: bohatstvo verzus chudoba v rámci sociálnych vrstiev, privilégia verzus deprivácia, teda moc a becmoc(nosť) v riadení spoločnosti. Až neskôr, začiatkom 90. rokov, sa do centra pozornosti dostali nerovnosti horizontálne, v ktorých ide o prekonávanie dôsledkov pluralizácie spoločnosti v sociálnych kategóriách založených na etnicite, veku, rodu. Ako v tejto súvislosti upozorňuje Mareš,⁹⁶ ide o riešenia týkajúce sa separácie verzus participácie, alebo „out“ verzus „in“ v dnešnej Európe, pri ktorých je dôraz kladený už nie na konflikty medzi sociálnymi vrstvami či skupinami, ale na konsenzus a sociálnu kohéziu vo vnútri celej spoločnosti.

V teoretických pohľadoch na súčasnú konceptualizáciu sociálnej exklúzie, inklúzie alebo kohézie sa možno stretnúť aj s rôznymi názorovými prúdmi, ktoré tieto koncepty hodnotia kriticky, pričom napr. Levitas ako najdôležitejší argument uplatňuje možnosť politických elít obísť reálne rastúce sociálne nerovnosti,⁹⁷ čo vedie k zníženiu pozornosti orientovanej na centrálné problémy moderných spoločností; otázky pracovných vzťahov a celkového fungovania sociálneho štátu. Opačný názorový prúd naproti tomu považuje koncepty sociálnej exklúzie, inklúzie alebo kohézie za prínosné, pretože umožňujú vnímať aj najjemnejšie formy „diskriminácie“ jednotlivcov a sociálnych kategórií, t. j. takých, ktoré sa neviažu na ich postavenie v systéme stratifikácie spoločnosti. Tento prúd sa zameriava na hľadanie príčin a faktorov, ktoré spôsobujú odsúvanie určitých osôb alebo kolektív na okraj spoločnosti (normy, tabu, hodnotové systémy a pod.), čo všetko spôsobuje, že marginalizovaným hrozí strata určitej identity. Riešenie pre vylučované a marginalizované skupiny sa z pohľadu tohto prúdu má zabezpečiť poskytnutím náhradnej identity. Tomu zodpovedá všeobecne akceptovaná definícia sociálnej exklúzie ako stavu, pri ktorom jednotlivá osoba alebo sociálna kategória osôb neparticipuje na ekonomickom, politickom a sociálnom živote spoločnosti z dôvodu, že nemajú nad sebou kontrolu, alebo z dôvodu, že im obmedzené príjmy a ostatné zdroje neumožňujú dosiahnuť životný štandard, považovaný v danej spoločnosti za prijateľný. Koncept sociálnej marginalizácie a sociálnej exklúzie upozorňuje na spôsoby, akými sú ľudia „objektívne“ (neosobne) vylučovaní z ekonomického života, z obvyklého štandardu v danej spoločnosti, z politickej participácie, zo sociálneho styku, z imaginárnych komunít, akými sú národ alebo občianstvo v tom najvšeobecnejšom význame.⁹⁸ Jadrom sociálneho vylúčenia je, že vylúčení jednotlivci, i celé sociálne kolektivity, sa nepodieľajú rovnakou mierou ako ostatní na zdrojoch spoločnosti (hmotných aj nehmotných) a ich distribúcií či redistribúcií, čo vedie k ich chudobe a sociálnej či kultúrnej izolácii.

V krajinách EÚ sa sociálnou exklúziou rozumie proces, v ktorého rámci sú jednotlivci vytlačaní na okraj spoločnosti a je im zabránené v prístupe na nej participovať v dôsledku svojej chudoby, nedostatku kompetencií (spôsobilosť) a príležitostí celoživotného vzdelávania alebo

⁹⁵ BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť*. 1. vyd. Praha : SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6, s. 214.

⁹⁶ MAREŠ, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno: MU a MPÚ, 2007, s. 12.

⁹⁷ LEVITAS, R. 1996. *The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony*. Critical Social Policy, Vol. 16, No. 2, cit. podľa Mareš, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno : MU a MPÚ, 2007, s. 12 - 13.

⁹⁸ MAREŠ, P. 2002. Marginalizace, sociální vyloučení. In: *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno : FSS MU, Georgetown, 2002, s. 15.

v dôsledku diskriminácie.⁹⁹ Z hľadiska podôb vylúčenia môže ísť o ekonomické vylúčenie (je zdrojom chudoby a vylúčením zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti či danej kolektivity); sociálne vylúčenie zabraňuje zdieľať určité sociálne statusy či sociálne inštitúcie (zamedzenie v účasti na sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych systémoch, ktoré podmieňujú integráciu jedinca do spoločnosti); politické vylúčenie je upretím občianskych, politických, ale aj základných ľudských práv a vylúčením z vplyvu na spoločnosť a vlastný osud; kultúrne vylúčenie je odopretie práva jedinca či kolektivity participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť i hodnoty.¹⁰⁰ Môže ísť aj o vylúčenie z bezpečnosti, v zmysle väčšieho rizika životných nehôd, vrátane rizika straty platenej práce či rizika staroby (Giddens), alebo aj v zmysle väčšieho rizika ohrozujúceho životné prostredie (Beck). Bauman prepája ekonomické vylúčenie s vylúčením z mobility. Za ekonomickým vylúčením stojí skutočnosť, že „všetko, čo treba na uspokojenie požiadaviek trhu, dnes môžu vytvoriť dve tretiny populácie a čoskoro bude stačiť iba jedna; všetci ostatní zostanú bez zamestnania, ekonomicky neužitoční a sociálne nadbytoční, nezamestnanosť v bohatých krajinách je „štruktúralna“: skratka nie je dosť práce pre každého“.¹⁰¹ Vylúčenie z mobility je v koncepte Baumana meradlom spoločenského utrpenia, stupeň imobility súvisí so stratou voľnosti pohybu z nedostatku potrebných zdrojov; imobilitu preto považuje za základný rozmer neslobody v súčasnej dobe. Opakom je stupeň pohyblivosti, schopnosti účinného konania bez ohľadu na vzdialenosť. Voľnosť pohybu umožňuje absencia či ľahko odvolateľná záväznosť záväzkov. Obidva aspekty mobility (t. j. stupeň imobility a stupeň pohyblivosti) vidí ako hlavné stratifikačné faktory ako v globálnom, tak aj v lokálnom rozmere.¹⁰²

Mechanizmy sociálneho vylúčenia sú rôzne. Napr. vylúčenie z trhu práce znamená ohraničenie životných šancí v jednom zo základných systémov určujúcich kvalitu života. Tu sa spravidla rozlišujú dve základné podoby sociálneho vylúčenia: vylúčenie z platenej práce (nezamestnanosť) a vylúčenie z „dobrej“ práce (vytlačenie na sekundárny trh práce), so všetkými negatívnymi dôsledkami ako sú napr. prerušovanie pracovnej kariéry, neistota a dočasnosť pracovného miesta, strata perspektív, nízke mzdové ocenenie. V ďalších definíciách sociálneho vylúčenia sa navyše zdôrazňuje skutočnosť, že marginalizovaní občania nemôžu plne využívať všetko to, k čomu ich vlastné občianstvo oprávňuje, a ani realizovať aktivity, na ktoré aspirujú. Možno teda konštatovať, že exkludované osoby, resp. sociálne kategórie osôb z rôznych subjektívnych a objektívnych dôvodov neuplatňujú svoje právo na sociálnu integráciu do spoločnosti.

V sociálnej agende EÚ sa koncept sociálnej exklúzie používa ako protiklad voči pojmu sociálna inklúzia. Širší teoretický koncept sociálnej inklúzie predstavuje koncept zameraný na vytvorenie podmienok na participáciu na ekonomickom, politickom i sociálnom živote. Vízia SR do roku 2020 v tejto súvislosti uvádza, že o inklúzii a exklúzii možno uvažovať v troch rovinách: na úrovni jednotlivcov a sociálnych skupín v rámci spoločenstiev a komunit národných štátov, v rámci jednotlivcov a sociálnych skupín v rámci nadnárodných spoločenstiev a komunit a o inklúzii a tiež o exklúzii národných štátov v rámci a v procese integrácie. Ako vyplýva z diskusie o politike sociálnej inklúzie, ani v rámci EÚ nie sú jednotné hľadiská na tento koncept, pričom najviac je v konštrukcii sociálnej integrácie diskutované uvažovanie predovšetkým s integráciou na trhu práce, pri ktorej sa neberú do úvahy tzv. špecifické kategórie: osoby so zmenenou pracovnou schopnosťou, osoby s rodinnými povinnosťami mimo poskytovaných štátnych dávok a pod.

⁹⁹ Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006. Bratislava : MPSV SR, 2004.

¹⁰⁰ MAREŠ, P. 2002. Marginalizace, sociální vyloučení. In: *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno : FSS MU, Georgetown, 2002, ISBN 80-210-2791-6, ISBN 80-86251-13-6, s. 16.

¹⁰¹ BAUMAN, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha : MLADÁ FRONTA, 2004, ISBN 80-204-1195-X, s. 184.

¹⁰² BAUMAN, Z. 2004, tamže, s. 50 - 51.

V súčasnosti sa prechádza na rozšírenie konceptu inklúzie v dokumentoch venovaných európskej sociálnej politike aj o integráciu nielen prostredníctvom trhu práce. Najnovšie dokumenty práve z tohto dôvodu posúvajú problém do roviny koherentnej politiky sociálnej inklúzie, ktorá je definovaná ako smerovanie k želateľnému stavu spoločnosti, k programom sociálneho začleňovania, a nie ako predtým, nasmerovanie na zamedzenie určitého stavu, t. j. zníženia rizika sociálneho vylúčenia. Členské krajiny EÚ sa už v roku 2000 v Lisabone prihlásili k spoločnému budovaniu inkluzívnejšej Únie, a od roku 2001 sa uskutočňuje pravidelné monitorovanie 18 štatistických ukazovateľov chudoby a sociálnej exklúzie v štyroch kľúčových oblastiach: finančná chudoba, zamestnanosť, resp. nezamestnanosť, zdravie a očakávaná dĺžka života. Na tomto základe sa spracúvajú Národné akčné plány sociálnej inklúzie vo všetkých krajinách Únie, orientované na uľahčenie účasti na zamestnanosti a prístupe všetkých ku zdrojom, právam, tovarom a službám; predchádzanie rizikám vylúčenia; pomoc najzraniteľnejším; mobilizáciu všetkých relevantných subjektov. Hlavným poslaním je prierezová integrácia politických opatrení cez všetky kľúčové oblasti: trh práce, sociálna ochrana, vzdelávanie, bývanie, verejné služby, rovnosť príležitostí, atď. Princíp sociálnej inklúzie takto definovaný bude vytvárať predpoklady na dosiahnutie kohézie v spoločnosti, vytváranie vnútornej solidarity väčších celkov, lokalít, skupín, rás.

Problém sociálnej inklúzie však na jednej strane vyžaduje, aby sa vytvárali podmienky pre participáciu členov spoločnosti na spoločne zdieľaných hodnotách vnútornej solidarity a vzájomnej podpory, slobode príležitostí a otvorenom prístupe k prospechu spoločnosti a poskytovaní ochrany všetkým členom spoločnosti. Na druhej strane to všetko vyžaduje nielen prispôsobenie sa jednotlivcov alebo určitých sociálnych kategórií osôb zdieľaným hodnotám, normám a aktivitám v každodennom živote, ale na zabezpečenie rovnováhy v spoločnosti aj vytváranie špecifických sociálnych situácií, kontexty pre osoby a kategórie osôb v rámci sociálnych inštitúcií. V Stratégii EÚ pre mládež sa v tejto súvislosti upozorňuje na nutnosť vzájomnej solidarity medzi spoločnosťou a mladými ľuďmi, najmä zastavenie a odstránenie sociálneho vylúčenia tej skupiny mladých ľudí, ktorá je znevýhodnená rizikom chudoby, nezamestnanosťou, zdravotným postihnutím, zneužívaním, násilím v rodine. V politike sociálnej ochrany a začlenenia sa to premieta do potreby sústrediť sa na zamedzenie rastu rizika medzigeneračného prenosu chudoby a vylúčenia, ktoré sa v súčasnosti odhaduje na úrovni päťiny mladých ľudí vo veku 16 až 24 rokov.¹⁰³

Vo vzťahu k mládeži sa v európskom kontexte uvažuje v širšom koncepte tak v teoretickom rámci,¹⁰⁴ ako aj pri tvorbe špecifických podporných projektov, ktoré sa v rámci EÚ implementujú od roku 1988. Najnovšie strategické ciele vo vzťahu k mládeži vnímajú mládež ako prioritu sociálnej vízie Európskej únie a poskytujú nástroje na posilnenie postavenia mladých ľudí v každej oblasti života.¹⁰⁵ Na základe identifikácie množstva problémov mladých ľudí žijúcich v zjednotenom európskom priestore boli v kľúčových cieľoch Stratégie EÚ pre mládež vo vzťahu k mladým ľuďom definované priority, ktoré majú viesť k zvýšeniu politickej a sociálnej aktivity

¹⁰³ Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549, s. 9.

¹⁰⁴ Mládež je definovaná v rôznych medzinárodne platných dokumentoch a našich národných dokumentoch rôzne. Napr. Zákon o podpore práce s mládežou sa o zmene a doplnení zákona č. 131/2002 Z. z. definuje mládež ako skupinu najmenej troch mládežníkov, pričom mládežník je osoba, ktorá dovŕšila vek najviac 30 rokov. Národná správa o politike mládeže v SR pre Radu Európy sa prikláňa k definícii využíwanej pre štatistické zisťovania OSN a UNESCO, pričom skupinu mládeže vymedzuje ako vekovú skupinu od 15 do 30 rokov. Zdroj: www.mladez.sk/buxus/docs/NarSprava.pdf.

¹⁰⁵ Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549.

mladých ľudí, pri rešpektovaní špecifickosti tejto generačnej skupiny, ktorá významne spolieha na demokratické riadenie spoločnosti, ale má záujem o spoluúčasť formou voľby z rôznych alternatív a nielen na báze starých participačných štruktúr a aktivít.¹⁰⁶

Záujem mladých ľudí o hľadanie vlastnej cesty zapojenia sa do plnenia cieľov spoločenstva v ktorom žijú, si Európska únia uvedomuje a práve z dôvodu, aby sa neprehlboval pocit mládeže, že nemá dostatok priestoru môcť ovplyvňovať svoj život viac na individuálnej a nepravidelnej báze a mimo starých participačných štruktúr, boli už v Bielej knihe o mládeži v roku 2001 prijaté kľúčové zásady nového prístupu k mládeži, vnímaniu jej problémov, vrátane stanovenia priorít pre spoluprácu, nasmerované do troch hlavných oblastí: vzdelanie, zamestnanosť a sociálna integrácia.¹⁰⁷ V rámci širokých konzultácií v celej Európe boli definované oblasti, v ktorých majú mladí ľudia najväčšie problémy a prekážky na ceste k dosiahnutiu úplnej kontroly nad svojím životom, k životu, ktorý im umožní plne participovať v spoločnosti a nezávisle sa rozhodovať v každej sfére individuálneho života. Stratégia EÚ pre mládež,¹⁰⁸ ako súčasný najnovší kľúčový dokument Európskej komisie, týkajúci sa života mladých ľudí, vytvorila priestor pre komplexné riešenie problémov mladých ľudí, na rovnakých princípoch v členských štátoch EÚ, pričom sa udržala zodpovednosť štátu za správnu politiku vo vzťahu k mládeži, resp. spôsob jej uplatňovania delegovaním určitých problémov z úrovne centrálnych inštitúcií únie na úroveň členských štátov a obdobne z úrovne národnej na úroveň regiónov či lokalít. Efektívnosť prijatých spoločných postupov sa očakáva najmä cez spoluprácu aplikovaním otvorenej metódy koordinácie v oblastiach, ktoré sú špecifické pre mladých ľudí, pričom sa významnou mierou budú využívať pri stanovení špecifických cieľov a prijatých opatrení národne a regionálne špecifiká, pravidelné monitorovanie, vyhodnocovanie a komparácia, chápané ako proces vzájomného učenia. V rámci aplikácie otvorenej metódy koordinácie v oblasti mládežníckej politiky sa významne posilnila úloha aktívnej participácie mladých ľudí pri stanovení prioritných tém a ich vyhodnocovaní. V nadväznosti na všetky dokumenty, prijaté po roku 2001 v oblasti mládežníckej politiky, najmä Európsky rámec mládežníckej politiky, sú v tejto dlhodobej stratégii pre mládež určené tri všeobecné a prepojené ciele, úzko spojené s cieľmi obnovennej sociálnej agendy EÚ, a to: vytvoriť viac príležitostí pre mládež vo vzdelávaní a zamestnaní, zlepšiť prístup a plnú participáciu mladých ľudí v spoločnosti a podporovať vzájomnú solidaritu medzi spoločnosťou a mladými ľuďmi.¹⁰⁹

1 VZDELÁVANIE MLÁDEŽE V INTEGRAČNÝCH PROCESOCH A MOBILITA

Kľúčová úloha vzdelania v meniacej sa spoločnosti smeruje k vytvoreniu novej „kultúry vzdelávania“, keď sú v procese vzdelávania minimalizované bariéry prístupu k vzdelávaniu s očakávaním, že nedôjde len k zvýšeniu podielu ľudí s čo najvyšším stupňom vzdelania, ale k zvýšeniu počtu ľudí, disponujúcich znalosťami, ktoré prestanú byť aplikované len na nástroje a prácu, ale budú aplikované samy na seba. Cieľom už nebude poskytovať tým, ktorí sa zapájajú do vzdelávacích aktivít vyššie uznanie, ale dodať váhu ľudskému konaniu založenému na znalostiach, chápaných ako nevyhnutný predpoklad rozvoja jednotlivca i skvalitnenia úrovne života globálnej spoločnosti. To je základ konceptualizácie znalostnej spoločnosti, ktorá predpokladá, že od znalostí budú závislé všetky funkčné systémy v spoločnosti a znalosti budú využívané nielen v oblasti vedy

¹⁰⁶ European Governance – a White Paper COM(2001) 428. 25.07.2001.

<http://ec.europa.eu/youth/archive/whitepaper/index_en.html>

¹⁰⁷ Biela kniha o mládeži. European Governance – a White Paper COM(2001) 428. 25.07.2001.

<http://ec.europa.eu/youth/archive/whitepaper/index_en.html>

¹⁰⁸ Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549.

¹⁰⁹ Európsky rámec mládežníckej politiky. European Steering Committee for Youth (CDEJ) 2004/13. Štrasburg, 17.09.2004.

a technológií, ale na ich použitie budú odkázané všetky subsystemy spoločnosti: politický, ekonomický, právny, zdravotný, spoločenská reprodukcia či oblasť sociálnych interakcií.¹¹⁰

Samotná definícia znalostí sa dá nájsť v rôznych konceptoch; jednoznačne však možno nájsť jednotiacu líniu v tom, že znalosti nemajú nijaké obmedzenie rastu, vyžadujú si však čas, aby mohli byť zhromaždené do takej miery, aby produkovali prírastkovú kapacitu v oblastiach, do ktorých smerujú. Kým koncom 70. rokov sa prístup k znalostiam viac obmedzoval na základnú charakteristiku ekonomiky znalostí a objasnenie oblastí, ktoré si budú vyžadovať znalosti ako „dôležitý a ústredný výrobný zdroj“,¹¹¹ v súčasnosti sa už konštatuje „povedomie spoločenského významu znalostí“, čo znamená, že problematika znalostí je zasadená do širšieho rámca konceptov ľudského vývoja, medzi komponenty ľudského vývoja, kde sa interpretuje v troch kľúčových dimenziách: ekonomickej, kultúrnej a inštitucionálnej. Wilke, ako jeden z predstaviteľov tohto konceptu konštatuje, že znalosti treba priebežne obnovovať vzdelávaním, pričom cena za dosiahnuté vzdelanie bude závislá od znalostí a času, ktorý bude nutné investovať.¹¹² Znalosti potom možno čo najširšie definovať ako získanie možnosti robiť správne rozhodnutia o voľbe najvhodnejšej stratégie na úrovni individuálnej, skupinovej i systémovej.

Súčasníci, i človek budúcnosti, budú teda „veční študenti“. Preberú zodpovednosť za osobný rozvoj v tejto oblasti rovnako ako je tomu už v iných oblastiach života. V tejto súvislosti ide o významnú zmenu v nárokoch na človeka, ktorému predtým niekoľko rokov vzdelávania alebo odborného výcviku postačilo na celý život, kým v súčasnosti a v budúcnosti ešte vo výraznejšej miere bude nutné priebežné, celoživotné vzdelávanie. Rozšírenie priestoru pre získavanie vzdelania na základe zásady celoživotného učenia vo všetkých vekových kohortách zároveň znamená, že treba jednoznačnejšie definovať štandardy kvality a získaných zručností pre jednotlivé typy vzdelávania či odborného výcviku. Ide o zásadné zmeny v postavení vzdelania v kontexte vývoja celej spoločnosti. Cieľom je zabezpečiť voľný prístup k vzdelaniu na všetkých stupňoch a vo všetkých vekových kohortách (teda nielen mládeže). Na úrovni Spoločenstva sa aplikuje nová otvorená metóda koordinácie v oblasti vzdelávania, ktorá stanovuje spoločné ciele a smernice a poskytuje stratégie spätnej väzby. Medzi dlhodobé strategické výzvy sú zaradené celoživotné vzdelávanie a mobilita, kvalita a efektívnosť, spravodlivosť a občianstvo, inovácie a kreativita, ako aj nový prístup k zladovaniu potrieb trhu práce a zručností v 21. storočí. Smerom k mladým ľuďom je základným cieľom opatrení podporovať formálne vzdelávanie, pričom sa má využívať otvorený priestor EÚ na rozvoj talentu a potenciálu mladých ľudí tak, aby sa trvale zvyšovala kvalifikovanosť mladých ľudí.¹¹³

Pokiaľ ide o Slovensko, v súčasnosti došlo k rozšíreniu spektra formálnych vzdelávacích príležitostí a uplatneniu flexibility v rámci školského systému. Ciele v oblasti vzdelávania sú v Stratégii konkurencieschopnosti Slovenskej republiky do roku 2010 – Akčné plány“ zamerané na tri základné oblasti: dokončenie reformy základného a stredného školstva, reforma obsahu, rozšírenie kapacít a kvality vysokých škôl a dôraz na celoživotné vzdelávanie. Kľúčových 22 krokov pokrýva uvedené oblasti s cieľom zabezpečiť efektívnu prípravu mladých ľudí na výkon povolania zosúladením získavaných vedomostí s potrebami znalostnej ekonomiky, ako aj s potrebami trhu práce.¹¹⁴

¹¹⁰ WILKE, H. 2000. *Společnost vědění: Vědění je klíčem ke společnosti*. In: Pongs, A. V jaké společnosti vlastně žijeme. Praha : ISV nakladatelství, 2000, s. 247.

¹¹¹ Napr. Drucker, P.F. 1994. *Věk diskontinuity, Obraz měnící se společnosti*. Praha : Management Press, 1999. ISBN 80-85603-44-6, s. 266.

¹¹² WILKE, H. 2000. *Společnost vědění: Vědění je klíčem ke společnosti*. In: Pongs, A. V jaké společnosti vlastně žijeme. Praha : ISV nakladatelství, 2000, s. 257.

¹¹³ KOM(2008)865, KOM (2008)868.

¹¹⁴ Implementácia Európskeho paktu mládeže na podmienky Slovenskej republiky a jej začlenenie do stratégie konkurencieschopnosti SR do roku 2010 – Akčné plány. Bratislava : MŠ SR, január 2006, s. 4 - 5.

Napriek mnohým otvoreným otázkam a úskaliam, ktoré prináša a prinesie znalostná ekonomika i spoločnosť možno oprávnené konštatovať, že významná časť našej populácie akceptovala fakt, že individuálna a spoločná budúcnosť občanov Slovenska bude stále viac závislá od úrovne vzdelania obyvateľstva krajiny na určitom stupni jej vývoja. Vo vzťahu k mladým ľuďom ide o to, aby vzdelávanie umožnilo rovnaký prístup pre všetkých a umožnilo im slobodnú voľbu rozhodnutí, za ktoré budú schopní niesť zodpovednosť.

V procese vzdelávania pôsobia rôzne kritériá a mechanizmy výberu. Jedinci (i ekonomika) sa na tieto kritériá adaptujú s rôznou mierou a vzdelávací systém v konečnom efekte vplyva na kvalitu ľudského kapitálu danej spoločnosti.¹¹⁵ Sociologické výskumy v krajinách, ktoré prešli sociálno-ekonomickou transformáciou po roku 1990 potvrdzujú, že transformácia sociálneho systému priniesla o. i. narastanie významu ľudského kapitálu a s tým spojené posilňovanie úlohy vzdelania v plánovaní životných stratégií a hodnotení osobnej úspešnosti. Domaňski v tejto súvislosti konštatuje, že došlo k re-kompozícii tradičných atribútov sociálnej pozície – príjmu, vzdelania, moci a sociálneho statusu. Kým v predchádzajúcom režime vysokoškolské vzdelanie bolo symbolom človeka, ktorý nemal plne v rukách svoju budúcnosť, v súčasnosti znalosti a vzdelanie nadobudli pozitívnu funkciu vo vzťahu k profesijnej kariére a vyjadrujú snahu ťažko pracujúceho a ambiciózneho individua.¹¹⁶

Ako v SR, tak napr. aj v Poľsku, za obdobie uplynulých 20 rokov došlo k významnej zmene aj v tom, že čím na prahu 90. rokov vysokoškolské vzdelanie legitimizovalo sumu znalostí a vedomostí na trhu práce a zabezpečovalo nositeľovi aj pomerne stabilné uplatnenie sa na pracovnom trhu, v súčasnosti už vysokoškolský diplom v mnohých odboroch nezaručuje ani prácu ani príjem, ani sociálne postavenie. Stále častejšie sa však aj napriek tomu možno stretnúť s názorom, že proces vzdelávania je predovšetkým procesom sebazdokonaľovania a seba-investovania na kontinuálnej ceste za dokonalosťou.¹¹⁷

Po roku 1990 výskumy zdokumentovali znižovanie vplyvu priameho generačného prenosu v rámci voľby povolania mladých ľudí, pričom sa posilňuje vplyv celkovej spoločenskej klímy a adaptácie rodičov a detí na prevažujúce pravidlá hry.¹¹⁸ V tomto kontexte možno uviesť Goldthorpovu teóriu racionálneho konania, ktorá pri objasnení pravidelnosti v mobilityných šancách medzi rodičmi a deťmi poukazuje na úlohu aspirácií vo vzdelávaní a v profesionálnej kariére (aspirácia má veľký význam pre posúdenie sociálneho kontaktu a sebavedomia, je zameraná na budúcnosť). Podľa Goldthorpa základnou mobilitynou orientáciou je udržať si pozíciu v sociálnej stratifikácii a vyhnúť sa medzigeneračnému zostupu, až druhotným cieľom je medzigeneračná sociálna mobilita. V konaní človeka je potom prvoradé minimalizovať riziká zostupnej medzigeneračnej mobility, až potom ide o maximalizovanie výhod nevyhnutných pre vzostupnú medzigeneračnú sociálnu mobilitu. V súlade s tým jedinec aj svoje správanie orientuje tak, aby mal čo najväčší prospech v materiálnom aj v sociálnom zmysle.¹¹⁹ Rozdielna veľkosť zdrojov, ktorými jedinci pritom disponujú, zakladá rozdiely v ich reprodukčných (príp. mobilityných) investíciách.

¹¹⁵ Základné a celoživotné ciele učenia na národnej úrovni sa spravidla stávajú súčasťou národných strategických plánov tak, aby prispeli k stanoveniu štandardov a monitorovaniu dosiahnutých vzdelávacích štandardov. Bližšie pozri: FOOTT, M., HOOK, C. 2002. *Personalistika*. Praha : Computer Press, 2002, ISBN 80-7226-515-6, s. 220.

¹¹⁶ DOMAŇSKI, H. 1994. *Spoleczenstwo klasy sredniej*. Warszawa : Wydawnictwo IFiS PAN, 1994.

¹¹⁷ DANECKI, J. 1997. Ubóstwo jako kwestia społeczna we współczesnej Polsce. In: *Polska bieda II. Kryteria. Oceny. Przeciwdziałanie*. Ed. Stanisława Golinowska. Warszawa : IPiSS, 1997, pp. 31 - 40.

¹¹⁸ MATEJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006, ISBN 80-200-1400-4, s. 166.

¹¹⁹ GREGER, D. 2006. Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In: MATEJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006, ISBN 80-200-1400-4, s. 21 - 40.

Mobilitné pohyby vo vývoji vzdelanostnej reprodukcie predstavujú zmeny v dosiahnutom vzdelaní detí v porovnaní s rodičmi, čo môže byť smerom hore, k vyššiemu stupňu vzdelania i opačným smerom, na nižší stupeň. Mobilitné stratégie „zhora“ uplatňujú rodičia, ktorých konanie je orientované na zabezpečenie čo najvyššieho stupňa formálneho vzdelania pre ich dieťa. V záujme toho využívajú ekonomické, kultúrne i sociálne zdroje, ktoré majú k dispozícii. Ide spravidla o dlhodobú investíciu, ktorá vo väčšej či menšej miere zaťažuje rodinný rozpočet. V prípade neúspechu a rizika straty pozície v stratifikačnej štruktúre spoločnosti sú títo rodičia pripravení investovať ďalšie zdroje, len aby zvýšili vzdelávacie šance svojich detí (platiť dodatočné kurzy, nonformálne vzdelávanie). Mobilitné stratégie „zdola“ sú charakterizované nedostatočnými zdrojmi a ťažkosťami voľby. Správanie človeka je v tomto prípade silne ovplyvnené rizikom straty dovtedajšej pozície (nastáva napr. v prípade neukončenia vysokej školy, maturity, nezískania výučného listu, atď.).

Sledovanie rodinného pozadia ukazuje, že hlavným faktorom vo vzťahu k výške investícií do vzdelania detí sú aspirácie matky a v rodinách v nižších stredných vrstvách má úroveň vzdelania matky väčší vplyv než podpora otca.¹²⁰ Sociálny pôvod detí sa tak ukazuje ako významný faktor ovplyvňujúci jednak vzdelanostné aspirácie detí, ich šancu získať univerzitné vzdelanie, a jednak neskôr ich úspešnosť v štúdiu.

Výskumy, týkajúce sa študujúcej mládeže z hľadiska východzej sociálnej pozície ukázali, že v našej spoločnosti sa okruh študentov v tejto súvislosti značne vyselektoval, čo odráža vysokú mieru autoreprodukcie rodín s vyšším sociálnym statusom a sociálnym kapitálom v porovnaní s ostatnými typmi rodiny v našej populácii.

Výskumy dávajú tiež priestor na preskúmanie, či existujú odlišnosti v materiálnej, resp. finančnej podpore, ktorú študenti dostávajú od rodičov počas vysokoškolského štúdia. Ukazuje sa, že miera finančnej podpory, poskytovanej študentom rodičmi, je nezávisle od úrovne vzdelania rodičov značne vysoká a financovanie štúdia rodičmi je trvalým základným zdrojom financovania štúdia väčšiny študentov. K uvedeným tematickým okruhom možno nájsť najnovšie údaje vo výskume Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia ako aktéra vzdelávacieho procesu, aktéra individualizovaného proaktívneho života a spotrebného štýlu, ktorý bol realizovaný s finančnou podporou MŠ SR (Odbor detí a mládeže) a IUVENTY, s. r. o., v rámci projektov prijatých do programu Podpora výskumov mládeže 2008 – 2010, ktorého výsledky sú analyzované v nasledujúcich častiach štúdie.¹²¹

¹²⁰ MOŽNÝ, I. 2002. Sociologie rodiny. Praha : SLON, 2002. ISBN 80-86429-05-9.

¹²¹ Projekt výskumu Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia ako aktéra vzdelávacieho procesu, aktéra individualizovaného proaktívneho života a spotrebného štýlu bol realizovaný v rámci grantovej schémy MŠ SR a IUVENTY, s.r.o., ID výskumu IU/2009/70042 a IU/2010/70009. Zodpovedný riešiteľ: Oľga Plávková, KMPV FMV EU v Bratislave, spoluriešiteľ Karol Čukan, Katedra politológie FF UCM v Trnave. Zber údajov: február-marec 2010. Hlavnou metódou výskumu bol dotazníkový prieskum na výberovom súbore 318 respondentov, čo predstavuje náhodne zostavený súbor študentov prvých ročníkov druhého stupňa štúdia na UCM v Trnave (112), UKF v Nitre (93), FEP BVŠP (89) a FF UK v Bratislave (24). Výberové súbory boli zostavené náhodným výberom zo študentov denného štúdia odborov politológia, psychológia, etnografia, kultúrny manažment, európske štúdie, románske jazyky a kultúra, ekonomika a manažment medzinárodného podnikania v období 23.02.2010 – 19.03. 2010. Bližšie viď: PLÁVKOVÁ, O., ČUKAN, K. 2010. *Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia*. Prvá priebežná správa k projektu Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia ako aktéra vzdelávacieho procesu, aktéra individualizovaného proaktívneho života a spotrebného štýlu. Bratislava : IUVENTA, s.r.o., 2010, 45 s.

Vybrané empirické zistenia

Základným zdrojom financovania štúdia väčšiny študentov je financovanie rodičmi. Na otázku *V akej miere je Vaše štúdium financované z týchto zdrojov: financovanie rodičmi, financovanie zo širšej rodiny, vlastný zárobok, štipendium, iné* celkove 93,5 % študentov uviedlo, že ich rodičia v nejakej miere financujú. Viac ako 80 % nákladov na štúdium financujú rodičia 74,1 % opýtaných študentov, asi polovicu nákladov na štúdium financujú rodičia 11 % študentov, v menšej miere (pod 50 %) rodičia financujú 7,9 % študentov. Rodičia vôbec finančne neprispievajú na štúdium 6 % opýtaných študentov. Zo strany širšej rodiny má finančnú podporu v rôznej intenzite 13 % študentov. Vlastným zárobkom si financuje štúdium v značnej miere (viac ako 80 % podielom) 10,9 % študentov, v menšej miere (asi 50 %) nesie tieto náklady 17 % študentov a 38,7% študentov si z vlastného zárobku financuje menej ako 50 % nákladov na štúdium. Vlastný zárobok vôbec nefiguruje ako zdroj financovania štúdia u štvrtiny študentov (28,9 %). Štipendium sa ako významný zdroj financovania štúdia objavuje len výnimočne (len 3,1 % študentov pokrýva viac ako 80 % nákladov). V menšej miere, resp. čiastočným zdrojom financovania štúdia (na úrovni do 50 % nákladov) je štipendium pre 7,2 % študentov, kým pre 14,2 % študentov je štipendiom možné pokryť menej ako 50 % nákladov na štúdium. Štipendium však vôbec nie je zdrojom financovania štúdia pre väčšinu študentov, keďže celkove štipendium vôbec nepokrýva študijné náklady 67 % študentov zo skúmanej vzorky.

Pokiaľ ide o sumu, ktorú majú študenti na pokrytie mesačných nákladov, vo vzorke študentov sa nachádzalo 10 % študentov, ktorí majú mesačne k dispozícii sumu do výšky 50 eur. Sumou v rozpätí nad 50 eur do 100 eur disponuje asi 15 % opýtaných, sumou nad 100 eur do 150 eur 13 %, sumou nad 150 eur do 200 eur 20 %, sumou nad 200 eur do 300 eur disponuje 20 % študentov, od 300 do 400 eur má k dispozícii asi 10 % študentov, nad 450 eur má k dispozícii 10 % študentov skúmaného súboru.¹²² Odpoveď na takúto otázku sa vo väčšine výskumov berie ako nie celkom hodnoverný údaj, čo v uvedenom výskume dokumentuje na jednej strane typ odpovede „mám neobmedzené finančné zdroje, cca nad 1000 eur“ a na druhej strane vyhýbavá odpoveď, resp. vynechanie odpovede (v skúmanom súbore na túto otázku neodpovedalo 13,5 % študentov).

Pri komparácii uvedenej výšky disponibilných zdrojov s tým, ako táto suma umožňuje pokryť študentom ich výdavky sa ukázalo, že väčšina študentov si môže z týchto zdrojov pokryť svoje výdavky (celkove 66,6 %, z toho veľmi ľahko 14 % alebo takmer bez ťažkostí 55 % opýtaných). S ťažkosťami pokrýva svoje výdavky 26 % študentov, z toho len s veľkými ťažkosťami 2,8 % opýtaných študentov (na otázku neodpovedalo 5 % študentov). Hoci aj v tomto prípade platí, že odpoveď na takúto otázku sa vo väčšine výskumov berie ako nie celkom hodnoverný údaj, treba zdôrazniť, že diferenciacia študentov bez ohľadu na pôvod zdrojov financovania ich štúdia je výrazná, čo v každodennom študentskom živote znamená na jednej strane (u väčšiny) „ľahkosť bytia“ a celkovú spokojnosť s podmienkami na štúdium a spôsobom študentského života, kým na druhej strane ide o každodenný zápas o „prežitie“, o pokrytie nemalých výdavkov na štúdium, resp. na dokončenie štúdia vôbec. Je zrejme, že pre väčšinu študentov je to vďaka pomoci rodičov, pričom absencia poplatkov za štúdium, štipendiá, ako aj osobná zárobková zaangažovanosť s pomerne veľkým rozsahom zárobkovej aktivity sú len malým príspevkom do vzdelávania a každodenného rozpočtu študenta. Nadmerná ekonomická závislosť študentov od rodičov spôsobuje, že im stále nemožno pripísať plný status dospelých, hoci už niekoľko rokov autonómne realizujú svoje životné plány a prebrali zodpovednosť v oblastiach, v ktorých je to typické pre dospelých (napr. v osobnej spotrebe alebo v partnerskom vzťahu). Tento prevažujúci spôsob života rodičov a ich dospelých študujúcich detí možno vnímať ako prejav vysokej miery súdržnosti a solidarity, ktorá však prehĺbuje morálny záväzok študentov tak vo vzťahu k rodičom, ako aj vo vzťahu

¹²² Pri porovnaní tejto sumy s inými odhadmi, ktoré uvádzajú priemerne 200 euróv mesačné náklady na vysokoškolské štúdium mesačne možno konštatovať, že v skúmanom súbore je 20 % takých študentov, ktorí tesne prekročili túto hranicu, 20 % je na tom omnoho lepšie, kým ostatní sú pod touto hranicou. Pozri: Cesta za titulom stojí okolo dvesto eur mesačne. In: Pravda, 30.03.2010.

k spoločnosti, spoločne podporujúcich a financujúcich ich aktuálny životný štandard. Otázkou je, či vysokoškolská mládež je vôbec schopná po absolvovaní štúdia ihneď prevziať individuálnu zodpovednosť za plné financovanie svojho životného štýlu a do akej miery sa toto jej osamostatňovanie bude týkať aj splácania ich záväzkov vo vzťahu k rodičom (rodine) a do akej miery si môžu dlhodobejšie udržať doterajší životný štandard tak povediac „vo vlastnej réžii“.

V predchádzajúcom režime sa v našej spoločnosti chápala úloha vyššieho stupňa vzdelania predovšetkým v reprodukcii kultúrnej elity a všeobecne sa ani neočakávala návratnosť investícií do vzdelávania potomkov. Podstatnou zmenou vo vzdelávacej stratifikácii, ktorá sa odohráva od nástupu transformačných procesov v našej spoločnosti po roku 1989 je posilnenie roly, ktorú vo formovaní vzdelanostných aspirácií hrajú schopnosti a životné plány detí. Výskumy potvrdzujú, že vzdelanostné aspirácie jedinca sú silným predikátorom toho, aké vzdelanie nakoniec získa.¹²³ Reprezentatívne výskumy v tejto súvislosti dlhodobo potvrdzujú,¹²⁴ že súčasní vysokoškolskí študenti vnímajú svoje rozhodovanie o voľbe vysokej školy ako osobne veľmi autonómnou záležitosť. Podobné výsledky boli zistené aj vo výskume medzi študentmi v roku 2007,¹²⁵ a potvrdili to aj zistenia v prezentovanom výskume v roku 2010.¹²⁶

Individualizácia životnej cesty človeka v modernej spoločnosti sa spája s očakávaním, že bude schopný prevziať individuálnu zodpovednosť za svoje životné voľby a niesť dôsledky týchto rozhodnutí. V tejto súvislosti Chisholm konštatuje, že „v súčasnosti má veľa mladých ľudí väčší zmysel pre seba samých ako autonómnych jedincov, ktorí si môžu – mali by si – robiť vlastné plány a rozhodovať o svojom živote“.¹²⁷ Pri skúmaní motivácie rozhodnutia študovať na vybranej univerzite, resp. vysokej škole sa dlhodobo potvrdzuje, že u väčšiny študentov ide o získanie vzdelania zodpovedajúceho osobným profesionálnym plánom. Veľký osobný záujem študovať vybraný odbor prezentuje väčšina študentov, čo možno hodnotiť ako posilnenie prepojenia medzi individuálnymi cieľmi v profesionálnej kariére a získaním univerzitného vzdelania ako možnosti osobnostného rozvoja. Mať plnú kontrolu nad situáciou umožňuje človeku prijaté rozhodnutia zmeniť. V prípade štúdia na vysokej škole je to aj možnosť s odstupom času spochybniť svoju voľbu a pre svoj budúci život hľadať iné riešenia. V tomto kontexte sa dlhodobo ukazuje, že miera identifikácie študentov s rozhodnutím o voľbe a zameraní vysokoškolského štúdia nie je vysoká. Vážnosť problému potvrdzujú odpovede študentov v prezentovanom výskume na otázku *Predstavte si, že by ste znovu stáli pred voľbou vysokoškolského štúdia, ako by ste sa rozhodli*, keďže len niečo viac ako polovica opýtaných študentov vyjadrila úplnú spokojnosť so svojou voľbou miesta vysokoškolského štúdia a študijného zamerania až do takej miery, že by ju zopakovali (56 % odpovedajúcich). Hlbší výskum by si vyžadovala pripravenosť na zmenu miesta štúdia u 19 % študentov, ako aj nestotožnenosť so zvolenou profesiou u 17 % študentov. Tieto zistenia stoja za pozornosť najmä z hľadiska toho, že ide o študentov na druhom stupni štúdia, ktorí mali možnosť urobiť túto zmenu aspoň čiastočne pred krátkym časom (t. j. na konci tretieho ročníka).

¹²³ MATEJŮ, P., STRAKOVÁ, J.; et al. 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1400-4.

¹²⁴ MACHÁČEK, L. 2007. *O potrebe uvádzania študentov do vysokoškolského štúdia*. In: Zoom - m, zaostrené na mladých, 2/2007, s. 9.

¹²⁵ PLÁVKOVÁ, O. 2007. *Študenti ako aktéri na trhu práce na Slovensku*. In: Miesto spoločenskovedných disciplín v systéme vzdelávania na A PZ (súčasný stav a perspektívy). Zborník z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou. Bratislava : Akadémia PZ v Bratislave, 2007, s. 133 - 139.

¹²⁶ PLÁVKOVÁ, O., ČUKAN, K. 2010. *Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia*. Prvá priebežná správa k projektu Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia ako aktéra vzdelávacieho procesu, aktéra individualizovaného proaktívneho života a spotrebného štýlu. Bratislava : IUVENTA, s.r.o., 2010.

¹²⁷ CHISHOLM, L. 1995. *Prechody mládeže zo školy do zamestnania a sociálne zmeny v Európe*. In: Macháček, Ladislav (ed.). 1995. *Individualizácia mládeže a modernizácia spoločnosti*. Bratislava : SlyICA, s. 43.

Vo vzťahu k motivácii vysokoškolského štúdia je dôležité, že základné zistenia výskumu potvrdili hypotézu, že pre študentov je hodnota vzdelania dominujúcou hodnotou. Ako zdroj, základ osobnostnej identity (realizácie subjektívnych aspirácií) a tiež ako základ a prostriedok sociálneho vzostupu (realizácie profesijnej kariéry, t. j. nielen akéhokoľvek uplatnenia sa na trhu práce). Z hľadiska získavaného vzdelania sa viac orientujú na kvalitu vzdelania; pre podporu tejto stratégie volia aj aktivity vo voľnom čase, v ktorých ďalšie vzdelávanie a sebarozvoj patria k dominujúcim. Jedným z dôležitých činiteľov, vstupujúcich do procesu vnímania a hodnotenia rôznych stránok súvisiacich so štúdiom na univerzite, resp. vysokej škole, je aj inštrumentálny vzťah študenta k získaniu vysokoškolského diplomu. Nadobudnutie vysokoškolského vzdelania je v tejto optike prítlačlivé pre študentov tým, že s veľkou pravdepodobnosťou im zabezpečí lepšiu individuálnu budúcnosť v systéme pracovných miest a vzťahov na trhu práce aj v období nedostatku práce a rastúcej konkurencie medzi uchádzačmi o prácu.

2 ŠPECIFIKÁ INTEGRÁCIE VYSOKOŠKOLSKEJ MLÁDEŽE DO TRHU PRÁCE

Vzdelanie je kľúčovým kvalitatívnym znakom pracovnej sily a určujúcim jej pozície na trhu práce. Životné stratégie vo vzťahu k uplatneniu získaného vzdelania ukazujú na prioritu príjmu získavaného na trhu práce v platenom zamestnaní medzi ostatnými možnými zdrojmi príjmov. Ako konštatuje Mareš, „platená práca, prejavujúca sa ako zamestnanie, je jadrom sociálnej organizácie spoločnosti i identity jednotlivcov. Poskytuje ľuďom prostriedky existencie, ale i status a sociálne zaradenie“.¹²⁸ Individuálny obsah životných stratégií je viazaný na určité širšie typy kultúrnych vzorcov, s ktorými tesnejšie, či menej tesne, korešpondujú šance udržať sa na trhu práce. Stupeň aktivity na pracovnom trhu vykazuje významnú štatistickú závislosť s faktormi vzdelania, rodinného stavu a prítomnosti detí.

Porovnávanie výsledkov výskumov zo začiatku 90. rokov minulého storočia so súčasnými ukazuje, že všetky vekové kohorty dospelaj populácie na Slovensku prešli vo vzťahu k trhu práce procesom významných zmien. Podľa postavenia v hlavnom zamestnaní je trvale dominantný zamestnanecký pomer. Na začiatku transformačného procesu po roku 1989 údaje o slovenskej populácii ukazovali, že zmena zamestnania síce patrí k životnej udalosti, s ktorou sa väčšina občanov dokázala vyrovnáť aj v minulosti, ale takúto skúsenosť nemala viac ako tretina populácie. Časté a rýchle striedanie pracovných miest nebolo v minulom režime významnejšie sociálne akceptované. V mnohých odvetviach a odboroch sa uplatňoval princíp seniority či už v kariérom postupe, alebo v odmeňovaní. Fluktuácia sa skúmala ako negatívny jav v podniku, odvetví, v osobnej pracovnej kariére. Fluktuanti sa spravidla grupovali z ľudí, u ktorých zmysluplnosť práce a využívanie svojich schopností v nejakej profesii nehrali významnejšiu rolu. V polovici 90. rokov minulého storočia sa už považovalo za výhodu, keď človek rýchlo vystriedal viacero pracovísk a pracovných miest, čím získal mnoho nových pracovných skúseností, čo na strane firiem umožnilo uskutočniť generálnu obnovu ľudských zdrojov a vymeniť dlhoročných zamestnancov, od ktorých neočakávali, že budú schopní v budúcnosti plniť náročnejšie pracovné úlohy a zvyšovať svoju výkonnosť. V súčasnosti sa príliš časté zmeny zamestnania na strane zamestnancov i zamestnávateľa viac zvažujú. Koncept flexibility, chápanej ako rozsah a rýchlosť prispôsobovania sa človeka šokom na trhu práce a zmenám v náplni práce, uplatňovaný pri skúmaní pracovných síl po roku 1989 ukazuje, že všeobecne sa miera skúseností so zmenou zamestnania v populácii zvýšila, pričom sa presadil trend k zániku tradície trvalého zamestnania, doplnený vyššou úrovňou geografickej mobility, a s rozmanitými profesijnými kariérami a životným štýlom. Pre súčasnosť sú charakteristické výrazné zmeny v koncipovaní profesionálnych stratégií zamestnanej populácie Slovenska ako celku, a najmä z hľadiska generačnej príslušnosti.

¹²⁸ MAREŠ, P. 2002. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha : SLON, 2002, ISBN 80-86429-08-3, s. 13.

Každá generácia má za sebou špecifické skúsenosti tak s udržaním sa na trhu práce, ako aj s riešením rekvalifikácie na nové pracovné pozície či nové požiadavky v rámci vykonávanej pozície. To isté platí s riešením prípadnej či reálnej nezamestnanosti. V súčasnosti má ohrozenú pozíciu na trhu práce už nielen staršia generácia (označovaná aj 45+). Ani o mladej generácii, u ktorej sa predpokladá najvyššia schopnosť prijímať nové výzvy, riešiť problémy a meniť svoje správanie nemožno povedať, že má zaistené uplatnenie sa na trhu práce. Najmä súčasná hospodárska kríza s nástupom nezamestnanosti potvrdila mnoho problémov s uplatnením sa všetkých vekových kategórií najmä v dôsledku disproporcií ponuky pracovných miest na regionálnej úrovni. V tejto súvislosti aj Stratégia EÚ pre mládež konštatuje, že popri tom, ako sa skomplikoval a predĺžil prechod mladých ľudí od vzdelávania k zamestnaniu, v súčasnej ekonomickej kríze sa zvyšuje nezamestnanosť mladých ľudí, ktorí často dostanú len dočasné pracovné miesto, nízko kvalifikovanú prácu, pričom má na tom svoj podiel aj nedostatok zručností alebo ich nekompatibilita. Kľúčovými opatreniami by sa mali riešiť problémy spojené s prechodom zo školy do zamestnania, z nečinnosti alebo nezamestnanosti do práce a v zamestnaní podporovať osvojenie si vhodných zručností pre pracovné miesta žiadané na trhu práce.¹²⁹

Výskumy nezamestnanosti ukazujú, že vysoké ohrozenie nezamestnanosťou nie je dostatočne eliminované ani zvyšujúcou sa vzdelanostnou úrovňou populácie. Ako konštatuje Roberts, hoci sa zvýšil podiel zamestnaní vyššej úrovne, ktoré si vyžadujú zvyčajne vysokoškolský diplom, „najmä v generácii mladých ľudí dochádza k istému znehodnoteniu vzdelanostnej kvalifikácie, ak hodnotu meriame úrovňou zamestnanosti, ku ktorej kvalifikácia umožňuje prístup“.¹³⁰ Za jeden zo sociálnych ohlasov tejto situácie Roberts označil snahu mladých ľudí vzdelávať sa na čoraz vyššej úrovni, a nie očakávanú dezilúziu zo vzdelania.

V súvislosti so širšími sociokultúrnymi zmenami rastie význam pracovnej kariéry v živote človeka. Táto sa stáva flexibilnou tak, ako aj ostatné súčasti spôsobu života moderného človeka. Tradičné formy zamestnávania sa postupne dopĺňajú novými, na krátkodobé či dočasné zamestnanie v rámci výpomoci, na určitý projekt, atď. Celkove ide o zvyšovanie flexibility práce, na strane organizácií i individuí, s čím sa musí každý človek vyrovnávať svoj život s menej či viac závažnými zmenami. Pohľad na pripravenosť študentov na nové problémy, prístupy na trhu práce a možnosti ako sa integrovať do trhu práce, dokumentujú aj nižšie uvedené zistenia z prezentovaného výskumu.

Vybrané empirické zistenia

Študenti reagujú pracovnou aktivitou najmä na vonkajšie ekonomické podmienky a osobné finančné tlaky špecifickým spôsobom. Vo prezentovanom výskume bolo o. i. cieľom získať komplexnejšie poznatky o preferenciách študentov vo vzťahu k výkonu svojej budúcej profesie a nárokoch, resp. predstavách o budúcom zamestnávateľovi, resp. zamestnávateľskej organizácii, na ktorú sa ako absolventi zamerajú. Študenti posudzovali batériu 16 kritérií z hľadiska významu, ktorý pre nich majú pri hľadaní budúceho zamestnávateľa a z hľadiska svojej predstavy o výkone povolania po ukončení štúdia. Ide o kritériá, spojené s pracovnou zaťaženosťou, podmienkami práce, s finančným ohodnotením práce, osobnou profesionálnou perspektívou, možnosťou vzdelávania, pracovnou atmosférou, firemnou kultúrou, možnosťou práce v zahraničí.

Výskumné zistenia v tejto oblasti (tabuľka 1) všeobecne potvrdili, že hodnoty profesionálneho života z pohľadu študentov (zaujímavosť práce, sociálna istota práce) sa výrazne

¹²⁹ Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549.

¹³⁰ ROBERTS, K. 1995. Individualizácia a ohrozenie mládeže v Európe. In: Macháček, Ladislav (ed.). 1995. *Individualizácia mládeže a modernizácia spoločnosti*. Bratislava : SplyICA, s. 45 - 58.

premietajú aj do ich preferencií vo vzťahu k budúcej profesii a obrazu o ich zamestnávateľskej organizácii. V tomto duchu študenti kladú najväčší dôraz na to, aby mali zaistenú osobnú profesionálnu perspektívu (84,1 %), aby v budúcej zamestnávateľskej firme mali dobré vzťahy so spolupracovníkmi (79,7 %) a s nadriadenými (76,5 %), rovnako ale zdôrazňujú finančné ohodnotenie práce (76,2 %). Všetko sú to teda preferencie „značného významu“ pre viac ako tri štvrtiny súboru respondentov. Dve tretiny študentov pripisujú značný význam pri výkone budúcej profesie možnosti ďalšieho vzdelávania a taktiež využitiu získaného vzdelania (preferencie s podielom 64,1 % a 61,5 % odpovedí). Pre viac ako polovicu študentov má značný význam ocenenie práce vo forme benefitov, primeraná pracovná zaťaženosť v budúcej profesii, ale tiež samostatnosť v práci.

Tabuľka 1
Preferencie študentov vo vzťahu k budúcej profesii a zamestnávateľskej organizácii

	značný význam	menší význam	nijaký význam
osobná profesionálna perspektíva	84,1	14,9	1,0
dobré vzťahy so spolupracovníkmi	79,7	19,0	1,3
dobré vzťahy s nadriadenými	76,5	21,9	1,6
výborné finančné ohodnotenie	76,2	23,5	0,3
možnosť ďalšieho vzdelávania	64,1	33,7	2,3
možnosť využiť získané vzdelanie	61,5	30,7	7,8
benefity súvisiace s výkonom práce	59,6	38,1	2,3
primeraná pracovná zaťaženosť	53,4	43,6	2,9
samostatnosť v práci	50,2	46,3	3,6
technické podmienky práce	44,3	51,5	4,2
inovatívna stratégia firmy	32,4	57,0	10,7
možnosť celoživotného zamestnania	32,0	49,8	18,1
pracovisko blízko trvalého bydliska	30,7	46,9	22,3
meno, prestíž firmy, organizácie	30,3	57,7	11,9
možnosť práce v zahraničí	25,7	53,1	21,2
súťaživá atmosféra	12,0	51,9	36,0

Menší význam prikladajú študenti prestíži firmy, pre ktorú by mali pracovať, inovatívnej stratégii tejto firmy, tomu, aby mali možnosť pracovať v zahraničí, technickým podmienkam práce (kritériá sú na prvých piatich pozíciách z hľadiska hodnotenia „má to pre mňa menší význam“, s podielom odpovedí nad 50 %). Pre študentov najčastejšie nemá „nijaký význam“ prítomnosť súťaživej atmosféry vo firme (36 %), umiestnenie pracoviska v blízkosti trvalého bydliska (22,3 %), možnosť práce v zahraničí (21,2 %), možnosť celoživotného zamestnania vo firme (18,1 %).

Pohľad študentov na zárobkové aktivity počas štúdia a plánovanie kariérovej dráhy ukazuje, že u väčšiny študentov už pri voľbe miesta štúdia a študijného zamerania zohrala dôležitú rolu možnosť súbehu štúdia so zárobkovými aktivitami. Väčšina študentov zo skúmaného súboru (ide o študentov denného štúdia) v súlade s tým aj v predchádzajúcich rokoch štúdia mala, resp. aj v súčasnosti vykonáva nejaké zárobkové aktivity. Najčastejšie je to občasná brigáda (67,6 %); pomerne vysoký (16 %) je aj podiel študentov, ktorí si našli trvalé zamestnanie. Menej študentov počas štúdia samostatne podnikalo, resp. podniká (4,4 %). V súbore je necelých 11 % študentov, ktorí sa počas štúdia vôbec nevenovali zárobkovým aktivitám.

Spomedzi študentov skúmanej vzorky, ktorí mali nejakú formu zárobkových aktivít, vykonávané aktivity spravidla (v 59 %) vôbec nesúviseli s ich študijným zameraním, kým aktivity, čiastočne súvisiace so študijným zameraním vykonávalo 29,2 % a úplne súvisiace so študijným zameraním 11,4 % študentov. Na výraznú inštrumentálnu hodnotu zárobkovej aktivity študentov počas ich štúdia možno usudzovať zo zistení, že spravidla ide o minimálnu súčinnosť tejto zárobkovej aktivity so študijným zameraním, a študenti tieto činnosti nevykonávajú s očakávaním,

že im to prinesie významný efekt v rámci študovaného odboru. Z hľadiska hodnotenia „užitočnosti“ vlastných zárobkových aktivít počas štúdia pre budúcu prax zistenia z výskumu poukazujú na určitý optimizmus študentov v tomto smere, pretože takmer pätina opýtaných (19,4 %) je toho názoru, že sa im táto skúsenosť v budúcej praxi zúročí (odpoveď „úplne ich využijem“). O tom, že ich aspoň čiastočne využije je presvedčených 65,8 % opýtaných, kým úplnú pochybnosť o tom, že tieto skúsenosti z pracovnej činnosti počas štúdia budú využiteľné v praxi vyjadriilo 13,8 % opýtaných študentov. Porovnanie s odpoveďou na predchádzajúcu otázku ukazuje, že aj napriek tomu, že zárobkové aktivity nesúvisia so študovaným odborom, študenti ich pravdepodobne vykonávajú s očakávaním, že im prinesú nielen zárobok, ale aj cenné skúsenosti využiteľné v budúcej praxi.

Časová náročnosť pracovných aktivít sa podľa vyjadrení študentov pohybuje v rozmedzí od 1 do 56 hodín týždenne. Do 5 hodín týždenne pracuje zo skúmanej vzorky 10,6 %, od 6 – 12 hodín 26,5 %, od 14 – 20 hodín 28 %, 21 až 30 hodín pracuje 20,1 %, 31 – 45 hodín pracuje 9,5 % opýtaných študentov. Ide o pomerne veľký časový rozsah, ktorý zákonite ovplyvňuje „študijnú zaangažovanosť“ študentov. Takto potom možno súhlasiť s názorom, že mnohí študenti vysokú školu, resp. univerzitu „navštevujú“, ale na nej neštudujú.

Výskum poskytuje tiež obraz o miere flexibility študentov a vzorcach správania v plánovaní kariérovej dráhy. Aj keď študenti reagujú pracovnou aktivitou najmä na vonkajšie ekonomické podmienky a osobné finančné tlaky, z hľadiska toho, aké sú ich prístupy a stratégie v pracovnej aktivite počas štúdia, profilujú sa dva základné typy študentov.

Prvý typ predstavujú študenti neaktívni na trhu práce. Sú to študenti, ktorí jednak odkladajú svoj vstup na pracovný trh a dá sa predpokladať, že čakajú na svoju životnú šancu v profesijnej oblasti, a jednak ide o študentov, ktorí z hľadiska finančnej situácie nie sú odkázaní počas štúdia na zárobkové aktivity (čomu nasvedčuje zistený nadpolovičný podiel študentov, ktorí nemajú väčšie ťažkosti v pokrývaní svojich každodenných výdavkov). Ich zastúpenie v skúmanom súbore bolo počas predchádzajúcich troch rokov štúdia niečo nad 10 % a postupom do druhého stupňa vysokoškolského štúdia sa u tohto typu študentov nezaujím o zárobkové aktivity posilnil, pričom v súčasnosti v danom súbore nemala nijakú zárobkovú aktivitu takmer tretina študentov (26,8 %). Môžeme teda predpokladať, že ide o typ študentov viac orientovaných na samotné štúdium, ktorí sú aj vo voľnom čase viac orientovaní na zdokonaľovanie seba samých a aktivizujú sa v činnostiach, ktoré zvyšujú ich budúcu cenu na trhu práce (štúdium jazykov, paralelné štúdium „niečoho iného“, atď.).

Druhý typ zárobkovo aktívnych študentov možno charakterizovať aj ako študentov, ktorí nečakajú na svoju profesijnú šancu v budúcnosti a v minulosti, resp. v súčasnosti sa už nejakým spôsobom uplatnili na trhu práce. Medzi študentmi je tento typ správania vysoko zastúpený: počas prvého stupňa štúdia sa takto vymedzilo 88,6 % opýtaných študentov, a aj v súčasnosti, na druhom stupni štúdia, majú stále pomerne vysoké zastúpenie (73,2 %). Do skupiny aktívnych študentov sa zaraďujú tri podskupiny:

– najmenej početnú podskupinu predstavujú študenti, orientovaní na vytváranie si pracovnej dráhy vlastným podnikaním. Podiel študentov vykonávajúcich podnikateľskú činnosť sa pohybuje na úrovni od 4 do 5 percent. Študenti sa podnikaniu spravidla venujú dlhší čas, začínajú už na prvom stupni a pokračujú aj na druhom stupni s tým, že aj pracovnú kariéru po skončení štúdia spájajú s týmto podnikaním;

– medzi aktívnymi študentmi sa nachádza skupina, orientovaná na zapojenie sa do trhu práce formou stáleho zamestnania. Vysoká motivácia začleniť sa do trhu práce s maximálnym využitím svojich odborných znalostí a získať v tomto zamestnaní potrebnú prax, sa premietla v ich prípade do aktívneho vyhľadania zamestnania, ktoré čo najviac súvisí s ich štúdiom. Z nášho výberového súboru si našlo trvalé zamestnanie počas štúdia na prvom stupni 16,1 % a v súčasnosti, na druhom stupni štúdia, 17,9 % študentov. Uplatnenie na trhu práce, ktoré súvisí so študijným zameraním získalo 40,6 %; pričom však pracovnú pozíciu úplne súvisiacu so zameraním štúdia získalo len 11,4 % študentov a 29,2 % získalo pracovnú pozíciu len čiastočne s ním súvisiacu. Tieto údaje môžeme

hodnotiť aj v tom zmysle, že ide o študentov, ktorí majú dostatok informácií o situácii na trhu práce, majú sformovanú predstavu o svojom zapojení sa do pracovnej činnosti úzko prepojenej s ich plánovanou profesionálnou dráhou. Nejde im o akúkoľvek pracovnú činnosť, výrazne preferujú využitie svojho vzdelania a pracovnú činnosť počas štúdia vykonávajú predovšetkým preto, že je pre nich aktivitou nasmerovanou na budovanie profesijnej kariéry;

– najpočetnejšiu skupinu v rámci aktívnych študentov tvoria študenti, ktorí majú zárobkové aktivity v pravom zmysle slova, t. j. vykonávajú práce s cieľom finančného efektu, vôbec nesúvisiace s ich štúdiom. Spravidla vykonávajú takú prácu, ktorú získajú náhodne, ako brigádu na pár hodín alebo majú dočasné, resp. prechodné zamestnanie. Tomu zodpovedá početnosť pracovných pozícií, ktorými študenti prešli, pohybujúci sa v rozpätí od 1 do 15, pričom najčastejšie ide o uplatnenie sa v dvoch pozíciách (s podielom 27,6 %), v troch pozíciách 23,7 %, v jednej, resp. aj v štyroch vždy na úrovni 16 %. Tento druh zárobkovej aktivity si študenti spravidla necenia natoľko, aby ich to viedlo k prerušeniu štúdia, ani to nie je spravidla zamestnanie, v ktorom možno nadobudnúť zručnosť a vyhliadky na pracovnú kariéru. Adekvátne tomu aj študenti s postupujúcim ročníkom štúdia strácajú záujem o tento druh pracovných aktivít. Občasné brigády, jednorazové aktivity v projektoch a pod., vykonávali viac ako dve tretiny študentov z nášho súboru v prvých troch rokoch štúdia (68 %), kým v súčasnosti už len polovica študentov (50,2 %). Tento model správania študentov na trhu práce vykazuje znaky progresívnej individualizácie, ku ktorej patrí aj budovanie „odborného kompetenčného portfólia“ zloženého zo schopností, znalostí, zážitkov, ktoré bude možné aktivizovať a pragmaticky využiť až v budúcnosti. Správanie študentov tejto podskupiny na trhu práce je možné vidieť aj ako výraz široko chápanej „racionality“ účinkovania na trhu práce, ktorá je výsledkom reálneho zhodnotenia vlastných možností i vonkajších príležitostí a maximálneho prispôsobenia sa požiadavkám firiem, ktoré preferujú absolventov vysokej školy s aspoň minimálnymi skúsenosťami z pracovného prostredia.

Na rozdiel od polarizácie študentov na aktívnych či pasívnych, resp. skutočnej pozície študentov vzhľadom na začlenenie sa do niektorého z uvedených typov, ich hodnotový svet vo svete práce nie je až natoľko štruktúrovaný. Najdôležitejšou hodnotou profesionálneho života z pohľadu študentov je „mať zaujímavú prácu“. Získať prácu, ktorá „bude zaujímavá“ je veľmi dôležité pre 78,3 % študentov. Zároveň možnosť „dostať sa do situácie nezamestnaných“ silne znepokojuje život väčšiny opýtaných študentov (69,8 %). Vo vzťahu k úvahe nad vývojom situácie skúmaných študentov na trhu práce po ukončení ich štúdia neprekvapuje zistenie, že študenti vysoko ohodnocujú sociálnu istotu práce, keď skoro dve tretiny (56,7 %) zaradili medzi svoje veľmi dôležité hodnoty „mať stálu prácu, ako sociálnu istotu“ a za dost' dôležité hodnoty ju označila viac ako tretina študentov (38,1 %). Potrebu určitej „istoty v práci“, ktorú vyjadrilo takmer 95 % opýtaných študentov, je možno hodnotiť nielen ako ich reakciu na príliš veľa neistoty v aktuálnom živote, ale zároveň ako istú relativizáciu očakávaných nárokov v pracovnom procese, s ktorými sa v praxi budú musieť individuálne vysporiadať.

Z výskumov vyplýva, že k súčasnému štýlu života mladého človeka „sa patrí“ odísť aspoň na čas pracovať zahraničia a takúto životnú skúsenosť podporujú spravidla aj rodičia, resp. širšia rodina. Voľný pohyb pracovných síl je v Stratégii EÚ pre mládež chápaný ako osobitne dôležitý pre mladých ľudí na začiatku ich kariéry a ako základný prvok jednotného trhu. Pre zlepšenie situácie sú v stratégii navrhnuté opatrenia na podporu cezhraničných profesionálnych príležitostí pre mladých ľudí, podporu vzdelávacej mobility a zmenšenia bariér voľnému pohybu pracovných síl v rámci EÚ.¹³¹

Ešte nedávno na Slovensku platilo, že ak sa pre odchod do zahraničia rozhodne mladý človek, tak sa rapídne zvyšuje šanca, že to bude natrvalo. Výskumy zdokumentovali, že najvyššiu

¹³¹ Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549, s. 6.

náchylnosť k migrácii na Slovensku majú mladí ľudia a trvale študenti: napr. v roku 2006 bolo natrvalo ochotných odísť za prácou do zahraničia 47 % študentov, na určitý čas 46 % a iba 3 % študentov by vôbec na prácu v zahraničí neašpirovali.¹³² V súčasnosti, v období hospodárskej krízy, keď sa mnohí migranti za prácou vracajú na Slovensko, možno skúmať jednak mieru ochoty študentov po absolvovaní štúdia odísť pracovať do zahraničia, a jednak čo od práce v zahraničí očakávajú. Študenti sú v tomto smere špecifickou kategóriou aj v tom smere, že koncipujú svoju profesionálnu a zamestnaneckú stratégiu flexibilne – sú pripravení akceptovať prelnutie krátkodobých zamestnaní s akoukoľvek prácou kdekoľvek. Viaceré výskumy tiež potvrdili, že študenti spravidla nespájali svoje predpokladané uplatnenie na zahraničnom trhu práce so zúročením kvalifikácie získanej počas vysokoškolského štúdia a uplatnením sa vo svojej profesii. Toto im mal nahradiť predovšetkým očakávaný „ekonomický zisk“; menší význam prikladali určitým „nemateriálnym benefítom“ v podobe získania skúseností, zdokonalenia si jazykových kompetencií, spoznania cudzej kultúry. Prezentovaný výskum tieto poznatky potvrdil len čiastočne: úvahu o možnosti ísť pracovať po ukončení štúdia do zahraničia síce uviedlo 89,3 % študentov, ale z toho odísť pracovať do zahraničia natrvalo uvažuje už len 6 % študentov. O tom, že by odišli pracovať do zahraničia na dlhší čas ako sú dva roky uvažuje 19,6 % opýtaných študentov, túto možnosť obmedzuje obdobím dvoch rokov 18,6 % opýtaných, kým najväčšiu časť – takmer polovicu súboru tvoria študenti, ktorí takúto možnosť nevylučujú, ale zatiaľ nie sú o nej rozhodnutí (45,1 % opýtaných). Po skončení štúdia rozhodne nemá záujem o prácu v zahraničí 10,7 % opýtaných študentov, čo je trojnásobne viac oproti roku 2006. K zmene došlo aj pokiaľ ide o očakávania študentov, spojené s odchodom za prácou do zahraničia. Naďalej platí, že študenti očakávajú, že im to pomôže zlepšiť si jazykové zručnosti, získať nové skúsenosti, spoznať kultúru, málokto z nich však vidí v tejto skúsenosti dlhodobú profesionálnu perspektívu. Súčasne sa citeľne oslabil význam takého motivátora ako bol očakávaný „ekonomický zisk“, ktorý vytlačili, resp. do značnej miery nahradili širšie koncipované „nemateriálne benefity“, viac orientované na pracovnú oblasť, a to predovšetkým získanie skúseností u zamestnávateľov, spoznanie organizácie práce, osobnej práce a organizačnej kultúry u zahraničných zamestnávateľov. Menej často už študenti očakávajú v spojení s odchodom za prácou do zahraničia zdokonalenie jazykových kompetencií a spoznanie cudzej kultúry, čo iste súvisí s lepšou jazykovou vybavenosťou našich študentov a s už nadobudnutými skúsenosťami zo široko uplatňovaných mobilit do cudzích krajín.

Výsledky výskumu ukázali, že študenti stále prejavujú náchylnosť k migrácii za prácou do zahraničia po absolvovaní štúdia, ale v porovnaní s výskumami pred niekoľkými rokmi už túto možnosť zvažujú racionálnejšie. Možnosť uplatniť sa na zahraničných trhoch práce vnímajú ako model správania z krátkodobej perspektívy a v aktivitách, ktoré budú prínosné skôr pre ich osobnostný rozvoj, ako pre cieľové budovanie pracovnej kariéry. Plánovaný rozsah mobility študentov – absolventov za prácou do zahraničia už v súčasnosti odráža problematický medzinárodný pracovný trh a opodstatnene možno predpokladať, že neznamená ohrozenie z hromadného úniku kvalifikovaných odborníkov/absolventov našich univerzít a vysokých škôl.

Celkove sa študenti prejavujú ako skupina, ktorá má pomerne vyhranené očakávania a postoje smerom k pôsobeniu na trhu práce. Prácu v profesii, ktorú študujú, vnímajú viac ako hodnotu samu o sebe, než ako prostriedok, ktorý im má umožňovať očakávanú mieru konzumácie podielu na spotrebe. Preferencie vo vzťahu k budúcemu zamestnávateľovi odrážajú ich vnímanie seba samých ako skupiny tvoriacej špičku populácie, ktorá má trvalo uplatnenie na primárnom trhu práce so všetkými tomu prislúchajúcimi atribútmi tohto typu pracovných miest – osobnou perspektívou, dobrým finančným ohodnotením, možnosťou ďalšieho vzdelávania, primeranou zaťaženosťou a istou mierou samostatnosti pri výkone práce. Vo vzťahu k spolupracovníkom sa

¹³² Údaje z reprezentatívneho výskumu na vzorke 2 521 respondentov, ktorý uskutočnil SÚ SAV v Bratislave v roku 2006. Copyright SITA 2006. Denník SME 14.07.2006.

študenti prikláňajú ku konsenzuálnej spolupráci, podobne ako väčšina slovenskej populácie uprednostňujú dobré vzťahy na pracovisku na vertikálnej i horizontálnej úrovni a odmietajú konfrontácie a konflikty v práci. Možno z toho usudzovať, že podobne ako ostatná populácia študenti podliehajú ilúzii, že duševná práca pre ktorú získavajú vzdelanie nemá rutinný charakter a ich práca ako taká nebude predmetom súťaženia, konkurencie, čo sa však reálne, pri zmene charakteru práce na nedostatkový tovar, nutne prenáša aj do medziľudských vzťahov na pracoviskách. Samozrejme, ide skôr o vysoko pozitívne zistenie, že pre mladú generáciu sú dobré pracovné vzťahy dôležité a stále po nich túži tak, ako to cítia aj predchádzajúce generácie.

3 INTEGRÁCIA VYSOKOŠKOLSKEJ MLÁDEŽE DO OBČIANSKEHO ŽIVOTA A VNÍMANIE AKTUÁLNYCH PROBLÉMOV V SPOLOČNOSTI

V rámci politiky mládeže je jednou z hlavných priorít európskej otvorenej metódy koordinácie problematika sociálnej participácie mládeže (formou účasti na občianskom živote miestnych komún a v spoločenských organizáciách) a politickej participácie (aktivitami, ktoré ovplyvňujú lokálnu, regionálnu, štátnu a medzinárodnú politiku). Je mimoriadne dôležité, aby mladí ľudia nezískali len základné znalosti pre úspešné uplatnenie sa v pracovnej oblasti a pre svoju všeobecnú orientáciu v problémoch súčasného spolužitia v národných či medzinárodných kontextoch, ale aby boli vybavení základnými znalosťami o demokratickom občianstve, dokázali uplatňovať svoje občianske práva a povinnosti, a teda mali istú úroveň občianskej gramotnosti. Politika mládeže sa orientuje na poskytnutie minimálneho balíka príležitostí a skúseností, ku ktorým by mali mať mladí ľudia prístup v záujme podpory pravdepodobnosti úspešného zvládnutia ich roly účastníkov demokracie a ich úspešnej sociálnej integrácie. V Európskom rámci mládežníckej politiky sa predpokladá, že tieto príležitosti by sa mali implementovať rozdielne v rôznych krajinách kvôli rôznym správnym systémom, územnému usporiadaniu, politickému zameraniu a miestnym podmienkam mládeže.¹³³ Najnovšia terminológia používaná v tejto súvislosti používa označenie „akčné znalosti“ (action knowledge), ktoré sú definované ako bezprostredná sila produkcie, priama forma sociálnej akcie. Pri ich skúmaní sa ukáže, ako je spoločnosť schopná integrovať svojich členov a podporovať nové formy vzájomnosti vnútri generácií i medzigeneračne, do akej miery podporuje možnosť voľby, životné šance a prosperitu členov a do akej miery sú títo jej členovia schopní sebareflexie, sebarealizácie a sebazdokonaľovania, ako základu individuálnej slobody a vlastnej mravnej zodpovednosti k ostatným ľuďom. Prístup študentov k týmto otázkam a mieru ich aktivizácie na správe verejných vecí a svojho osobného života dokumentujú aj nižšie uvedené zistenia z prezentovaného výskumu.

Vybrané empirické zistenia

Z hľadiska voľnočasových aktivít u študentov dominuje stretávanie sa s priateľmi, partnermi, pasívny oddych, sledovanie TV, počúvanie hudby a surfovanie na počítači. Ak sa vo voľnom čase študenti venujú sebarozvojovým, vzdelávacím aktivitám, potom sú to veľmi pravidelné, každodenné aktivity a spravidla ide o vzdelávanie v rámci profesionálneho rastu, aktivity zamerané na osobný rozvoj a najmä vzdelávanie sa v ďalších cudzích jazykoch.

Participatívne aktivity patria do skupiny aktivít, ktorým sa študenti venujú minimálne. Relatívne najviac sa angažujú v organizáciách tretieho sektora, aj to len necelá jedna tretina študentov. Medzi spoločensky angažovanými aktivitami dominuje práca s deťmi a starými ľuďmi. Obdobne sa to týka aj práce v študentskom parlamente, ktorej sa venuje 5 % opýtaných študentov. Najmenší rozsah aktivity zaberá u študentov politická angažovanosť, t. j. práca v politických

¹³³ Európsky rámec mládežníckej politiky. Európsky riadiaci výbor pre mládež (European Steering Committee for Youth) (CDEJ) 2004/13. Štrasburg, 17.09.2004. 33. zasadanie. Európske centrum mládeže. Lasse Siurala, s. 21.

stranách, ktorej sa venuje 3,6 % oslovených študentov (čo je porovnateľná úroveň s celou dospelou populáciou).

Jednou z kľúčových úloh v politike mládeže je podporovať mladých ľudí popri prístupe k balíku príležitostí a skúseností v participácii aj pri strete s rizikom. V tomto kontexte sa výskumy o. i. zameriavajú na skúmanie, ako študenti reflektujú bezpečnostnú situáciu v celosvetovom kontexte a ktoré možné ohrozenia považujú za reálne hrozby aj pre Slovensko. V prezentovanom výskume v rámci odpovede na otázku: *Zamyslite sa nad nasledujúcimi bezpečnostnými a inými ohrozeniami. Do akej miery je nimi Slovensko ohrozené?* posudzovali študenti batériu 17 možností bezpečnostných a iných ohrození, týkajúcich sa globálnych problémov, situácie v regióne strednej Európy, ako aj vnútorného prostredia Slovenska.¹³⁴

Výsledky ukázali, že vysokoškolská mládež, ktorú sme skúmali, považuje za najväčšiu bezpečnostnú hrozbu (riziko) pre Slovensko korupciu a úplatkárstvo, až 84 % opýtaných študentov označilo tento jav ako veľkú hrozbu pre Slovensko. Na druhom a treťom mieste sú z pohľadu študentov ekonomické hrozby, resp. hrozby spojené s ekonomickými problémami: nezamestnanosť (až 80 % opýtaných považuje nezamestnanosť za veľkú hrozbu pre Slovensko) a chudoba, ktorú za veľkú hrozbu pre Slovensko považuje až 64 % opýtaných. Do tejto skupiny patria aj ohrozenia (riziká) vyplývajúce z finančnej krízy v USA a jej dosahu na Slovensko; toto považuje za veľkú hrozbu až 64% opýtaných študentov.

Medzi ďalšie ohrozenia zaradili opýtaní ohrozenia, ktoré majú kriminálny podtext: šírenie drog na Slovensku označilo za veľkú hrozbu 60 % opýtaných a organizovaný zločin 61 %. Študenti považujú za hrozbu pre Slovensko aj environmentálne hrozby. Najčastejšie je to globálne otepľovanie (ktoré za veľkú hrozbu považuje až 55 % opýtaných) a aj keď v menšej miere, ako hrozba je vnímané nebezpečenstvo prírodných katastrof a povodní (za veľkú hrozbu ich považuje 44 % opýtaných študentov).

Z hodnotených situácií a javov študenti nepovažujú za veľkú hrozbu (resp. za nijakú) pre Slovensko hrozby vojenského charakteru, prípadne ozbrojeného (teroristického) útoku voči Slovensku. Ukazuje sa, že študenti sa najmenej obávajú vojnového konfliktu v našom regióne, keď len 5 % považuje takúto situáciu za veľkú hrozbu pre Slovensko. Obdobne sa neboja následkov konfliktov na Balkáne, čo je zrejme aj z toho dôvodu, že sa situácia v tomto regióne do určitej miery stabilizovala a v médiách sa už objavujú len veľmi sporadicky informácie o Kosove a Bosne a Hercegovine, kde ešte nedávno bola situácia relatívne nestabilná a kritická. Opýtaní študenti sa neobávajú ani teroristického útoku, či medzinárodného terorizmu, a za veľkú hrozbu nepovažujú ani náboženský fanatizmus, konkrétne islamský fundamentalizmus.

Medzi skupinu tých faktorov a javov, ktoré sú medzi študentmi považované za hrozby a tými, ktoré ako také nie sú vnímané, sa zaradila špecifická problematika, týkajúca sa prejavov maďarského extrémizmu nasmerovaných voči Slovensku a prejavov nacionalizmu a extrémizmu na Slovensku. Len veľmi málo oslovených študentov sa priklonilo k názoru, že tieto javy nie sú hrozbou pre bezpečnosť Slovenska (okolo 5 %), kým o tom, že ich treba považovať za veľkú hrozbu, je zhodne presvedčených až 47 % opýtaných študentov.

Pokiaľ ide o osobné obavy študentov, najväčšie obavy v živote majú vysokoškoláci z choroby a z toho, že by sa mohli stať obeťami násillia; „vážne ochoriet“ silne znepokojuje až 81,6 % opýtaných a možnosť „stať sa obeťou násillia“ 68,1 %. K faktorom, ktoré študentov veľmi silne znepokojujú sa začleňuje s rovnakou závažnosťou aj jeden sociálny faktor, a to obava „byť nezamestnaný“, ktorá silne znepokojuje až 69,8 % opýtaných študentov. K javom, ktoré možno

¹³⁴ Batéria obsahuje indikátory bežne používané v sociologických empirických výskumoch v súčasnom období na Slovensku a bola zostavená tak, aby bola možnosť v ďalšej etape práce na projekte komparovať citlivosť skupiny vysokoškolských študentov so skupinou stredoškolskej mládeže. Bližšie pozri: ČUKAN, K. 2008. Študenti stredných škôl a záujem o službu v Ozbrojených silách SR. Bratislava : MO SR, 2008, 39 s.

považovať za znepokojujúce študentov treba prirátat' aj chudobu; až takmer 51 % respondentov označilo chudobu za jav, ktorá ich veľmi znepokojuje. Ak však o prvých troch javoch (faktoroch) môžeme hovoriť ako faktoroch, ktoré osobne znepokojujú študentov, chudoba ich znepokojuje viac ako faktor spoločensky závažný. Z podrobnejšej analýzy údajov je zrejmé, že chudoba ich znepokojuje nie v zmysle obavy o to, že by sa oni ocitli v pozícií chudobných, ale v tom zmysle, že ide o spoločenský fenomén, z rozširovania (existencie) ktorého majú obavu. Potvrďuje to porovnanie s predchádzajúcou otázkou výskumu, keďže až 95 % z tých, ktorí uviedli, že ich chudoba znepokojuje (silne alebo stredne) považuje chudobu za hrozbu pre Slovensko.

Najmenej znepokojuje študentov fakt, že by si nenašli prácu z dôvodu, že pracovné miesta sú obsadené imigrantmi (silne to znepokojuje len 21,1 % opýtaných). Medzi javy, ktoré respondenti označili ako stredne a málo znepokojujúce patria: byť neobľúbený (61 %); rozchod s partnerom alebo partnerkou (60 %); neúspech v práci (59,5 %). Možno z toho usudzovať, že študenti majú pomerne vysoké osobné sebavedomie, čo sa týka ich schopnosti udržať si medziľudské, najmä partnerské vzťahy na určitej úrovni – istý kolaps v týchto vzťahoch pripúšťajú ako znepokojujúci len v menšej miere. Reálne vnímajú ohrozenia zo spoločenskej situácie, najmä zo sveta práce, ktoré nemôžu významnejšie ovplyvňovať, preto ich aj viac znepokojujú.

Súčasnú situáciu v celoeurópskom priestore možno charakterizovať ako etapu budovania kultúry mobility, postavenej na princípoch kultúrnej a spoločenskej integrity a solidarity. Jedným z problémov, ktoré prináša postmoderná spoločnosť, demokratizácia a globalizácia spoločnosti, je narastajúci tlak imigrácie v Európskej únii zo strany obyvateľov štátov z iných, chudobnejších regiónov. Problematické je, že stále nie sú vytvorené pre to príslušné rámce, zohľadňujúce tak záujmy, potreby a priority na národohospodárskej a spoločenskej úrovni a jednotlivých hospodárskych štruktúr, ako aj záujmy, potreby a priority na úrovni jednotlivcov, žijúcich v tomto priestore. V uvedenom výskume bolo v kontexte problematiky imigrácie na Slovensku cieľom zistiť, do akej miery sú študenti citliví na otázku spolužitia s cudzincami v našej krajine v konfrontácii s tým, že oni pri realizovaní mobility budú takisto „cudzincami“ v krajine, ktorú si slobodne vyberú. Poloopená otázka znela: *Človek sa často v súčasnej dobe stretáva s cudzincami. Posúďte nasledujúce výroky a označte ten, ktorý je najbližší Vášmu názoru na otázku imigrácie na Slovensku?* Z výsledkov výskumu vyplýva, že študenti nie sú negatívne zameraní proti imigrantom. Je len veľmi málo takých, ktorí majú výhrady a predsudky k imigrantom; v zásade študentom neprekáža určitá forma (miera) imigrácie na Slovensku. Len necelé tri percentá z opýtaných sa stotožnili s názorom, že Slovensko by malo zabrániť akémukoľvek prílevu cudzincov na Slovensko. Zistenie, že študentom v zásade neprekáža imigrácia, však neznamená, že k prílevu cudzincov na Slovensko nemajú nijaké výhrady. Určité výhrady, viac alebo menej závažné, vyslovilo viac ako 50 % opýtaných. Za obmedzovanie prílevu cudzincov, najmä cudzincov, ktorí prichádzajú na Slovensko nie z dôvodu politického prenasledovania, ale z dôvodu získať prácu, zo špekulatívnych a iných dôvodov, sa vyslovilo 19 % opýtaných, za obmedzenie pracovne motivovanej imigrácie, resp. za jej reguláciu sa vyslovilo ďalších 13 % opýtaných a 22 % sa vyslovilo za reguláciu imigrácie podľa regiónu, z ktorého cudzinci prichádzajú. S názorom, že Slovensko by nemalo vôbec obmedzovať imigráciu cudzincov, sa stotožnilo najviac respondentov – 42 %.

Pri hodnotení svojej súčasnej situácie prevažná väčšina študentov vyjadrila celkovú spokojnosť so svojím spôsobom života (úplne spokojných je 23 %, viac spokojných ako nespokojných je 65 %). Zistenia z výskumu však naopak ukázali, že nadpolovičná väčšina študentov (55 %) negatívne vnímala súčasný vývoj v našej spoločnosti; úplne nespokojných s tým, ako sa vyvíja život v našej spoločnosti bolo na prelome februára a marca 2010 10 % študentov a ďalších 45 % bolo v tom čase viac nespokojných ako spokojných.

ZÁVER

V rámci prijatej mládežníckej politiky a Stratégie EÚ pre mládež je významná pozornosť venovaná otázkam predchádzania, resp. komplexného riešenia rizík, ktoré prináša postavenie mladej generácie v súčasnej spoločnosti. S tým súvisí množstvo projektov, ktoré majú posilniť sociálnu integráciu, vnímanú jednak ako súdržnosť medzi generáciami na báze spoločne zdieľaných hodnôt, vzájomnej závislosti, pomoci, spolupatričnosti a jednak takým spôsobom inštitucionalizácie vzájomných väzieb v spoločnosti, ktorým sa zabezpečí otvorený prístup k rovnosti šanci a ochrane pre všetkých, bez rozdielov, veku, pohlavia či etnicity. Samotný koncept kohéznej spoločnosti nie je bezproblémový. Prináša isté ohrozenie v podobe straty autonómnosti jednotlivca i celých kategórií osôb, ktoré sa v záujme udržania integrity celku musia vzdať časti svojej individuality. Vo vzťahu k mládeži je podstatnou otázkou miera ochoty udržať vnútornú kohéziu a cena, ktorú sú ochotní za to platiť mládež i spoločnosť. Výskumy v tejto súvislosti potvrdzujú, že mládež všeobecne nepatrí do skupiny osôb, resp. sociálnych kategórií, ktoré by odmietali dosahovať kohéziu celku na úkor svojich hodnôt, aktivít, a teda oslabovať kohéziu v spoločnosti ako celku i v rámci v nej začlenených menších sociálnych jednotiek (napr. rodina, dobrovoľnícke združenia a pod.); mladá generácia ani zásadne neodmieta spôsob inštitucionalizácie väzieb v spoločnosti. Treba však brať do úvahy, že mladá generácia ako špecifický sociálny aktér vstupuje do vzájomných vzťahov v špecifických sociálnych kontextoch. Osobitne to platí o vysokoškolskej mládeži. Individualizácia životnej cesty členov tejto skupiny mladých ľudí je sprevádzaná osobitosťou sebadefinovania v kontexte voľby smeru a spôsobu vzdelávania, následnou špecifickosťou ekonomickej situácie počas vzdelávacieho procesu, s odsúvaním nadobudnutia plnej ekonomickej nezávislosti do čoraz vyššieho veku, so socio-ekonomickým rozdvojením v rolách vo vzťahu k stratifikačnému priestoru a v partnerských vzťahoch (ekonomická závislosť na rodičovskej rodine verus samostatnosť v osobných, partnerských vzťahoch počas štúdií), s fungovaním v špecifickom režime vo vzťahu k trhu práce počas štúdiá a bez profesijného ukotvenia až do absolvovania vysokoškolského vzdelávania. Špecifické sú tiež hodnotové a kultúrne orientácie študentov, vyjadrujúce ich výraznú orientáciu na úspech, pracovný postup, finančné ohodnotenie v pracovnom vzťahu, kvalitné vzdelanie a záujem o ďalšie sebazdokonaľovanie, nadobúdanie i využívanie znalostí, orientáciu na úspešné partnerské vzťahy a perspektívu v rodinnom živote. Študenti majú snahu plne sa integrovať do spoločnosti pri zachovaní si určitých špecifik oproti ostatným skupinám mladých ľudí a tiež majoritnej spoločnosti dospelých – prikladajú veľký význam celkovej klíme v spoločnosti, ktorá im má ako špičke odborníkov zabezpečiť „istotu práce“ v období narastajúceho podielu neistých zamestnaní. Študenti práve z toho dôvodu najviac zdôrazňujú osobnú profesijnú perspektívu, kvalitu vzťahov s nadriadenými a spolupracovníkmi, očakávajú primerané finančné ocenenie práce a sú pripravení na permanentné profesijné vzdelávanie (znalostnú adaptáciu na pracovnom trhu). Poznatky z prezentovaného výskumu potvrdili, že popri tom, ako u študentov pôsobia tzv. staré hodnoty a istoty (sociálna istota práce – v zmysle profesie, kariéry, kvalifikácie; istota postavenia na pracovnom trhu – v zmysle zodpovedajúcich príležitostí k zamestnaniu; blízkosť pôvodnej lokality a pevné rodičovské zázemie), dominujúcim modelom ich života je plné výkonové a emocionálne zaangažovanie v osobných životných situáciách (zámer budovať kariérovú dráhu, stavať na spolupráci a dobrých vzťahoch v zamestnávateľskej organizácii, udržať priateľstvo, mať kvalitný a dlhodobý partnerský vzťah), pričom ale do značnej miery rezignujú na participatívne aktivity, ktoré tak predstavujú nevyužitý potenciál v celkovej podpore sociálnej integrácie mladých ľudí.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BAUMAN, Z. 2004. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha : MLADÁ FRONTA, 2004. ISBN 80-204-1195-X.
2. BECK, U. 2004. *Riziková spoločnosť*. 1. vyd. Praha : SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
3. *Cesta za titulom stojí okolo dvesto eur mesačne*. In : Pravda, 30.03.2010.
4. ČUKAN, K. 2008. *Študenti stredných škôl a záujem o službu v Ozbrojených silách SR*. Bratislava : MO SR, 2008.
5. DANECKI, J. 1997. Ubóstwo jako kwestia społeczna we współczesnej Polsce. In: *Polska bieda II. Kryteria. Oceny. Przeciwdziałanie*. Ed. Stanisława Golinowska. Warszawa : IPiSS, 1997, pp. 31- 40.
6. DOMAŃSKI, H. 1994. *Spoleczeństwo klasy średniej*. Warszawa : Wydawnictwo IFiS PAN, 1994.
7. DRUCKER, P.F. 1994. Věk diskontinuity, *Obráz měnící se společnosti*. Praha : Management Press, 1999. ISBN 80-85603-44-6.
8. *Európsky rámec mládežníckej politiky*. Európsky riadiaci výbor pre mládež (European Steering Committee for Youth) (CDEJ) 2004/13. Štrasburg, 17. 09. 2004. 33. zasadanie. Európske centrum mládeže. Lasse Siurala.
9. FOOTT, M., HOOK, C. 2002. *Personalistika*. Praha : Computer Press, 2002, ISBN 80-7226-515-6.
10. GREGER, D. 2006. Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In: MATEJŮ, P., STRAKOVÁ, J. et al. 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006, ISBN 80-200-1400-4, s. 21 - 40.
11. CHISHOLM, L. 1995. Prechody mládeže zo školy do zamestnania a sociálne zmeny v Európe. In: Macháček, L. (ed.). 1995. *Individualizácia mládeže a modernizácia spoločnosti*. Bratislava : SlyICA, s. 38 - 45.
12. *Implementácia Európskeho paktu mládeže na podmienky Slovenskej republiky a jej začlenenie do stratégie konkurencieschopnosti SR do roku 2010 – Akčné plány*. Bratislava : MŠ SR, január 2006.
13. LEVITAS, R. 1996. *The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony*. Critical Social Policy, Vol. 16, No. 2, cit. podľa Mareš, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze. Brno : MU a MPÚ, 2007, ISBN 978-80-210-4439-5, s. 11 - 26.
14. MACHÁČEK, L. 2007. *O potrebe uvádzania študentov do vysokoškolského štúdia*. In: Zoom – m, zaostrené na mladých, 2/2007, s. 9.
15. MAREŠ, P. 2002. Marginalizace, sociální vyloučení. In: *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno : FSS MU, Georgetown, 2002, ISBN 80-210-2791-6, ISBN 80-86251-13-6, s. 9 - 23.
16. MAREŠ, P. 2002. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha : SLON, 2002, ISBN 80-86429-08-3, s. 13.
17. MAREŠ, P. 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno : MU a MPÚ, 2007, ISBN 978-80-210-4439-5, s. 11 - 26.
18. MATEJŮ, P., STRAKOVÁ, J.; et al. 2006. *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha : Academia, 2006. ISBN 80-200-1400-4.
19. MOŽNÝ, I. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha : SLON, 2002. ISBN 80-86429-05-9.
20. *Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006*. Bratislava : MPSV SR, 2004.
21. PLÁVKOVÁ, O. 2007. *Študenti ako aktéri na trhu práce na Slovensku*. In: Miesto spoločenskovedných disciplín v systéme vzdelávania na A PZ (súčasný stav a perspektívy). Bratislava : Akadémia PZ v Bratislave, 2007, s. 133 - 139.
22. PLÁVKOVÁ, O., ČUKAN, K. 2010. *Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia*. Prvá priebežná správa k projektu Vysokoškolská mládež a jej sebareflexia ako aktéra vzdelávacieho procesu, aktéra individualizovaného proaktívneho života a spotrebného štýlu.

- Bratislava : IUVENTA, s.r.o., 2010, 45 s.
23. ROBERTS, K. 1995. Individualizácia a ohrozenie mládeže v Európe. In: Macháček, L. (ed.). 1995. *Individualizácia mládeže a modernizácia spoločnosti*. Bratislava : SlyICA, s. 45 - 58.
24. *Stratégia EÚ pre mládež - investovanie a posilnenie postavenia mládeže. Obnovená otvorená metóda koordinácie s cieľom riešiť výzvy a príležitosti týkajúce sa mládeže*. Brusel, 27. apríl 2009. KOM(2009) 200 v konečnom znení. SEC(2009)545, SEC(2009)546, SEC(2009)548, SEC(2009)549. Dostupné na: <www.mladez.sk/EU-Youth-Strategy-SK.pdf>
25. Údaje z reprezentatívneho výskumu na vzorke 2521 respondentov, SÚ SAV v Bratislave, 2006. Copyright SITA 2006. Denník SME 14.07.2006.
26. WILKE, H. 2000. *Společnost vědění: Vědění je klíčem ke společnosti*. In: Pongs, A. V jaké společnosti vlastně žijeme. Praha : ISV nakladatelství, 2000.
27. *Biela kniha o mládeži. European Governance – a White Paper COM(2001)428*. 25.07.2001. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/youth/archive/whitepaper/index_en.html>.
28. <<http://www.mladez.sk/busux/docs/NarSprava.pdf>>.

POZNÁMKY

Štúdiá bola spracovaná v rámci projektu č. IU/2009/70042 a IU/2010/70009, grantovej schémy MŠ SR (Odbor detí a mládeže) a IUVENTY , s. r. o., na roky 2008 – 2010.

KONTAKT

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: plavkova@euba.sk

ABSTRAKT

Migračná politika je vo svete z dôvodov rastúcej ekonomickej integrácie a globalizácie, meniacich sa geopolitických záujmov, narastajúceho transnacionalizmu a zmeny v demografických trendoch a úlohách pohlaví horúcou témou. Článok sa zameriava na problematiku migračnej politiky a vývojových trendov ovplyvňujúcich jej tvorbu. V nasledujúcej časti článok načrtáva prevládajúce teoretické prístupy k migračnej politike štátu, ich prednosti a nedostatky vo vysvetlení fungovania, tvorby a následkov migračnej politiky. Záver článku sa venuje uplatňovaným modelom migračnej politiky vo svete.

Kľúčové slová: migračná politika, medzinárodná migrácia, migrant

ABSTRACT

Migration policy is a hot topic in the world because of growing economic integration and globalization, changing geopolitical interests, increasing transnationalism and changes in demographic trends and gender roles. The article focuses on migration policy issues and developmental development trends affecting the creation of migration policy. In the following part the article outlines prevailing theoretical approaches to the state migration policy of the state, their advantages and disadvantages on the basis of explaining of behavior functioning, creation and consequences of migration policy. The final part of the article is dedicated to the patterns of migration policy in the world.

Key words: migration policy, international migration, migrant

Úvod

*"Všetky krajiny, do ktorých by ľudia chceli ísť, obmedzujú vstup. Znamená to, že v konečnom dôsledku sú to politiky potenciálnych príjemcov, ktoré určujú či a aký pohyb môže prebiehať."*¹³⁵

Debata o tvorbe a realizácii migračnej politiky narážajú na základné otázky – „v prvom rade koho, prečo, koľko, za akých podmienok, na ako dlho prijať do krajiny. Neexistuje teória tvorby migračnej politiky, iba skúsenosti minulej migrácie. Ideálny návod nie je.“ Drbohlav (2004)¹³⁶.

Prikláňame sa k názoru, že neexistuje teória tvorby migračnej politiky. Teoretické prístupy k jej tvorbe rozoberáme v časti prístupy k migračnej politike. K názoru o neexistencii teórie tvorby dodávame, že neexistuje ani exaktná definícia migračnej politiky. Migračnú politiku štátu môžeme všeobecne definovať ako systém nástrojov a opatrení zameraných na riadenie, usmerňovanie, kontrolu, podnecovanie či obmedzovanie migrácie. Koncepty a prístupy k tvorbe a implementácii migračnej politiky sa líšia od krajiny ku krajine, sú využívané systematické, cielené politiky, ako aj jednorazové a ad hoc zásahy. Do tvorby a presadzovania nástrojov a opatrení vstupujú okrem štátu vnútroštátne činitele (záujmové, lobistické a nátlakové skupiny, byrokratické zásahy inštitúcií) a činitele vonkajšie (predovšetkým ide o otázky bezpečnosti štátu v rámci medzinárodného prostredia).

Migračná politika stanovuje napríklad podmienky akceptácie prisťahovalcov, ich integrácie do spoločnosti, možnosť získania povolenia k pobytu, k práci alebo získania štátneho občianstva. V zásade sa môže uplatňovať v štyroch smeroch (a ich kombináciách): podporovať žiaducu

¹³⁵ ZOLBERG, A. R.: The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. 1989. s. 403-430

¹³⁶ DRBOHLAV, D.: Migrace v ČR a ve světě; demografické a ekonomické aspekty. 2004

imigráciu, obmedzovať nežiaducu imigráciu, podporovať žiaducu emigráciu a obmedzovať nežiaducu emigráciu. (ŠÍBL a ŠAKOVÁ, 2002)¹³⁷.

Podľa Hamar (1985)¹³⁸ migračná politika sa pozostáva z dvoch základných častí: 1) politiky kontroly imigrácie alebo imigračnej regulácie zahŕňajúcej nástroje a procedúry výberu a prijímania cudzincov; a 2) prísťahovaleckej politiky vytvárajúcej podmienky pre imigrantov – rezidentov (pracovné podmienky, podmienky bývania, sociálne zabezpečenie a vzdelávacie príležitosti). Politika kontroly imigrácie sa týka výberu a prijímania stálych migrantov, migrujúcich pracovníkov a dočasných utečencov, zároveň zahŕňa nástroje zamerané na potlačanie nelegálneho prísťahovalectva. Imigračná politika je interdisciplinárnou témou.

1. Vývojové trendy ovplyvňujúce migračnú politiku

Migrácia je bezpochyby fenomén ovplyvňujúci demografiu, kultúru, ekonomiku a politiku štátov na celom svete. Medzinárodná organizácia pre migráciu (2000)¹³⁹ identifikovala štyri trendy dôležité pre rozhodovanie a určovanie smerovania migračnej politiky jednotlivých štátov:

1. Rastúca ekonomická integrácia a globalizácia,
2. Meniace sa geopolitické záujmy v ére nasledujúcej po studenej vojne,
3. Narastajúci transnacionalizmus, keď migranti sú schopní efektívne žiť v dvoch alebo viacerých krajinách súčasne,
4. Meniace sa demografické trendy a úloha pohlaví.

Globalizácia a ekonomická integrácia nie je vo svetovej histórii ničím novým. V minulých storočiach európske výboje, dobyvatelstvo, kolonizačná politika spojená s využívaním surovín z kolonizovaných území podporovali rozmach svetového obchodu a umožnili vznik kapitalistickej ekonomiky. Európania zakladali nové kolónie, kde boli migranti ako aj domorodé obyvateľstvo využívaní na otrockú prácu v banskom priemysle, pri pestovaní poľnohospodárskych plodín, pri ťažbe dreva a ďalších činnostiach, ktoré mali zabezpečiť vstupy pre rozrastajúce sa manufaktúry v Európe. Súčasná ekonomická globalizácia je modifikovaným obrazom tohto starého fenoménu, pričom kľúčovú úlohu zohrávajú medzinárodné korporácie. Pre migráciu a migrantov sú dôsledky ekonomickej globalizácie a integrácie značné, samotná migrácia zohráva dôležitú úlohu v globalizačnom procese. Ako poznamenáva Russell a Teitelbaum (1992)¹⁴⁰ „Medzinárodná migrácia nie je iba faktorom konkurencieschopnosti produkcie podnikov pre obchod, medzinárodná migrácia je centrom medzinárodného obchodu so službami.“

Najviac utečeneckých a azylových politík štátov bolo formulovaných po skončení druhej svetovej vojny. Utečenecká politika bola často braná ako súčasť zahraničnej politiky štátu. Prijímanie utečencov na trvalé presídlenie, udeľovanie azylu obetiam prenasledovania a represii, medzinárodná pomoc obetiam studenej vojny napr. z krajín Strednej Ameriky, Etiópie alebo Vietnamu sa brali ako nástroj boja proti komunizmu. Studená vojna a celková geopolitická situácia mnohokrát znemožňovala, resp. minimálne zneefektívňovala riešenie humanitárnych kríz vo vtedajšom svete. So skončením studenej vojny sa objavili nové možnosti a riešenia pre krízové situácie vo svete. Skončili sa desaťročia trvajúce občianske vojny. Ceslosvetovo došlo k zvýšeniu rešpektovania ľudských práv a slobôd, čo umožnilo repatriáciu utečencov aj dlhoročne žijúcich v exile v zahraničí. Jednou z najdôležitejších zmien v období po skončení studenej vojny je ochota krajín intervenovať v prospech utečencov a osôb, ktoré potrebujú pomoc a ochranu v rámci svojich domovských krajín. V období pred skončením studenej vojny takáto intervencia nebola možná, uplatňované klasické poňatie suverenity v tom čase takéto zásah vylučovalo. Takéto humanitárne intervencie sa uskutočnili v rôznych krajinách – v Sudáne, Iraku, Bosne, Haiti a v Kosove. Formy intervencií sa líšili od prípadu k prípadu, od formy letecky zhadzovanej potravinovej pomoci až po priamy vojenský zásah.

¹³⁷ ŠÍBL, D. – ŠAKOVÁ, B.: Svetová ekonomika. 2002. s. 193

¹³⁸ HAMMAR, T.: European Immigration Policy: A Comparative Study. 1985. s. 7-9

¹³⁹ IOM et UNO.: World Migration Report 2000. 2000

¹⁴⁰ TEITELBAUM, M.S. – RUSSELL, S.S.: International Migration and International Trade. 1992

Transnacionalizmus sa stal významným faktorom ovplyvňujúcim rozhodovanie o migračných politikách z viacerých dôvodov. Sčasti kvôli technologickému rozvoju, ktorý umožnil žiť a/alebo pracovať migrantom v dvoch alebo viacerých spoločnostiach naraz. Cirkulárna migrácia prebiehala v minulosti problematickejšie, kvôli sťaženým podmienkam cestovania žili migranti určitý čas v jednej a následne v druhej krajine. V súčasnosti lacná a rýchla doprava umožňuje udržiavať si dva domovy a pendlovať medzi nimi. Zároveň lacné možnosti komunikácie umožňujú udržiavať si kontakt s domácimi komunitami. Podľa IOM (2000)¹⁴¹ fenomén cirkulárnej migrácie je viditeľný v týchto migračných schémach: zo severu Afriky a Turecka do Európy; z Mexika, strednej Ameriky a Karibiku do Spojených štátov; z Číny do Kanady, Austrálie a Spojených štátov; a z Mozambiku a Lesotha do Južnej Afriky. Dôležitým aspektom transnacionalizmu sú finančné toky medzi migrantmi a ich komunitou v domovskej krajine. Remitencie, ako sme už spomenuli často prevyšujú zahraničné investície, medzinárodnú pomoc ako aj zahraničný obchod krajiny, do ktorej smerujú. Možno ešte dôležitejším je aspekt čoraz väčšej akceptácie statusu dvojitého občianstva. Napríklad po legislatívnych zmenách umožňuje Mexiko svojim štátnym príslušníkom, ktorí získali občianstvo inej krajiny, aby si udržali aj mexickú štátnu príslušnosť. Neumožňuje im však zúčastňovať sa na voľbách do mexických štátnych a samosprávnych orgánov. Naopak, Dominikánska republika, ktorá taktiež akceptuje dvojité občianstvo v prípade naturalizácie svojho občana kdekokoľvek na svete, umožňuje takýmto svojim občanom aj účasť na voľbách.

Meniace sa demografické trendy sú pálčivou politickou témou najmä v rozvinutých západných krajinách. Aj keď celosvetovo sa znižujú ukazovatele pôrodnosti, v rozvojových krajinách je situácia opačná, dochádza k rapidnému populačnému rastu. V rozvinutých krajinách je ukazovateľ prírastku pod hodnotou zachovania veľkosti populácie, t. j. páry majú menej než dve deti. V týchto krajinách je možné určiť čas, kedy začne dochádzať k celkovému znižovaniu populácie a svetoví odborníci na demografiu hovoria o „hroziacej populačnej implózii“. Populačná divízia OSN projektuje, že počet osôb vo veku 60 a viac rokov vzrastie z 600 miliónov z konca 90-tych rokov na 2 miliardy v roku 2050.¹⁴² Populácia starších obyvateľov vtedy po prvýkrát v histórii prevýši populáciu detí, zároveň bude klesať počet osôb v produktívnom veku na osobu v dôchodkovom veku. V západnej Európe je už pomer osôb v produktívnom veku na osobu v dôchodkovom veku štyri k jednej.¹⁴³ Veľmi dôležitý je aj vývoj v oblasti postavenia ženy v spoločnosti. Ženy čoraz častejšie využívajú možnosti vzdelávania, pracujú mimo domova a zúčastňujú sa na živote spoločnosti. Zmena roly žien v živote spoločnosti je sprevádzaná s odkladaním narodenia prvého dieťaťa, neskorším zakladaním rodiny a znižovaním plodnosti populácie. Demografické trendy silne ovplyvňujú medzinárodnú migráciu a politiky, ktoré ju ovplyvňujú. Umožňujú na jednej strane vysvetliť demografické tlaky v rozvojových krajinách a na strane druhej ovplyvňujú ochotu rozvinutých krajín prijímať migrantov.

2. Prístupy k migračnej politike

Definície migračnej politiky rovnako ako medzinárodnej migrácie sa rôznia v závislosti od príslušnosti k tomu-ktorému myšlienkovému prúdu. V nasledujúcej časti sa pokúsime načrtnúť prevládajúce teoretické prístupy k migračnej politike štátu, ich prednosti a nedostatky vo vysvetlení fungovania, tvorby a následkov migračnej politiky.

Marxistický a neomarxistický prístup

Marxistický prístup reprezentovali Beard (1944)¹⁴⁴, Marshall (1973)¹⁴⁵, Marx (1976¹⁴⁶), Castells (1975)¹⁴⁷ a Miles (1986)¹⁴⁸. Tvrdia, že imigračnú politiku formujú ekonomické faktory a

¹⁴¹ IOM et UNO.: World Migration Report 2000. 2000

¹⁴² UN POPULATION DIVISION.: Population Ageing 1999. 1999

¹⁴³ IOM et UNO.: World Migration Report 2000. 2000

¹⁴⁴ BEARD, C. A. – BEARD, M. R.: A Basic History of the United States. 1944

¹⁴⁵ MARSHALL, A.: The Import of labor: The Case of the Netherlands. 1973

¹⁴⁶ MARX, K.: Capital. Vol. 1. 1976

politický proces založený na triednom členení. Podľa tohto prístupu kapitalisti importujú migrujúcich pracovníkov s cieľom vyvíjať tlak na znižovanie miezd v domácej ekonomike a tým si zabezpečiť zvýšenie vlastných ziskov. Migranti tvoria „priemyselnú rezervnú armádu práce“ a migrácia je súčasťou kapitalistického vývoja a medzinárodnej deľby práce.

Marxistický prístup je založený na viacerých tvrdeniach. Prvým je, že práca prisťahovalcov je štrukturálnou súčasťou kapitalizmu a slúži záujmom vládnucej kapitalistickej triedy. Preto kapitalisti prostredníctvom kapitalistického rozvoja podporujú migráciu medzi krajinami na nerovnakom stupni vývoja a v dlhodobom horizonte sa očakáva rast pracovnej migrácie. Druhým je tvrdenie, že výkyvy hospodárskeho cyklu a miery nezamestnanosti majú v krátkodobom horizonte vplyv na imigráciu. Vlády v období recesie zastavujú alebo dokonca zmenia smer migrácie, aby predišli zhoršeniu situácie - prepadu z recesie do krízy kapitalizmu. Tretím je, že záujmy rôznych segmentov kapitalistickej triedy sa vzhľadom na prisťahovalectvo líšia podľa toho, či patria do monopolného kapitálu alebo do kapitálu investovaného v odvetviach s nižšou mierou zisku. Zatiaľ čo prvý uprednostňuje reguláciu imigrácie, druhý najíma nelegálnych prisťahovalcov, ktorí môžu byť vykorisťovaní vo väčšej miere, alebo sa snažia podporiť imigráciu aj v dobe dlhodobej nezamestnanosti. Štvrtým je tvrdenie, že väčšina marxistických autorov sa zameriava na úlohu kapitalistov pri podporovaní alebo obmedzovaní prisťahovalectva, pričom odbory nezohrávajú žiadnu významnú úlohu.

Castells (1975)¹⁴⁹ považuje pracovnú migráciu za ideálny prostriedok na riešenie krízy kapitalizmu z troch dôvodov: 1) je veľmi produktívna v expanzívnej fáze hospodárskeho cyklu, 2) v období recesie, respektíve v období hrozacej nadprodukcie je bez problémov vylúčiteľná z trhu práce a 3) v období expanzie spotrebúva málo, takže nevytvára inflačné tlaky a v období recesie zjemňuje prepad dopytu. Vytlačenie imigranta z trhu práce ako príjemcu mzdy (zároveň ako spotrebiteľ a realizujúceho svoje výdavky na danom trhu) má len minimálny dopad na pokles dopytu v danej ekonomike, takže prebytočná výrobná kapacita môže byť znížená v prípade potreby bez vážnejších dôsledkov na celkovú ekonomickú výkonnosť.

Neomarxistická teória svetového systému vychádza z marxistického prístupu. Predstavitelia tohto prístupu na základe práce Wallersteina (1974)¹⁵⁰ – napríklad Petras (1981)¹⁵¹ vnímajú medzinárodnú migráciu ako atribút štruktúry svetového trhu. Teória svetového systému komplexne rieši problematiku migrácie ako takej, s migračnou politikou sa však zaoberá len okrajovo.

Marxistický prístup správne predvída krátkodobú koreláciu medzi ekonomickým cyklom a imigračnou politikou. Tento prístup napomáha pochopenie migračnej politiky aplikovanej na migrujúcich pracovníkov a predovšetkým na ilegálnych migrantoch, ktorí jednoznačne prinášajú zamestnávateľovi najväčší prínos vo forme najlacnejšej varianty pracovnej sily. Kritici tohto prístupu však poukazujú na viaceré nedostatky. V prvom rade je to marxistický predpoklad, že v dlhodobom horizonte imigrácia bude narastať a vytvorí štrukturálnu súčasť kapitalizmu ako takého. Vývoj v Spojených štátoch a krajinách západnej Európy však naznačuje iný trend. Imigrácia do USA od roku 1965 síce narastá, avšak klesá v pomere k celkovej populácii. Krajiny západnej Európy zrušili v 1970-tych rokoch hromadné nábery pracovných síl a doteraz ich neobnovili. Druhým je zlyhávanie marxistického prístupu pri vysvetľovaní pôsobenia imigračnej politiky pri imigrantoch s rôznym etnickým pozadím. V marxistickom ponímaní štát v službách kapitalistov najíma imigrantov s rôznou etnickou a rasovou príslušnosťou z dôvodu rozšírenia pracovnej sily,

¹⁴⁷ CASTELLS, M.: Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: The Western European Experience. 1975. s. 33-66.

¹⁴⁸ MILES, R.: Labour Migration, Racism and Capital Accumulation in Western Europe since 1945. 1986.

¹⁴⁹ CASTELLS, M.: Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: The Western European Experience. 1975. s. 33-66.

¹⁵⁰ WALLERSTEIN, I.: The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. 1974

¹⁵¹ PETRAS, E. M.: The Global Labor Market in the Modern World-Economy. 1981. s. 44-63

uľahčenia formovania triedneho rozloženia spoločnosti a vytvárania rasového napätia medzi imigrantmi a domácou pracovnou silou. V praxi boli však imigračné politiky zamerané práve na diskrimináciu určitých rás a etnických skupín. Príkladom sú imigračné politiky USA, Kanady a Austrálie z devätnásteho storočia, ktoré mali za cieľ zabrániť imigrácii migrantov čínskeho a japonského pôvodu. Tretím nedostatkom je výhradné sústredenie sa na ekonomický motív migračnej politiky a nezaobranie sa utečeneckou politikou a politikou trvalého prisťahovalectva. Tento prístup tiež nerieši otázky migračnej politiky v období vojenských konfliktov a politického napätia. Bohning (1978)¹⁵² pridáva kritický argument k hodnoteniu marxistického prístupu, keď sa pýta, prečo krajiny východnej Európy s centrálnym plánovaním tiež vo veľkej miere importovali migrantov z rozvojových krajín.

Prístup národnej identity

Zástupcovia tohto prístupu tvrdia, že imigračná politika je formovaná jedinečnou históriou každej krajiny, jej vlastnou koncepciou občianstva a národnosti, ako aj prebiehajúcou debatou o národnej identite a sociálnych konfliktoch v jej vnútri. Na rozdiel od iných prístupov tento znižuje dôležitosť externých a situačných faktorov. Veľká časť literatúry pojednávajúcej o tomto prístupe patrí do oborov historickej alebo politickej sociológie a nadväzuje na sociologických a psychologických teóriách a konceptoch, ako sú budovanie identity národa, predsudky, odcudzenie a sociálne uzavretie. Tento prístup využíva tiež metódu historického výskumu, pričom sa sústreďuje na jednu alebo dve krajiny. Prístup „národnej identity“ preberá určité charakteristiky konštruktivistického prístupu v medzinárodných vzťahoch, jeho zameranie sa na idey a identitu a tiež jeho charakteristiku potrieb a identít štátu ako produktu konkrétnych historických procesov. Wendt (1992)¹⁵³, Koslowski a Kratochwil (1994)¹⁵⁴.

Tento prístup vysvetľuje načasovanie imigračných politík na základe sociálnych konfliktov a debát o národnej identite. Brubaker (1992)¹⁵⁵ napríklad tvrdí, že imigrácia do Nemecka bola poznačená prizmou štátneho boja medzi Nemcami a Poliakmi v Prusku. Najkomplexnejšiu analýzu tohto druhu vytvorili Higham (1955)¹⁵⁶ a Jones (1960)¹⁵⁷. Tvrdia, že sociálne štiepenie, sociálne a priemyselné nepokoje vo vnútri americkej spoločnosti vyvolávajú obavy zo straty národnej identity a rozpadu národa ako takého. Výsledkom je nárast nacionalizmu a xenofóbie v spoločnosti.

Rozdiely medzi cieľovými krajinami v imigračnej politike a politike štátneho občianstva tento prístup vysvetľuje na základe odlišnosti ich prístupov k národnej identite a ich (historických) charakteristik. Predstavitelia rozlišujú viaceré delenia krajín (tieto sa čiastočne navzájom prekrývajú: 1) spoločnosti osadníkov akceptujúce imigráciu vo veľkej miere a etnické štáty s tendenciou odmietať imigráciu (Európa v protiklade USA, Kanada a Austrália), 2) homogénne a heterogénne krajiny, 3) krajiny, ktorých občianske práva smerujú k *ius sanguinis*¹⁵⁸ a krajiny, ktorých občianske práva smerujú k *ius soli*. Money (1999)¹⁵⁹.

¹⁵² BOHNING, W. R.: Migration for Employment Project: Elements of a Theory of International Migration and Compensation. 1978.

¹⁵³ WENDT, A.: Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. 1992. s. 391-425.

¹⁵⁴ KOSLOWSKI, R. – KRATOCHVIL, F. V.: Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and The International System. 1994.

¹⁵⁵ BRUBAKER, R. W.: Comments on Modes of Immigration Policies in Liberal Democratic States. 1995. s. 903-908.

¹⁵⁶ HIGHAM, J.: Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925. 1955

¹⁵⁷ JONES, M. A.: American Immigration. 1960.

¹⁵⁸ *ius sanguinis* (latinsky: právo krvi, pokrvný princíp) je sociálnou politikou, podľa ktorej občianstvo je určené podľa štátnej príslušnosti pokrvného predka. Tento prístup je v rozpore s *ius soli* (latinsky: právo územné, územný princíp), podľa ktorého je štátne občianstvo definované miestom narodenia.

¹⁵⁹ MONEY, J.: 1999 Fences and Neighbors: The Political Geography of Immigration Control. 1999.

Štátne politiky podľa tohto prístupu nie sú formované v akomsi „vákuu“, ale sú do určitého stupňa ovplyvnené historickým vývojom a tradičným myslením spoločnosti. Snaží sa poskytnúť vysvetlenie, prečo určité krajiny uprednostňujú permanentnú imigráciu a iné stavajú na dočasnej imigrácii. Rieši tiež otázku postavenia proti sebe stojacich sociálnych skupín v spoločnosti, ich hlavných rasových, etnických a náboženských konfliktov zameraných na ovplyvnenie zloženia a veľkosti imigrácie, ktoré má následne vplyv na demografické zloženie a politické rozloženie síl v krajine. Príkladom sú Židia a Arabi v Izraeli, frankofónne a anglofónne obyvateľstvo v Kanade.

Za hlavný nedostatok tohto prístupu kritici považujú fakt, že nevie vysvetliť, prečo rôzne krajiny v rovnakom čase prijali podobné imigračné politiky. Tento fakt oslabuje tvrdenie, že imigračná politika každej krajiny je formovaná na základe jedinečnej historickej skúsenosti, sociálnymi rozpormi a vnímaním národnej identity. Meyers (2000)¹⁶⁰ poukazuje na skutočnosť, že v rokoch 1870-1880 rôzne krajiny obmedzujú pracovnú migráciu Číňanov, v období medzi 1890 – 1. svetovou vojnou prijímajúce krajiny blokujú imigrantov z východnej Európy a Japonska, v 1920-tych rokoch obmedzujú imigráciu z východnej Európy, takisto medzi dvoma svetovými vojnami a od roku 1973 všetky cieľové krajiny obmedzujú imigráciu, počas studenej vojny naopak preferujú utečencov pred komunistickým režimom.

Dalším nedostatkom je slabá identifikácia a vysvetlenie kľúčových sociálnych konfliktov a debát o národnej identite, ktoré majú byť jedným z hlavných faktorov formovania imigračnej politiky krajín. Meyers (2000)¹⁶¹ argumentuje, že niet pochýb o tom, že občianska vojna predstavovala zásadný sociálny konflikt v dejinách, rovnako ako hnutie za občianske práva v 60-tych rokoch dvadsiateho storočia. Je však ťažké dospieť ku konsenzu, že tieto alebo iné historické udalosti možno považovať za sociálne konflikty a deklarovať za „stratu národného sebedomia“. Vágne definície tohto typu sa vystavujú riziku, že sa stanú tautologické¹⁶², kde nezávisle premenná (sociálne konflikty a debaty o národnej identite) bude volená podľa závislej premennej (obmedzenie imigrácie).

Tretím problémom tohto prístupu je, že má tendenciu považovať sociálne konflikty a diskusie o národnej identite za príčiny reštrikcie imigrácie napriek príkladom z histórie, ktoré dokazujú pravý opak. Napríklad situácia v 60-tych rokoch 20. storočia v USA je považovaná za obdobie sociálneho konfliktu (hnutie za občianske práva), napriek tomu práve v tomto období dochádza k uvoľneniu imigračných reštrikcií a liberalizácii imigračnej politiky USA.

Vnútropolitický prístup, zájmové skupiny a politické strany

Vnútropolitické modely pokladajú štát za priestor pre realizáciu spoločenských záujmov – zájmových skupín a strán. Tento prístup aplikujú vo svojich štúdiách Divine (1957)¹⁶³, Craig (1971)¹⁶⁴, Freeman (1995)¹⁶⁵ a Meyers (2001)¹⁶⁶. K zmenám v imigračnej politike podľa uvedených autorov dochádza z dôvodov socioekonomických zmien v danej spoločnosti, napríklad z dôvodu recesie alebo mohutnej imigrácie etnicky rôznorodej skupiny obyvateľstva. Tvorcami formujúcimi imigračnú politiku sú spoločenské subjekty.

¹⁶⁰ MEYERS, E.: Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis. 2000. s. 1245-1282

¹⁶¹ tamtiež

¹⁶² tautologický, tautológia (z gréckeho ταυτολογία, tautologia) je v logike vždy pravdivo zložený výrok, bez ohľadu na pravdivosť jednotlivých častí takéhoto výroku, napr. „Bud' bude zajtra pršať, alebo zajtra pršať nebude“. Tautológia je tiež chyba v definícii alebo dôkaze, keď sa nejaký pojem definuje sám sebou alebo sa nejaký jav prehlasuje priamo alebo nepriamo za príčinu i následok zároveň, teda ide o definíciu alebo dôkaz „kruhom“. „Vedecká“ teória založená na takomto reťazci príčin a dôsledkov môže vyzerat' impozantne. Bližšie pozri <http://cs.wikipedia.org/wiki/Tautologie>

¹⁶³ DIVINE, R. A.: American Immigration Policy, 1924-1952. 1957.

¹⁶⁴ CRAIG, R. B.: The Bracem Program: Interest Groups and Foreign Policy. 1971.

¹⁶⁵ FREEMAN, G. P.: Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States and Rejoinder. 1995. s. 909-913.

¹⁶⁶ MEYERS, E.: International Immigration Policies: A Political Economy Analysis. 2001.

Podľa tohto prístupu zohrávajú politické strany jednu z kľúčových úloh pri určovaní smerovania imigračnej politiky. Politické strany ponúkajú voličom svoje programy vo voľbách, verejnosť si zvolí jednu z nich alebo viaceré strany tvoriace volebnú koalíciu. Zvolená strana, resp. koalícia následne realizuje svoj volebný program, ktorého súčasťou je aj formovanie imigračnej politiky. Niektoré štúdie sa priamo zameriavajú na politické strany ako zdroj imigračnej politiky. Napríklad Layton-Henry (1992)¹⁶⁷ opisuje medzistranícke a vnútrostranícke debaty o imigrácii do Británie, Schain (1988)¹⁶⁸ analyzuje úlohu straníckych elít pri tvorbe imigračnej politiky a vzniku rasizmu vo Francúzsku, Thränhardt (1995)¹⁶⁹ rozoberá využitie xenofóbie vo volebnej politike vo Francúzsku, Nemecku a Británii. Ďalší autori rozoberajú vznik antiimigračných strán v krajinách po celej Európe.

Druhým kľúčovým hráčom pri tvorbe imigračnej politiky sú záujmové skupiny. Tieto sa v rámci politického procesu v krajine snažia ovplyvniť proces tvorby a implementáciu migračnej politiky štátu. Tieto záujmové a nátlakové skupiny sa snažia prinútiť zástupcov politických strán, tvorcov legislatívy a administrátorov konať vo svoj prospech. Na rozdiel od vládnuceho politického strán zastupujúcich väčšinu voličov, zastupujú len malú časť populácie. Záujmovými a nátlakovými skupinami spájanými s migračnou politikou sú zamestnávateľa, etnické skupiny, odbory a nacionalistické združenia. Prvé dve skupiny majú tendenciu podporovať migráciu, druhé dve potláčať ju. Collins (1988)¹⁷⁰ ako príklad uvádza austrálskych zamestnávateľov v ťažbe cínu brániacich sa obmedzeniam imigrácie Číňanov, ďalej austrálske odbory brojace proti imigrácii Talianov v 20-tych až 30-tych rokoch 20. storočia, zatiaľ čo zamestnávateľa ju podporovali. Esser a Korte (1985)¹⁷¹ uvádzajú ako príklad nátlak nemeckých zamestnávateľov na nábor zahraničnej pracovnej sily pre poľnohospodárstvo a priemysel v 60-tych rokoch 20. storočia.

Ďalším variantom vnútropolitického prístupu je variant zameriavajúci sa na lokálnu politiku a vzťahy medzi centrom a perifériami v rámci krajiny. Moneyová (1997)¹⁷² vo svojom modeli začína na miestnej úrovni, kde analyzuje podporu zamestnávateľov migrácii a odpor verejnosti voči migrácii. Následne vysvetľuje, ako takéto miestny politický tlak môže dosiahnuť a ovplyvniť národnú politickú agendu zameranú na migračnú politiku. Body-Gendrot a Schain (1992)¹⁷³ vysvetľujú, aký vplyv majú rozdielne vzťahy centra a periférií vo Francúzsku a Spojených štátoch na interakciu miestnej a národnej politiky prostredníctvom imigračnej politiky. Hawkins (1998)¹⁷⁴ rozoberá vplyv tlakov z provincií na kanadskú imigračnú politiku.

Nedostatkom tohto prístupu je chýbajúca všeobecná teória, štúdie zamerané na skúmanie vplyvu domácej politiky na migráciu sú empiricky orientované. Taktiež slabou stránkou tohto prístupu je orientovanie sa len na jednu krajinu počas určitého vymedzeného časového úseku. Metóda prípadových štúdií takisto obmedzuje možnosť vysvetliť súbežné migračné politiky uplatňované v rôznych krajinách. Takisto čistý vnútropolitický prístup nemôže vysvetliť niektoré opatrenia na poli migračnej politiky napriek domácej opozícii. Meyers (2000)¹⁷⁵ uvádza viacero príkladov: prijímanie Číňanov v rokoch 1860-1870 do USA, akceptácia migrantov z východnej Európy počas studenej vojny, prijímanie migrantov z východnej Európy do Austrálie po druhej

¹⁶⁷ LAYTON-HENRY, Z.: *The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Ast-way Britain.* 1992.

¹⁶⁸ SCHAIN, M. A.: *Immigration and Changes in the French Party System.* 1988. s. 597-622.

¹⁶⁹ THRÄNHARDT, D.: *The Political Uses of Xenophobia in England, France and Germany.* 1995. s. 323-345.

¹⁷⁰ COLLINS, J.: *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post- War Immigration.* 1988.

¹⁷¹ ESSER, H. – KORTE, H.: *Federal Republic of Germany.* 1985. s. 165-205.

¹⁷² MONEY, J.: *No Vacancy: The Political Geography of Immigration Control in Advanced Industrial Countries.* 1997. s. 685-720.

¹⁷³ BODY-GENDROT, S. - SCHAIN, M. A.: *National and Local Politics and the Development of Immigration Policy in the United States and France: A Comparative analysis.* 1992. s. 16-17.

¹⁷⁴ HAWKINS, F.: *Canada and Immigration: Public Policy and Public Concern.* 1998.

¹⁷⁵ MEYERS, E.: *Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis.* 2000. s. 1245-1282.

svetovej vojne a prijímanie prisťahovalcov z New Commonwealth do Veľkej Británie v neskorých 50-tych rokoch 20. storočia. V každom z týchto prípadov išlo o migračnú politiku produkovanú zahraničnopolitickými rozhodnutiami exekutívy.

Inštitucionalistický a byrokraticko-politický prístup

Tento prístup sa zameriava na úlohu štátu (štátu, administratívy, byrokracie) ako hlavného činiteľa tvorby migračnej politiky. Úlohu štátu pri tvorbe migračnej politiky rozoberá vo svojich prácach Dirks (1977)¹⁷⁶, Birrell (1981)¹⁷⁷, Abella (1988)¹⁷⁸ a Fitzgerald (1996)¹⁷⁹. Zástancovia čistého inštitucionalistického prístupu tvrdia, že politické inštitúcie môžu byť autonómne, môžu formovať verejnú politiku v záujme štátu a zostať pritom nedotknuté tlakom vyvíjaným záujmovými, lobistickými a nátlakovými skupinami vnútri štátu. Politické voľby urobené v minulosti predchádzajúcimi generáciami vytvorili inštitúcie, ktoré tvoria oboje - politiku i idey pre budúce generácie. (Fitzgerald, 1996:5¹⁸⁰; Goldstein, 1989¹⁸¹).

Niektorí autori považujú štát za autonómny, konajúci vo vlastnom záujme. Druhá skupina tvrdí, že v rámci štátu existujú autonómne štátne agentúry zastupujúce určité sociálne záujmy (napríklad Ministerstvo pôdohospodárstva SR zastupuje záujmy poľnohospodárov, lesníkov atď.). V rámci tohto prístupu rozlišujeme dva modely, prvý pokladá štát za jednotný blok konajúci vo svojom vlastnom záujme, druhý takzvaný „byrokratický“ hovorí o byrokratických agentúrach sledujúcich svoje vlastné agendy. Allison (1969)¹⁸².

Katzenstein (1978)¹⁸³ rozlišuje v rámci inštitucionalistického prístupu štáty „silné“, kde sú štátne inštitúcie relatívne nedotknuté spoločenským tlakom a formujú verejnú politiku v „národnom záujme“, a „slabé“ štáty, kde spoločenské tlaky priamo ovplyvňujú štátne inštitúcie a prostredníctvom nich vstupujú do tvorby verejných politík. Napríklad v prípade obchodných a industriálnych politík považuje Veľkú Britániu a USA za „slabé“ štáty a Nemecko a Francúzsko za „silné“ štáty. Uvedený model „silný štát verzus slabý štát“ je kritizovaný pre svoju neprehľadnosť a definície „štátu“, „silného štátu“ a „slabého štátu“.

Prístup uplatňujúci autonómny štát ako tvorca verejných politík naráža na kritiku z dôvodu neschopnosti vysvetliť politiku zameranú na trvalých prisťahovalcov, ktorá sa uskutočňuje vo verejnej sfére a je ovplyvňovaná tlakmi vznikajúcimi mimo štátu a ovplyvňujúcimi tvorbu politík zvonka, napríklad etnickými skupinami, nacionalistickými skupinami a stranami extrémnej pravice. Tento prístup sústreďujúci sa na štátne inštitúcie, ktoré sa od štátu k štátu a od sektoru k sektoru líšia, tiež nie je schopný vysvetliť, prečo prijali rôzne štáty podobnú migračnú politiku v tom istom čase.

Realizmus a neorealizmus v prístupe k migračnej politike

Realizmus v prístupe k migračnej politike je založený na štyroch kľúčových predpokladoch. Po prvé, štáty predstavujú principiálnych alebo najdôležitejších aktérov a tvoria kľúčovú jednotku analýzy. Po druhé, štát je vnímaný ako unitárny aktér stojaci oproti vonkajšiemu svetu ako integrovaný celok. Po tretie, štát je v podstate racionálny aktér. A po štvrté, otázky národnej bezpečnosti sú z medzinárodnej agendy najdôležitejšie. Realisti sa zameriavajú na aktuálne alebo potenciálne konflikty medzi štátmi. Otázky bezpečnosti a strategické otázky sú

¹⁷⁶ DIRKS, G.: Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?. 1997.

¹⁷⁷ BIRRELL, R.: An Issue of People. 1981.

¹⁷⁸ ABELLA, I.: "Forward." In Whence They Came: Deportations from Canada 1900-1935. 1988.

¹⁷⁹ FITZGERALD, K.: The Face of the Nation: Immigration, the State, and the National Identity. 1996.

¹⁸⁰ *tamtiež*

¹⁸¹ GOLDSTEIN, J.: The Impact of Ideas on Trade Policies: The Origins of U.S. Agricultural and Manufacturing Policies. 1989. s. 31-72.

¹⁸² ALLISON, G. T.: Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis. 1969. s. 689-718.

¹⁸³ KATZENSTEIN, P. J.: Between Power and Plenty. 1978.

vnímané ako vysoká politika¹⁸⁴ a otázky ekonomické a sociálne sú vnímané ako menej dôležité alebo ako otázky nízkej politiky. Pozri Hoffmann (1960)¹⁸⁵ a Waltz (1979)¹⁸⁶.

Je preukázateľné, že aktuálne aj potenciálne konflikty, vrátane vojenských, mali vplyv na tvorbu a zmeny imigračných politik. Meyers (2000)¹⁸⁷ uvádza, že na jednej strane prispeli k obmedzeniam imigrácie, ako napríklad imigračný zákon z roku 1917¹⁸⁸ v USA, zavedenie pasov a vízových požiadaviek počas prvej svetovej vojny a prijatie cudzineckých zákonov a zákonov o protištátnej činnosti. Na strane druhej vojny prinútili niektoré krajiny akceptovať alebo dokonca podporovať migráciu. Po druhej svetovej vojne malo napríklad Francúzsko z dôvodu vojnových strát a nízkej pôrodnosti pocit, že sa tak stáva napadnuteľnejšie, resp. otvorenejšie pre ďalšiu nemeckú inváziu, a preto začalo podporovať imigráciu a prisťahovalectvo Talianov, Španielov a Portugalcov. Austrália po skúsenostiach s japonskými útokmi počas druhej svetovej vojny obávajúca sa ázijskej invázie implementovala politiku „Populate or perish!“¹⁸⁹ zameranú na získanie prírastku vo výške 1 percenta ročne z lokálnej populácie prostredníctvom migrácie. Podľa Ben-Guriona (1969:469)¹⁹⁰ obavy o bezpečnosť a demografickú menejcennosť voči svojim arabským susedom prinútili Izrael podporovať židovskú imigráciu. Počas studenej vojny, veľa západných demokracií favorizovalo utečencov z komunistických krajín, s cieľom demonštrovať svoje antikomunistické a antisovietske ideologické presvedčenie.

¹⁸⁴ Koncept vysokej politiky je súčasťou medzinárodných vzťahov a politickej vedy ako takej, vzťahuje sa na všetky veci životne dôležité pre prežitie štátu, predovšetkým národné a medzinárodné bezpečnostné otázky. Napriek tomu, že myšlienka vysokej politiky bola prítomná vo všetkých epochách a kultúrach, prvý s jej definíciou prichádza Thomas Hobbes (1588 – 1679, anglický filozof zaoberajúci sa politickou vedou). Formuloval hypotézu, že prežitie (obchodu, práva, spoločenského poriadku atď.) závisí od určitého konečného počtu zložiek. Podľa neho boli tieto zložky obsiahnuté a poskytované štátom. Vysoká politika sa realizuje na medzinárodnom poli a zahŕňa predovšetkým obranu a zahraničnú politiku. Vysoká politika je opozitum k pojmu nízka politika, ktorá sa realizuje blízko k ľuďom na domácej pôde a zaoberá sa otázkami ako zdravotníctvo, kriminalita a ekonomika. Bližšie pozri napr.

http://en.wikipedia.org/wiki/High_politics

¹⁸⁵ HOFFMANN, S.: Contemporary Theory in International Relations. 1960.

¹⁸⁶ WALTZ, K. N.: Theory of International Politics. 1979.

¹⁸⁷ MEYERS, E.: Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis. 2000. s. 1245-1282.

¹⁸⁸ Imigračný zákon z roku 1917 bol prijatý Kongresom spojených štátov 4.2.1917 ohromujúcou väčšinou hlasov, prelomiac tak veto prezidenta Woodrowa Wilsona z 14.12.1916. Tento zákon zaradil medzi nežiaduce osoby so zakázaným vstupom do krajiny medzi inými všetkých „hlupákov“, „slaboduché osoby“, „zločincov“, „epileptikov“, „šialené osoby“, alkoholikov, „profesionálnych žobrákov“, všetky osoby „duševne či telesne postihnuté“, polygamistov a anarchistov. Okrem toho zakázal vstup všetkým imigrantom vo veku nad šesťnásť rokov, ktorí boli negramotní. Za najkontroverznejšiu sa považuje časť zákona, ktorá stanovila tzv. „zakázanú ázijskú zónu“, ktorá zahŕňala veľkú časť východnej Ázie a ostrovy v Tichom oceáne. Migranti z tejto časti sveta mali zakázaný vstup na územie USA. Pred prijatím tohto zákona boli z imigrácie vylúčení len Číňania. Bližšie pozri napr. http://en.wikipedia.org/wiki/Immigration_Act_of_1917

¹⁸⁹ „Populate or perish!“ politika (v preklade „zaľudni alebo zahyň!“) bola prijatá v roku 1945, vtedajší austrálsky premiér Ben Chifley (premiér v období 1945-1949) pochopil, že Austrália potrebuje dlhodobú stratégiu, ktorá zabezpečí, že Austráľania sa dokážu ubrániť možným inváziám. Austrálska vláda začala rokovať ešte v roku 1944 s Britániou o pomoci pri inštitucionalizovaní migračného programu. Podstatný pritom bol zákon o politike „Bielej Austrálie“, ktorý uprednostňoval imigráciu Európanov pred Neeurópanmi. Austrálska vláda mala záujem o migrantov zo severozápadnej Európy. Bližšie pozri napr. http://www.skwirk.com.au/p-c-s-56_u-490_t-1332_c-5121/tas/sose-history/australia-after-1945/after-world-war-ii/populate-or-perish-

¹⁹⁰ BEN-GURION, D.: The Restored State of Israel. 1969.

Realizmus v prístupe k migračnej politike na rozdiel od neomarxistického prístupu nezanedbáva vplyv štátu. Štáty sledujú svoje národné záujmy, keď obmedzujú migráciu pracovných síl a trvalú imigráciu počas recesie, prijímajú pracovnú migráciu v časoch hospodárskeho vzostupu, dávajú prednosť imigrácii vysokokvalifikovanej pracovnej sily a investorom, a keď podporujú prisťahovalectvo v snahe prekonať demografickú menejcennosť voči potenciálnym nepriateľom.

Podľa Meyersa (2000)¹⁹¹ však realizmus prispel len marginálne k výskumu migračnej politiky, okrem utečeneckej politiky. Svoje tvrdenie podkladá tromi argumentmi. Po prvé, tento prístup zdôrazňuje bezpečnosť, pričom sociálne aspekty prehliada ako menej dôležité, v dôsledku čoho sa imigrácia stáva v prácach realistov okrajovou otázkou. Až neskoršie neorealisticke práce, predovšetkým po skončení studenej vojny, venujú imigrácií väčšiu pozornosť, keď ju začínajú vnímať ako bezpečnostné riziko. Napríklad Weiner (1995)¹⁹² opisuje rôzne spôsoby, akými sú prisťahovalci a utečenci vnímaní ako potenciálne bezpečnostné hrozby pre jednotlivé štáty. Po druhé, realizmus vníma štát ako unitárneho racionálneho aktéra. Takýto pohľad však následne nevie vysvetliť, prečo predovšetkým ekonómovia kritizujú migračnú politiku pre jej neefektívnosť a iracionalitu. Tento problém iracionálneho správania sa na štátnej úrovni môže jasne vysvetliť napríklad vnútropolitický prístup zameriavajúci sa na vplyv domácich činiteľov pri formovaní migračnej politiky (pozri Freeman, 1995¹⁹³). Po tretie, realizmus sa zameriava na moc ako kľúčový faktor, globálne mocenské vzťahy však neurčujú migračnú politiku štátov, tieto si ju určujú samy aj keď ide len o formálne nezávislé štáty.

Liberalizmus a neoliberalizmus v prístupe k migračnej politike

Zástupcovia tohto prístupu tvrdia, že medzinárodné ekonomické závislosti, medzinárodné interakcie a šírenie demokracie môže podporovať spoluprácu a mier medzi národmi. Viotti a Kauppi (1987)¹⁹⁴ na rozdiel od realistov tvrdí tiež, že liberalizmus predpokladá, že neštátni aktéri, ako sú medzinárodné organizácie a nadnárodné korporácie sú dôležití hráči v medzinárodných vzťahoch a že ekonomické a sociálne otázky sú rovnako dôležité ako vojenské. Medzi najdôležitejšie prúdy v rámci liberalizmu z pohľadu skúmania migračnej politiky patria neoliberalný inštitucionalizmus a globalizačná teória.

Neoliberalný inštitucionalistický model tvrdí, že medzinárodné organizácie a režimy¹⁹⁵ pomôžu prekonať rozpory v spoločných záujmoch, spoločných averziách a uľahčia spoluprácu a koordináciu medzi krajinami. (Krasner, 1983¹⁹⁶; Baldwin, 1993¹⁹⁷). Aplikovateľnosť inštitucionalistického prístupu na tvorbu migračnej politiky skúmali napríklad Zolberg (1992)¹⁹⁸ a Meyers (1994)¹⁹⁹. Dospeli k záveru, že medzinárodné organizácie a režimy majú malý vplyv na migračnú politiku, výnimkou je Európska únia a utečenecký režim. Limitovaný vplyv medzinárodných organizácií a režimov je spôsobený vysokými politickými nákladmi migrácie, zložitou rozdelenia benefitov z migrácie a takmer neobmedzenou ponukou práce, ktorá znižuje potrebu spolupráce prijímajúcej krajiny s krajinami pôvodu, respektíve s inými prijímajúcimi

¹⁹¹ MEYERS, E.: Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis. 2000. s. 1245-1282.

¹⁹² WEINER, M.: The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights. 1995.

¹⁹³ FREEMAN, G. P.: Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States and Rejoinder. 1995. s. 909-913.

¹⁹⁴ VIOTTI, P. R. – KAUPPI, M. V.: International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism. 1987.

¹⁹⁵ Príkladmi takýchto medzinárodných režimov sú napríklad režim voľného obchodu (GATT, EU), medzinárodné organizácie pre bezpečnosť, najznámejšou je NATO.

¹⁹⁶ KRASNER, S. D.: International Regimes. 1983.

¹⁹⁷ BALDWIN, D. A.: Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate. 1993.

¹⁹⁸ ZOLBERG, A. R.: Labor Migration and International Economic Regimes: Bretton Woods and After. 1992. s. 315-334.

¹⁹⁹ MEYERS, E.: European Immigration Regimes In A Comparative Perspective. Paper presented at the Ninth International Conference of Europeanists Chicago, March 31-April 2.

krajinami. Niektorí autori, medzi nimi napríklad Overbeek (1995)²⁰⁰ uvádzajú, že odstránenie prekážok voľného pohybu osôb v rámci EÚ a zintenzívnená spolupráca členských krajín v rámci migračnej politiky vytvára podmienky lepšej aplikovateľnosti tejto teórie.

Globalizačná teória kombinuje v sebe prvky liberalistického prístupu a teórie svetového systému. Viacero vedcov (napríklad Cable, 1995²⁰¹) poukazuje na to, že globalizácia sa stala výzvou pre stabilitu a teritorialitu štátov vrátane možnosti štátnej kontroly hospodárskej a sociálnej politiky. Castles (1998: 182)²⁰² uvádza, že medzinárodná migrácia je nevyhnutnou súčasťou globalizácie a ak vlády vítajú pohyb kapitálu, tovaru a myšlienok, majú malú nádej na úspech v zastavení pohybu osôb.

Podľa kritikov globalizačnej teórie, táto prispieva viac k objasneniu príčin migrácie, imigračnej politiky a politiky štátneho občianstva, ako k štúdiu politiky kontroly imigrácie. Dva hlavné príklady vplyvu globalizačných trendov na politiku kontroly imigrácie – režim EÚ umožňujúci slobodný pohyb práce a dopad režimu ľudských práv na utečeneckú politiku sa prekrývajú s neoliberalistickým inštitucionálnym prístupom. Tvrdenie zástancov globalizačnej teórie, že vplyvom globalizačných trendov zoslabol vplyv štátu v tvorbe a realizácii imigračnej politiky je podľa Freemana (1998)²⁰³ tiež nepravdivé, podľa neho vplyv štátu skôr vzrástol a liberálne štáty akceptujú viac imigrantov z dôvodov domácich tlakov vo vnútri štátu ako z dôvodov vonkajších vplyvov.

3. Modely migračných politík

Delenie migračných politík je z nášho pohľadu najvhodnejšie vzhľadom na ich otvorenosť alebo uzavretosť pred migrantmi. Otvorenými migračnými politikami chápeme politiky umožňujúce vstup migrantov na územie štátu, ich naturalizáciu, podnecujúce migráciu smerom do štátu. Pod uzavretými migračnými politikami chápeme tie politiky, ktoré sú voči migrantom a migrácii negatívne nastavené, t. j. bránia vstupu migrantov na územie štátu, ich naturalizáciu obmedzujú v maximálnej možnej miere alebo sú zamerané dokonca na vytlačenie migrantov, ktorí sa už nachádzajú na území štátu. Samozrejme, je predmetom skúmania, akým spôsobom otvorené alebo uzavreté migračné politiky umožňujú resp. neumožňujú vstup na územie, aké sú podmienky naturalizácie a aké sú spôsoby podnecovania, resp. vytlačania migrácie.

V predchádzajúcej časti článku sme rozobrali prístupy k tvorbe migračnej politiky z rôznych teoretických škôl. Tieto sa zameriavali na otázku, kto je tvorcom migračnej politiky, koho záujmy sú realizované prostredníctvom migračnej politiky a aké sú hlavné podnety pre tvorbu a aplikáciu nástrojov migračnej politiky. V súčasnosti, v čase prebiehajúcej a prehľbujúcej sa globalizácie sú migračné politiky „horúcou“ politickou témou. Identifikovali sme dva fundamentálne prípady, keď sa migračná politika stáva jednou z priorit politiky: 1) štát čelí masovej imigrácii zvonka alebo 2) štát z rôznych dôvodov potrebuje riešiť negatívny demografický trend ovplyvňujúci rôzne sféry života spoločnosti.

V prípade Európskej únie ako celku môžeme hovoriť o druhej možnosti. Eurostat (2006)²⁰⁴ prognózuje, že populácia EÚ 25 do roku 2025 najskôr vzrastie na 470 miliónov obyvateľov a následne poklesne do roku 2050 na 450 miliónov obyvateľov. Eurostat tu označuje práve migráciu za jeden z faktorov, ktorý môže tento stav korigovať. Z perspektívy jednotlivých členských štátov je situácia už odlišná. V prvej skupine štátov, kam patrí napríklad Cyprus, Írsko, Luxembursko a Švédsko, sa v sledovanom období do roku 2050 očakáva čistý prírastok obyvateľstva. Na druhej strane stoja predovšetkým nové členské štáty, Eurostat konkrétne uvádza pobaltské štáty, Českú

²⁰⁰ OVERBEEK, H.: Towards a New International Migration Regime: Globalization, Migration and the Internationalization of the State. 1995. s. 15-36.

²⁰¹ CABLE, V.: The Diminishing Nation-State: A Study in Loss of Economic Power. 1995. s. 23-53.

²⁰² CASTELS, S.: Globalization and Migration: Some Pressing Contradictions. 1998. s. 179-186.

²⁰³ FREEMAN, G. P.: The Decline of Sovereignty? 1998.

²⁰⁴ EUROSTAT.: Eurostat yearbook 2006. 2007.

republiku, Slovensko, Maďarsko a Poľsko, kde predpokladá celkový pokles počtu obyvateľov o 10 % medzi 2005 až 2050.

Mainstreamová odborná literatúra uvádza tri základné modely imigračných politík²⁰⁵. Spoločným prvkom všetkých troch modelov je ich cieľ spočívajúci v eliminácii aktuálnych alebo potenciálnych konfliktov a zabránenie destabilizácii, resp. stabilizovanie situácie v krajine. Ako sme už v predchádzajúcej časti práce uviedli, migráciu, integráciu alebo vylúčenie migrantov ovplyvňuje viacero aktérov – samotný štát ako celok, štátne inštitúcie, záujmové skupiny, lobistické a nátlakové skupiny, politické strany a iní. Z pohľadu ústretovosti či reštrikcií politik, vzťahu spoločnosti k imigrantom a možnosti integrácie rozlišujeme tri základné modely (Castles, 2003, str. 249 - 254²⁰⁶; Drbohlav, 2004²⁰⁷; Stojarová, 2007²⁰⁸):

- diskriminačný model (differential exclusionary model),
- asimilačný model (assimilationist model, tiež integračný model),
- multikulturálny model (multicultural model, tiež pluralitný model).

Diskriminačný model

Diskriminačný model je uplatňovaný v krajinách, kde definícia národa založená na etnickom princípe (spoločný pôvod, jazyk a kultúra), čo znamená vylúčenie menšín z občianstva a národnej komunity. K tomuto modelu do prijatia nových pravidiel pre udeľovanie občianstva v roku 2000 sa najviac približovalo Nemecko. Dominantná časť obyvateľstva nie je ochotná akceptovať imigrantov a ich rodiny ako príslušníkov národa. Táto neochota je vyjadrená prostredníctvom diskriminačnej imigračnej politiky (zahŕňajúcej obmedzenie zjednotenia rodiny, odmietanie udelenia bezpečného rezidenčného statusu).

Pojem diferenciálna exklúzia (diferenciálne vylúčenie) znamená, že imigranti sú inkorporovaní v určitých oblastiach života spoločnosti, predovšetkým na pracovnom trhu, avšak majú odmietnutý prístup k iným (napríklad k sociálnemu zabezpečeniu, občianstvu²⁰⁹, politickej participácii). Imigranti sa v tomto prípade stávajú súčasťou občianskej spoločnosti (ako pracovníci, spotrebiteľia a rodičia), sú však vylúčení z plnej participácie na ekonomických, sociálnych, kultúrnych a politických vzťahoch. Etnické menšiny sú v prípade uplatňovania tohto modelu socioekonomicky znevýhodnené a v spoločnosti existuje priame prepojenie medzi triednym postavením a etnickým pôvodom člena spoločnosti.

Tento model tzv. nulovej imigračnej politiky sa v minulosti uplatňoval najmä v západnej Európe v krajinách ako Nemecko, Švajčiarsko alebo Rakúsko pri najímaní tzv. „gastarbeiterov“. Nábor lacnej pracovnej sily zo zahraničia v čase ekonomického rozmachu počítal s návratom cudzincov do vlasti²¹⁰. Je historicky preukázané, že tento model v Nemecku zlyhal, v mnohých prípadoch nielenže nedošlo k návratu do krajiny pôvodu, ale dokonca došlo k nárastu počtu imigrantov v krajine. Tento stav bol spôsobený zjednocovaním rodín imigrantov. V súčasnosti je Nemecko spomedzi členov EU najčastejšou cieľovou krajinou s najväčším podielom z celkového počtu migrantov²¹¹.

²⁰⁵ Niektorí autori tieto tri modely používajú aj ako modely rozdelenia imigračných krajín nielen vo vzťahu k migrácii a migrantom ale aj vo vzťahu k menšinám a menšinovej politike štátu.

²⁰⁶ CASTLES, S. – MILLER, M. J.: The Age of migration: international population movements in the modern world. 1993.

²⁰⁷ DRBOHLAV, D.: Evropa a proces mezinárodní migrace. 2004.

²⁰⁸ STOJAROVÁ, V.: Modely integrace imigrantů a jejich projevy v české politice. 2007.

²⁰⁹ Nadobudnutie nemeckého štátneho občianstva vychádza z konceptu „*ius sanguinis*“ (právo krvi). Turci v Nemecku majú malú možnosť stať sa plnoprávnymi občanmi štátu. V roku 2000 získalo len 2,5 % cudzincov štátne občianstvo Nemecka.

²¹⁰ nulová imigračná politika je založená na princípe dočasnosti pobytu a následnom návrate migranta do vysielaajúcej krajiny.

²¹¹ In: <http://www.euractiv.sk/index?a=show&cid=2718&pid=43&sid=43> (19. 11. 2004).

Asimilačný model

Asimilácia môže byť definovaná ako politika inkorporácie migrantov do spoločnosti prostredníctvom jednostranného procesu adaptácie: od imigrantov sa očakáva, že sa vzdajú svojich odlišných jazykových, kultúrnych alebo sociálnych charakteristík a stanú sa nerozpoznateľnými od väčšinovej populácie. Úloha štátu je vytvoriť podmienky vhodné pre tento proces, prostredníctvom naliehania na používanie dominantného jazyka a dochádzky detí migrantov do normálnych škôl. Castles (2003, str. 250)²¹²

Asimilačný model umožňuje migrantom plnoprávny vstup do občianskej spoločnosti, umožňuje stať sa príslušníkom národa, avšak za cenu kultúrnej asimilácie. V súčasnosti je najzreteľnejším príkladom uplatňovania asimilačného modelu Francúzsko. Imigračná politika Francúzska sa už od polovice 19. storočia zameriavala na podporu pracovného trhu dovozom pracovnej sily a na kompenzovanie demografického deficitu.²¹³ Strata špecifik imigrantských komunit mala byť kompenzovaná rýchlym získaním štátneho občianstva²¹⁴ a nadobudnutím postavenia majoritnej populácie. Hlavným motívom tohto modelu migračnej politiky je splynutie menšiny s väčšinou.

Asimilačný model v niektorých prípadoch, konkrétne v prípade Francúzska, Holandska a Veľkej Británie, vychádza zo spojenia imperiálneho²¹⁵ a republikánskeho²¹⁶ modelu v prístupe k občianstvu. Všetky tri uvedené krajiny boli imperiálnymi veľmocami, ktoré menili svojich koloniálnych poddaných na občanov. Francúzsko zaviedlo pojem občianstvo ako politickú komunitu po revolúcii v roku 1789, avšak jeho politika voči kolonizovanému obyvateľstvu si zachovala prvky imperiálneho modelu. Veľká Británia a Holandsko opustili imperiálny model po rozpade svojich impérií po roku 1945.

Nepresvedčivé výstupy a zlyhania čistého asimilačného modelu viedli v mnohých krajinách k vývoju smerujúcemu od asimilácie k postupnej integrácii a následne k uplatňovaniu multikulturálneho modelu. Dobrým príkladom tohto vývoja je Austrália.

Multikulturálny model

Multikulturálny model (pluralitný model) je považovaný za momentálne najvyšší vývojový stupeň migračnej politiky v súčasnosti. Tento model predpokladá garanciu rovnakých práv vo všetkých sférach života spoločnosti, bez očakávania vzdania sa diverzity, avšak zvyčajne s očakávaním určitej konformity v kľúčových hodnotách. V multikulturálnej krajine by malo členstvo v občianskej spoločnosti iniciované povolením k imigrácii viesť k plnej participácii na štáte a národe. Castles (2003, str. 251)²¹⁷

Existujú dva varianty tohto modelu. Laissez-faire prístup je typický pre USA, pri tomto prístupe je kultúrna rozdielnosť a existencia etnických komunit akceptovaná. Za úlohu štátu sa však nepovažuje zabezpečenie sociálnej spravodlivosti alebo podpora zachovávanía etnickej kultúry.

²¹² CASTLES, S. – MILLER, M. J.: The Age of migration: international population movements in the modern world. 1993.

²¹³ In: http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=159793 (6.12.2004), „Výzva francouzské rozmanitosti“.

²¹⁴ Na rozdiel od nemeckého konceptu štátneho občianstva postaveného na princípe *ius sanguinis*, získanie francúzskeho štátneho občianstva vychádza z konceptu *ius solis*.

²¹⁵ Imperiálny model ako jeden z ideálnych typov občianstva definoval príslušnosť k národu podľa podriadenosti poddaného určitej moci alebo panovníkovi, tento pojem predchádzal Francúzsku a Americkú revolúciu. Model umožňoval integráciu ľudí s rôznym etnickým pôvodom do multietnického impéria (napríklad Britské impérium, Rakúsko-Uhorsko, Ottomanská ríša).

²¹⁶ Republikánsky model občianstva definuje národ ako politickú komunitu, založenú na ústave, zákonoch a občianstve, s možnosťou prijatia novousadlíkov za predpokladu, že dodržiavajú politické pravidlá a prijímú národnú kultúru. Tento asimilačný model pochádza z obdobia Francúzskej a Americkej revolúcie.

²¹⁷ CASTLES, S. – MILLER, M. J.: The Age of migration: international population movements in the modern world. 1993.

Druhým variantom je multikulturalizmus ako vládna politika. Tento variant je uplatňovaný napríklad v Kanade²¹⁸, Austrálii a Švédsku. V zmysle tohto prístupu multikulturalizmus zahŕňa oboje – ochotu väčšinovej populácie akceptovať kultúrnu odlišnosť a štátnu aktivitu zameranú na zabezpečenie rovnakých práv pre menšiny. Multikulturálny model je spájaný s pojmom sociálna inklúzia²¹⁹.

Model multikulturalizmu sa zdá byť najvhodnejším riešením pre typické imigračné krajiny, ktoré riešia začlenenie veľkých skupín kultúrne odlišných imigrantov do spoločnosti. Plnoprávna inkorporácia takýchto rozličných skupín do života spoločnosti štátu nesie so sebou viaceré riziká. Nadobudnutím všetkých občianskych práv získavajú imigranti aj právo voliť a meniť tak politickú štruktúru štátu. Dokonca aj v Kanade a Austrálii dochádza k situácii, keď väčšinové etnikum chápe multikulturalizmus ako ohrozenie svojej kultúry a identity a ozývajú sa hlasy žiadajúce návrat k politike asimilácie. Napriek uvedenému problému sa viacerí autori zhodujú, že zatiaľ nejestvuje iný lepší model.²²⁰

ZÁVER

Imigračná politika je interdisciplinárnou témou. Je súčasťou hospodárskej, sociálnej a bezpečnostnej politiky krajín a zoskupuje, vrátane Európskej únie. Správne nastavenie nástrojov a opatrení migračnej politiky môže obmedziť alebo v optimálnom prípade zvrátiť negatívne demografické trendy a vytvoriť konkurenčnú výhodu pre ekonomiku v globalizovanom svetovom hospodárstve.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ABELLA, I. 1988: *"Forward." In Whence They Came: Deportations from Canada 1900-1935.* Ottawa: University of Ottawa Press, 1988. 233 s. ISBN 0-7766-0163-6.
2. ALLISON, G. T. 1969: *Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis.* in American Political Science Review, 63. Cambridge: Cambridge university Press, 1969. ISSN 0003-0554. s.689-718.
3. BALDWIN, D. A. 1993: *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate.* New York: Columbia University Press, 1993. ISBN 0-231-08440-4.
4. BEARD, C. A. – BEARD, M. R. 1944: *A Basic History of the United States.* New York: Doubleday, Doran & Co., 1944.
5. BEN-GURION, D. 1969: *The Restored State of Israel.* Tel Aviv: Am Oved, 1969.
6. BIRRELL, R. 1981: *An Issue of People: Population and Australian Society.* Melbourne: Longman Cheshire, 1981. 277 s. ISBN 05827110871.
7. BODY-GENDROT, S. - SCHAIN, M. A. 1992: *National and Local Politics and the Development of Immigration Policy in the United States and France: A Comparative analysis.* In Immigrants in Two Democracies: French and American Experience. New York: New York University Press, 1992. 497 s. ISBN 0814734790. s. 16-17.
8. BOHNING, W. R. 1978: *Migration for Employment Project: Elements of a Theory of International Migration and Compensation.* Geneva: ILO, 1978.
9. BRUBAER, R. W. 1995: *Comments on Modes of Immigration Policies in Liberal Democratic States.* in International Migration Review, 29. New York: Center for Migration Studies, 1995. ISSN 0197-9183. s. 903-908.
10. CABLE, V. 1995: *The Diminishing Nation-State: A Study in Loss of Economic Power.* in Daedalus , 124. Boston: American Academy of Arts and Sciences, 1995. ISSN 1548-6192. s. 23-53.

²¹⁸ Kanada je bežne označovaná ako „kolíska multikulturalizmu“. STOJAROVÁ, V.: Modely integrácie imigrantů a jejich projevy v české politice. 2007.

²¹⁹ sociálna inklúzia vychádza z rovnocennosti.

²²⁰ DRBOHLAV, D.: Migrace v ČR a ve světě; demografické a ekonomické aspekty. 2004.

11. CASTELLS, M. 1975: *Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: The Western European Experience*. in Politics & society, 5. Stoneham: Butterworths, 1975. ISSN 0032-3292. s. 33-66
12. CASTELS, S. 1998: *Globalization and Migration: Some Pressing Contradictions*. in International Social Science Journal, 50. Paris: UNESCO, 1998. ISSN 0020-8701. s. 179-186.
13. CASTLES, S. – KOSACK, G. 1985: *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. New York: Oxford University Press, 1985. 534 s. ISBN 0198780176.
14. CASTLES, S. – MILLER, M. J. 1993: *The Age of migration: international population movements in the modern world*. London : Macmillan, 1993. 338 s. ISBN 1-57230-900-8.
15. COLLINS, J. 1988: *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post- War Immigration*. Sydney: Pluto Press, 1988. 302 s. ISBN 0949138193.
16. CRAIG, R. B. 1971: *The Bracero Program: Interest Groups and Foreign Policy*. Austin: University of Texas Press, 1971. 233 s. ISBN 0292701454.
17. DIRKS, G. 1997: *Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?*. Montreal : McGill-Queen's University Press, 1977. 316 s. ISBN 0773502963.
18. DIVINE, R. A. 1957: *American Immigration Policy, 1924-1952*. New Haven: Yale University Press, 1957. 220 s.
19. DRBOHLAV, D. 2004: *Evropa a proces mezinárodní migrace*. Dostupné na: <http://www.integrace.cz/integrace/clanek/.asp?id=229> (30.12.2004).
20. DRBOHLAV, D. 2004: *Migrace v ČR a ve světě; demografické a ekonomické aspekty*. Prezentácia v rámci verejnej debaty – seminára „Pracovní migrace do České republiky“ v Senáte Parlamentu ČR 30.6.2004.
21. ESSER, H. – KORTE, H. 1985: *Federal Republic of Germany*. in European Immigration Policy: A Comparative Study. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 332 s. ISBN 0521263263. s. 165-205.
22. EUROSTAT. 2007: *Eurostat yearbook 2006*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 373 s. ISBN 92-79-02489-2.
23. FITZGERALD, K. 1996: *The Face of the Nation: Immigration, the State, and the National Identity*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1996. ISBN 0-8047-2485-7.
24. FREEMAN, G. P. 1995: *Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States and Rejoinder*. in International Migration Review, 29. Staten Island, N.Y. : Center for Migration Studies, 1995. ISSN 1747-7379. s. 909-913.
25. FREEMAN, G. P. 1998: *The Decline of Sovereignty?*. in Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States. New York: Oxford University Press, 1998. ISBN 0-19-829229-5.
26. GOLDSTEIN, J. 1989: *The Impact of Ideas on Trade Policies: The Origins of U.S. Agricultural and Manufacturing Policies. 1989*. in International Organization, 43. ISSN 0020-8183. s. 31-72.
27. HAMMAR, T. 1985: *European Immigration Policy: A Comparative Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 332 s. ISBN 0521263263. s. 7-9.
28. HAWKINS, F. 1998: *Canada and Immigration: Public Policy and Public Concern*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1998. ISBN 0-7735-0632-2.
29. HIGHAM, J. 1955: *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism, 1860-1925*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1955. ISBN 0-8135-3123-3.
30. HOFFMANN, S. 1960: *Contemporary Theory in International Relations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1960. 293 s. ASIN: B0000CKJ4L.
31. In: http://www.migraceonline.cz/clanky_f.shtml?x=159793 (6.12.2004), „Výzva francouzské rozmanitosti“.
32. In: <http://zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm?apc=zzsx3--&x=1959868> (26.3.2007).
33. IOM et UNO. 2000: *World Migration Report 2000*. Geneva: IOM, 2000. 214 s. ISBN 92-9068-089-X.

34. JONES, M. A. 1960: *American Immigration*. Chicago: University of Chicago Press, 1960. 358 s. ISBN 0226406318.
35. KATZENSTEIN, P. J. 1978: *Between Power and Plenty*. Madison: University of Wisconsin Press, 1978. 352 s. ISBN 0299075605.
36. KOSLOWSKI, R. – KRATOCHVIL, F. V. 1994: *Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and The International System*. in *International Organization*, 48. 1994. ISSN 0020-8183.
37. KRASNER, S. D. 1983: *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press, 1983. 372 s. ISBN 0801415500.
38. LAYTON-HENRY, Z. 1992: *The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Ast-way Britain*. Oxford: Blackwell, 1992. 266 s. ISBN 0631167439.
39. MARSHALL, A. 1973: *The Import of labor: The Case of the Netherlands*. Rotterdam: Rotterdam University Press, 1973. 177 s. ISBN 9023722507
40. MARX, K. 1976: *Capital.Vol. 1*. Harmondsworth: Penguin, 1976. ISBN 0140219285.
41. MEYERS, E. 2000: *Theories of International Immigration Policy - A Comparative Analysis*. in *International Migration Review*, 34. New York: Center for Migration Studies, 2000. ISSN 0197-9183. s. 1245-1282.
42. MEYERS, E. 2001: *International Immigration Policies: A Political Economy Analysis*. New York: St. Martin's Press, 2001.
43. MEYERS, E.: *European Immigration Regimes In A Comparative Perspective. Paper presented at the Ninth International Conference of Europeanists Chicago, March 31-April 2. 1994*.
44. MILES, R. 1986: *Labour Migration, Racism and Capital Accumulation in Western Europe since 1945*. in *Capital & Class*, 10. London : Conference of Socialist Economists, 1986. ISSN 0309-8168. s. 49 – 86.
45. MONEY, J. 1997: *No Vacancy: The Political Geography of Immigration Control in Advanced Industrial Countries*. in *International Organization*, 51. 1997. ISSN 0020-8183. s. 685-720.
46. MONEY, J. 1999: *Fences and Neighbors: The Political Geography of Immigration Control*. Ithaca: Cornell University Press, 1999. 247 s. ISBN 0801435706.
47. OVERBEEK, H. 1995: *Towards a New International Migration Regime: Globalization, Migration and the Internationalization of the State*. in *Migration and European Integration*. London: Pinter, 1995. 224 s. ISBN 1855672103. s. 15-36.
48. PETRAS, E. M. 1981: *The Global Labor Market in the Modern World-Economy*. In *Global Trends in Migration*. New York: The Center for Migration Studies of New York, 1981. 433 s. ISBN 0913256544. s. 44-63.
49. SCHAIN, M. A. 1988: *Immigration and Changes in the French Party System*. in *European Journal of Political Research*, 16. 1988. ISSN 1475-6765. s. 597-622.
50. STOJAROVÁ, V. 2007: *Modely integrace imigrantů a jejich projevy v české politice*. Dostupné na: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=204> (16.4.2007).
51. ŠÍBL, D. – ŠAKOVÁ, B.: *Svetová ekonomika. 2.dopl. Vydanie*. Bratislava: Sprint, 2002. ISBN 80-88848-98-9. s. 193.
52. TEITELBAUM, M.S. – RUSSELL, S.S. 1992: *International Migration and International Trade*. Washington, DC: World Bank, 1992. 84 s. ISBN 0821321161.
53. THRÄNHARDT, D. 1995: *The Political Uses of Xenophobia in England, France and Germany*. in *Party Politics*, 1. 1995. ISSN 1354-0688. s. 323-345.
54. UN POPULATION DIVISION. 1999: *Population Ageing 1999*. (ST/ESA/SER.A/179).
55. VIOTTI, P. R. – KAUPPI, M. V. 1987: *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*. New York: MacMillan, 1987. 592 s. ISBN 0024230200.
56. WALLERSTEIN, I. 1974: *The modern world system. vol. 1: Capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press, 1974. 244 s. ISBN-10-0127859225.

57. WALTZ, K. N. 1979: *Theory of International Politics*. New York: Random House, 1979. 250 s. ISBN 0075548526.
58. WEINER, M. 1995: *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights*. New York: Harper-Collins College Publishers, 1995. 253 s. ISBN 0065002326.
59. WENDT, A. 1992: Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. in *International Organization*, 46. 1992. ISSN 0020-8183. s. 391-425.
60. ZOLBERG, A. R. 1989: *The Next Waves: Migration Theory for a Changing World*. in *International Migration Review*, 23. 1989. ISSN 0197-9183. s. 403-430.
61. ZOLBERG, A. R. 1992: *Labor Migration and International Economic Regimes: Bretton Woods and After*. in *International Migration*.

KONTAKT

Ing. Andrej Markovič
Externý doktorand
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: andrej.markovic@ictpartner.sk

NÁZORY

MEDZIKULTÚRNE VZŤAHY A ICH LIMITY

doc. PhDr. Marta B. Zágoršeková, CSc.

ABSTRAKT

Štúdiá sa zaoberá problémom teoretickej analýzy medzikultúrnych vzťahov z hľadiska funkcionalistickej paradigmy. Východiskom skúmania je akceptácia tézy, že medzikultúrne vzťahy musíme chápať ako otvorené procesy, do ktorých štáty, alebo medzinárodné organizácie, či iní aktéri síce politicky intervedujú, ale jednotlivé systémy kultúrnych vzťahov tieto intervencie koniec koncov vždy modifikujú podľa vlastných autochtónnych princípov. Tieto princípy sa v štúdiu chápu ako *limity* medzikultúrnych vzťahov. Argumentom potvrdzujúcim platnosť tvrdenia, že medzikultúrne vzťahy sú limitované autochtónnymi princípmi, je po prvé fakt historickej diverzity kultúr, po druhé nerovnomernosť vývoja civilizácií a po tretie atributívna zakotvenosť kultúr v diferencovanom procese etnogenézy národov. Štúdiá prezentuje pokus o komplexnú typológiu interkultúrnych vzťahov a vymedzuje kritériá, podľa ktorých autorka generovala systémové siete typológie. Osobitná pozornosť sa venuje charakteristike bipolarity a multipolarity medzikultúrnych vzťahov.

Kľúčové slová: Multikulturalizmus, limity a typológia interkultúrnych vzťahov, bipolarita, multipolarita

ABSTRACT

The study deals with the issue of theoretic analysis of intercultural relations with respect to the functionalistic paradigm. The research is based on the acceptance of the following thesis: intercultural relations must be understood as open processes receiving political interventions from the states, international organizations, and/or other actors; the individual cultural relations systems, however, always modify the above interventions according to their own autochthonous principles. Within the scope of the study, these principles are seen as the *limits* of intercultural relations. The validity of the statement that intercultural relations are limited by the autochthonous principles is confirmed using the argument of historical diversity of cultures, the uneven development of civilizations, as well as the attributive anchorage of cultures in the differentiated process of national ethnogenesis. The study represents an attempt to provide a comprehensive typology of intercultural relations and defines criteria used by the author to generate systemic typology networks. Special attention is paid to the characteristic of bipolarity and multipolarity of intercultural relations.

Key words: Multiculturalism, limits and typology of intercultural relations, bipolarity, multipolarity

Úvod

Keďže cieľom nášho skúmania sú medzikultúrne *vzťahy*, pokladáme za racionálne pred otázkou sporu o definíciu kultúry uprednostniť charakteristiku pojmu „*vzťah*“. Pojem kultúry v tomto texte budeme používať v zmysle jeho hermeneutického i kognitívneho chápania ako „druhej prírody človeka“, avšak v odlišnom význame ako pojem civilizácie. Kritérium odlišnosti týchto dvoch pojmov je pre nás viachodnotová axiologická fundovanosť kultúry, zatiaľ čo civilizáciu chápeme ako relatívne univerzálny stupeň historického vývoja ľudskej spoločnosti.

Pod pojmom *vzťah* všeobecne rozumieme určitú interakciu medzi dvomi, alebo viacerými entitami. Dané entity skúmame jednak v systéme vonkajších vzťahov, jednak v rámci vnútorných

štruktúrnych vzťahoch, ktoré chápeme ako relatívne autonómne regulatívy konsolidácie a inovácie sociokultúrneho procesu.

Formálne vzťahy môžeme charakterizovať ako bipolárne alebo multipolárne, tranzitívne alebo netranzitívne, respektíve zo sémantického hľadiska ako jednovýznamové alebo mnohovýznamové.

Z kauzálneho hľadiska hovoríme o determinatívnych alebo indeterminatívnych, či kontingentných vzťahoch.

Z klasifikačného hľadiska je možné vytvoriť množstvo rozličných typov *vzťahov*, podľa toho, aké kritériá zvolíme na usporiadanie skúmaných entít. Z historického hľadiska *vzťahy* zvyčajne rozlišujeme podľa toho, či daný *vzťah* možno pokladať za taký, ktorý iniciuje deštrukciu v doterajšej homogenite entity – teda v tomto prípade hovoríme o diskontinuitných vzťahoch, alebo podľa tohto, či aktivita *vzťahu* naopak posilňuje homogenitu, a v takom prípade hovoríme o kontinuitných vzťahoch.

Pokiaľ ide o otázku *aktéra vzťahu*, toho rekognoskujeme podľa atribútov danej entity. Ak napríklad vychádzame z toho, že atribútom štátu je moc, aktérov mocenských vzťahov budeme hľadať v procesoch distribúcie moci. Ak medzi atribúty kultúry zaradíme skupinové, alebo individuálne preferencie, tak naše skúmanie musí brať do úvahy intencie i konzekvencie konania sociálnych aktérov v priebehu medzikultúrnych procesov. Už z týchto relatívne triviálnych, avšak objektívnych, rozdielov medzi aktérmi interkultúrnych vzťahov je zrejmé, že ich teoretické vysvetlenie predpokladá hlbšiu štruktúrnu analýzu, nielen opisnú klasifikáciu. O to viac, že musíme brať do úvahy fakt, že sám aktér je komponentom (vonkajším, alebo vnútorným) daného interkultúrneho vzťahu, lebo je nositeľom určitej kultúrnej habituality. (Je evidentné, že nemôžem pracovať s hypotézou takého aktéra, ktorý by sa nachádzal mimo kultúrnych a civilizačných sietí vzťahov, veď aj ten najsofistikovanejší robot nesie na sebe kultúrne znaky svojich tvorcov.)

Celkom oprávnené tvrdí **David Theo Goldberg**, že identity a odlišnosti ľudských jedincov môžeme skúmať z teoretických, politických či pedagogických hľadísk, môžeme ich reflektovať z lokálneho, či globálneho aspektu, ale zrejme uvažovať o človeku bez identity, by bolo nezmyselné.²²¹ Rakúsky spisovateľ **Robert Musil** vo svojom slávnom nedokončenom románe *Muž bez vlastností*²²² nám ponúkol sugestívny estetický obraz absurdity takej existencie, keď človek prekročí hranice svojej ľudskej identity smerom k ničote, hodnotovému vákuu.

Dnes pri skúmaní medzikultúrnych vzťahov treba brať do úvahy aj medzinárodný trend smerujúci k unifikácii pravidiel a „firemnej kultúry“ takých aktérov ako sú medzinárodné organizácie, transnacionálne korporácie, nadnárodné inštitúcie, bankové domy a pod. Na druhej strane platí, že všetky cieľavedomé stratégie a intervencie do medzi-kultúrnych procesov nikdy nie sú celkom nezávislé od preferovanej identity a kultúrnych vzorov, podľa ktorých jednotliví aktéri konajú, či ide o individuá, skupiny, alebo národné a nadštátne inštitúcie, resp. organizácie. Preto je opodstatnené skúmať ich činnosť z hľadiska kultúrnej alebo multikultúrnej paradigmy, a nie zo zorného uhla akéhosi kultúrneho vákuu, či hodnotového nihilizmu.

Z uvedeného náčrtu problematiky *vzťahových interakcií* medzi kultúrami vyplýva ešte jeden dôležitý teoretický problém. Ak totiž vychádzame z predpokladu, že kultúra je *otvorený systém*, tak tento systémový celok musíme charakterizovať aj z hľadiska jeho konštrukčných elementov a zároveň preskúmať tie vnútorné štruktúrne vzťahy, ktoré zodpovedajú za jeho stabilitu, respektíve variabilitu a transformácie. Práve predpoklad *otvorenosti* kultúrnych systémov umožňuje, aby medzi kultúrami sveta prebiehali interakcie a tranzitívne difúzie.

V súčasnom kulturologickom bádani sa čoraz viac odborníkov sústreďuje na analýzu a vysvetlenie ďalšieho dôležitého predpokladu kultúrnych systémov, na otázku nemenného jadra daného systému, ktorý je nositeľom identity danej kultúry. Ešte iba pred sto rokmi nikto z filozofov kultúry túto otázku nepoložil, lebo stáročia prevládali v podstate dva názory vysvetľujúce „nemateriálne“ entity v sociokultúrnej konštrukcii sveta – *idealistický* (odvodený od pojmu *idea* –

²²¹ GOLDBERG, D. Th.: *Multiculturalism. A Critical Reader*. Blackwell Publishers Ltd. 1994, USA, s. 12. ISBN 0-631-18912-2.

²²² MUSIL, R.: *Der Mann ohne Eigenschaften*. (česky: *Muž bez vlastností*). Argo 2008, Praha. ISBN 978-80-257-0065-5).

myšlienka) a fideistický (odvodený od pojmu *viera*). Pričom pozornosť filozofov i teológov sa sústreďovala na to, odhaliť za závojom reálnej, prežívanej kultúry akési skryté transcendentálne esencie. Odhliadnuc od úspechov, či neúspechov týchto postupov, dnes možno konštatovať, že sa zjednotili názory filozofov i teoretikov aspoň v jednej otázke. Totiž v tom, že sa nespochybnuje dominantná funkcia náboženstva v systéme kultúr. Mnohí autori tvrdia, že práve náboženstvo je tým elementom jednotlivých kultúrnych systémov, ktorý je nositeľom morfogénnej identity danej kultúry a jej kontinuálnej stability. Toto chápanie kultúry pokladá jednotlivé religie sveta za *funkčné* elementy kultúr, respektíve celých civilizácií. Takto ponímané funkcie náboženstva zástancovia tohto postoja skúmajú v procese vývoja diferencovaných štruktúr etnogenézy národov. Výhody tejto koncepcie spočívajú v tom, že teoretické skúmanie náboženstiev sa zameriava na jeho konkrétne historické funkcie v procese sociálnych konštrukcií sveta bez toho, aby sa hypostazovali jeho fantazijné alebo transcendentálne prvky.

Tento názor zvyčajne vychádza zo štatistických argumentov opierajúcich sa jednak o faktor masového rozšírenia religii, jednak rešpektujúcich historický fakt, svedčiaci o viac tisícročnej kontinuite a archetypálnej nemennosti konštrukčných prvkov jednotlivých svetových náboženstiev.

Avšak podobnú stabilnú pozíciu v štruktúre kultúry získavajú aj takzvané nadčasové, alebo univerzálne ľudské hodnoty, ako je axiologická interpretácia ľudského života – v pozitívnom pôvodnom význame (zrodenie človeka) antropocentrizmus, vitalizmus, alebo v pozitívnej transformácii negatívnych životných fenoménov (ako je kult smrti, posmrtného života, ľudskej obety, choroby alebo nešťastia ako trestu za „hriech“, ako „boží bič“ a pod.).

Tieto koncepcie náboženstva ako dominantného nositeľa identity určitej kultúry prijímajú aj mnohí teoretici a analytici medzinárodných vzťahov ako aj religionisti a kultúrni geografi. Dokonca niektorí autori charakterizujú a klasifikujú aj štáty ako hlavných aktérov týchto vzťahov podľa toho, aká je ich pozícia v danom civilizačnom okruhu, kde je určité náboženstvo najrozšírenejšie (Huntington, S. P., 1997, Glazer N.:1998, Fay, B. 2002, Eliade, M., 1995 Matlovič, R., 2001).

Nespochybujeme oprávnenosť tohto náhľadu, iba upozorňujeme na to, že štát má limitované možnosti regulovať kultúrnu identitu spoločnosti, respektíve funkcie náboženstva v spoločnosti, lebo medzi štátom ako mocenskou inštitúciou a spoločnosťou ako prirodzenou inštitúciou sú podstatné rozdiely. Zatiaľ čo inštitúcie a ich stabilita je podmienená mocenskými záujmami a rozhodnutiami, spoločnosť ako živý sociokultúrny organizmus sa riadi autochtónnymi regulatívami a hodnotovými preferenciami, ktoré sú atribútom habituality jednotlivých ľudských bytostí a ako také nie sú odcudziteľné pomocou mocenských nástrojov. Výrečnou ilustráciou tohto tvrdenia je proces kemalizácie v Turecku. Turecká republika ako štát od roku 1923 sa vyznačuje západným typom parlamentarizmu, ale turecká *spoločnosť*, predstavujúca vyše 67 miliónov ľudí, napriek politickým snahám o westernizáciu, je dodnes nositeľom prevažne nezápadnej moslimskej identity. Preto problém kultúrnej rozpoltenosti Turecka nespočíva v jej mocenských inštitúciách, ale vo vzťahoch medzi štátom a spoločnosťou, respektíve medzi inštitúciami a kultúrnou habitualitou ľudských jedincov žijúcich na území Tureckej republiky.

Na druhej strane nesmieme prehliadnuť, že kultúrne kompetencie štátu ako mocenskej inštitúcie sú tiež významným činiteľom transformácie sociálnej funkcie jednotlivých elementov kultúry. Ak napríklad štát v rámci svojich kompetencií na svojom území udelí určitým elementom kultúry nový politický status, napríklad tým, že určitý jazyk inštitucionalizuje, čiže ho povýši „na štátny jazyk“, alebo náboženstvo na „štátne náboženstvo“, nemení tým iba atribúty štátu, ale aj štruktúrne vzťahy medzi elementmi kultúry. Vznikne asymetrický model systémových vzťahov v kultúre štátu, kde jeden jazyk, alebo jedno náboženstvo, získa dominantné kultúrne a politické preferencie, čím sa vytvorí podmienky pre jej rýchlejší rozvoj, stabilitu, hodnotové preferencie na úkor iných elementov daného kultúrneho systému. Konkurenčný vzťah napríklad medzi vedou a náboženstvom sa transformuje a preferované náboženstvo v kultúre štátu získa inštitucionálne a mocenské výhody, stane sa de facto nástrojom politickej moci štátu a limitujúcim faktorom slobody v oblasti ľudských a občianskych práv.

Ďalší kardinálny problém analýzy vzťahov medzi kultúrami z hľadiska ich autochtónnej štruktúry spočíva v historickej cirkulácii a ideologických transformáciách sociálnej pozície jednotlivých elementov kultúry. Pričom endogénne elementy kultúry v záujme získania vyšších

sociálnych statusov sú často stimulované nielen zo svojho vnútorného jadra, ale aj vonkajšími faktormi, ktoré môžu mať globálny charakter, lebo ich zdrojom sú inovácie, intelektuálny pokrok a nové výrobné technológie, ktoré sa šíria ako civilizačné faktory pokroku. Tieto inovácie, dnes napríklad informačné technológie, sa šíria ponad kultúrne systémy, lebo ich podstata vyviera z vývoja ľudskej civilizácie, a ich praktická užitočnosť a ekonomickosť nie je vystavená kultúrnym bariéram. Výstižne to ilustruje celosvetový proces *computerizácie* a *informatizácie*, ktorému sa snažia zabrániť iba extrémni fanatici a fundamentalisti, zakazujúci ich používanie z náboženských dôvodov.

Arnold Toynbee (1963), autor monumentálneho diela o vzniku a vývoji civilizácií, ktorých identifikuje dvadsaťšesť, zastáva názor, že endogénne zdroje civilizácií sú historicky limitované a otázka ich kontinuity závisí od toho, ako dokážu svoj vnútorný systém transformovať pod vplyvom vonkajších stimulov²²³. Podľa jeho názoru objektívna zákonitosť kontinuity kultúr spočíva v kultúrnej diverzite ľudstva a v permanentných interakciách medzi kultúrami v rámci sociálnych vzťahov. Zatiaľ čo proces univerzalizácie štátov ako mocenských inštitúcií možno pokladať za pozitívnu civilizačnú stratégiu, univerzalizácia kultúr by viedla k oslabeniu tých kultúrnych stimulov, ktoré jednotlivé kultúry nevyhnutne čerpajú z medzikultúrnych interakcií, čiže z ustavičných performancií multipolárnych vzťahov medzi kultúrami.

Ak pri posudzovaní adekvátnosti tohto tvrdenia vezmeme do úvahy, že **Arnold J. Toynbee** svoje desaťzväzkové dielo dokončil v roku 1954, čiže jeho analýzy sa vzťahujú na prvú polovicu 20. storočia, keď ešte proces globalizácie nenadobudol také rozmery ako v druhej polovici 20. storočia, tak musíme nepochybne uznať, že platnosť jeho tézy o interkultúrnych stimuloch súčasná globalizácia dramaticky testuje a potvrdzuje, a dnes nikto nemôže predvídať, k čomu v budúcnosti povedú interakcie medzi kultúrami. Jedno je však dnes symptomatické, že po tragických skúsenostiach ľudstva s extrémnymi nacionalizmami a fašizmami, ktoré kyretážnou mašínou bojovali proti rôznorodosti kultúr, vedci i liberálni politici spoločne volajú po zachovaní a tolerovaní kultúrnych inakostí a multikulturality ľudstva ako zdroja ľudskej kreativity.

Medzi vnútorné príčiny transformácie sociálnej pozície jednotlivých elementov kultúry musíme zaradiť aj objektívne spoločenské vývojové faktory, ako je rozvoj vedeckého poznania, technológií a ekonomickej produkcie, ktoré významne prehlbujú civilizačné rozdiely medzi jednotlivými elementmi kultúry, napríklad medzi náboženstvom a vedou, tradíciou a modernizáciou. Avšak z neopakovateľnosti historickej kauzality vyplýva, že tie funkcie, ktoré dané elementy kultúry spĺňali v určitom historickom období, už v nových sociálnych podmienkach nemôžu spĺňať, a ich minulé pozície sú nezvratné. Z tohto faktu vyplýva, že pri každej analýze medzikultúrnych vzťahov musíme brať do úvahy neopakovateľnosť a nezvratnosť historického času.

Podľa svetoznámeho religionistu **Mircea Eliadeho** (1995) kultúrne systémy možno klasifikovať podľa toho, aká je ich fideistická koncepcia času. Podľa neho môžeme hovoriť iba o troch typoch ponímania času v dejinách ľudstva. Po prvé, o koncepte času, ako nemennej entity, teda „o bezčasovosti“ (napríklad egyptské kultúry, grécky antropocentrizmus), po druhé o lineárnom chápaní času, ktorý plynie od bodu vzniku, „stvorenia“ času po bod zániku, „apokalypsy“, (judaizmus, kresťanstvo, islam) a napokon o cyklickom ponímaní času ako večného kolobehu (sansára v hinduizme a budhizme). Tieto temporálne dimenzie jednotlivých náboženských kultúr, podľa tohto autora, nie sú vzájomne porovnateľné, jednak preto, lebo medzi nimi nemôžu fungovať interakcie bez toho, aby sa nedeštruovali základné princípy, „stavebné kamene“ daného náboženstva, a jednak preto, že výsledkom komparácie môže byť iba deskripcia, nie analýza.

Iný autor – **Brian Fay** (2002) – naopak zdôrazňuje, že na analýzu epistemologických základov nášho sociálneho vedenia (teda aj náboženského vedenia) musíme pristupovať pomocou multikultúrnej analytickej paradigmy a ponímať problémy kultúry a medzi kultúrnych vzťahov ako determinanty ľudského poznania sveta. V jeho ponímaní aj náboženstvo je jednou z historických foriem sociálneho vedenia, respektíve poznania a vnímania sveta, lebo jeho funkciou je vysvetľovať svet človeka, regulovať jeho konanie a vytvárať integrovaný typ sociálnej organizácie. **Brian Fay**

²²³ Toynbee, A. J.: *Universal States*. (separát zo VII. zv. diela: *A Study of History*, I. – X.), Oxford University Press 1963, New York.

sa pýta: „*Dělají z nás to, co jsme, naše kultura nebo společnost?*“²²⁴ Fay z metodologického hľadiska odporúča holistický prístup, čiže štúdium sociálnych a kultúrnych fenoménov z celostného hľadiska vzájomných multikultúrnych interakcií.

Na expozíciu problematiky, ktorú skúmame v tomto texte azda postačia uvedené argumenty a názory. Teraz sa sústreďíme na jadro nášho skúmania, totiž na otázku aké typy vzťahov možno vygenerovať medzi kultúrami, ktoré by obstáli nielen z hľadiska logickej evidencie, ale aj vo svetle historických faktov.

Z historického a filozofického hľadiska nemáme racionálne dôvody, ktoré by spochybnilo tvrdenie, že kultúra slúžila v procese antropogenézy človeka ako jedinečný nástroj jeho adaptácie na prírodné prostredie. Nevieme však spoľahlivo verifikovať *kedy* a *čo* zapríčinilo, že pôvodná antropomorfná kultúrna univerzalita sa rozpadla a došlo k rozvoju kultúrnej diverzity ľudstva. Mytologické narácie však svedčia o tom, že ľudstvo svoju rôznorodosť začalo uvedomovať v jednotlivých odlišných obdobiach etnogenézy. Čínska mytológia, rovnako ako knihy véd a sútier, egyptské knihy mŕtvych, hebrejský mýtus o Babylonskej veži, grécky mýtus o únose dcéry Agenora Európy z fénickej „cudziny“, Epos o Gilgamešovi, Enúma eliš, Tóra a Talmud nám však zanechali množstvo mytologických informácií o tom, že v procese etnogenézy otázka *pôvodu* vlastného etnika bola ústrednou témou orálnej i písanej tradície. Je evidentné, že logika tejto otázky, alebo jej intencia apriórne nespočíva v nejakej emócií, či intencii voči „iným“ etnikám, alebo v nejakej projekcii „stať sa iným“. Práve naopak. Ako ukazujú aj moderné biologické poznatky o tzv. „sebeckých génoch“²²⁵, nemáme dôvod predpokladať, že národy svoje kultúry vytvárali inou, než sebeckou stratégiou, čiže „pre vlastné potreby“. Svedčia o tom nielen etnické jazyky a ich etnické limity, ale aj náboženské a sociálne predstavy a poznatky, ktorých funkčnosť siaha po etnické, spoločenské alebo štátne hranice danej národnej komunity. Jasne o tom svedčia všetky etnocentrické mýty a religie. Ale napriek tomu, alebo práve preto, kultúrne systémy jednotlivých národov sú tými objektívnymi faktormi, ktoré vytvorili diverzitu v evolúcii človeka. **Marta Kollárová** (2002) jednoznačne konštatuje, že „*sa líšime kultúrou, nie génmi*“.²²⁶ **Marta Kollárová** vychádzajúc zo súčasných prírodovedeckých poznatkov tvrdí, že geneticky je ľudstvo neuveriteľne jednotvárne. „*Jednotliví ľudia sa od seba geneticky líšime nepatrne, väčšina z nás je zhodná na 99,9%. ... Potvrzuje to aj porovnanie variability ľudskej dedičnej informácie s premenlivosťou dedičnej informácie ludoopov. Jednotvárnosť ľudskeho genomu vznikla pod tlakom radu vplyvov. Ľudia sú ako biologický druh veľmi mladí, naviac sú schopní migrovať na veľké vzdialenosti. V neposlednom rade prešlo ľudstvo i krušnými dobami, keď počet obyvateľov Zeme poklesol na niekoľko tisíc jedincov. Nepriaznivé klimatické podmienky priniesli smrť mnohým ľuďom a s nimi vymizli aj niektoré genetické varianty. Tým sa ľudstvo geneticky ďalej homogenizovalo.*“²²⁷ Ale ako tvrdí táto vynikajúca slovenská odborníčka v oblasti genetiky, „*gény samy osebe nemôžu postihnúť všetky zložitosti ľudskeho sveta. ... Preto nie je možné redukovať človeka len na jeho dedičnú informáciu a jeho gény. Ani ľudskú históriu alebo históriu ľudstva nemožno redukovať len na evolúciu ľudskeho genomu*“²²⁸.

Rovnaký názor zastáva a slovenský kulturológ **Ivan Dubnička** (2007) tvrdiac, že „*kultúra ako stratégia je daná človeku jeho evolučnou danosťou*“.²²⁹

Z tohto faktu potvrdeného aj poznatkami genetiky vyplýva, že prvým historickým typom medzikultúrnych vzťahov bola snaha vymedziť sa voči iným entitám sveta (príroda, iné osoby) prostredníctvom sociálnych, teda nebiotických, negetických nástrojov diferenciacie. Teda tieto

²²⁴ Fay, B.: *Současná filosofie sociálních věd*. (čes. prekl.) Slon 2002, Praha, s. 67. ISBN 80-86429-10-5

²²⁵ DAWKINS, R.: *Sobecký gen*. (Čes. prekl.) Mladá fronta 2003, Praha. ISBN 8020407308.

²²⁶ KOLLÁROVA, M. : *Prítomnosť a budúcnosť génových manipulácií*. Prednáška odznela v cykle profesorských prednášok v Aule UK 24. 4. 2002.

²²⁷ Tamže

²²⁸ Tamže

²²⁹ DUBNIČKA, I.: *Kultúra a environmentálna kríza*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2007, Nitra, s. 155. ISBN 80-8094-034-7.

nebiotické evolučné nástroje človek rozvinul v priebehu sapientácie svojho mozgu, a súčasťou tohto procesu sa stala aj tvorba fantastického, magického a iného „nereálneho“ vnímania sveta. „Nerealita“ týchto prvkov sa nespočíval v tom, že by pre potreby človeka neboli funkčné alebo potrebné, ba práve naopak vždy spĺňali konkrétne a reálne každodenné potreby, hoci v podobe mágie, mýtu, totemu alebo náboženstva. Výsledkom tohto sociokultúrneho vývoja ľudskej mysle a ľudského poznania však nebol iba rozvoj magickej obrazotvornosti, ale aj nekonečné bohatstvo estetickéj, umeleckej a technickej kreativity ľudstva. Ako príklad azda stačí uviesť obrovský rozvoj sakrálnej architektúry, v ktorej sa nám zachovali doklady nielen o neobyčajnej stavebnej zručnosti ľudí v rôznych kultúrach, ale aj svedectvá o mnohorakosti ich emócií, predstáv a kultov.

Antropocentrickú výzvu zakotviť svoj rodiači sa medziľudský alebo sociálny vzťah k „iným“ na odlišnosti vlastnej identity človek uskutočňoval na kultúrnej, nie biologickej alebo genetickej úrovni. Lebo iba kultúrne entity (počnúc naráciami a končiac množstvom symbolických sebareprezentácií, umožnili diferenciaciu bipolarity „my a oni“. Sociálne príčiny tohto procesu mnohí filozofi a vedci vidia rôzne. **Thomas Hobbes** napríklad v potrebe bezpečnosti, **Adam Smith** v uspokojovaní životných potrieb, **Sigmund Freud** v diferenciacii sexuálnych vzťahov. Zrejme ide o súbeh mnohých bipolárnych a multipolárnych kauzálnych súvislostí, ktoré v rôznych historických epochách a rôznych miestach spolupôsobili v procese adaptácie ľudstva na objektívne životné podmienky. Tieto dôvody – čo je pre etnogenézu typické a historického hľadiska vývoja sociálneho poznania relevantné – boli komunikované symbolickým komunikátmi transcendentálnej skúsenosti, ktoré do sociálnych vzťahov zavádzali pravidlá seba organizácie daného kmeňa, etnika alebo národa. Ako na to poukázal **Sigmund Freud** (1966) to je funkcia *tabu a totemu*, to je funkcia *kást*, to je funkcia čínskeho *legizmu*, alebo gréckej a rímskej bipolarity *civis* verus *barbar*, výrazov *kresťan a pohan*, *moslim a neveriaci*, *naše a cudzie* atď., atď.

Tieto javy v procese etnogenézy národov by sme mohli pokladať za funkčné vzťahy integrujúce dané spoločenstvo do homogénneho celku. Politickým nástrojom tejto integrácie sa stali štáty ako mocenské inštitúcie a ich ideológiou etnocentrizmus.

Z hľadiska kultúrnej evolúcie nie je podstatné, či tieto mocenské inštitúcie uznávali nebeský, dedičný, alebo volený mandát moci. Oveľa dôležitejšie je, že politika izolacionizmu zákonite prispela k tomu, že sa kultúrna diverzita ľudstva stabilizovala a konsolidovala na etnogenetickej úrovni. Totiž k tomu, aby určitý typ kultúry, alebo civilizácie mohol rozvinúť všetky dimenzie svojej kultúrnej inovácie a konsolidácie, objektívne je potrebný dlhý historický čas (tisícročia a stáročia). Nijaká kultúra nevznikla zo dňa na deň, ani z roka na rok. Na tento princíp často zabúdali mnohí reformátori, vandali, pseudorevolucionári, teroristi, fašisti, bolševici, maoisti a iní. Zastávame teda názor, že *izolacionizmus* ako historický najstarší typ medzikultúrnych vzťahov nemožno pokladať za jednoznačne negatívny jav, a nemožno ho hodnotiť dnešnou optikou a skúsenosťou. Keby Veľký čínsky múr a politika izolacionizmu čínskych cisárskych dynastií neboli mohli dostatočne izolovať čínsku kultúru od okolitého sveta, zrejme by nedošlo k takému veľkolepému rozvoju autochtónnych možností jej kultúry, ktorá ako jediná vo svete sa môže dodnes opierať o svoju historickú kontinuitu.

Okrem mocenských nástroj politiky izolacionizmu musíme skúmať aj špecifické kultúrne faktory, ktoré ovplyvňujú dynamiku vzťahov medzi endogénnymi a exogénnymi procesmi. Medzi ne môžeme na prvé miesto zaradiť etnický, resp. národný jazyk, jeho sociálny a politický status, jeho umeleckú kreativitu a inovácie, jeho sakrálnu funkciu, sémantické a lexikálne bohatstvo, typ gramatiky, translátologické a komunikačné kompetencie a množstvo ďalších faktorov *jazykovej kultúry* jednotlivých národov.²³⁰

Otázkou, či politika izolacionizmu, (lingvistického purizmu), prispieva ku kontinuite a vývoju jazykovej kultúry národov, alebo naopak, je jej brzdou, jednotlivé štátne politiky riešia rôzne. Niektoré veľké štáty, napríklad Francúzska republika, dlhodobo presadzuje frankofónnu politiku

²³⁰ Kultúrnu funkciu jazyka dobre ilustruje napríklad množstvo jazykov, ktoré ľudstvo vo svojom vývine vytvorilo. Všeobecne sa uvádza, že všetkých jazykov – mŕtvych i živých – vzniklo vyše 30. tisíc, počet dnešných operatívnych jazykov je 6800, a mnoho tisíc dialektov, alebo jazykov, ktoré ešte nemajú písomnú kodifikáciu.

ako nástroj svojej zahraničnej politiky tak v Európe, ako aj v Afrike, či Kanade. Malé štáty, napríklad Slovenská republika, svoju jazykovú politiku kreuje ako súčasť vnútornej politiky, bazíruje na politickom statuse slovenského jazyka, a jeho difúziu do medzinárodného prostredia prenecháva v kompetencii univerzít a iných vzdelávacích inštitúcií v zahraničí.

Súhrnne možno konštatovať, že izolacionizmus ako jeden typ medzikultúrnych vzťahov má pozitívne i negatívne efekty, a pri jeho teoretickom skúmaní nemožno očakávať generalizujúce výsledky. Na druhej strane však zrejme môžeme akceptovať, že v súčasnom procese globalizácie medzinárodných vzťahov, možnosti politiky izolacionizmu sú čoraz viac redukované a sme svedkami prehlbovania vzájomných kultúrnych interakcií. V tomto procese bude dôležitá schopnosť štátov efektívne vybalansovať vnútorné a medzinárodná dimenzie svojej kultúrnej politiky.

Ďalším typom medzikultúrnych vzťahov je *difúzia*. Z kulturologického pohľadu na medzinárodné procesy je zaujímavé, že šírenie jednotlivých typov kultúr medzi národmi má mnohých aktérov. Nie sú to len štáty alebo medzinárodné organizácie, ale celá paleta aktérov, ktorí sú nositeľmi medzikultúrnych difúzií – obchodníci, rehoľníci, redemptoristi, misionári, migranti, ozbrojené sily, pracovné sily, turisti, športovci, umelecké agentúry, diplomati atď.

Zástancovia difuzionistickej koncepcie medzikultúrnych vzťahov definujú túto interakciu ako taký vplyv, ktorý síce emituje danú kultúru k novým adresátom, ale nenásilnou formou. Ponecháva na adresátovi, čo bude akceptovať z nového podnetu, a či bude tento podnet stimulovať kontinuitu domácej tradície, alebo naopak, bude pôsobiť deštruktívne. Zvyčajne pri skúmaní šírenia určitých náboženských systémov je z metodologického hľadiska užitočné rozlišovať medzi takým typom difúzie, ktorej konzekvenciou nie je deštrukcia domácej kultúry, od takého typu šírenia určitého kultúrneho vplyvu na územie adresáta, ktorého výsledkom je rozpad domácej kultúrnej tradície. Tento deštruktívny typ medzikultúrnych vzťahov označujeme pojmom *penetrácia*.

Difuzionistická paradigma interpretácie kultúr dlhodobo bola doménou historizujúcich koncepcií kultúr. Ich spoločným znakom bolo uprednostňovanie hypotézy, že základným východiskom poznania kultúry je skúmanie jej genealógie v zmysle nerovnomernosti vývoja jej jednotlivých elementov – napríklad morálky, náboženstva, umenia, spôsobov života, sociálnych vzorov a pod. Difuzionizmus vysvetľuje kultúry pomocou historického funkcionalizmu a upriamuje pozornosť predovšetkým na vzťah medzi príčinou a účinkom, teda na kauzálne vzťahy. Difuzionizmus tvrdí, že určitý kultúrny systém vzniká ako autochtónny fenomén v konkrétnom čase a priestore. Z tohto pôvodného geopolitického a sociálneho prostredia sa zásluhou rozličných aktérov začína šíriť do nových, prevažne do susediacich oblastí, pričom jadro kultúry, jej princípy sa nemenia. Predpokladom difúzie sú určité podobnosti medzi kultúrami, ktoré sa dostali do vzájomných vzťahov. Napríklad predpokladom toho, že budhizmus z Indie sa postupne dostal na územie Číny, Tibetu, Japonska a ďalších oblastí, boli analogické prvky konfucianizmu v Číne a šitó v Japonsku. Podstatou tejto podobnosti je fakt, že tak budhizmus ako aj konfucianizmus a šintó sú neteistické filozoficko-náboženské interpretácie sveta, ktoré nie sú konštruované imperatívne ako príkazy a tresty bohov, respektíve ich zástupcov na Zemi, ale konzekvencie konania človeka presúvajú do nepersonifikovaného kolobehu objektívneho času v zmysle fatalizmu.

Za aktérov difuzionistického šírenia kultúry musíme pokladať nielen iniciátorov z pôvodnej oblasti, ale, čo je zaujímavé, aj štáty, ktoré samy seba pokladajú za civilizáciu menej rozvinutú oproti pôvodným tvorcom a vládcovia sami iniciujú poznanie a „dovoz“ cudzieho kultúrneho vplyvu na svoje územie. Práve v prípade budhizmu spolu s čínskou konfucianistickou tradíciou môžeme tvrdiť, že záujem o šírenie tejto tradície neprejavovala kultúrna politika čínskeho cisárstva, ale práve naopak jeho politika bola izolacionistická.

Iniciatíva o rozšírenie čínskej kultúry vychádzala z potrieb japonského cisárstva, ktoré vlastnú kultúrnu tradíciu v porovnaní s čínskou pokladala za menej rozvinutú a práve od podnetov z Číny očakávala kultúrny a civilizačný rozmach japonskej identity.

V iných medzikultúrnych vzťahoch aktérmi difúzie bili štáty a ich hegemonistická politika, dobyvačné vojny, kolonizácia a násilné podmaňovanie iných etník a národov. Získanie mocenskej prevahy nad národmi a štátmi je podľa tejto teórie sprevádzané snahou získať aj kultúrnu hegemoniu. Avšak skutočný príbeh kultúrnej difúzie je oveľa zložitejší, než je problém mocenskej

hegemónie. Určitý aktér síce môže pomocou tvrdej moci presadzovať na nových územiach svoje kultúrne preferencie, ale autochtónne kultúry pod cudzou nadvládou si dokážu udržať svoju kontinuitu pomocou mnohých stratégií rezistencie, maskovania, hibernizácie, pozitívnej deviácie, prechodom do undergroundu a inými cestami skupinovej ochrany preferovaných hodnôt.

Medzi aktérov šírenia medzikultúrnych vzťahov teda môžeme zaradiť štáty, národy, spoločenstvá, intelektuálne, umelecké a populárne authority, medzinárodné organizácie, skupinové vzťahy, civilizačný pokrok a šírenie nových komunikačných technológií, masové médiá, turistiku, šport a cezhraničné susedské vzťahy a mnoho ďalších foriem sociálnych procesov.

Nástrojom udržania kontinuity kultúry v čase mierovej koexistencie národov a štátov môže byť fideizmus, etnocentrizmus, civilizačný a technologický pokrok, funkčnosť, racionálnosť, humanizmus, estetickosť, napodobňovanie, zvyky a tradície. Tieto vzájomne nesúrodé elementy kultúry čiastočne korešpondujú s univerzálnou štruktúrou ľudskej mentality a ľudských kreatívnych schopností, preto za bytostného nositeľa difúzií musíme pokladať človeka ako univerzálnu bytosť.

Zmeny a transformácie kultúr difuzionizmus vysvetľuje ako proces vzájomnej kultúrnej „influenzie“ a „amalgamizácie“. Príkladom tohto javu je spomenutá difúzia budhizmu z pôvodnej vlasti, teda z Indie do Číny, Tibetu, Kórey a Japonska. V Číne sa budhizmus amalgamizuje s autochtónnym taoizmom a konfucianizmom, v Tibete sa spojí s lámaizmom, v Japonsku so šitó. Výsledok tejto difúzie je „čínsky budhizmus“, „tibetský budhizmus, čiže lamaizmus“, japonský zen-budhizmus a ďalšie vetvy a školy šíriace sa dodnes po celom svete.

Penetračná teória sa v podstate nelíši od difuzionistickej paradigmy interpretácie kultúr, lebo tiež skúma kultúry v procese ich šírenia medzi národmi. Rozdiel je v tom, že sa sústreďuje na vysvetlenie procesov *totožnosti a zmeny* v priebehu difúzie určitej kultúrnej iniciatívy z autochtónnej bunky do širšieho medzinárodného procesu. Historickým príkladom je difúzia kresťanstva, alebo islamu medzi národmi. V procese šírenia kresťanstva ako i islamu dochádzalo k separácii od pôvodnej etnickej identity judaizmu a kresťanstvo sa interpretovalo ako „nové“ univerzálne náboženstvo. Pričom hlavným nástrojom tohto typu šírenia náboženstva bola snaha postaviť do nezmieriteľného civilizačného protikladu pohanstvo a kresťanstvo. Nadnárodná univerzalizačná snaha kresťanstva posilňovala inštitucionalizáciu tejto viery v podobe cirkevnej, v pravom slova zmysle nadštátnej organizácie.

Hoci niektoré pohanské tradície kresťanstvo integruje do svojho verejného, populárneho formátu určeného pre „nevzdelané masy“ nejde o „influenziu“, ani „amalgamizáciu“, ale o *penetráciu*, to znamená o taký proces, pri ktorom navrstvenie kresťanských princípov na pohanské zvyky sleduje lepšie šírenie kresťanstva, nie udržanie autochtónnej pohanskej kultúry. Pre porozumenie tejto odlišnosti v medzinárodnom šírení náboženskej kultúry teda treba rozlišovať medzi **difúziou** a **penetráciou**.

Penetrácia neabsorbuje autochtónne prvky pôvodných kultúr, ale ich deštruuje, aby uvoľnila miesto pre akceptáciu nového kultúrneho fenoménu. Pričom prijatie novej kultúry sa stane integrálnou súčasťou autochtónnej národnej identity natoľko, že determinuje celú štruktúru kolektívnej pamäti národa, jeho etnickú identitu, jeho vzory, normy a hodnoty.

Za aktérov penetračných procesov prevažne pokladáme inštitúcie a exkluzívne organizácie, lebo tie disponujú nástrojmi masovej manipulácie, regulácie a subordinácie. Takouto inštitúciou je v prípade kresťanstva cirkev, v islame umma, ezoterická kabala, scientizmus v USA, rozličné sekty, kluby a tajné spoločenstvá (templári, slobodomurári, ale i teroristické organizácie využívajúce náboženský fanatizmus ako nástroj politických cieľov.)

Osobitnou témou penetračných medzikultúrnych vzťahov je masová, resp. konzumná kultúra, produkujúca imitačné vzory správania sa. Mnohí kulturologovia upozorňujú na to, že žijeme vo svete masovej kultúry, v ktorom sa stráca rozdiel medzi skutočným a neskutočným, realitou a virtualitou, verejným a súkromným, umením a realitou. Za aktérov šírenia tzv. konzumnej kultúry pokladajú masmédiá, hlavne elektronické médiá, ktoré stierajú rozdiel medzi realitou a fikciou. Príkladom simulácie, či fikcie môže byť tzv. Disney World, jeden z najvýznamnejších symbolických konzumných priestorov 21. storočia. Disney prezentuje simulakrum verejnej ulice USA, kde neexistujú zbrane, bezdomovci, drogy a strach, čo je na hony vzdialené skutočnosti. Táto simulovaná vizuálna kultúra sa stáva vzorom pre verejné priestory veľkých nákupných centier, kde

„konzument“ žije v hyperrealite bohatstva a blahobytu. No medzi regálmi tovaru stráca svoju identitu, autenticitu a stáva sa bezmenným jednorozmerným konzumentom. Simulakrum je odvrátenou tvárou postmodernej blahobytnej spoločnosti bez kultúrnej diverzity a osobnej identity.

Záverom môžeme konštatovať, že v procese teoretického skúmania medzikultúrnych vzťahov je nevyhnutné vytvoriť predpoklady pre hlbšiu analýzu vnútorných i vonkajších interakcií medzi kultúrami z hľadiska ich funkčných vzťahov v rámci celého systému civilizácie. Iba na základe takto chápanej štruktúrálnej analýzy získame predpoklad vedeckého teoretického vysvetľovania a poznania zložitých multipolárnych medzikultúrnych vzťahov a funkcií v medzinárodných procesoch.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BEDNÁROVÁ, K. (ed.): Myslenie o preklade. Ústav svetovej literatúry SAV 2007, Bratislava. ISBN: 978-80-8101-006-4.
2. DAWKINS, R.: Sobecký gen. (čes. prekl.) Mladá fronta 2003, Praha. ISBN 8020407308.
3. DE BARY, W. T. (ed.): The Buddhist Tradition in India, China and Japan. Vintage Books 1972, New York. ISBN: 0-394-71696-5.
4. DUBNIČKA, I.: Kultúra a environmentálna kríza. FF UKFNR 2007, Nitra. ISBN: 80-8094-034-7.
5. FAY, B.: Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup. Sociologické nakladatelství 2002, Praha. ISBN: 80-86429-10-5.
6. FREUD, S.: Totem a tabu. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, Bratislava.
7. GÁLIK, S.: Filozofická antropológia. Iris 2008, Bratislava. ISBN: 978-80-89256-23-5.
8. GLAZER, N.: We Are All Multiculturalists Now. Harvard University Press 1998, Cambridge. ISBN: 0-674-94836-X.
9. GOLDBERG, D.T. (ed.): Multiculturalism: A Critical Reader. Blackwell Publishers Ltd. 1994, Oxford. ISBN: 0-631-18912-2.
10. HUNTINGTON, S.P.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Touchstone 1997, New York. ISBN: 0-684-84441-9.
11. KOLLÁROVA, M.: Prítomnosť a budúcnosť génových manipulácií .Prednáška odznela v cykle profesorských prednášok v Aule UK 24. 4. 2002.
12. MATLOVIČ, R.: Geografia religii: náčrt problematiky. FHPV PUP 2001, Prešov. ISBN: 80-8068-062-0.
13. MUSIL, R.: Der Mann ohne Eigenschaften. (česky: Muž bez vlastností). Argo 2008, Praha. ISBN 978-80-257-0065-5.
14. PRŮCHA, J.: Interkulturní komunikace. Grada Publishing 2010, Praha. ISBN: 978-80-247-3069-1.
15. TOYNBEE, A. J.: Universal States. (separát zo VII. zv. diela: A Study of History, I. – X.), Oxford Univerzity Press 1963, New York.

KONTAKT

Doc. PhDr. Marta B. Zágoršeková, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail:marta.zagorsekova@euba.sk

PREHEADY

PREHEAD EURÓPSKÝCH STRATÉGIÍ V RÁMCI SPOLOČNEJ DOPRAVNEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE V ROKOCH 2001 AŽ 2009

Mag. Ján Matuška

ABSTRAKT

Európske stratégie v rámci spoločnej dopravnej politiky Európskej únie obsahujú súbory opatrení navrhovaných Európskou komisiou s cieľom zvýšiť kvalitu, bezpečnosť a konkurencieschopnosť jednotlivých druhov dopravy. Tento článok sa zaoberá tak cieľmi a opatreniami Bielej knihy o doprave z roku 2001, ako aj jej revíziou a následnými balíčkami opatrení pre dopravu šetrnejšiu k životnému prostrediu, pre nákladnú a pre námornú dopravu. Zároveň prezentuje diskusiu EK o trvalo udržateľnej doprave, nadväzujúcu na koniec desaťročného obdobia Bielej knihy.

Kľúčové slová: dopravná politika EÚ, stratégie dopravnej politiky, doprava

ABSTRACT

European strategies within the common transport policy of the European Union comprise collections of measures suggested by the European Commission with the intention to increase the quality, safety and competitiveness of individual types of transportation. This article focuses on the goals and measures of the White Paper on Transportation from 2001 on the one hand, as well as on its revision and subsequent packages of measures for environmentally friendly transportation, for freight transport and for maritime transport on the other hand. In addition, the paper presents the EC's discussion about sustainable transportation, following the end of the 10 year period of the White Paper.

Key words: transport policy of the EU, transport policy strategies, transportation

Úvod

Spoločná dopravná politika Európskej únie (EÚ) bola jednou z prvých politických oblastí EÚ. Má za cieľ vytvorenie jednotného dopravného trhu a stanovenie férových podmienok tak pre jednotlivé druhy dopravy (cestná doprava, železničná doprava, námorná doprava a vzdušná doprava) ako aj medzi nimi.

V roku 2001 vydala Európska komisia (EK) Bielu knihu o doprave, v ktorej sú transport a doprava uvedené ako predpoklady pre konkurencieschopnosť hospodárstva EÚ. Táto Biela kniha obsahuje akčný program s opatreniami, ktoré majú viesť k spoločnej dopravnej politike a majú byť zrealizované do roku 2010. Vzhľadom na komplexnosť a rozsiahlosť oblastí dopravnej politiky je tento článok zameraný výlučne na opatrenia Bielej knihy o doprave z roku 2001 a na jednotlivé stratégie EÚ, ktoré boli komunikované EK v období 2001 až 2009.

I. Biela kniha o doprave

Vzhľadom na rastúcu intenzitu cestnej dopravy a blížiac sa rozšírenie EÚ vydala EK v roku 2001 druhú Bielu knihu o doprave.²³¹ Táto kniha obsahuje analýzu výziev, ktorým by mala Európska dopravná politika čeliť v nasledovných rokoch.

Medzi problémy dopravnej politiky, ktoré sú identifikované v tejto knihe, patril nevyvážený rast niektorých typov dopravy na úkor ostatných. V nákladnej doprave dominovala cestná doprava so 44% podielom všetkých transportovaných tovarov, nasledovaná prímorskou

²³¹ Prvá Biela kniha bola vydaná v roku 1992.

dopravou so 41%. Iba 8% nákladnej dopravy bolo realizovanej železničnou dopravou a 4% na vnútrozemských vodných cestách. Dominancia cestnej dopravy v osobnej preprave bola s 79% podielom markantnejšia. Iba 6% cestujúcich bolo prepravených železnicami a 5% vzdušnou dopravou. Ďalšími problémami boli preťaženosť hlavných cestných a železničných trás a letísk, tvoriace sa zápchy v mestách, ako aj škodlivé vplyvy dopravy na životné prostredie a zdravie. V hore uvedených problémoch videla EK hrozbu v udržateľnosti konkurencieschopnosti EÚ a v znížení ekonomického rastu. Vzhľadom na blížiace sa rozšírenie EÚ a celkovo rastúcu ekonomiku sa dala predpokladať zvýšená intenzita dopravy. Biela kniha preto obsahuje akčný program so 60 opatreniami, ktoré majú viesť k spoločnej dopravnej politike a majú byť zrealizované do roku 2010. Majú za cieľ oddeliť spojitosť medzi ekonomickým rastom a rastom dopravy a zároveň podporiť typy dopravy, ktoré sú priateľskejšie k životnému prostrediu. Medzi hlavné opatrenia navrhované v Bielej knihe patria:²³²

- **Revitalizácia železničnej dopravy.** Vzhľadom na postavenie železničnej dopravy ako strategický sektor, ktorý má napomôcť odľahčenie cestnej nákladnej dopravy, tomuto typu dopravy sa venuje veľká pozornosť. Otvorením trhov tak medzištátnej ako aj vnútroštátnej železničnej dopravy (nákladnej i osobnej) by mala byť zvýšená konkurencia medzi železničnými prepravcami.
- **Zlepšenie kvality cestnej dopravy.** Cestná doprava je vďaka jej porovnateľne nízkym nákladom a vysokej flexibilita najviac využívaným typom dopravy. Na jednej strane plánuje EK harmonizovať a sprísniť inšpekcie cestnej nákladnej dopravy, aby zabránila nekalým praktikám brániacim férovej konkurencii. Na strane druhej chce zaviesť legislatívu, ktorá umožní prepravcom revidovať svoje tarify v prípade rapídneho nárastu cien pohonných látok.
- **Podpora námornej dopravy a dopravy na vnútrozemských vodných cestách.** S cieľom odľahčiť preťaženosť cestnej infraštruktúry a nedostatok železničných sietí plánuje EK podporovať námornú dopravu a dopravu na vnútrozemských vodných cestách. Vybrané vodné trasy budú zaradené do transeurópskych dopravných sietí.
- **Rovnováha medzi rastom vzdušnej dopravy a životným prostredím.** Cieľom EÚ v oblasti vzdušnej dopravy je zníženie fragmentácie manažmentu vzdušnej dopravy a vytvorenie jednotného európskeho vzdušného priestoru, čím sa zníži počet omeškaných letov a mrhanie palivom. Zároveň EK plánuje podporiť navýšenie letiskových kapacít a zníženie hluku a znečistenia z leteckej prevádzky.
- **Zavedenie krížovej dopravy.** Krížová doprava umožňuje transport nákladov viacerými typmi dopravy. Je preto nevyhnutné harmonizovať technické parametre jednotlivých dopravných systémov, predovšetkým pre kontajnery. Krížová doprava by mala vďaka väčšiemu využívaniu železničnej a lodnej dopravy odľahčiť cestnú dopravu.
- **Vytvorenie Transeurópskej dopravnej siete.** Transeurópska dopravná sieť obsahuje vybrané prioritné dopravné osi v rámci EÚ, ktoré by mali napomôcť jednotlivé typy dopravy, efektívnejšie spojiť odľahlé regióny EÚ a zároveň zvýšiť celkovú konkurencieschopnosť únie.
- **Zvýšenie bezpečnosti ciest.** Prioritnou úlohou opatrení zameraných na zvýšenie bezpečnosti ciest je prevencia straty životov na cestách. Na jednej strane plánuje EK zvýšiť výmenu takzvanej dobrej praxe medzi členskými krajinami EÚ. Na strane druhej plánuje na transeurópskych sieťach harmonizovať značenia na obzvlášť nebezpečných úsekoch ako aj harmonizovať pravidlá týkajúce sa kontrol a sankcií v súvislosti s rýchlou jazdou a jazdou pod vplyvom alkoholu.

²³² Európska komisia: *White Paper – European transport policy for 2010: time to decide*.

Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001. 119s. ISBN 92-894-0341-1.

- **Prijatie politiky efektívneho spoplatnenia dopravy.** Individuálne typy dopravy nie vždy nesú náklady, ktoré vyprodukujú. Biela kniha o doprave preto navrhuje zaviesť dve smernice. Prvá smernica harmonizuje zdanenie pohonných hmôt pre komerčných užívateľov, predovšetkým v cestnej doprave. Druhá má za cieľ zosúladiť zásady spoplatňovania užívania infraštruktúry. Zahnutím externých nákladov do spoplatňovania má byť zvýšená atraktivnosť typov dopravy s menšími dopadmi na životné prostredie. Vybierané poplatky za užívanie infraštruktúry majú byť investované do jej obnovy a do budovania novej.
- **Uznanie práv a záväzkov užívateľov dopravných sietí.** EK plánuje založiť chartu práv a pravidiel bezpečnosti v jednotlivých typoch dopravy. Cestujúcim tým umožní porozumieť a lepšie využívať ich práva byť informovaní, kompenzovaní za omeškania, a podobne.
- **Vysoko kvalitná mestská doprava.** Ako odpoveď na zhoršujúcu sa dopravnú situáciu v jednotlivých mestách EÚ a narastajúci počet dopravných zápch EK navrhuje výmenu dobrých praktík zameraných na lepšiu využiteľnosť mestskej hromadnej dopravy a existujúcej mestskej infraštruktúry.
- **Smerovanie výskumu na čistú a výkonnú dopravu.** EK podporuje a bude podporovať výskum zameraný na podporu krížovej dopravy, čistej dopravy a inteligentných transportných systémov.
- **Manažovanie efektov globalizácie.** EÚ by mala aktívne chrániť svoje záujmy na medzinárodnej úrovni a participovať na hľadaní riešení v boji proti nekalým praktikám a sociálnemu dämpingu.
- **Vytvorenie strednodobých a dlhodobých environmentálnych cieľov pre udržateľný dopravný systém.** Aby mohli byť jednotlivé opatrenia uvedené do praxe, treba vypracovať operačné plány s kvantifikovateľnými cieľmi.
-

Pri všetkých typoch dopravy EK plánuje zharmonizovať a sprísniť bezpečnostné pravidlá s cieľom zabrániť nešťastiam so smrteľnými následkami. EK zároveň vypracuje spolu s príslušnými pracovnými organizáciami minimálne sociálne pravidlá, ktoré sa musia pri jednotlivých typoch dopravy v rámci EÚ dodržiavať.

II. Strednodobé zhodnotenie Bielej knihy o doprave

V roku 2006 vydala EK oznámenie s názvom „*Udržujte Európu v pohybe – Trvalo udržateľná pohyblivosť pre náš kontinent – Strednodobé preskúmanie bielej knihy Európskej komisie o doprave z roku 2001*“.²³³ Ako už samotný podnázov oznámenia indikuje, je zamerané na zhodnotenie spoločnej dopravnej stratégie EÚ stanovenej v Bielej knihe. Zároveň obsahuje súbor opatrení, ktoré majú pomôcť pri realizácii už stanovených cieľov ako aj pri realizácii nových cieľov, ktoré sú odozvou na nové trendy v rámci EÚ.

Oznámenie, tak ako Biele knihy z rokov 1992 a 2001, potvrdzuje stanovené ciele EK na podporu dopravnej politiky, ktorými sú podpora mobility ľudí a podnikov, ochrana životného prostredia, podpora vedy a výskumu so zameraním na čistejšie technológie a posilnenie pozície EÚ ako svetového lídra v oblasti riešení pre trvalo udržateľnú dopravu v medzinárodných organizáciách. Vzhľadom na teroristické útoky zo septembra 2001 EÚ priberá do dopravnej politiky oblasť bezpečnosti.

Medzi rokmi 2001 až 2006 boli prijaté a zavedené praktiky ako otvorenie nákladnej železničnej dopravy, definícia 30 prioritných projektov transeurópskych sietí, vytvorenie jednotného vzdušného priestoru EÚ, posilnenie práv leteckých cestujúcich, podpora krížovej dopravy a zavedenie právneho rámca v oblasti bezpečnosti námornej dopravy. EK konštatuje výrazné zlepšenie bezpečnosti na cestách s poklesom smrteľných úrazov o viac ako 17% od roku 2001.

²³³ Európska komisia: *Keep Europe moving – Sustainable mobility for our continent*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. 39s. ISBN 92-79-02312-8.

Oznámenie zároveň popisuje dopravnú situáciu a jej dopady v roku 2006. Cestná doprava si udržala svoju dominantnú pozíciu s viac ako 44% podielom na nákladnej preprave a 85% podielom na osobnej preprave. Podiel železničnej dopravy bol 10% resp. 6% v jednotlivých typoch prepravy. So zvýšenou intenzitou nízkonákladových leteckých prepravcov stúpila letecká preprava vo vnútri EÚ a viedla k rozvoju regionálnych letísk. Námorná doprava mala 39% podiel na nákladnej preprave, zatiaľ čo preprava na vnútrozemských vodných cestách mala iba 3% podiel. Rastúca intenzita dopravy so sebou priniesla aj negatívne externality, ako napr. zhoršenie ovzdušia vo veľkých mestách, zvýšený hluk a preťaženosť ciest.

V oblasti pozemnej dopravy plánovala EK otvoriť vnútroštátnu prepravu tovaru v rámci jednej krajiny pre prepravcov z inej členskej krajiny najneskôr do roku 2009. Zároveň plánovala do roku 2007 pripraviť právny rámec pre nákladnú železničnú dopravu. Postupne by mala nasledovať legislatíva smerovaná na liberalizáciu osobnej železničnej dopravy.

V oblasti leteckej dopravy treba pokračovať v rozširovaní vnútorného trhu. EK navrhuje zlepšiť výkonnosť segmentov leteckého priemyslu, ako sú napríklad letiskové a letecké navigačné služby. Výhody plynúce z vnútorného trhu by mali zároveň byť rozšírené na externé letecké vzťahy. EK ďalej vyzdvihuje potrebu opatrení na zníženie negatívnych dopadov na životné prostredie a zvýšenie konkurencieschopnosti celého sektoru.

V oblasti vodnej dopravy EK identifikuje dva hlavné problémy. Prvým je chýbajúca spoločná európska námorná oblasť. Doposiaľ bola preprava medzi dvoma prístavmi v dvoch členských krajinách EÚ považovaná za medzinárodnú. Druhý problém je nedostačujúca infraštruktúra prístavov EÚ, ktorá neumožňuje plne využívať kapacity námornej prepravy. EK preto navrhuje vytvorenie komplexnej stratégie spoločnej európskej námornej oblasti a vypracovanie komplexnej politiky európskych prístavov.

Pre udržateľnosť mobility a zvýšenie bezpečnosti dopravy EK vypracovala nasledovné opatrenia:

- Podpora záujmu mladých ľudí o profesie v doprave.
- Zvýšenie kvality služieb a zabezpečenie základných práv cestujúcich.
- Zvýšenie povedomia vodičov, a tým dodržovania bezpečnostných predpisov.
- Zabezpečenie leteckej a námornej dopravy a kritickej infraštruktúry, a tým predísť narušeniu hospodárskej súťaže a teroristickým útokom.
- Vypracovanie zelenej knihy o mestskej doprave.²³⁴

V súvislosti s energetickou otázkou dopravy EK navrhuje podporovať energetickú účinnosť na úrovni celej EÚ. Plánom je vytvorenie nových technológií a stanovenie štandardov a predpisov, ktoré napomôžu zlepšenie životného prostredia. Medzi inými budú systematicky znižované povolené emisie CO₂, zvyšovaný podiel obnoviteľných palív a stimulované investície v oblasti alternatívnych palív.

Ďalšími cieľmi EK sú optimalizácia infraštruktúry a zefektívnenie dopravnej logistiky a dopravných systémov. V rámci optimalizácie infraštruktúry treba podporovať investície do novej alebo do zdokonalenia existujúcej infraštruktúry, maximalizovať investície do transeurópskej infraštruktúry európskeho záujmu²³⁵ a vyberanie mýtnych poplatkov za skutočné užívanie infraštruktúry. V oblasti dopravnej logistiky EK plánuje vypracovať rámcovú stratégiu a následný

²³⁴ Zelenú knihu o mestskej doprave EK vydaná v roku 2007. Zaoberá sa otázkami plynulej premávky v mestách, zeleňou v mestách, inteligentnou mestskou dopravou, mestskou hromadnou dopravou, ako aj bezpečnosťou mestskej dopravy. Európska komisia: *Zelená kniha – Za novú kultúru mestskej mobility*. [online]. 2007. 23s. [citované 2009-07-30]. Dostupné na internete:

<http://ec.europa.eu/transport/clean/green_paper_urban_transport/doc/2007_09_25_gp_urban_mobility_sk.pdf>

²³⁵ Medzi zdroje financovania transeurópskych dopravných sietí patria tak rozpočet pre transeurópsku dopravnú sieť, ako aj Štrukturálne a kohézne fondy EÚ a úvery kapitálového trhu.

akčný plán. Dopravné systémy by mali zefektívniť pohyblivosť vo všetkých typoch dopravy a zabezpečiť využívanie európskeho navigačného systému Galileo.

III. Balík opatrení v oblasti nákladnej dopravy

S cieľom zaručiť efektívnosť a trvalú udržateľnosť nákladnej dopravy v EÚ a v súlade so strednodobým preskúmaním Bielej knihy o doprave z roku 2001 EK prijala v roku 2007 sériu politických iniciatív. Medzi tieto patria akčný plán pre logistiku v nákladnej doprave, oznámenie o železničnej sieti zameranej na nákladnú dopravu a oznámenie o integrovanej námornej politike EÚ.

Akčný plán pre logistiku v nákladnej doprave²³⁶ obsahuje krátkodobé a strednodobé činnosti, ktoré majú pomôcť EÚ k riešeniu súčasných a budúcich problémov a zabezpečiť konkurencieschopnosť a udržateľnosť nákladnej dopravy. Sú určené na dosiahnutie dlhodobej efektívnosti a rastu pri simultánnom minimalizovaní problémov ako sú znečisťovanie, hluk, emisie CO₂ a závislosť od fosílnych palív. Jednotlivé opatrenia majú za konečný termín roky 2008 až 2011.

Medzi hlavné body akčného plánu patrí zavedenie systému e-Freight a inteligentných dopravných systémov. Systém e-Freight spája fyzický tok tovaru s bezpapierovou stopou vytvorenou prostredníctvom informačných a komunikačných technológií a umožňuje sledovať náklad počas jeho dopravy. Ďalej zahŕňa akčný plán vypracovanie minimálnych požiadaviek na kvalifikáciu a vzdelávanie, zavedenie systému merania výkonnosti logistických reťazcov nákladnej dopravy, zjednodušenie a harmonizáciu administratívy (zavedenie jednotného dopravného dokumentu), ako aj vypracovanie bezpečnostných štandardov a noriem v oblasti nákladnej dopravy. Akčný plán zároveň zahŕňa opatrenia na vytvorenie energeticky efektívnych – zelených – dopravných koridorov pre integrovanú dopravu a efektívnu logistiku mestskej nákladnej dopravy.

Oznámenie o železničnej sieti zameranej na nákladnú dopravu²³⁷ má za cieľ vytvorenie európskej štruktúrovanej železničnej siete so spoľahlivou a výkonnou dopravou. EK navrhuje alternatívu vytvorenia železničnej siete vyhradenej pre nákladnú dopravu, ktorá by umožnila konkurencieschopnú prepravu vysokej kvality s kratším trvaním jazdy a vyššou kapacitou. Ale EK uznáva, že takýto ambiciózný cieľ je riešiteľný len v dlhodobom kontexte.

V krátkodobom a strednodobom období navrhuje EK vybudovať nadnárodné koridory zamerané na nákladnú dopravu, zvýšiť kvalitu poskytovaných služieb a kapacitu infraštruktúry jednotlivých koridorov. Kvôli plynulej preprave bude viac koordinovaná medzinárodná doprava a stanovené presné pravidlá prednosti pri narušení dopravy.

Oznámenie o integrovanej námornej politike EÚ²³⁸ stanovuje akčný plán pre EK v súvislosti so systémom prístavov EÚ. Medzi hlavné témy oznámenia patria produktivita prístavov a ich prepojenia so zázemím, zvýšenie kapacity pri súčasnom rešpektovaní životného prostredia, modernizácia zameraná na námornú bezpečnosť a komunikáciu medzi loďou a pobrežím, dialóg medzi prístavmi a mestami a práca v prístavoch.

I keď sa jednotlivé iniciatívy zameriavajú na jednotlivé typy dopravy, zdieľajú spoločné prvky. Všetky majú za cieľ zameranie na dopravné koridory, podporu inovatívnych technológií, zvýšenie kvality a zjednodušenie administratívnych postupov.

²³⁶ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Akčný plán pre logistiku nákladnej dopravy*. [online]. 2007. [citované 2009-07-26]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0607:FIN:SK:HTML>>.

²³⁷ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Smerom k železničnej sieti s prioritou nákladnej dopravy*. [online]. 2007. [citované 2009-07-26]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0608:FIN:SK:HTML>>.

²³⁸ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Oznámenie o európskej prístavnej politike*. [online]. 2007. [citované 2009-07-26]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0616:FIN:SK:HTML>>.

IV. Balík opatrení pre dopravu šetrnejšiu k životnému prostrediu

Cieľom strategického balíčka z roku 2008 je nasmerovanie dopravnej politiky k udržateľnosti a šetrnejšiemu zaobchádzaniu so životným prostredím. Balík pozostáva z piatich častí:

- **Doprava šetrnejšia k životnému prostrediu.**²³⁹ Toto oznámenie sumarizuje celý balíček a stanovuje nové iniciatívy, ktoré EK podnikne do konca roka 2009. Krátkodobým cieľom balíčka je redukcia znečistenia, hluku a preťažnosti ciest zapríčinená ťažkými nákladnými vozidlami. Dlhodobý cieľ je nechať všetkých užívateľov dopravy platiť za negatívne dopady, ktoré vytvoria. Zvýšená šetrnosť k životnému prostrediu má zároveň napomôcť dosiahnutie cieľa EÚ znížiť emisie skleníkových plynov o 20% a zvýšenie energetickej výkonnosti o 20% do roku 2020.
- **Inventár opatrení uskutočnených v rámci dopravy šetrnejšej k životnému prostrediu.**²⁴⁰ Tento inventár obsahuje súbor už zrealizovaných opatrení EÚ zameraných na zníženie negatívnych dopadov dopravy. Zahŕňa jednak všeobecné opatrenia, ktoré platia na všetky typy dopravy, jednak opatrenia zamerané na jednotlivé typy dopravy. Samotné opatrenia sú zatriedené podľa zamerania na znečistenie, klimatické zmeny, hluk, preťaženosť infraštruktúry a nehodovosť.
- **Stratégia implementácie internalizácie externých nákladov na dopravu.**²⁴¹ Cieľom stratégie je dosiahnuť väčšiu udržateľnosť dopravy. Účastníci dopravy by mali platiť aj za nepriaznivé vplyvy, ktoré spôsobujú. Medzi ekonomické nástroje, ktoré vedú k internalizácii externých nákladov, EK radí zdaňovanie, mýta a obchodovanie s emisiami. Do roku 2013 EK plánuje zhodnotiť dosiahnutý pokrok v oblasti internalizácie.
- **Návrh smernice o poplatkoch za používanie určitej dopravnej infraštruktúry ťažkými nákladnými vozidlami.**²⁴² Navrhovaná smernica sa zaoberá zavedením elektronických mýtnych systémov a kalkuláciou mýta na základe znečisťovania ovzdušia dopravným prostriedkom, ako aj na základe miesta a času prepravy. Umožňuje využiť tržby z mýta na výskum a vývoj čistejších a energeticky efektívnejších dopravných prostriedkov, budovanie alternatívnej transportnej infraštruktúry, investície do samotného elektronického mýtného systému, či na zníženie negatívnych vplyvov na životné prostredie.
- **Opatrenia na zníženie hlučnosti v železničnej doprave týkajúce sa existujúceho vozňového parku.**²⁴³ Cieľom tohto opatrenia je znížiť zaťaženie obyvateľstva hlukotvoreným železničnou dopravou. EK plánuje do roku 2015 vybaviť nákladné vozne nízkohlukovými brzdami.

²³⁹ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Doprava šetrnejšia k životnému prostrediu*. [online]. 2008. [citované 2009-07-28]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0433:FIN:SK:HTML>>.

²⁴⁰ Európska komisia: *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - Greening Transport*. [online]. 2008. [citované 2009-07-28]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2008:2206:FIN:EN:PDF>>.

²⁴¹ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Stratégia implementácie internalizácie externých nákladov*. [online]. 2008. [citované 2009-07-28]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0435:FIN:SK:HTML>>.

²⁴² Európska komisia: *Návrh smernice ktorou sa mení a dopĺňa smernica 1999/62/Eso poplatkoch za používanie určitej dopravnej infraštruktúry ťažkými nákladnými vozidlami*. [online]. 2008. [citované 2009-07-28]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52008PC0436:SK:HTML>>.

²⁴³ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Opatrenia na zníženie hlučnosti v železničnej doprave týkajúce sa existujúceho vozňového parku*. [online]. 2008. [citované 2009-07-28]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0432:FIN:SK:HTML>>.

V. Stratégia námornej dopravy 2018

Začiatkom roku 2009 EK vydala komunikáciu zameranú na stratégiu námornej dopravy do roku 2018.²⁴⁴ Jej je predstaviť hlavné strategické ciele európskeho námorného dopravného systému do roku 2018. Simultánne určuje oblasti, v ktorých EÚ opatreniami posilní konkurencieschopnosť sektoru a zlepši environmentálnu výkonnosť. Tieto oblasti sa dajú zhrnúť do siedmich bodov:

- **Udržanie konkurencieschopnosti námornej dopravy.** Prioritou je vytvorenie a udržovanie kvalitnej námornej dopravy a prevádzkovateľov v Európe.
- **Ľudské zdroje.** Vzhľadom na to, že námorná doprava produkuje vysoko kvalifikované pracovné miesta, by EK mala prijímať pozitívne opatrenia na zvýšenie atraktivity lodnej dopravy a námorných profesií a vyhládok na celoživotnú kariéru v námorných profesiách.
- **Zlepšovanie environmentálnej únosnosti.** EÚ by mala podporovať účastníkov námornej dopravy k šíreniu riešení priateľských k životnému prostrediu.
- **Bezpečnosť a bezpečnostná ochrana námornej dopravy.** Jednotlivé členské štáty EÚ by mali implementovať opatrenia EÚ pre námornú bezpečnosť a zaviesť medzinárodné bezpečnostné opatrenia.
- **Spolupráca na medzinárodnej scéne.** Členské štáty EÚ spolu s EK by sa mali podieľať na vytvorení komplexného medzinárodného regulačného rámca pre lodnú dopravu.
- **Využívanie pobrežnej dopravy a prístavov.** Cieľom je vytvorenie európskeho priestoru námornej dopravy bez prekážok.
- **Konkurencieschopnosť v oblasti námorného výskumu a inovácií.** Európske námorné odvetvia by sa mali zamerať na vytvorenie nových lodí a zariadení, ktoré by boli bezpečnejšie a energeticky účinnejšie. Zároveň je nutné zabezpečiť, aby sa nové riešenia dostali na trh. Prostredníctvom moderných informačných a komunikačných technológií môže byť zefektívnená kontrola a monitoring lodí.

VI. Trvalo udržateľná budúcnosť dopravy

Doposiaľ posledná európska stratégia bola EK komunikovaná v júni 2009.²⁴⁵ Na jednej strane zhrňa opatrenia, ktoré boli zrealizované od vydania Bielej knihy o doprave v roku 2001 a jej revízie v roku 2006. EK v stručnosti konštatuje, že sa jej podarilo vo veľkej miere dosiahnuť ciele stanovené v rokoch 2001 a 2006. Oblasť životného prostredia naďalej zostáva oblasťou, v ktorej sú potrebné ďalšie zlepšenia.

Na strane druhej oznámenie z júna 2009 poskytuje výhľad na nasledovné roky po skončení desaťročného obdobia Bielej knihy. Medzi nastávajúce trendy v doprave zahŕňa starnúce obyvateľstvo, rastúcu migráciu do EÚ, výzvy v oblasti životného prostredia, rastúci nedostatok fosílnych palív, urbanizáciu a pokračujúcu globalizáciu.

Ako hlavné ciele pre trvalo udržateľnú dopravu stanovuje zlepšenie kvality a bezpečnosti dopravy, dobre spravovanú a plne integrovanú dopravnú sieť, zvýšený zreteľ na environmentálne udržateľnú dopravu, udržanie EÚ na čele v poskytovaní dopravných služieb a technológií, ochranu a rozvíjanie ľudského kapitálu, zavedenie inteligentného systému na určovanie cien a zvýšenie dostupnosti dopravy.

Politiky, ktorými chce EK dosiahnuť vytýčené ciele, zahŕňajú:

²⁴⁴ Európska komisia: *Oznámenie komisie – Strategické ciele a odporúčania pre politiku EÚ v oblasti námornej dopravy do roku 2018*. [online]. 2009. [citované 2009-07-30]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0008:FIN:SK:HTML>>.

²⁴⁵ Európska komisia: *Communication from the Commission: A sustainable future for transport: Towards an integrated, technology-led and user friendly system*. [online]. 2009. [citované 2009-07-31]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/transport/strategies/doc/2009_future_of_transport/20090617_en_communication_future_of_transport.pdf>.

- Zlepšenie a rozšírenie infraštruktúry za účelom vytvoriť jednotnú, integrovanú dopravnú sieť.
- Dokončenie vnútorného trhu a podpora súťaže.
- Zabezpečenie finančných zdrojov pre trvale udržateľnú dopravu.
- Podporu technologického rozvoja a presun na dopravu menej náročnú na fosílna palivá.
- Zvýšenie angažovanosti verejnosti vo vývoji dopravnej politiky.
- Efektívnu koordináciu politik zúčastnených strán.
- Zvýšenie medzinárodného povedomia o dopravnej politike EÚ s cieľom ujednotiť sa so susednými štátmi a rozšíriť ekonomické a environmentálne záujmy Európy.

ZÁVER

Európska únia považuje dopravnú politiku za jeden z predpokladov konkurencieschopnosti ekonomiky. V roku 2001 vydala Bielu knihu o doprave, ktorá obsahovala súbor 60 opatrení zameraných na podporu spoločnej dopravnej politiky do roku 2010. Tieto opatrenia zahŕňali liberalizáciu jednotlivých typov dopravy, harmonizáciu štandardov medzi členskými krajinami, ako aj opatrenia zamerané na zefektívnenie a skvalitnenie dopravy.

V roku 2006 EK vydala zhodnotenie doposiaľ zrealizovaných opatrení. Konštatovala, že väčšina opatrení bola úspešne uvedená do praxe. Zároveň pribrala nové ciele a opatrenia, v ktorých vyzdvihla dôležitosť bezpečnosti dopravy. V nasledujúcich rokoch v rámci európskych dopravných stratégií vypracovala balíčky opatrení pre nákladnú dopravu, dopravu šetrnejšiu k životnému prostrediu a pre námornú dopravu.

V polovici roka 2009 vyšlo doposiaľ posledné oznámenie o trvalo udržateľnej doprave, ktoré obsahuje výhľad na obdobie po skončení desaťročného obdobia aktuálnej Bielej knihy. EK vyzdvihla potrebu pokračovať v implementácii politik zameraných na zlepšenie životného prostredia, bezpečnosť, nové technológie a udržateľnú dopravu.

KONTAKT

Ján Matuška, Mag.
 Externý doktorand
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 E-mail: jan@matuska.org

ABSTRAKT

Asociácia krajín juhovýchodnej Ázie (ASEAN) hrá dôležitú úlohu v hospodárskych vzťahoch, čo z nej robí dôležitého partnera pre krajiny sveta a regionálne zoskupenia. V decembri 2008 sa v rámci združenia desiatich štátov juhovýchodnej Ázie uzavrel ratifikačný proces formálneho dokumentu – Charty ASEAN, ktorá by ich mala užiť spojiť a zaviazat' k dodržiavaniu noriem demokracie a rešpektovania ľudských práv. Členské štáty súčasne naplňajú Plán na vytvorenie Ekonomického spoločenstva členov ASEAN do roku. Cestu ASEAN k naplneniu svojich cieľov v určenom termíne môžu skomplikovať niektoré politické či ekonomické prekážky. Podarí sa členským krajinám ASEAN aj napriek niektorým problémom realizovať svoje ciele?

Kľúčové slová: Asociácia národov Juhovýchodnej Ázie (ASEAN); jednotný trh; regionálne rokovania, multilaterálne rokovania, vnútorný trh, ekonomická integrácia, obchodné vzťahy; slobodný pohyb tovarov, služieb, kapitálu, investícií a kvalifikovanej pracovnej sily; zóna voľného obchodu, klimatické zmeny, dohody o voľnom obchode.

ABSTRAKT

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) plays an important role in the economic relations what makes it an important partner for other world countries and regional unions. In December 2008 the member states of ASEAN completed ratification of a formal document – ASEAN Charter that should bind them closer together and to norms like democracy and a respect for human rights. At the same time they are working towards fulfillment the provisions of ASEAN Economic Community Blueprint until 2015. However, the road to fulfillment of the ASEAN aims in the given time could be slowed down by political and economic obstacles. Will ASEAN member states be able to fulfill its aims despite some problems?

Key words: Association of Southeast Asian Nations (ASEAN); single market; regional negotiations; multilateral negotiations; internal market; economic integration, trade relations; free flow of goods, services, capital, investments and skilled labor; free trade zone, climate change, free trade agreements.

Úvod

Región Ázie v posledných rokoch vykazuje najvyššie tempo rastu z celého rozvojového sveta i napriek tomu, že sa jeho rast následkom finančnej krízy v roku 1998 spomalil. Na druhej strane je tu obrovský populačný potenciál, ktorý je v niektorých krajinách regulovaný alebo zanedbávaný, a ktorý má mnoho negatívnych dôsledkov, tak ekonomických ako aj sociálnych. Oblasť Ázie, a užiť Juhovýchodnej Ázie, patrí k najheterogénnejším regiónom. Nachádzajú sa tu menšie alebo populačne pomerne početné ekonomiky, ekonomiky málo vyspelé, či tzv. „ázijské tigre“.

Združenie krajín Juhovýchodnej Ázie (ASEAN) je medzivládna organizácia juhoázijských krajín založená s cieľom spolupracovať v politickej, hospodárskej a kultúrnej oblasti. Vznikla v roku 1967. V tomto roku si pripomína štyridsiate tretie výročie svojho založenia a tridsiate druhé výročie nadviazania diplomatických stykov s Európskou úniou a USA. Podľa zdrojov ASEAN jeho desať členských krajín tvorí región s populáciou približne 592 miliónov obyvateľov, celkovou

rozlohou 4.5 miliónov km², hrubým domácim produktom blížiacim sa k 1.492 miliardám USD a celkovým obchodom vo výške 1.521 miliárd USD.²⁴⁶

Členovia združenia ASEAN nie sú homogénnou skupinou krajín. Niektoré z nich spadajú do kategórie novoinustrializovaných krajín, teda sú to krajiny s vysokou dynamikou rastu, ktoré sa svojimi parametrami blížia k hospodársky vyspelým krajinám. Ide o už spomínané „ázijské tigre“ alebo ázijské novo industrializované krajiny, v rámci ASEAN sú to Singapur, Filipíny, Thajsko, Malajzia, Indonézia, Brunej, Vietnam. V poslednom čase sa tiež nazývajú „emerging markets“, teda vynárajúce sa trhy, ktoré sa stávajú cieľom toku investícií a predstavujú nádejné trhy pre výroby z hospodársky vyspelých krajín a sú s nimi schopné nadviazať spoluprácu. Časť krajín ASEAN však radíme k najchudobnejším, alebo „least developed countries“, pre ktoré je charakteristická ekonomická úroveň HDP per capita nižšia než 750 USD²⁴⁷, patrí sem Mjanmarsko, Kambodža, Laos. V odborných textoch sa stretávame aj s rozdelením krajín ASEAN na tzv. ASEAN-6 (Singapur, Malajzia, Indonézia, Thajsko, Filipíny, Brunejský Sultanát) a CLMV (Kambodža, Laos, Mjanmarsko a Vietnam).

Pôvodne ASEAN pozostával z piatich členov Indonézie, Malajzie, Filipín, Singapuru a Thajska. Šiestym členom sa v roku 1984 stal Brunejský Sultanát. Krajiny medzi sebou vytvorili zónu voľného obchodu, na základe dohody z roku 1992.²⁴⁸ V roku 1995 sa členom ASEAN stal Vietnam, nasledovaný v roku 1997 Laosom, Mjanmarskom a v roku aj 1999 aj Kambodžou. Druhá skupina krajín pozostáva aj z politicky alebo ekonomicky problémových krajín. Hoci tie úplne nespĺňali kritériá pre vstup do zóny voľného obchodu, formálne sa stali jej súčasťou pri vstupe do ASEAN. Súčasne dostali dlhší čas na redukciu taríf v rámci zóny. Rozšírená integrácia medzi krajinami ASEAN sa začala už v roku 1977 Dohodou o Obchodných preferenciách (*Agreement on ASEAN Preferential Trading Arrangement*), ktorá bola novelizovaná v roku 1995. Odvtedy obdobia sa vzťahy medzi členskými krajinami zintenzívnili v oblastiach činnosti, pokrývajúc okrem iného obchod, investície, colné veci a autorské práva. Súčasne sa stali dôležitejšími. Ambícia zachovať si miesto v regióne viedla krajiny ASEAN k podpísaniu dohody o transformácii ASEAN na stabilný, prosperujúci a vysoko konkurencieschopný región s vyrovnaným ekonomickým rozvojom, zníženou chudobou a sociálnymi a ekonomickými rozdielmi. K tomuto zámeru sa prihlásili na svojom decembrovom summite v roku 1997 v Kuala Lumpur v dokumente pod názvom ASEAN Vision 2020.²⁴⁹

1. Ekonomická integrácia v juhovýchodnej Ázii

Krajiny juhovýchodnej Ázie sa pripojili k svetovému trendu integrácie. Pochopili, že **ekonomická integrácia** ako najvyšší stupeň internacionalizácie hospodárskeho života je procesom v záujme integrujúcich sa krajín. Ekonomická integrácia predstavuje objektívny proces regulovaný v záujme integrujúcich sa krajín. Medzinárodná ekonomická integrácia je kvalitatívne nový stupeň internacionalizácie hospodárskeho života. Tu sa stretávame s otázkou vymedzenia hraníc predintegračných a integračných foriem ekonomickej spolupráce, čo je nevyhnutné pri objasnení podstaty integrácie a jej kvalitatívnych osobitostí. Táto hranica je tam, kde výrobo-technická, ekonomická a politicko-právna závislosť národných hospodárstiev prechádza do vzájomného preniknutia národných procesov.

Vznik integračných procesov je podmienený predovšetkým dosiahnutým stupňom ekonomického rozvoja.

²⁴⁶ *Selected Basic ASEAN Indicators, Selected Key Indicators. ASEAN Statistics.* [online]. April 15, 2010, [cit. 2010-09-05]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/19226.htm>.

²⁴⁷ *UNCTAD Handbook of statistics 2008*, ISBN: 978-92-1-012069-2, 29. 7. 2008. TD/STAT. 33.

²⁴⁸ *Agreement on the Common Effective Preferential Tariff Scheme for the ASEAN Free Trade Area 1992*, ASEAN Free trade area, ASEAN Economic Community. [online]. [cit. 2009-11-12]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/12375.htm>.

²⁴⁹ ASEAN Vision 2020, *ASEAN Summit*, 15 December 1997. [online]. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/5228.htm>.

Medzinárodná ekonomická integrácia je dôležitým prostriedkom prekonávania objektívneho problému efektívneho riešenia otázky ekonomického rastu, kapacity trhov a existenciou národných rámcov, ktoré tomuto kladú určité prekážky. V medzinárodných ekonomických vzťahoch nastávajú kvalitatívne zmeny. Masová a veľkosériová výroba si vyžaduje rozšíriť trhový priestor. Moderné priemyselné komplexy, nové technologické postupy, rast nákladov na vedu a techniku si vyžiadali mobilizáciu finančných, materiálových a ľudských zdrojov v rozsahu, ktorý prekračuje možnosti jednotlivých ekonomík. Je to uvedomelá činnosť subjektov ako sú štáty, združenia, inštitúcia, je charakterizovaná vzájomným prispôbovaním sa jednotlivých odvetví, regiónov, krajín, formujú sa hlboké vzťahy.²⁵⁰

Rámec teórie ekonomickej integrácie bol stanovený podľa kanadského ekonóma Jakuba Vínara (1950), ktorý definuje účinky vytvárania obchodu a diverzie obchodu, termíny zavedené s cieľom zmeniť medziregionálny tok tovarov spôsobený zmenami v colných sadzbách v dôsledku vzniku hospodárskej únie. Viner študoval obchodné toky medzi dvoma štátmi pred a po ich zjednotení, a porovnával ich so zvyškom sveta. Jeho štúdie sa stali a aj do dnešného dňa sú základom teórie ekonomickej integrácie. Základy teórie zhrnul maďarský ekonóm Béla Balassa v roku 1960. So zvyšovaním ekonomickej integrácie slabnú prekážky medzi trhmi. Balassa veril, že nadnárodné spoločné trhy, s voľným cezhraničným pohybom hospodárskych faktorov, prirodzene vytvárajú dopyt po ďalšej integrácii, a to nielen ekonomicky (cez menové únie), ale aj politicky a tým, že časom sa hospodárske spoločenstvá prirodzene vyvíjajú do politických organizácií.

Integrácia ako taká má v teórii medzinárodných hospodárskych vzťahov definovaných niekoľko možných fáz a vyznačuje sa charakteristickými znakmi. Nie je jednotný názor na počet etáp ekonomickej integrácie. V súčasnosti poznáme nasledovné **stupne rozvinutosti ekonomickej integrácie**:

(a) **Pásmo voľného obchodu** – je najnižším stupňom ekonomickej integrácie, tiež označovaným ako *zóna voľného obchodu*. Krajiny volia tento druh hospodárskej integrácie, pokiaľ sa ich hospodárske štruktúry vzájomne dopĺňajú. Je to oblasť, kde možno tovar obchodovať bez prekážok uložených colnými orgánmi, ako sú kvóty a clá. V rámci zóny voľného obchodu sú bežné obchodné bariéry, ako sú kvóty a tarify odstránené a byrokratické potreby sa zúžia s cieľom prilákať nové zahraničné investície. V rámci pásma voľného obchodu nastáva zrušenie tarifných a kvantitatívnych obmedzení obchodu medzi zúčastnenými štátmi. Zároveň si každá krajina realizuje svoju zahranično-obchodnú politiku (clá, kvóty atď.) voči tretím, nečlenským krajinám.

(b) **Colná únia** – je čiastkovou ekonomickou integráciou, ktorá je medzistupňom medzi zónou voľného obchodu a primárnou hospodárskou úniou. Nielen zúčastneným krajinám umožňuje využívať výhody eliminácie obchodných bariér pre voľný pohyb tovarov, ale vytvára aj jednotné colné územie a zavádza spoločnú obchodnú politiku, ktorú členské krajiny koordinujú. Nie je tajomstvom, že colné bariéry môžu všeobecne znížiť úroveň obchodu medzi krajinami. Vo väčšine prípadov toto zníženie obchodu chráni niektorých domácich výrobcov, ale premieta sa tiež do vyšších nákladov pre spotrebiteľov tak v dovoze ako aj vývoze. Mnoho vlád sa pokúša riešiť tento problém tým, že chráni výrobcov a zároveň znižuje náklady pre spotrebiteľov.

(c) **Primárna hospodárska únia** – tento stupeň sa zvykne označovať ako *spoločný trh* a od colnej únie je líši tým, že okrem zabezpečenia voľného pohybu tovarov sa pristupuje k znižovaniu prekážok voľného pohybu služieb a výrobných faktorov (pracovnej sily a kapitálu). Cieľom je, aby bol pohyb kapitálu, pracovných síl, tovaru a služieb medzi členmi rovnako jednoduchý ako v týchto krajinách. Fyzické (hranice), technické (normy) a fiškálne (dane), bariéry medzi členskými štátmi sú odstránené v maximálnej možnej miere. Tieto bariéry bránia voľnému pohybu štyroch výrobných faktorov. Na odstránenie týchto prekážok členské štáty potrebujú politickú vôľu a vytvorenie spoločných hospodárskych politík. **Spoločný trh** je prvou fázou smerom k jednotnému trhu, a môže byť spočiatku obmedzený colnej únií s relatívne voľným pohybom kapitálu a tovarov. Jednotný trh má mnoho výhod. Plná sloboda pohybu pre všetky výrobné faktory medzi členskými krajinami, výrobné faktory je možné efektívnejšie rozdeliť a ďalej tak zvyšovať produktivitu.

²⁵⁰ LISÝ, J. 2000. *Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: IURA EDITION, 507s.

(d) Rozvinutá hospodárska únia – nadväzuje na primárnu úniu a dochádza v jej rámci k úplnému odstráneniu bariér, ktoré stoja v pohybe tovarov, služieb, osôb a kapitálu, a aj tzv. prekážok neviditeľného charakteru (vecného charakteru – rôzne vstupné kontroly na hraniciach, poplatky a formality, technického charakteru – rozdielnosť noriem, fiškálneho charakteru – rozdiely v miere zdanenia, hlavne u nepriamych daní).

(e) Formatívna hospodárska a menová únia – v tejto fáze dochádza k zavedeniu spoločnej meny a je uplatňovaná spoločná menová politika na to zriadenou nadnárodnou spoločnou menovou inštitúciou.

(f) Komplexná hospodárska a menová únia – zatiaľ vo svetovej ekonomike nie je dosiahnutý tento stupeň, hádam najbližšie je Európska únia. Na tomto stupni integrácie sa na spoločnom princípe nevykonáva len menová politika a niektoré ďalšie hospodárske politiky, ale vyžaduje sa vysoký stupeň realizácie všetkých čiastkových hospodárskych politik ako aj politiky fiškálnej, ktorá je pre národné štáty veľmi citlivou politikou.

(g) Hospodárska a politická únia – najvyšší integračný stupeň, dochádza pri ňom nie len k hospodárskej integrácii ale aj k prevedeniu časti svojich politických právomocí (zahraničná politika, obrana atď.) na novozriadené spoločné nadnárodné inštitúcie, ktoré presadzujú spoločné záujmy členských krajín.²⁵¹

V odborných textoch sa často polemizuje o motivácii pre integráciu krajín Ázie a otázke logiky pre rôzne iniciatívy inštitucionálnej spolupráce na podporu hospodárskej integrácie. V podstate existujú tri dôvody: po prvé, prehlbovanie trhov riadeného ekonomického spojenia; po druhé, je to pokrok európskej a americkej ekonomickej integrácie, a po tretie, v Ázii to bola finančná kríza.

Najzásadnejším dôvodom pre vznik iniciatív inštitucionálnej spolupráce na podporu hospodárskej integrácie v juhovýchodnej Ázii je prehlbovanie regionálnych hospodárskych väzieb a vzájomnej závislosti. Juhovýchodná Ázia sa už dlho teší z trhom riadenej integrácie prostredníctvom obchodu a priamych zahraničných investícií (FDI), pričom zahŕňa multilaterálny liberalizačný rámec v rámci GATT / WTO, a navyše je to pomerne neďávno otvorená regionálna spolupráca prostredníctvom Ázijsko-tichomorskej hospodárskej spolupráce (APEC)²⁵².

Po druhé, je to rastúce uvedomenie v regióne východnej a juhovýchodnej Ázie, že región by mal zohrávať väčšiu úlohu vo svetovej ekonomike ako jeden z troch pólů, spoločne s Európskou úniou a západnou pologuľou. Región zdieľa určité pochopenie a obavy, že vzhľadom na neustály pokrok integrácie v Európe a aj na americkom kontinente, tieto dva veľké bloky by mohli hrať dominantnú úlohu pri stanovovaní pravidiel svetovej ekonomiky, v porovnaní s rolou a váhou východnej Ázie. Lídri vo východnej Ázii teda dospeli k názoru, že ak chcú hrať dôležitú úlohu v celosvetovej hospodárskej správe, musia podporiť svoj vlastný proces integrácie a posilniť hlas na globálnej scéne. Z tohto pohľadu východoázijské ekonomiky podporujú harmonizáciu pravidiel obchodu a investícií, rôznych noriem a postupov, a niektoré domáce politiky, ktoré môžu ovplyvniť cezhraničný obchod a investície.

Po tretie, ázijská finančná kríza v rokoch 1997-1998 dala dôležitú lekcii o tom, že východná Ázia potrebuje posilniť menovú a finančnú spoluprácu s cieľom zachovať regionálnu finančnú stabilitu. Globálna iniciatíva na posilnenie medzinárodného finančného systému v tomto ohľade nebola neuspokojivá. Národné úsilie o posilnenie jednotlivých ekonomických základov, na zníženie pravdepodobnosti domácich kríz a zvýšenie domácej odolnosti voči nim, najmä prostredníctvom prijatia medzinárodne uznávaných štandardov a kódexov môže prinášať ovocie.

²⁵¹ TULEJA P. a kol. 2007. *Světová ekonomika*. Brno: Computer Press, ISBN 978-80-251-1498-8.

²⁵² KAWAI, M. 2005. *Asian Economic Integration: Challenges and Opportunities*. Hitachi Young Leaders Initiative Kuala Lumpur, júl 11 - 15, 2005, Kuala Lumpur. [online]. [cit. 2010-10-06].

Dostupné na internete:

<http://translate.google.sk/translate?hl=sk&langpair=en|sk&u=http://www.hitachi.com/society/global/hyli/7th/speech/pdf/kawai.pdf>

Krajiny ASEAN sa snažia postupne dosiahnuť čo najužšiu integráciu. Pre vzájomné priblíženie krajín ASEAN bol významný 9. summit v Bali. Konal sa v októbri 2003 a členovia ASEAN počas neho podpísali dohodu, tzv. Bali Concord II. Podľa tejto dohody malo byť do roku 2020 vytvorené hospodárske spoločenstvo ASEAN.²⁵³ Avšak ekonomická sila nových ekonomík vyvíjala silný tlak na ASEAN. V snahe zostať konkurencieschopný voči rýchlo rastúcim ekonomikám ako Čína, India, ktoré juhovýchodnej Ázii preberajú stále viac zahraničných investorov, sa v januári 2007 na 12. summite^{<http://www.europskaunia.sk/>} ASEAN vo filipínskom Cebu dohodli, že cieľový dátum presunú už na rok 2015. Lídri sa vo Vyhlásení o urýchlení vytvorenia Spoločenstva ASEAN do roku 2015 (*Declaration on Acceleration of the establishment of ASEAN Community by 2015*)²⁵⁴ dohodli na urýchlení krokov, ktoré by mali z regiónu vytvoriť do roku 2015 spoločný trh fungujúci podobne, ako Európska únia (EÚ). Takéto hospodárske spoločenstvo by malo v juhovýchodnej Ázii umožniť voľný pohyb tovarov, služieb, investícií, kvalifikovanej pracovnej sily a slobodnejší pohyb kapitálu. S vytvorením menovej únie s jednotnou menou sa nepočíta.

2. Zóna voľného obchodu ASEAN

Zónu voľného obchodu možno definovať ako najrozšírenejšiu formu zvláštnych hospodárskych zón. Spravidla je od ostatného územia oddelená určitou prekážkou, ktorá je zároveň hranicou rozličných pravidiel ekonomickej činnosti vnútri zóny a mimo nej.²⁵⁵ Krajiny volia tento druh hospodárskej integrácie, pokiaľ sa ich hospodárske štruktúry vzájomne dopĺňajú. Je to oblasť, kde možno tovar obchodovať bez prekážok uložených colnými orgánmi, ako sú kvóty a clá. Ako už bolo uvedené v predchádzajúcej kapitole, v rámci zóny voľného obchodu sú bežné obchodné bariéry, ako sú kvóty a tarify odstránené a byrokratické potreby sa zúžia s cieľom prilákať nové zahraničné investície. V rámci pásma voľného obchodu nastáva zrušenie tarifných a kvantitatívnych obmedzení obchodu medzi zúčastnenými štátmi. Zároveň si každá krajina realizuje svoju zahranično-obchodnú politiku (clá, kvóty atď.) voči tretím, nečlenským krajinám.

Členské štáty ASEAN postupne od svojho vzniku podnikajú kroky k čo najužšej integrácii. V roku 1992 sa dohodli na vytvorení **Zóny voľného obchodu ASEAN**, ktorá bola zakotvená v Dohode o zóne voľného obchodu ASEAN (*Agreement on the ASEAN Free Trade Area*). Pri podpise Dohody o spoločnej schéme preferenčných taríf pre zónu voľného obchodu ASEAN (*Agreement on the Common Effective Preferential Tariff Scheme* (CEPTS) v roku 1992 členské krajiny súhlasili zredukovať tarify na produkty, ktoré pokrývali niektoré spracované a poľnohospodárske výrobky. Podpisom Protokolu o odstránení exportných ciel (*Protocol for Elimination of Import Duties*) v roku 2003, integrácia bola opäť prehĺbená. Od roku 2003 boli tarify na väčšinu výrobkov uvedených na zozname v prílohe k Dohode o spoločnej schéme preferenčných taríf pre zónu voľného obchodu ASEAN zredukované na menej ako 5 % alebo úplne odstránené. To sa týka hlavne šiestich pôvodných signatárov (Brunej, Filipíny, Singapur, Thajsko, Malajzia a Indonézia).²⁵⁶ No ani ostatné členské krajiny nezaostávajú za týmto cieľom a krajiny ASEAN sa nie len dohodli na redukcii alebo odstránení taríf v rámci schémy CEPT, ale dohodli sa aj na tzv. Pravidlách pôvodu.

²⁵³ *Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)*, The Ninth ASEAN Summit 2003, ASEAN Summit. [online]. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/15159.htm>.

²⁵⁴ *Cebu Declaration on the Acceleration of the Establishment of and ASEAN Community by 2015*, ASEAN. [online]. 13 January 2007. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/19260.htm>.

²⁵⁵ ŠÍBL, D. a kol. 1996. *Veľká ekonomická encyklopédia*. Bratislava: Sprint. ISBN 80-88848-02-4.

²⁵⁶ *Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and ASEAN*, European Commission, DG Trade, [online]. 2008. [cit. 2008-10-09]. Dostupné na internete: <http://www.tsia.ecorys.com/images/ASEAN/inception%20report%20tsia%20eu-asean%20final.pdf>

V roku 1997 sa lídri krajín ASEAN zaviazali k ďalšej užšej spolupráci. Prijali **Víziu s výhľadom do roku 2020**. Táto Vízia vytvára cestu smerom k Zóne mieru, slobody a neutrality. Na jej dosiahnutie sa vyžaduje užšia ekonomická spolupráca ASEAN, dosiahnutie toho, že ASEAN bude ekonomickou oblasťou, ktorá by pripomínala Zónu voľného obchodu.

Cieľom ďalšej dôležitej **Iniciatívy pre integráciu ASEAN** (*Initiative for ASEAN Integration - IAI*) je dosiahnuť lepšie začlenenie nových členov ASEAN, krajiny sú tiež známe ako CLMV krajiny (Kambodža, Laos, Mjanmarsko a Vietnam). Pomocou vytvorenia tzv. cestovnej mapy pre integráciu ASEAN chcú dosiahnuť vyrovnanie rozdielov v rozvoji medzi CLMV a krajinami ASEAN-6.²⁵⁷ Na dosiahnutie tohto cieľa bol dôležitý šesť ročný pracovný plán (jún 2002-jún 2008), ktorý bol schválený v roku 2002 v Phnom Penhu. Pracovný plán IAI pomáha krajinám skupiny CLMV v ich snahách postúpiť vo svojom rozvoji, tým, že posilňuje a pomáha ich hospodárstvám. Toto sa uskutočňuje v štyroch prioritných oblastiach, prijatých v Hanojskej deklarácii o znížení rozdielov na dosiahnutie užšej integrácie ASEAN (*Ha Noi Declaration on Narrowing Development Gap for Closer ASEAN Integration*) v júli 2001. Na obdobie rokov 2009-2015 bolo schválené už tretie pokračovanie Iniciatívy pre integráciu ASEAN.

Na potvrdenie a rozšírenie smeru stanoveného v roku 1997 vo Vízii ASEAN 2020 sa lídri členských krajín dohodli v roku 2003 na Hospodárskom spoločenstve ASEAN (AEC). Nielen, že **Dohoda z Bali II** (*Bali Concord II*) umožní vytvoriť hospodárske spoločenstvo, ale tento rámec sa bude týkať aj vytvorenia Bezpečnostného spoločenstva ASEAN a Socio-kultúrneho spoločenstva ASEAN. Nedávne kroky k vytvoreniu Hospodárskeho spoločenstva ASEAN zahŕňajú aj prijatie Charty a Dokumentu pre hospodárske spoločenstvo ASEAN.

V rámci ASEAN sa zvýšilo uvedomenie si dôležitosti duševného vlastníctva, autorských práv a ich ochrane. V roku 1995 podpísali krajiny ASEAN **Rámcovú dohodu o spolupráci v oblasti duševného vlastníctva** (*ASEAN Framework on Intellectual Property Cooperation*). Dohoda okrem iného predpokladala harmonizáciu požiadaviek na ochranné známky. V súčasnosti krajiny realizujú Akčný plán na roky 2004 až 2010.

Členské krajiny ASEAN v roku 1998 podpísali **Rámcovú dohodu o Investičnom priestore ASEAN** (*Framework Agreement on the ASEAN Investment Area*). Dohoda umožňuje vytvoriť investičnú oblasť do roku 2010, uznávajúc, že pre celkový rozvoj je dôležitý prílev priamych zahraničných investícií. V rámci dohody si členské krajiny navzájom udeľujú výhody ako pre domácich podnikateľov, pričom budú môcť tieto výhody užívať do roku 2020. Zo začiatku dohoda pokrývala len voľný prílev investícií, technológií a odborníkov, vytvorenie takých podmienok pre investorov, aby mohli prispôsobiť svoje obchodné stratégie a aby mohli využiť vzájomné rozdiely medzi členskými krajinami a v regióne vytvorili nadnárodné kooperačné siete. Neskôr bola rozšírená o priemyselnú výrobu, poľnohospodárstvo, ťažbu, lov rýb a sektor lesníctva a príslušné služby.

To, že sektor služieb nadobúda dôležitosť uznali aj členovia ASEAN a v roku 1995 podpísali **Rámcovú dohodu o službách** (*ASEAN Framework Agreement on Service*). Dohoda odstraňuje (všetky) bariéry pre obchod medzi členmi ASEAN. Je v súlade so Všeobecnou dohodou o obchode so službami (GATS) v rámci WTO a umožňuje signatárom dosiahnuť svoje záväzky v rámci GATS. S cieľom dosiahnuť zónu voľného obchodu so službami, sa vedúci predstavitelia členských krajín ASEAN zapojili do niekoľkých kôl rokovaní, z ktorých každé uzavreli balíčkom záväzkov pokrývajúcich sektory a spôsoby dodávok. V súčasnosti existuje šesť odsúhlasených balíčkov. Ďalším nástrojom na dosiahnutie užšej integrácie v oblasti služieb sú **Pravidlá vzájomného uznávania** (*Mutual Recognition Arrangements*), ktoré sú aplikované pri zabezpečení pohybu profesionálnych služieb uznaných signatármi.

²⁵⁷ *Initiative for ASEAN Integration*, [online]. ASEAN. 2009 [cit. 2009-21-10]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/14013.htm>.

3. Plán na vytvorenie hospodárskeho spoločenstva ASEAN do roku 2015

Krajiny ASEAN na 13. summite, ktorý sa konal koncom roku 2007 prijali dôležitý politický dokument - Chartu ASEAN (*Charter of the Association of Southeast Asian Nations*). Prostredníctvom Charty sa rozhodli vytvoriť právny a inštitucionálny rámec ASEAN. Okrem toho sa signatárske krajiny zaviazali k dodržiavaniu noriem demokracie a rešpektovania ľudských práv. Súčasne si zástupcovia krajín Juhovýchodnej Ázie stanovili iný ambiciózny cieľ, a to založiť do roku 2015 hospodárske spoločenstvo s funkčným spoločným trhom. Charta ASEAN položí základ vytvoreniu Spoločenstva ASEAN do roku 2015.²⁵⁸ Na summite prijali deklaráciu, ktorá sa stala súčasťou rozsiahleho a podrobného dokumentu pod názvom Plán na vytvorenie hospodárskeho spoločenstva členov ASEAN do roku 2015 (*ASEAN Economic Community Blueprint by 2015*). V dokumente sa uvádza, že ak ho bude dodržiavať každý členský štát a dôsledne bude naplňovať jeho ciele, tak do roku 2015 vznikne v regióne spoločný trh a výrobná základňa, na vysokej konkurenčnej úrovni s vysokým ekonomickým rozvojom, ktorý bude plne integrovaný do globálneho hospodárstva.²⁵⁹

Členské štáty ASEAN ratifikovali Chartu počas roka 2008 a do platnosti vstúpila v januári 2009. Ide o prvý právne záväzný dokument pre členov zoskupenia. Dosiachnutie hospodárskeho spoločenstva ASEAN by prirodzene malo byť vedené spoločným záujmom členských krajín, ktorý bude viesť k hlbšej a širšej ekonomickej integrácii prostredníctvom existujúcich a nových iniciatív s jasným časovým plánom. Krajiny regiónu juhovýchodnej Ázie ukázali, že si uvedomujú vzájomnú previazanosť ich hospodárstiev navzájom ako aj voči svetovým ekonomikám a chcú zmierniť doterajšiu priepasť. I napriek rôznym úrovniam rozvoja svojich členov sú na ceste k väčšej integrácii prístupní flexibilite. V prípade Kambodže, Laosu, Mjanmarska a Vietnamu sa bude ASEAN snažiť o zmiernenie rozvojových rozdielov a o urýchlenie ich integrácie.

Spoločný trh ASEAN a výrobná základňa by mali pozostávať z piatich hlavných prvkov. Konkrétne ide o voľný pohyb tovarov, voľný pohyb služieb, investícií, voľnejší pohyb kapitálu a voľný pohyb kvalifikovanej pracovnej sily. Navyše by tiež mala zahŕňať ďalšie dva dôležité prvky, ktorými sú prioritné sektory integrácie a potravinárstvo, poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo.

V prípade **slobodného pohybu tovarov**, ktorý krajiny ASEAN pokladajú za hlavný prostriedok dosiahnutia jednotného trhu a výrobnéj základne, očakávajú zabezpečenie rozvoja výrobných sietí v regióne a rozšírenie kapacity ASEAN ako globálneho výrobného centra a súčasti svetového dodávateľského reťazca.

Prostredníctvom Zóny voľného obchodu (AFTA), ASEAN dosiahol významný posun v odstránení tarifných bariér. Avšak voľný pohyb tovaru si bude vyžadovať nie len nulové tarify, ale aj odstránenie netarifných bariér. Okrem toho ďalším dôležitým prvkom, ktorý zabezpečí voľný pohyb tovarov, budú opatrenia na zabezpečenie obchodu, ako napríklad integrácia colných procesov, neustále rozširovanie Spoločných efektívnych preferenčných tarifných pravidiel (CEPT), pravidiel pôvodu vrátane funkčných certifikačných procedúr a harmonizáciou štandardov a procedúr.

Na zabezpečenie **voľného pohybu služieb** krajiny ASEAN plánujú odstrániť všetky obmedzenia pre dodávateľov služieb a pri vytváraní spoločností aj za hranicami ich národných štátov v rámci regiónu Juhovýchodnej Ázie. Tie budú podliehať len pravidlám danej krajiny. Liberalizácia služieb prostredníctvom niekoľkých kôl rozhovorov sa dotkla prakticky všetkých sektorov, okrem špecifických, ako sú finančné služby, letecká doprava.

²⁵⁸ *Charter of the Association of Southeast Asian Nations* [online]. ASEAN. November 2007 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/publications/ASEAN-Charter.pdf>

²⁵⁹ *ASEAN Economic Community Blueprint*. [online]. ASEAN. November 2007 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/5187-10.pdf>.

Režim investícií by mal byť voľný a otvorený. Bude kľúčový pre zabezpečenie väčšej konkurencieschopnosti krajín ASEAN ako aj na prilákanie priamych zahraničných investícií (FDI) a tiež investícií v rámci ASEAN. Investičná spolupráca ASEAN je realizovaná prostredníctvom Rámcovej dohody o Investičnej zóne ASEAN (*Framework Agreement on the ASEAN Investment Area – AIA*) z roku 1998.²⁶⁰ Investičná ochrana je upravená samostatne v Dohode ASEAN o podpore a ochrane investícií (*ASEAN Agreement for the Promotion and Protection of Investments – IGA*) z roku 1987.²⁶¹ Na základe AIA sú všetky priemyselné odvetvia otvorené a s investormi sa zaobchádza na základe národných pravidiel, tu však existujú niektoré výnimky na základe Dočasných zoznamov o vylúčení a citlivosti (*Temporary Exclusion Lists – TEL, Sensitive Lists – SL*). Ale platnosť týchto zoznamov je časovo ohraničená. Plánuje sa preto revízia AIA a IGA s cieľom vytvoriť jasnejšiu a prehľadnejšiu dohodu a poskytnutie ďalších záruk investorom.

Na zabezpečenie plynulejšieho **toku kapitálu** bude treba zabezpečiť rozvoj kapitálového trhu a integrácie ASEAN. Členské krajiny to chcú dosiahnuť prostredníctvom väčšej harmonizácie štandardov kapitálového trhu v oblastiach poskytujúcich pravidlá pre bezpečnosť dlhov, otvorené požiadavky a distribučné pravidlá. ASEAN pripraví dohody o vzájomnom uznávaní a dohody o krížovom uznávaní kvalifikácií a vzdelávania a skúseností odborníkov. Dôležité bude zabezpečiť väčšiu mobilitu kapitálu. Liberalizácia tejto oblasti by mala prebehnúť na základe dohodnutých princípov dovoľujúcich ochranu pred potenciálnou makroekonomickou nestabilitou a rizikami vyplývajúcimi z procesu liberalizácie.

Dôležité bude umožniť **pohyb kvalifikovaným pracovníkom**, a to prostredníctvom zabezpečenia víz a pracovných povolení hlavne pre jednotlivcov pôsobiacich v oblastiach cezhraničného obchodu a investícií. Región plánuje rozšíriť spoluprácu univerzít a zvýšiť mobilitu študentov a vyučujúcich. Plánujú vytvoriť rámec pre kľúčové znalosti a kvalifikácie pre prioritné sektory. Posilnenie výskumných kapacít každej členskej krajiny ASEAN hlavne vo vzťahu k znalostiam, umiestneniu na trhu práce a rozvoju trhu práce bude jednou z priorit.

ASEAN má pred sebou cieľ vytvoriť konkurencieschopný región. Na dosiahnutie tohto náročného cieľa chce zaviesť všeobecnú kultúru férovej konkurencie. Vo väčšine krajín ASEAN, žiaľ nie vo všetkých, boli prijaté zákony a vytvorené inštitúcie týkajúce sa konkurencie. Vytvorenie integrovaného hospodárskeho spoločenstva s prístupom orientovaným na ľudí, nemôže byť dosiahnuté bez ochrany spotrebiteľa. Na zabezpečenie tohto cieľa plánujú zriadiť sieť agentúr na ochranu spotrebiteľa a pravidelne organizovať školenia pre pracovníkov v oblasti ochrany spotrebiteľa.

Jednou z problémových oblastí je aj ochrana duševného vlastníctva. Spolupráca v regióne je uskutočňovaná na základe Akčného plánu o právach duševného vlastníctva na obdobie rokov 2004-2010 (*Intellectual Property Rights Action Plan 2004-2010*)²⁶² a na základe Pracovného plánu ASEAN pre spoluprácu ASEAN v oblasti autorských práv (*Work Plan for ASEAN Cooperation on Copyrights*).²⁶³ Cieľom na najbližšie obdobie je zabezpečiť plnú implementáciu oboch dokumentov.

Realizácia plného potenciálu Zóny voľného obchodu ASEAN bude závisieť aj od vytvorenia bezpečného a integrovaného systému dopravy. Zvýši sa tým atraktivita regiónu tak pre trh, ako aj cestovný ruch a malo by sa podariť aj zmierniť rozdiely v rámci regiónu. Akčný plán

²⁶⁰ *Framework Agreement on the ASEAN Investment Area*. [online]. ASEAN. 1998 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/7994.pdf>

²⁶¹ *ASEAN Agreement for the Promotion and Protection of Investments*. [online]. ASEAN. 1987 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/6464.htm>.

²⁶² *Intellectual Property Rights Action Plan 2004-2010*. [online]. ASEAN. 2004 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/17071.htm>.

²⁶³ *ASEAN and Intellectual Property*. [online]. ASEAN. 2006 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/19965.htm>

ASEAN pre dopravu (*The ASEAN Transport Action Plan*) bol vytvorený na obdobie rokov 2005 až 2010. Týka sa námornej, pozemnej a vzdušnej dopravy.²⁶⁴

V oblasti spolupráce na poli energetiky je pre región dôležité zabezpečiť spoľahlivé dodávky energie vrátane biopalív. Regionálna spolupráca v rámci projektov Trans-ASEAN plynovodu (*Trans-ASEAN Gas Pipeline - TAGP*)²⁶⁵ a Energetickej siete ASEAN (*ASEAN Power Grid - APG*)²⁶⁶ umožňuje optimalizovať regionálne zdroje energie s cieľom zaručiť ich väčšiu bezpečnosť.

ASEAN vytvorí celú sieť bilaterálnych zmlúv na zamedzenie dvojitého zdanenia v rámci členských krajín do roku 2010. Súčasne ASEAN plánuje položiť základy politiky a právny rámec pre elektronické obchodovanie a umožní on-line obchodovanie s tovarmi v rámci ASEAN prostredníctvom implementácie Rámcového dohovoru o e-ASEAN (*e-ASEAN Framework Agreement*).²⁶⁷

Plán pre rozvoj malých a stredných podnikov ASEAN na roky 2004-2014 (*ASEAN Policy Blueprint for SME Development 2004-2014*), ktorý načrtol rámec pre rozvoj malých a stredných podnikov v regióne sa skladá zo strategického programu, politických opatrení a iniciatívnych výstupov.²⁶⁸ Jednoznačne sa prikláňa k zrýchleniu rozvoja malých a stredných podnikov zároveň optimalizujúc rozdiely členských krajín. Ďalšími cieľmi tejto oblasti sú zvýšenie konkurencieschopnosti a dynamiky, posilnenie pružnosti vedúcej k lepšej schopnosti odolávať makroekonomickým a finančným ťažkostiam, ako aj výzvam liberalizovaného obchodného prostredia. Nakoľko ASEAN sa pri integračných procesoch vo veľkej miere inšpiruje Európskou úniou, reálne možno tento krok prirovnáť k vytváraniu jednotného vnútorného trhu Európskeho spoločenstva po prijatí aktu o jednotnej Európe koncom 80. rokov minulého storočia.

ZÁVER

Motto ASEAN znie *Jedna vízia, jedna identita, jedna komunita* alebo v anglickom origináli “One Vision, One Identity, One Community”. I keď majú krajiny ASEAN rôzne úrovne rozvoja a ich ekonomická situácia sa líši, jednou zo spoločných charakteristík je, že skoro všetky zaznamenali za posledných desať rokov vysoký hospodársky rast. Ich HDP, obchod a prílev priamych zahraničných investícií značne vzrástol a jeho výsledkom boli štrukturálne zmeny v ekonomikách týchto krajín. Hlavne z dôvodu prekonania rozdielov v úrovni rozvoja a ekonomickej situácie sa lídri krajín ASEAN rozhodli a zaviazali k užšej integrácii, konkrétne k plnej implementácii dohôd o voľnom obchode, urýchleniu liberalizácie obchodu so službami, realizácii investičného priestoru do roku 2010, vytvoreniu podmienok pre voľný pohyb investícií do roku 2020 a k podpore malých a stredných podnikov.

Fakt, že v skupine krajín združenia ASEAN sú dve podskupiny krajín, pre ktoré sú charakteristické rôzne stupne ekonomického rozvoja, ale aj vyspelosti spoločnosti je, zdá sa,

²⁶⁴ *The ASEAN Transport Action Plan 2005-2010*, [online]. ASEAN. 2005 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/16596>. htm.

²⁶⁵ *Trans-ASEAN Gas Pipeline*. [online]. ASEAN. 2002 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/6578>.htm

²⁶⁶ ASEAN Power Grid. [online]. ASEAN. 2009 [cit. 2009-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/20918>. htm.

²⁶⁷ *e-ASEAN Framework Agreement*. [online]. ASEAN. 2000 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/5308>. htm.

²⁶⁸ *ASEAN Policy Blueprint for SME Development 2004-2014*. [online]. ASEAN. 2003 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: http://www.aseansec.org/pdf/sme_policies_1.pdf.

kľúčovým tak pri utváraní jednotného trhu, ako aj uzatváraní dohôd o voľnom obchode medzi EÚ a ASEAN ako celkom. Industrializované ekonomiky, ako Singapur, Filipíny, Thajsko, Malajzia, Indonézia a Brunej, úspešne založili svoj rozvoj na exportne orientovanej industrializácii. Využili zahraničný kapitál vo forme priamych zahraničných investícií, licencií a spoločných podnikov. Podporovali súkromný sektor formou privatizácie a ochrany vybraných odvetví, stimulovali úspory a investovali do exportných odvetví. Modernizovali vzdelávací systém a realizovali takú sociálnu politiku, ktorá udržiavala pomer medzi rastom miezd a produktivitou práce.

ASEAN za posledných viac ako 15 rokov dosahoval dobré výsledky. I napriek tomu, že sa pri vytváraní zóny voľného obchodu stále zamotával do rôznych výnimiek, špeciálnych pravidiel a netarifných bariér. Obchod ASEAN narástol, no krajiny ASEAN realizovali veľkú časť svojho obchodu s krajinami mimo spoločenstva.

Ak porovnáme ASEAN s EÚ vidíme, že ASEAN v ekonomickej integrácii vážne zaostáva za Európskou úniou. EÚ má výlučné právo uzatvárať obchodné dohody v mene svojich členov. No pokrok ASEAN v rokovaní bol značne limitovaný. Niektoré dohody o voľnom obchode sa podarilo dohodnúť, ale rokovania v rámci ASEAN sú natoľko náročné a únavné, že niektorí jej členovia uprednostňujú bilaterálne dohody. Vieme, že ani EÚ nie je ideálna, no i napriek tomu je neodškriepiteľné, že dosiahla ekonomickú integráciu, a to hlavne vďaka vôli jej členov odovzdať časť suverenity v dôležitých oblastiach, vytvorením centrálnej administratívy, ktorá produkuje legislatívu, a nesmieme zabudnúť ani na pomoc, ktorá smeruje od bohatších členov EÚ chudobnejším vo forme fondov a komunitárnych programov. Existuje všeobecná zhoda, že sa ASEAN musí pohnúť smerom k spomenutým cieľom, no treba si súčasne položiť otázku či je zoskupenie zrelé uskutočniť takýto krok. V Charte to deklarovalo, no od deklarácii k skutkom býva neraz dlhá cesta.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. *Agreement on the Common Effective Preferential Tariff Scheme for the ASEAN Free Trade Area* 1992, ASEAN Free trade area, ASEAN Economic Community. [online]. [cit. 2009-11-12]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/12375.htm>.
2. *ASEAN Agreement for the Promotion and Protection of Investments*. [online]. ASEAN. 1987 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/6464.htm>.
3. *ASEAN and Intellectual Property*. [online]. ASEAN. 2006 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/19965.htm>.
4. *ASEAN Economic Community Blueprint*. [online]. ASEAN. November 2007 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/5187-10.pdf>.
5. *ASEAN Policy Blueprint for SME Development 2004-2014*. [online]. ASEAN. 2003 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: http://www.aseansec.org/pdf/sme_policies_1.pdf
6. ASEAN Power Grid. [online]. ASEAN. 2009 [cit. 2009-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/20918.htm>.
7. ASEAN Vision 2020, *ASEAN Summit*, 15 December 1997. [online]. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/5228.htm>.
8. *Cebu Declaration on the Acceleration of the Establishment of and ASEAN Community by 2015*, ASEAN. [online]. 13 January 2007. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/19260.htm>.
9. *Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)*, The Ninth ASEAN Summit 2003, ASEAN Summit. [online]. [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/15159.htm>.
10. *e-ASEAN Framework Agreement*. [online]. ASEAN. 2000 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/5308.htm>.

11. *Framework Agreement on the ASEAN Investment Area*. [online]. ASEAN. 1998 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/7994.pdf>.
12. *Charter of the Association of Southeast Asian Nations* [online]. ASEAN. November 2007 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/publications/ASEAN-Charter.pdf>
13. *Initiative for ASEAN Integration*, [online]. ASEAN. 2009 [cit. 2009-21-10]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/14013.htm>.
14. *Intellectual Property Rights Action Plan 2004-2010*. [online]. ASEAN. 2004 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/17071.htm>.
15. KAWAI, M. 2005. *Asian Economic Integration: Challenges and Opportunities*. Hitachi Young Leaders Initiative Kuala Lumpur, júl 11 - 15, 2005, Kuala Lumpur. [online]. [cit. 2010-10-06]. Dostupné na internete: <http://translate.google.sk/translate?hl=sk&langpair=en|sk&u=http://www.hitachi.com/society/global/hyli/7th/speech/pdf/kawai.pdf>.
16. LISÝ, J. 2000. *Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: IURA EDITION, 2000. 507S
17. MACHLUP, F. 1977. *A History of Thought on Economic Integration*. Columbia University Press, 1977.
18. *Selected Basic ASEAN Indicators, Selected Key Indicators. ASEAN Statistics*. [online]. April 15, 2010, [cit. 2010-09-05]. Dostupné na internete: <http://www.asean.org/19226.htm>.
19. ŠIBL, D. a kol. 1996. *Veľká ekonomická encyklopédia*. Bratislava: Sprint. 1996. ISBN 80-88848-02-4.
20. *The ASEAN Transport Action Plan 2005-2010*, [online]. ASEAN. 2005 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/16596.htm>.
21. *Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and ASEAN*, European Commission, DG Trade, [online]. 2008. [cit. 2008-10-09]. Dostupné na internete: <http://www.tsia.ecorys.com/images/ASEAN/inception%20report%20tsia%20eu-asean%20final.pdf>.
22. *Trans-ASEAN Gas Pipeline*. [online]. ASEAN. 2002 [cit. 2008-10-15]. Dostupné na internete: <http://www.aseansec.org/6578.htm>.
23. TULEJA P. a kol. 2007. *Světová ekonomika*. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1498-8.
24. *UNCTAD Handbook of statistics 2008*, ISBN: 978-92-1-012069-2, 29.7.2008. TD/STAT.33.

KONTAKT

Mgr. Júlia Hurná
 Externá doktorandka
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 E-mail: hurnajulia@yahoo.com

INFORMÁCIE

VÝZNAM MEDZINÁRODNÉHO POHYBU PRACOVNÝCH SÍL PRE MOLDAVSKÚ REPUBLIKU

Ing. Leonid Raneta

ABSTRAKT

Globalizácia vo svetovom hospodárstve spôsobuje nielen intenzívnejší pohyb kapitálu, ale aj intenzívnejší pohyb pracovných síl. V Moldavskej republike je migrácia pracovnej sily významným fenoménom, ktorý má veľký vplyv na ekonomickú a sociálnu stránku rozvoja Moldavskej republiky.

ABSTRACT

The globalisation in the world economy is generating not only more intensive flows of capital but also more intensive international labour migration. The phenomenon of labour migration is very important in the case of The Republic of Moldova, because it deeply influences economical and social parts of the country's development.

ÚVOD

Rovnako ako medzinárodný pohyb kapitálu, je medzinárodný pohyb pracovných síl vyvolaný jeho relatívnym prebytkom v jednej krajine a nedostatkom v krajine druhej. Okrem uvedeného ekonomického vplyvu sa tu však pridružuje i ďalší činiteľ, ktorý súvisí s jeho osobitným charakterom, a to činiteľ politický. Politický faktor významne ovplyvňuje medzinárodnú migráciu.²⁶⁹

V súčasnosti možno spomenúť niektoré zákonitosti medzinárodnej migrácie obyvateľstva ako napríklad: zvyšujúca sa úloha medzinárodnej ekonomickej integrácie a zväčšovanie jej rozmerov. Významne sa zvyšuje podiel nelegálnej migrácie ako dôsledok rozdelenia sveta na bohaté a chudobné štáty, zvyšuje sa podiel vysokokvalifikovanej pracovnej sily v rámci migrujúcej pracovnej sily. Štúdia, vykonaná Medzinárodným centrom pre rozvoj migračnej politiky²⁷⁰, hovorí o tom, že v roku 2006 na hranici 18 štátov centrálnej a východnej Európy počet nelegálnych migrantov bol 122 tis. osôb, väčšina nelegálnej migrácie bola nekvalifikovaná pracovná sila.

Súčasná medzinárodná migrácia pracovnej sily je mnohostranný jav, ktorý ovplyvňuje všetky stránky rozvoja spoločnosti a jej zapojenie do medzinárodných ekonomických vzťahov. Migrácia je dôležitou súčasťou procesu utvárania globálneho systému komunikácie a globálnej ekonomiky.

Vzhľadom na svoj špecifický charakter – medzinárodný pohyb pracovných síl je menej rozsiahly v porovnaní s medzinárodným pohybom kapitálu a so svetovým obchodom. Väčšina dnešných migrantov pochádza zo štátov, ktoré majú obmedzené zdroje kapitálu, nízku mieru tvorby nových a nadbytočné rezervy pracovných síl. V týchto krajinách nezodpovedajú ekonomické podmienky demografickému vývoju. Cieľovými imigračnými krajinami v súčasnosti sú krajiny náročnejšie a intenzívnejšie na kapitál a menej náročné na pôdu v porovnaní s minulosťou. V súčasnosti sú vo vyspelých ekonomikách regulované imigračné toky. Podporuje sa imigrácia

²⁶⁹ E. LIPKOVÁ A KOL.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*, Sprint 2006 Bratislava, ISBN 80-89085-55-5.

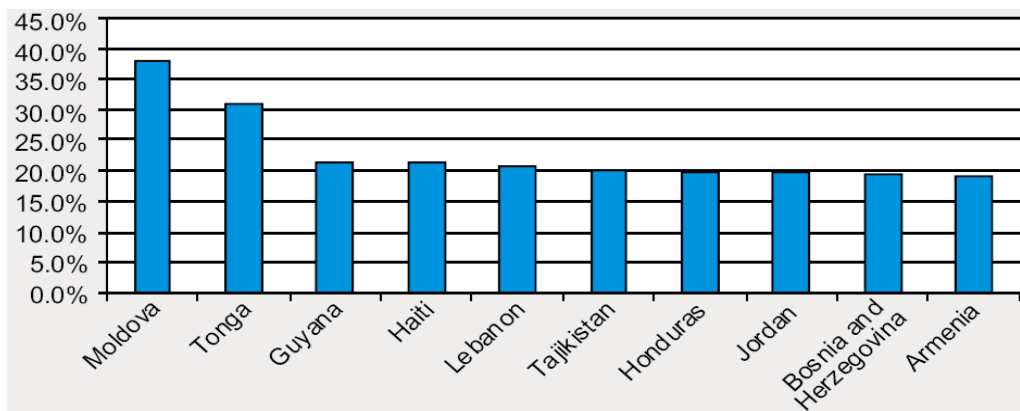
²⁷⁰ Medzinárodný centrum pre rozvoj migračnej politiky (International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)): *2006 Year Book on Illegal Migration, Human Smuggling and Trafficking in Central and Eastern Europe*, ISBN: 3-900411-08-5.

vysokokvalifikovanej pracovnej sily, najmä v niektorých oblastiach, predovšetkým vo vysoko technologických odvetviach elektrotechnického a elektronického priemyslu. V minulosti imigrujúca pracovná sila bola nevyhnutná pre zabezpečenie priemyselného rozvoja. V súčasnosti masové prisťahovalectvo predstavuje sociálny a politický problém pre cieľové štáty imigrácie.²⁷¹

Medzinárodný pohyb pracovných síl a jeho význam pre Moldavskú republiku

Pracovná migrácia má nesmierny vplyv na ekonomickú a sociálnu stránku rozvoja Moldavskej republiky. Približne tretina ekonomiky aktívneho obyvateľstva²⁷² je zamestnaná za hranicami Moldavska. Objem prítoku remitencií do Moldavska má rastúci trend. Od roku 1999 prítok remitencií do moldavskej ekonomiky neustále rástol. Podľa údajov Svetovej banky objem remitencií do moldavskej ekonomiky presahuje 35% podiel na celkovom HDP.

Graf č. 1: Podiel remitencií na HDP, vybrané štáty

zdroj: Svetová banka, Migration and Remittances Faktbook 2007

Na grafe vidíme vybrané štáty, pre ktoré remitencie majú veľký význam. Spomedzi vybraných štátov Moldavsko je na prvom mieste podľa podielu remitencií na HDP.

V Moldavskej republike úroveň migrácie pracovnej sily je veľmi vysoká. Podľa oficiálnych štatistík takmer 200 tis. občanov Moldavskej republiky je zamestnaných za hranicami Moldavska. Ročný prítok remitencií do Moldavskej ekonomiky odhaduje Štatistický úrad Moldavska na takmer 300 mil. USD ročne²⁷³. Avšak po preštudovaní salda obchodnej bilancie Moldavskej republiky, ktoré je hlboko pasívne, môžeme urobiť záver, že prítok remitencií (vrátane aj neoficiálnych transakcií) je väčší. Schodok obchodnej bilancie Moldavska v roku 2008 podľa odhadov bol 903 mil. USD, čo znamená, že celkový prítok remitencií do moldavskej ekonomiky predstavuje viac než 1 mld. USD. Moldavsko podľa objemu remitencií na jedného obyvateľa je ďaleko vpredu a bezkonkurenčne je na prvej priečke vo svete. Náš odhad potvrdzujú aj odhady odborníkov Centrálnej banky Moldavskej republiky, podľa ktorých v roku 2008 objem prítoku remitencií bol na úrovni 1,5 mld. USD²⁷⁴.

²⁷¹ OECD: Trends v medzinárodnej migrácii, vyd. 2005, ISBN 92-64-00792-X.

²⁷² Centrálna spravodajská služba USA, CIA Faktbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>.

²⁷³ Štatistický úrad Moldavskej republiky, <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=263&id=2209>.

²⁷⁴ Moldova finansi: Объем денежных переводов гастарбайтеров в Молдову сокращается, <http://finance.salut.md/index.php?contid=1068>.

Pracovní migranti zanechávajú vlastnú stopu aj na oficiálnych štatistikách.

Tak napríklad môžeme sledovať vývoj počtu obyvateľov zamestnaných v rámci moldavskej ekonomiky a porovnať tieto údaje s vývojom miery nezamestnanosti. Z údajov štatistického úradu vidíme, že od roku 2001 do roku 2008 pracovná sila angažovaná v ekonomike Moldavska poklesla z 1,5 mil. na 1,2 mil. ľudí, čiže pokles o 300 tis. pracovníkov²⁷⁵. Pokles pracujúcich ľudí by mal zvýšiť nezamestnanosť, avšak nezamestnanosť v tom istom období stabilne klesala z 8,5% na 5,1%²⁷⁶, čo znamená, že buď nezamestnaná pracovná sila nepracuje a zároveň sa neregistruje (čo je nepravdepodobné), alebo pracuje v zahraničí. Vychádzame z oficiálnych štatistík, v procese ich analýzy sme zistili, že počet pracovných migrantov fakticky v období rokov 2001-2008 sa zvýšil o viac než 300 tisíc, čo predstavuje 25% celkovej pracovnej sily pracujúcej v ekonomike Moldavskej republiky. Keby sme tie isté údaje porovnali so štatistikami ekonomiky Slovenskej republiky, zistíme, že počet obyvateľov zamestnaných v ekonomike SR (2001-2008) zostával nemenný, dokonca mierne vzrástol, zároveň v tom istom čase nezamestnanosť v SR klesala (pre porovnanie s inými štátmi pozri nižšie uvedené tabuľky č. 1 a č. 2, v ktorých sú údaje o nezamestnanosti a zamestnanej pracovnej sily).

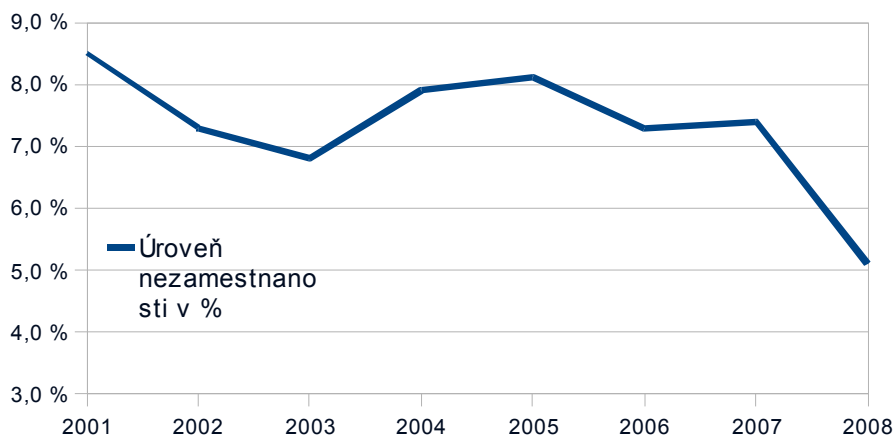
²⁷⁵

Štatistický úrad Moldavskej republiky

²⁷⁶

tamtiež

Graf č. 3: Miera nezamestnanosti

zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008, ISBN 978-9975-9786-8-2

Samozrejme, že pracujeme s oficiálnymi údajmi zo štatistického úradu Moldavskej republiky a riskujeme tým, že pracujeme s neobjektívnymi údajmi, pretože niektoré odhady hovoria o tom, že celkový počet moldavských pracovných migrantov sa pohybuje okolo jedného milióna pracovníkov. Tak podľa neoficiálnych odhadov počet nezamestnaných sa pohybuje medzi 20-30%²⁷⁷, a tento rozptyl je odôvodňovaný skutočnosťou, že registrácia nezamestnaného je zložitý proces, a podpora je pomerne nízka. Tieto údaje sú oficiálne nepotvrdené, avšak ako podpora takéhoto názoru vystupuje skutočnosť zverejňovania na informačnej stránke Ústrednej spravodajskej služby USA (Central Intelligence Agency) odhadu o moldavskej pracovnej migrácii. Podľa Ústrednej spravodajskej služby USA počet pracovných emigrantov z Moldavskej republiky je približne 25% práceschopného obyvateľstva. Zaujímavá je korelácia týchto údajov s neoficiálnymi údajmi o nezamestnanosti, ktoré sme vyššie uviedli. Súvisťnosť uvedených skutočností umožňuje predpokladať, že počet moldavských občanov, vycestovaných za prácou do zahraničia, je oveľa vyšší než oficiálny odhad. Objemy remitencií môžu slúžiť ako dodatočné potvrdenie takého názoru.

²⁷⁷ Také údaje nachádzame medzi štatistickými údajmi Centrálnej spravodajskej služby USA, CIA Faktbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>.

Tabuľka č. 1: Počet obyvateľov zamestnaných v ekonomike

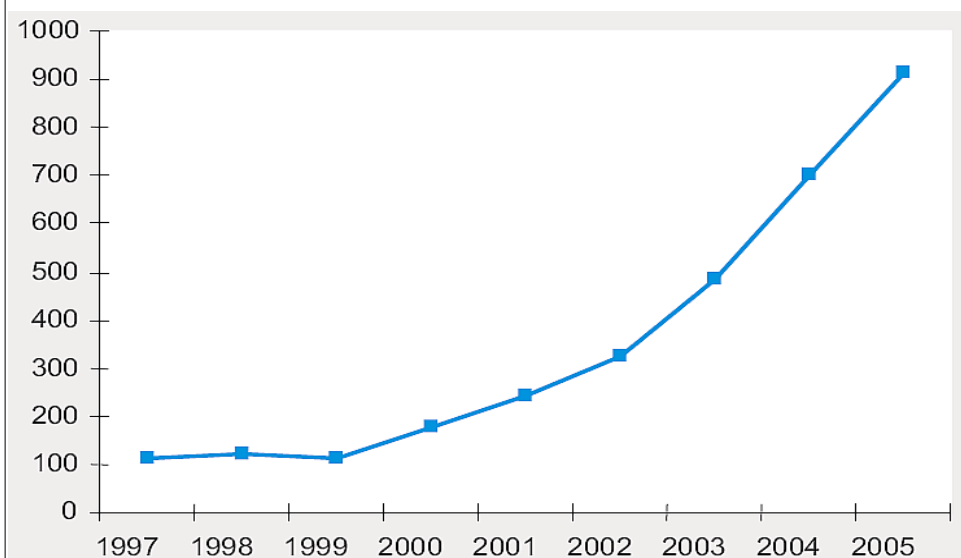
Počet obyvateľov zamestnaných v ekonomike (údaje v mil.)								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Arménsko	1,3	1,3	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Austrália	9	9,2	9,3	9,5	9,7	10	10,2	10,5
Rakúsko	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,8	3,9	4
Azerbajdžan	3,7	3,7	3,7	3,7	3,8	3,9	4	4
Bielorusko	4,4	4,4	4,4	4,3	4,3	4,3	4,4	4,5
Belgicko	4,1	4	4	4	4,1	4,2	4,3	4,4
Bulharsko	2,8	2,7	2,7	2,8	2,9	3	3,1	3,2
Kanada	14,8	14,9	15,3	15,7	14,7	16,2	16,5	16,9
Dánsko	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8
Švajčiarsko	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,4
Estónsko	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7
Ruská federácia	64,5	65	65,6	66	66,4	66,8	67	67,7
Fínsko	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,5	2,5
Francúzsko	23,3	23,8	23,9	24,3	24,4	24,5	24,7	25,6
Gruzínsko	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7
Nemecko	36,6	36,8	36,5	36,2	35,7	36,6	37,3...	
Grécko	4,1	4,1	4,2	4,3	4,3	4,4	4,5	4,5
Írsko	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9	2	2	2,1
Izrael	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
Taliano	21,1	21,5	21,8	22,1	22,4	22,6	23	23,2
Japonsko	64,5	64,1	63,3	63,2	63,3	63,6	63,8	64,1
Kazachstan	6,2	6,7	6,7	7	7,2	7,3	7,4	7,6
Kirgizsko	1,8	1,8	1,9	1,9	2	2,1	2,1	2,2
Lotyšsko	1	1	1	1	1	1	1,1	1,1
Litva	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5
Mexiko	39,5	39,7	40,3	41	42,1	41,7	42,3	43,1
Nórsko	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4
Holandsko	7,9	8,1	8,2	8,1	8,1	8,1	8,3	8,5
Poľsko	14,5	14,2	13,8	13,6	13,8	14,1	14,6	15,2
Portugalsko	5	5,1	5,1	5,1	5,1	5,1	5,2	5,2
Veľká Británia	27,5	27,7	27,9	28,2	28,5	28,7	29	29,2
Česko	4,7	4,7	4,8	4,7	4,7	4,8	4,8	4,9
Kórea	21,2	21,6	22,2	22,1	22,6	22,9	23,2	23,4
Moldavska republika	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2
Rumunsko	10,8	10,7	9,2	9,2	9,2	9,1	9,3	9,4
USA	136,9	136,9	136,5	137,7	139,3	141,7	144,4	146
Slovensko	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,3	2,3
Španielsko	14,5	14,8	16,3	16,7	17,1	19	19,7	20,4
Švédsko	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,3	4,4
Tadžikistan	1,7	1,8	1,9	1,9	2,1	2,1	2,1	2,1
Turecko	21,6	21,5	21,4	21,3	21,8	22	22,3	22,8
Ukrajina	20,2	20	20,1	20,2	20,3	20,7	20,7	20,9
Uganda	3,8	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9
Uzbekistan	9	9,1	9,3...		9,9	10,2	10,5	10,7

zdroj: samostatné spracovanie podľa údajov CIA World Factbook a Štatistickej ročenky 2008 (ISBN 978-9975-9786-8-2) Štatistického úradu Moldavskej republiky

Údaje z vyššie uvedenej tabuľky sú veľmi dôležité, najmä pri porovnaní s tým, že na jednej strane vidíme tendenciu poklesu pracovnej sily zamestnanej v ekonomike a zároveň klesajúcu nezamestnanosť.

Pri pomoci výskumu, ktorý bol vykonaný v roku 2004 v podobe všeobecného národného cenzu, sa zistilo, že približne 1,4 mil. obyvateľov bol súčasťou rodín, ktoré prijímajú remitencie zo zahraničia. Celková populácia s výnimkou Podnesterska bola stanovená na úrovni 3,4 mil. obyvateľov. Podľa údajov centrálnej banky Moldavska prítok remitencií sa od 90. rokov minulého storočia zvyšoval o 100 mil. USD ročne. V 90. rokoch prítok remitencií predstavoval približne 100 mil. USD ročne, v roku 2008 prítok remitencií už predstavoval viac než 1 mld. USD ročne.²⁷⁸ Avšak podľa údajov Svetovej banky oficiálne údaje o objeme prítoku remitencií sú približne

Graf č. 4: Prítok remitencií do Moldavskej republiky v mil. USD

zdroj: Centrálna banka Moldavská, http://bnm.md/md/balance_of_payments_statistics

o 200 mil. USD nižšie.

Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM – International Organization for Migration) za pomoci švédskej medzinárodnej agentúry pre rozvoj a spoluprácu (SIDA – Swedish International Development Cooperation Agency) – objednali vykonanie štúdie moldavských domácností na zistenie príčin pracovnej migrácie a dôsledkov tohto fenoménu na ich životy. Prieskum bol vykonaný CBS-AXA v Moldavsku počas júla i augusta 2006. Štúdia CBS-AXA po uskutočnenom prieskume prišla k záverom, že objem remitencií prichádzajúcich do Moldavska je okolo pol miliardy USD ročne. Tieto údaje sa výrazne líšia od údajov centrálnej banky, podľa ktorej objem remitencií v roku 2006 bol takmer 1 mld. USD. Tieto disparity v údajoch je možné vysvetliť tým, že pri vyplňovaní dotazníka sa ľudia pravdepodobne snažili podhodnotiť svoje príjmy. Pozoruhodné je to, že podľa údajov zo štúdie CBS-AXA priemerná hodnota remitencií na jednu rodinu v roku 2004 predstavoval 700 USD ročne, ktorá narástla do roku 2006 na 937 USD ročne. Tento nárast priemerných remitencií na jednu rodinu je možné odôvodniť dvoma spôsobmi: 1. čoraz vyššie zapojenie občanov do pracovnej migrácie, z čoho plynie vyšší priemer na jednu rodinu; 2. nárast pracovných skúseností, z ktorých plynú aj vyššie mzdy.

Teritoriálnu štruktúru remitencií do Moldavskej republiky môžeme rozdeliť na niekoľko skupín podľa zdrojového regiónu, a to Európska Únia, Spoločenstvo nezávislých štátov a ostatné regióny. Tak podľa Svetovej banky spomínanej štúdie priemerné remitencie z EÚ boli na úrovni

²⁷⁸ Centrálna banka Moldavská, http://bnm.md/md/balance_of_payments_statistics

1749 USD ročne v porovnaní s 1100 USD z ostatných regiónov. Pracovní migranti z EÚ majú možnosť zarobiť podstatne viac a poslať do Moldavska vyššie čiastky remitencií než z ostatných regiónov. Je to spôsobené vyššími platmi v EÚ v porovnaní so štátmi SNŠ.

Tabuľka č. 3: Priemerné prитоky remitencií do Moldavska, v USD

SNS, odvetvie nehnuteľnosti	SNS	EÚ	Ine odvetvia	Priemer
1048	1110	1749	1130	1300

zdroj: Medzinárodná organizácia migrácie (IOM – International Organization for Migration)

Podľa Svetovej banky pracovní migranti zo štátov SNŠ majú možnosť posilať až 60% zo svojho príjmu do Moldavska na rozdiel od migrantov z EÚ, ktorí majú možnosť posilať len 40% zo svojich príjmov. Môžeme to objasniť tým, že životné náklady v EÚ sú vyššie.

Peňažné toky z remitencií spôsobujú nárast dopytu vnútri Moldavskej republiky, čím vytvárajú na jednej strane inflačné tlaky, na strane druhej vytvárajú kapitálové zdroje, ktoré pre nedokapitalizované hospodárstvo Moldavska sú nesmierne potrebné pre rozvoj.

Hlavným cieľom vládnucej elity Moldavska je nasmerovať kapitálové toky z remitencií zo spotreby na investície. Zatiaľ nemôžeme hovoriť o úspechu v tomto smere, pretože obchodná bilancia MD je pasívna a priebehom rokov s nárastom remitencií rástol aj schodok obchodnej bilancie. Podľa najnovších údajov zverejnených štatistickým úradom Moldavskej republiky v roku 2008 prítok remitencií bol na úrovni 1,4 mld. USD²⁷⁹ a deficit obchodnej bilancie MD vzrástol na 3 mld. USD²⁸⁰.

Neschopnosť presmerovania remitencií zo spotreby na investície je hlavným nedostatkom vnútornej a zahraničnej politiky vládnucej elity. Závislosť Moldavska od tokov remitencií ohrozuje udržateľnosť ekonomického rozvoja. Vedľajšie efekty pracovnej migrácie v podobe detí rastúcich bez rodičov, rozpadajúce sa rodiny a odtok ľudského kapitálu, sú neoceniteľné v USD, ale bezpochyby zasahujú všetky stránky existencie spoločnosti, čo potvrdzuje aj štúdia CBS-AXA (pozri. tabuľku nižšie).

Tabuľka č. 4: Základné efekty migrácie (v percentách, 2006 štúdia CBS-AXA)

	SNS stavebníctvo	SNS ostatne	EU	Ostatné	Spolu
Ziadny efekt	4,45	4,14	3,15	6,13	4,12
Vyššie príjmy	84,09	78,02	88,31	92,48	84,87
Viac oddychu	3,4	5,91	13,69	11,64	7,96
Nižšie životné náklady	10,56	14,28	4,35	13,08	9,61
Ťažšie pracovné podmienky	20,34	18,08	8,4	14,04	15,48
Emocionálny stres	22,79	20,84	20,29	29,3	22,15
Nedostatok rodičovskej pozornosti	26,09	31,28	26,62	15,62	26,45
Vysoké náklady na migráciu	12,31	14,35	25,09	14,29	17,01

zdroj: Medzinárodná organizácia migrácie (IOM – International Organization for Migration)

Ako vidieť z údajov zistených štúdiou CBS-AXA, dostatočne veľký počet respondentov spomínal také negatívne stránky pracovnej migrácie ako napríklad: ťažšie pracovné podmienky, emocionálny stres a nedostatok rodičovskej pozornosti. Tieto skutočnosti pravdepodobne majú

²⁷⁹ Moldova Finance: Объем денежных поступлений в Молдову с января по октябрь составил 1 млрд. 4 млн. долл. <http://finance.salut.md/index.php?contid=1043>.

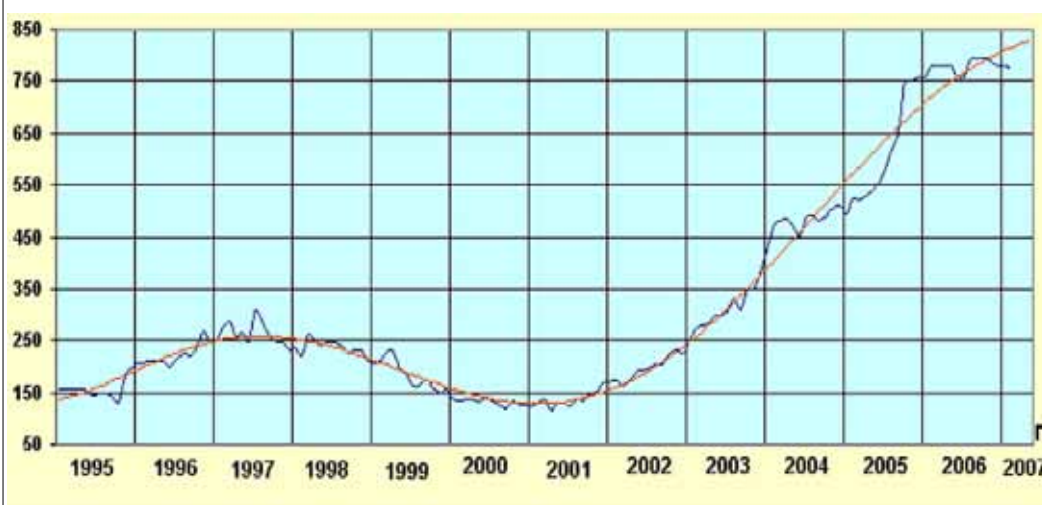
²⁸⁰ Moldova Finance: Дефицит торгового баланса Молдовы в январе - ноябре 2008 года составил 3 млрд. 15,2 млн. долл. <http://finance.salut.md/index.php?contid=1070>.

vplyv na zdravie občanov a ovplyvňujú demografické trendy, kvôli veľkému rozsahu pracovnej migrácie.

Domácnosti, ktoré dostávajú remitencie zo zahraničia, utrácajú ich na denné spotreby ako sú TV, chladničky alebo počítače a zostatky sú nasmerované na kúpu aut a nehnuteľností.

Analýza prítoku remitencií do Moldavska v kontexte vývoja cien na nehnuteľnosť v hlavnom meste Moldavska zdôrazňuje nasledujúcu skutočnosť: nárast remitencií v poslednom čase prebehol súbežne s nárastom cien na nehnuteľnosť, z ktorého môžeme odvodiť záver, že prítok remitencií smeruje na trh s nehnuteľnosťami, ktoré sú vnímané ako investície. V období od roku 2000 do roku 2007 objem remitencií narástol takmer desaťnásobne (0,1 mld. USD v 2000 na takmer 1 mld. USD v 2007)²⁸¹. Súbežne došlo k zvýšeniu cien na nehnuteľnosť v hlavnom meste Moldavska takmer sedemnásobne (120 USD/m² v 2000 na 820 USD/m² v 2007)²⁸². Pri porovnaní týchto trendov môžeme konštatovať, že nárast prítoku remitencií do Moldavska spomedzi iných faktorov spôsobuje vyšší dopyt aj po investičných statkoch, ku ktorým môžeme zaradiť aj

Graf č. 5: Vývoj cien na nehnuteľnosť v hlavnom meste Moldavska, v USD/m²

zdroj: Burza nehnuteľnosti „LARA“, <http://www.lara.md/main/analytics/>

nehnuteľnosť.

Na záver môžeme povedať, že tok remitencií do Moldavskej republiky je viac než 1 mld. USD ročne. Podľa podielu objemu remitencií na HDP, Moldavsko je na prvom mieste spomedzi všetkých štátov sveta (približne 388 USD/p.c. ročne, podľa údajov za 2008). Remitencie hrajú a pravdepodobne budú hrať dôležitú rolu v moldavskej ekonomike a sociálnom živote. Zároveň predstavujú najväčšie riziko pre udržateľný rozvoj a kvalitatívnu transformáciu ekonomiky Moldavskej republiky.

Koncom roku 2008 a počas prvej polovice roku 2009 bolo možné pozorovať zníženie objemov prítoku remitencií do Moldavskej republiky, čo je fakticky oneskoreným prejavom ekonomickej a hospodárskej krízy, ktorá sa prejavila koncom roku 2008 a pokračovala v roku 2009. Pokles prítokov remitencií v prvých dvoch štvrtrokoch predstavoval 30% a 65% v porovnaní s prvým a druhým štvrtrokom v roku 2008, čo predstavuje kumulatívny pokles o 32% alebo v prvých

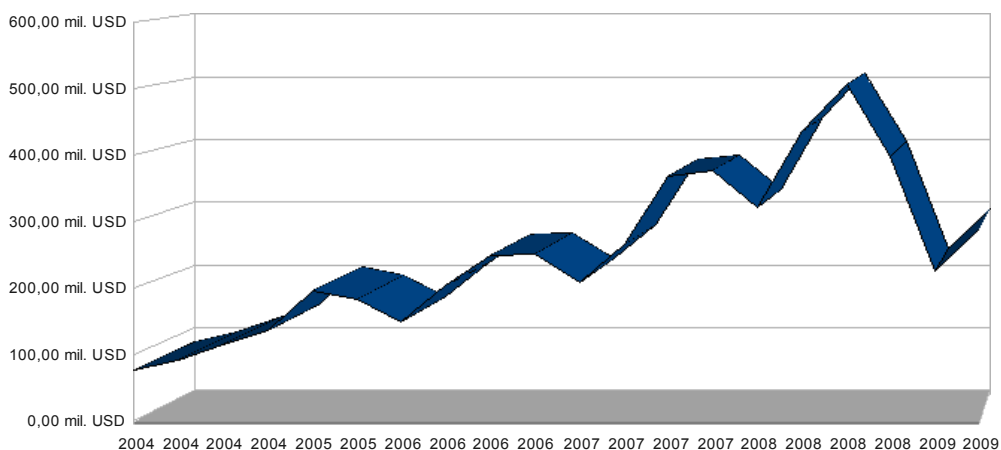
²⁸¹ Centrálna banka Moldavská, http://bnm.md/md/balance_of_payments_statistics

²⁸² Burza nehnuteľnosti „LARA“, <http://www.lara.md/main/analytics/>

dvoch štvrtrokoch prítok remitencií bol o 241 mil. USD menší než v roku 2008. Tento objem predstavuje 3,92% z HDP²⁸³, pokles HDP v prvom polroku 2009 bol zaznamenaný na úrovni -7,7%, čo poukazuje na význam remitencií pre ekonomiku MD. Pravdepodobne tento negatívny trend bude pokračovať v nasledujúcich rokoch. Tento názor je podporovaný štatistickými údajmi o rastúcej nezamestnanosti v cieľových štátoch moldavskej migrácií (RF a EÚ, v rámci EÚ cieľové štáty moldavskej migrácie sú najmä: Taliansko, Španielsko, Portugalsko). Nepripravenosť ekonomiky MD absorbovať prudký návrat pracovných migrantov predstavuje podľa nás výzvu sociálnej stability v najbližších rokoch.

Graf č. 6: Vývoj prítoku remitencií do Moldavskej republiky

	I. štvrťrok	II. štvrťrok	III. štvrťrok	IV. štvrťrok
2004	76,92 mil. USD	93,07 mil. USD	115,29 mil. USD	137,13 mil. USD
2005	120,05 mil. USD	181,78 mil. USD	197,13 mil. USD	184,28 mil. USD
2006	149,45 mil. USD	204,52 mil. USD	249,22 mil. USD	251,36 mil. USD
2007	209,44 mil. USD	265,30 mil. USD	367,83 mil. USD	375,66 mil. USD
2008	320,67 mil. USD	435,21 mil. USD	506,51 mil. USD	397,70 mil. USD
2009	225,71 mil. USD	289,06 mil. USD		

zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky, ročenky za jednotlivé roky

Razantný pokles prítoku remitencií je spôsobený rastúcou nezamestnanosťou v cieľových štátoch moldavskej migrácii. Klesajúci prítok remitencií spôsobí zníženie dopytu a následne aj zníženie importu, čo pravdepodobne privedie k poklesu životnej úrovne obyvateľstva v MD. Pravdepodobne dôjde k poklesu cien nehnuteľností, pretože ako sme už spomínali, ceny nehnuteľností razantne rástli práve spolu s prudkým nárastom prítoku remitencií (pozitívna korelácia). Návrat nezamestnaných pracovných migrantov do Moldavska odhalí ozajstnú situáciu v tejto oblasti a pravdepodobne bude vytvárať sociálne napätie vnútri moldavskej spoločnosti. Podľa nášho názoru je to najväčšia výzva pre moldavskú vládnúcu elitu v nasledujúcich rokoch.

²⁸³ Ústredná spravodajská služba USA: Moldavský HDP podľa oficiálneho výmenného kurzu predstavoval 6,124 mld. USD.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1	Medzinárodný centrum pre rozvoj migračnej politiky (International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)): <i>2006 Year Book on Illegal Migration, Human Smuggling and Trafficking in Central and Eastern Europe</i> , ISBN: 3-900411-08-5
2	Centrálna banka Moldavská: Platobná bilancia 2009
3	Ľ. Lipková a kol.: <i>Medzinárodne hospodárske vzťahy</i> , Sprint 2006 Bratislava, ISBN 80-89085-55-5
4	OECD: <i>Trendy v medzinárodnej migrácii</i> , vyd. 2005, ISBN 92-64-00792-X
5	Štatistický úrad Moldavskej republiky: <i>Štatistická ročenka 2008</i> , ISBN 978-9975-9786-8-2
6	Svetová banka, <i>Migration and Remittances Faktbook 2007</i>

KONTAKT

Ing. Leonid Raneta
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: raneta@euba.sk

The Baha'i Faith is a world-wide religion with more than five million adherents and the second-most widespread faith after Christianity in its geographical reach. Founded by Baha'u'llah (1817-1892) who is regarded by Baha'is as the most recent in a line of divine Messengers. Baha'u'llah's teaching not only addresses the theological and philosophical questions but also modern questions posed by temporary thinkers. The essential theme of the teachings of Baha'i Faith is of unity in diversity. Having members residing in almost every nation on earth, creates an organization that represents a cross-section of humanity. The principles of the faith, including the elimination of prejudice, equality between the sexes, the essential oneness of the world's religions, the elimination of the extremes of wealth and poverty, universal education, the agreement of science and religion, and the oneness of humanity, among others, forms the basis for solutions to contemporary social problems. The Baha'is are united by a common outlook to high moral standards, a modern world view, and a commitment to serving the wider community.

It is important to acknowledge that the Baha'i Faith is not an economical system, never the less, the Baha'i principles create that moral framework based on justice to guide the economical issues. Some of the Baha'i principles which either directly or indirectly contribute towards the improving the economic condition of the world and creating the framework needed for such economic development have been described in this paper.

Elimination of the extremes of wealth and poverty

The idea of unity of mankind towards which the Baha'is are working should be based on Justice. One of the examples of injustice today is the extreme imbalance in economic and material conditions. This gap which separates the rich and poor, within the nations and among the nations, continues to widen.

From the Bahá'í perspective, the present materialistic assumptions about economic development ignore the real nature of the human being. Abdu'l-Bahá wrote that "The fundamentals of the whole economic condition are divine in nature and are associated with the world of the heart and spirit..."¹ "The disease which afflicts the body politic is lack of love and absence of altruism." [1]

The resources both human and material must be used and sustained the long-term for the good of everyone and not in a short-term just for the advantage of a few. Addressing the problem of the extreme between wealth and poverty, the Universal House of Justice, in their message to the world "The Promise of World Peace" said: "The inordinate disparity between rich and poor, a source of acute suffering, keeps the world in a state of instability, virtually on the brink of war. Few societies have dealt effectively with this situation. The solution calls for the combined application of spiritual, moral and practical approaches. A fresh look at the problem is required, entailing consultation with experts from a wide spectrum of disciplines, devoid of economic and ideological polemics, and involving the people directly affected in the decisions that must urgently be made. It is an issue that is bound up not only with the necessity for eliminating extremes of wealth and poverty but also with those spiritual verities the understanding of which can produce a new universal attitude. Fostering such an attitude is itself a major part of the solution." [2]

However, it is important to note that the principle of elimination of extreme wealth and poverty does not mean that all individuals should receive the same income. There are natural differences in human needs and capacities, and some categories of service to society deserve greater reward than others.

Basically, the economic system should ensure the welfare of all by eliminating the gap. Abdu'l-Bahá said "As the rich man enjoys his life surrounded by ease and luxuries, so the poor man must likewise have a home and be provided with sustenance and comforts commensurate with his needs. This readjustment of the social economic is of the greatest importance inasmuch as it insures the

stability of the world of humanity; and until it is effected, happiness and prosperity are impossible.”[3]

The Baha’i Faith suggests that the spiritual and material dimensions of existence are connected, mutually reinforcing, and indeed reflected in one another. To understand the other factors in eliminating of the extreme of wealth and poverty, we need to examine the other concepts based on spiritual dimension and ethical values. These include the concept of work; charity and redistribution of wealth; empowering through education; advancing the status of women and providing opportunities through social and economic projects.

The spiritual and ethical dimensions of work

The obligation to work has been emphasized in the Baha’i writings, it is duty of everyone to work and earn ones livelihood. Baha’u’llah states “It is incumbent upon each one of you to engage in some occupation - such as a craft, a trade or the like. We have exalted your engagement in such work to the rank of worship of the one true God....Waste not your hours in idleness and sloth, but occupy yourselves with what will profit you and others.”[4]

As we can see from the quotation above he has further stressed that the work done in the spirit of service to the humanity can be consider as worship. In this light ones occupation should not be seen as a barrier to ones spiritual progress if it is performed with ethical values.

“Commerce, agriculture and industry should not, in truth, be a bar to service of the one true God. Indeed, such occupations are most potent instruments and clear proofs for the manifestation of the evidences of one's piety, of one's trustworthiness and of the virtues of the All-Merciful Lord.”[5]

As duty to work and earn the livelihood is for everyone in the society, this would include the ones who are also less privileged. Baha’u’llah said “Please God, the poor may exert themselves and strive to earn the means of livelihood.”[6]

Of course the condition to enable the people to work must be created by the governments and organization in charge. Shoghi Effendi said: “It is the duty of those who are in charge of the organization of society to give every individual the opportunity of acquiring the necessary talent in some kind of profession, and also the means of utilizing such a talent, both for its own sake and for the sake of earning the means of his livelihood. Every individual, no matter how handicapped and limited he may be, is under the obligation of engaging in some work or profession, for work, especially when performed in the spirit of service, is according to Baha'u'llah a form of worship.”[7]

The idea is not only to create employment for everyone but also to improve the quality and meaning of the work. Ones work should be considered as the means of developing ones craft, of refining ones character, and contributing to the welfare and progress of society. The dignity and value of all human labor, even it is humble, must be appreciated. The Baha’i International Community states, “Genuine wealth is created when work is undertaken not simply as a means of earning a livelihood but also as a way to contribute to society. We hold that meaningful work is a basic need of the human soul, as important to the proper development of the individual as nutritious food, clean water and fresh air are to the physical body.”[8]

However, it is worth noting that although to work is praiseworthy but the care must be taken to overcome the temptation of being „workaholic“, guided by the principle of “moderation in all things” in the Baha’i Faith.

Voluntary giving

One way of reducing the gap is to have a just distribution of income. The laws and regulations should be established in such a way that would limit personal wealth and provide everyone with access to the means for living a dignified life. In this light, the concept of voluntary giving or

charity has been much encouraged in the Baha'i Faith as one should not only think of ones own needs but also be concern with the needs of others. "Let your vision be world-embracing, rather than confined to your own selves," Bahá'u'lláh wrote. "Do not busy yourselves in your own concerns; let your thoughts be fixed upon that which will rehabilitate the fortunes of mankind and sanctify the hearts and souls of men." [9]

While charity is important economic principle, Bahá'u'lláh also condemned those rulers who left their people to suffer in poverty while gathering treasures for themselves. He clearly viewed this as injustice, and called upon the rulers of the world to be just. He also noted that mistrust and conflict between nations has a powerful economic effect on the people.

It is worth mentioning that the Baha'i communities around the world support their activities by means of voluntarily donations from their members only. By doing so, the Baha'i community gives the world a concrete example of a volunteer-funded system.

Just Distribution/ share of the profit

As it has been previously mentioned the absolute equality is not possible as individuals' education, capacities and skills are different. Never the less, certain moderation rules are needed to have a just distribution of the wealth or in another words by means of laws and regulations to limit the excessive fortunes of certain individuals, and to protect the essential needs of the masses.

In a talk given by Abdu'l-Baha in the West in 1912, he gave an example of workers in the factory getting a share of the profit of the factory above their normal wages. He said, "Therefore, laws and regulations should be established which would permit the workmen to receive from the factory owner their wages and a share in the fourth or the fifth part of the profits, according to the wants of the factory; or in some other way the body of workmen and the manufacturers should share equitably the profits and advantages. Indeed, the direction and administration of affairs come from the owner of the factory, and the work and labor, from the body of the workmen. In other words, the workmen should receive wages which assure them an adequate support, and when they cease work, becoming feeble or helpless, they should receive from the owner of the factory a sufficient pension. The wages should be high enough to satisfy the workmen with the amount they receive, so that they may be able to put a little aside for days of want and helplessness." [10]

Taxation as a means of redistribution of wealth

As far as taxation is concerned although there is not a very precise taxation system laid out in the Baha'i Faith, there are implications that taxes should be proportionate to the productivity capacity and income of the individuals. Again in the same talk as was mentioned above by Abdu'l-Baha he gave the example of a farmer to clarify this system. He said, "The fundamental basis of the community is agriculture, tillage of the soil. All must be producers. Each person in the community whose income is equal to his individual producing capacity shall be exempt from taxation. But if his income is greater than his needs he must pay a tax until an adjustment is effected. That is to say, a man's capacity for production and his needs will be equalized and reconciled through taxation. If his production exceeds he will pay no tax; if his necessities exceed his production he shall receive an amount sufficient to equalize or adjust. Therefore taxation will be proportionate to capacity and production and there will be no poor in the community." [11]

Empowerment through Education

The role of education in the Baha'i Faith can not be over-emphasized. Although, education may not be considered as an immediate panacea for economics challenges, it is the surest investment in the economic development. "Man is the supreme Talisman. Lack of a proper education hath, however, deprived him of that which he doth inherently possess," writes Bahá'u'lláh. "Regard man as a mine rich in gems of inestimable value. Education can, alone, cause it to reveal its treasures, and enable mankind to benefit therefrom." [12]

Knowledge provide the means to elevate poverty, it restores sense of pride, enables the people to contribute to the advancement of their society therefore giving them hope and restoring the human dignity. In a Statement to the United Nations Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, the Baha'i International Community states: "The poorest, in general, in their capacity as citizens, are neither associated to the decision making process nor are they allowed to exercise responsibilities within the community. This situation is unacceptable, given that a fundamental purpose of life is to contribute to the advancement of civilization. Thus the right to work takes on a spiritual dimension, and the responsibility to be productive applies to everyone." [13] In another statement the Baha'i International Community states "Education implies more than a process of mastering a narrow body of knowledge or learning a set of life skills. In truth, education, which should be a fundamental imperative of development, must also teach the process for knowledge acquisition, cultivate the powers of intellect and reasoning, and infuse the student with indispensable moral qualities. It is this comprehensive approach to education that allows people to contribute to the creation of wealth and encourage its just distribution." [14]

Development/Social and Economic projects

The Baha'i concept of sacredness of work and service has a great impact on their social and economic development activities. The method is to ask the communities to identify their own needs and help them to initiate their own projects. These locally initiated projects, many of which are design on reducing poverty, are based in moral values and encourage service to the community as a whole.

The aim of these social-economic development is to train individuals in such a way that he or she can then contribute to the betterment of their own community in order to do so that it is not only enough to develop the individuals capacities but also to strengthen the organizational structure so that their skills and services may be channelled.

Again in a statement *to the United Nations Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, the Baha'i International Community states:*

"The Bahá'í writings anticipate the development of communities in which the well-being of every member is the concern of the community as a whole. The center of such a community would include social service institutions which afford relief to the suffering, sustenance to the poor, shelter to the wayfarer, solace to the bereaved, and education to the ignorant.... fight against poverty is in the interest of all, poor and rich, givers and beneficiaries, at a national or an international stage." [15]

It is important to note that as in the Baha'i Faith proselytizing is prohibited, these development projects are not conducted for the purpose of public relations or as a means of converting people. In the appropriate context, funding for the projects of the humanitarian nature can be accepted from the government and donor agencies, but the Baha'is do not accept outside sources funds for their own internal community affairs.

There are many examples of such social-economic projects in many countries around the globe which has been highly successful in improving the living standard of the less advantage people. In India, for example, the Vocational Institute for Rural Women in Indore, established by Bahá'ís in the state of Madhya Pradesh, offers free literacy and vocational training for underprivileged young women in that region. Reaching out to people in villages in a wide area, the Institute emphasizes training in locally useful and marketable skills. The experience has shown that when the young women return to their villages, they affect their entire community, largely as a result of the moral education they have received at the institute. The acquisition of virtues not only helps them become positive influences on their families and friends, it makes them better business people. Such moral principles as honesty and trustworthiness are quite practical, in that they are essential for the success of cooperative enterprises.

In Bolivia a project in the Chaco region strives to uplift and empower a long-ignored population of impoverished farmers through an integrated program of technical training, community organization, and spiritual ideas. The goal is to cultivate self-sufficiency through community awareness in order to reduce dependency on outside aid and advice. The Bahá'í International Community believes that fostering grass-roots initiative is essential to the elimination of poverty. The concept of uplifting and

empowering individuals and communities has both moral and educational implications which demand profound study.

The Baha'i social-economic projects in general fall into three categories.

Table 1: Bahá'í Projects According to Level of Complexity by Continent

	Category 1 Fixed Duration	Category 2 Sustained	Category 3 Advanced	Total
Africa	238	54	6	298
Americas	549	58	15	622
Asia	351	65	8	424
Australasia	164	30	0	194
Europe	157	17	2	176
Total	1459	224	31	1714

Global Campaigns

While most projects are initiated at the local level, there are also global campaigns organized by the Bahá'í community in the area of literacy, primary health care training, and advancement of women. These projects are being carried out in a number of countries in Africa, Asia, and South America. The campaigns try to adapt the methodologies and approaches proved to be effective in other social contexts with the collaboration of national governments and international agencies. One example of such projects is the schools. (See the data below)

Table 2: Number of Bahá'í Schools by Continent

	Tutorial Schools	Pre-primary	Primary	Secondary	Post-secondary	Total # of Academic Schools
Africa	179	30	52	10	1	93
Americas	61	12	63	14	8	97
Asia	165	6	102	8	2	118
Australasia	2	14	20	1	0	35
Europe	0	0	2	2	1	5
Total	407	62	239	35	12	348*

***The total number of academic schools does not include tutorial schools.**

Advancing the Status of Women

The equality of men and women is one of the fundamental teachings of Baha'u'llah. The Baha'i writings says that "until the reality of the equality between men and women is fully attained, the highest social development of mankind is not possible." One of the major solutions to the inequality

is education. The advancement of women has a direct effect in elimination of poverty. “In areas where women have gained access to education, employment, and ownership opportunities, dramatic effects have been observed at many levels: at the level of family, more equitable divisions of food; health care among girls and boys; higher rate of literacy among children; and injection of new concerns into public discourse.”[16]

As was mentioned previously, Baha’i Faith emphasizes the importance of education and it has placed importance in educating girls in particular. In order to enable women to contribute to the betterment of the world the education of women and girls needs an appropriate attention. “For over twenty years, studies have consistently documented that, of all possible investments, educating women and girls pays the highest overall dividends in terms of social development, the eradication of poverty and the advancement of community.” [17]

Table 1: Male and female literacy rates

Adult or youth literacy	Countries with data	Male literacy rate (%)	Female literacy rate (%)	Difference male-female literacy rate (%)
Adult literacy (15 years and older)	135	84.9	72.1	12.8
Youth literacy (15-24 years)	132	89.4	82.2	7.2

Source: UNESCO Institute for Statistics, Data Centre, June 2007. Average values are weighted by each country's adult and youth population.

In spite of the movement towards gender equality, large gaps remain. In four countries, the gap between male and female literacy among the adult population is greater than 30 percent: Yemen (male literacy rate 73.1 percent, female 34.7 percent, difference 38.4 percent), Central African Republic (male 64.8, female 33.5, difference 32.3), Afghanistan (male 43.1, female 12.6, difference 30.5), and Togo (male 68.7, female 38.5, difference 30.2). In 18 more countries, the male-female gap is between 20 and 30 percent. These countries are, in descending order of the size of the gap: Mozambique (difference male-female literacy rate 29.9 percent), Pakistan, Angola, Chad, Niger, Nepal, Ethiopia, Democratic Republic of the Congo, Morocco, India, Benin, Guinea, Egypt, Sierra Leone, Cote d'Ivoire, Senegal, Malawi, and Cambodia (difference 20.6 percent). [18]

The Baha’i community itself offers a model where women and men work together in managing the affairs of their Faith. Baha’u’llah said "The world of humanity has two wings -- one is women and the other men. Not until both wings are equally developed can the bird fly. Should one wing remain weak, flight is impossible." [19]

The ideas presented here are just some of the principles of the Baha’i Faith that contribute towards improving the economic condition of the world we live in. With its core principle of unity in diversity based on cooperation, justice and the respect for human dignity, the Baha’is address the current needs of society with the view to contribute towards its advancement. There is tremendous scope for Bahá’is to contribute to the social sciences and economics. A number of Baha’i scholars in the field of Economics have been inspired by the teachings of the Baha’i Faith and done some research on the economic implications of the Baha’i principles; ultimately, as the world economy evolves the correlation of such teaching will be more apparent

Keywords Definitions

Baha’u’llah: Founder of the Baha’i Faith (1817-1892) **Bahá'u'lláh** (*ba-haa-ol-laa*, Arabic: ("Glory of God") (November 12, 1817 – May 29, 1892), born Mírzá Ḥusayn-`Alí Nuri was the founder of the Bahá’í Faith. He claimed to be a messenger from God referring to the fulfilment of the eschatological expectations of Islam, Christianity, and other major religions.

Abdul-Baha: was the eldest son of Bahá'u'lláh, the founder of the Bahá'í Faith. In 1892, `Abdu'l-Bahá was appointed in his father's will to be his successor and head of the Bahá'í Faith. His journeys to the West, and his Tablets of the Divine Plan spread the Bahá'í message beyond its middle-eastern roots

Shoghi Effendi: (March 1, 1897 — November 4, 1957) was the **Guardian** and appointed head of the Bahá'í Faith from 1921 until his death in 1957.

The Universal House of Justice: Founded in 1963, is the supreme governing institution of the Bahá'í Faith. It is a legislative institution with the authority to supplement and apply the laws of Bahá'u'lláh, the founder of the Bahá'í Faith, and exercises a judicial function as the highest appellate institution in the Bahá'í administration.

The **Bahá'í International Community**, or the **BIC**, is an international [non-governmental organization](#) (NGO) representing the members of the Bahá'í Faith; it was first chartered in March 1948 with the United Nations, and currently has affiliates in over 180 countries and territories.

(The above definition of keywords have been extracted from the Wikipedea website)

REFERENCES

- 1 `Abdu'l-Bahá, The Promulgation of Universal Peace (Wilmette: Bahá'í Publishing Trust, 1922. 2nd edition 1982), p. 238.
2. The Universal House of Justice, The Promise of World Peace, p. 10-11, (Haifa, 1985)
3. Abdu'l-Bahá, Bahá'í World Faith, (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, 1943 (c) 1956, 1976), p. 240
4. Baha'u'llah, The Kitáb-i-Aqdas, (Bahá'í World Centre, Copyright (c) 1992 by the Universal House of Justice), p. 30
5. Baha'u'llah, Trustworthiness, (A compilation by the Universal House of Justice), p. 341
6. Baha'u'llah, Gleanings from the Writings of Bahá'u'lláh (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, Copyright 1952 (c) 1976), p. 202
7. Baha'u'llah, The Kitáb-i-Aqdas, (Bahá'í World Centre, Copyright (c) 1992 by the Universal House of Justice), p. 192
8. A Statement of the Bahá'í International Community on the Occasion of the 50th Anniversary of the United Nations, Turning Point For All Nations (Bahá'í Office of Public Information, New York, October 1995)
9. Baha'u'llah, Gleanings from the Writings of Bahá'u'lláh (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, Copyright 1952 (c) 1976), p. 94
10. `Abdu'l-Bahá, Bahá'í World Faith (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, 1943 (c) 1956, 1976), p.281
11. `Abdu'l-Bahá, Foundations of World Unity, p. 37
12. Baha'u'llah, Gleanings from the Writings of Bahá'u'lláh (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, Copyright 1952 (c) 1976), p. 250

13. A statement of United Nations Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Human Rights and Extreme Poverty (Geneva, Switzerland August 1994)
14. A Statement of the Bahá'í International Community on the Occasion of the 50th Anniversary of the United Nations, Turning Point For All Nations (Bahá'í Office of Public Information, New York, October 1995)
15. A statement of United Nations Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Human Rights and Extreme Poverty (Geneva, Switzerland August 1994)
16. A Statement of the Bahá'í International Community on the Occasion of the 50th Anniversary of the United Nations, Turning Point For All Nations (Bahá'í Office of Public Information, New York, October 1995)
17. A Statement of the Bahá'í International Community on the Occasion of the 50th Anniversary of the United Nations, Turning Point For All Nations (Bahá'í Office of Public Information, New York, October 1995)
18. Analysis by Friedrich Huebler, International Education Statistics, Disparity between male and female literacy rates, June 2007
19. Abdu'l-Bahá, Bahá'í World Faith, (Bahá'í Publishing Trust, Wilmette, 1943 (c) 1956, 1976), p.288

CONTACT

Farah Imani, MBA
Externá doktorandka
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: farahimani@gmail.com

**PROCES RATIFIKÁCIE LISABONSKEJ ZMLUVY VO VYBRANÝCH ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH
EURÓPSKEJ ÚNIE**

Mgr. Adriana Újová

ABSTRAKT

Predkladaný príspevok sa zaoberá hodnotením a analýzou priebehu ratifikačného procesu Lisabonskej zmluvy a stavu národných ratifikácií vo vybraných členských štátoch EÚ. Ratifikačný proces predstavuje formálnu stránku prijatia Lisabonskej zmluvy a konštitučnú zodpovednosť členských štátov EÚ. Autor svoju pozornosť v tomto príspevku zamerlal na tri členské štáty EÚ – Nemeckú republiku, Poľskú republiku a Českú republiku.

Kľúčové slová: ratifikačný proces, národný parlament, variant, voľby, politické strany.

ABSTRACT

Presented paper deals with notice and analyse of situation in ratification process of Lisbon treaty and the state of national ratifications in selected member states EU. Ratification process introduce the formal site the adoption of Lisbon treaty and the constitutional responsibility of the EU membership. Author of the article aimed at three member states of the EU - Germany Republic, Poland Republic and Czech Republic.

Key words: ratification process, national parliament, variant, elections, political parties.

ÚVOD

Lisabonská zmluva bola 13. decembra 2007 v Lisabone podpísaná najvyššími predstaviteľmi všetkých členských štátov EÚ. Týmto dňom bol odštartovaný ratifikačný proces. Nový text Lisabonskej zmluvy sa realizoval vo všetkých členských štátoch v národných parlamentoch,²⁸⁴ výnimka bola udelená Írsku, ktorému vyplýva z ústavy povinnosť ratifikovať Lisabonskú zmluvu prostredníctvom referenda. Pozitívny krok predstavovala úspešná ratifikácia vo Francúzsku, keďže občania Francúzska v roku 2005 odmietli ZÚE spolu s Holanďanmi. Zmluvu vo Francúzsku ratifikovali obe parlamentné komory.²⁸⁵ Slovensko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu NR SR 11. apríla 2008. V dôsledku vnútropolitických konfliktov sa proces ratifikácie skomplikoval, ale napriek týmto problémom bola napokon Lisabonská zmluva ratifikovaná.

Lídri členských štátov si stanovili za cieľ ratifikovať LZ do konca roku 2008, s tým, aby do platnosti vstúpila 1. januára 2009 ešte pred voľbami do Európskeho parlamentu, avšak kvôli neúspešnému referendu v Írsku, konanom 12. júna 2008, sa prijatie LZ oddialilo. Tento ratifikačný stav predstavuje situáciu z roku 2005, keď Francúzsko a Holandsko vyjadrilo v plebiscite nesúhlas s predchádzajúcou ZÚE. Európska rada na samite v Bruseli (jún 2008) odložila rozhodnutie o budúcnosti Lisabonskej zmluvy. Lídri EÚ sa k reformnej zmluve vrátili na októbrovom samite (druhý polrok 2008) počas francúzskeho predsedníctva, na ktorom boli predložené návrhy o ďalšom postupe. Európska rada v záveroch tiež konštatovala, že ratifikácia Lisabonskej zmluvy v

²⁸⁴ Ratifikačný proces konaný prostredníctvom národných parlamentov sa odvíja od usporiadania tohoktorého štátu individuálne, to znamená, prostredníctvom jednokomorového (napr. Grécko) či dvojkomorového parlamentu (napr. Nemecko) a v jednom prípade si ratifikácia vyžaduje schválenie LZ okrem dvojkomorového parlamentu aj schválenie regionálnymi parlamentmi (Belgicko).

²⁸⁵ Francúzsko schválilo Lisabonskú zmluvu, Barroso to ocenil: [online]. Dostupné na internete <http://dnes.atlas.sk/zo-sveta/169285/>.

zostávajúcích krajinách pokračuje, pričom akceptovala stanoviská členských štátov, v ktorých sa ratifikácia Lisabonskej zmluvy ešte neuskutočnila. Vyprofilovali sa dva varianty v súvislosti s neratifikovaním LZ v írskom referende. Prvý variant pripúšťal možnosť zastaviť ratifikačný proces, čo by znamenalo neúspech Lisabonskej zmluvy. Členské štáty, ako aj EÚ by naďalej fungovali na základe Zmluvy z Nice.

Druhým variantom, ktorý prichádzal do úvahy, bolo pripraviť, akúsi „mini zmluvu“, do ktorej by boli zakomponované najnutnejšie ustanovenia z Lisabonskej zmluvy. Otázkou ostáva, ktoré ustanovenia možno považovať za najnutnejšie. Zastavenie ratifikačného procesu by mohlo skomplikovať budúce rozširovanie EÚ, podľa Nicolasa Sarkozyho by nebola EÚ schopná pružne a efektívne rozhodovať o svojom korektnom fungovaní.²⁸⁶

Zmluvu ratifikovalo všetkých 27 členských krajín EÚ (pozri tabuľku uvedenú nižšie) a nadobudla platnosť 1. decembra 2010. Budúcnosťou Lisabonskej zmluvy sa zaoberali politici, diplomati, najvyšší predstavitelia členských štátov, odborná verejnosť v druhej polovici roka 2008. Vo všeobecnosti sa najdôležitejšími aktérmi v procese ratifikácie stali národné parlamenty okrem Írska.

Tabuľka 1: *Prehľad ratifikačného procesu v každom členskom štáte EÚ*

Členský štát	Ratifikačná procedúra	Dátum	Požadovaná väčšina
Belgicko	Parlament	15. október 2008	Jednoduchá väčšina v siedmich regionálnych a federálnych komorách
Bulharsko	Parlament	22. marec 2008	Jednoduchá väčšina
Cyprus	Parlament	26. august 2008	Absolútna väčšina
Česká republika	Parlament	18. 2. 2009 – Snemovňa 6. máj 2009 – Senát 3. novembra 2009 - Prezident	Jednoduchá väčšina (ak nejde o prenos právomocí), inak 2/3 väčšina.
Dánsko	Parlament	29. máj 2008	Jednod. väčšina (za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny poslancov)
Estónsko	Parlament	23. september 2008	Jednoduchá väčšina
Fínsko	Parlament	30. september 2008	2/3 väčšina
Francúzsko	Parlament	7. február 2008	jednoduchá väčšina v oboch komorách a 3/5 v

²⁸⁶ Sarkozy: miniústava, nový Konvent: [online]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/sarkozy-miniustava-novy-konvent>.

			Kongrese
Grécko	Parlament	12. júna 2008	Jednoduchá väčšina
Holandsko	Parlament	11. september 2008	
Írsko	Referendum	12. júna 2008 – Neratifikovaná 2. októbra 2009-kladné referendum	Jednoduchá väčšina v parlamente a nadpolovičná väčšina voličov v referende.
Litva	Parlament	8. máj 2008	Jednoduchá väčšina
Lotyšsko	Parlament	8. máj 2008	Jednoduchá väčšina v dvoch čítaniach
Luxembursko	Parlament	21. júl 2008	Jednoduchá väčšina
Malta	Parlament	29. január 2008	Jednoduchá väčšina
Maďarsko	Parlament	17. december 2007	2/3 väčšina
Nemecko	Parlament	23. máj 2008 25. septembra - prezident	Jednoduchá väčšina v oboch komorách
Poľsko	Parlament	1. apríl 2008 10. októbra 2009 - prezident	Jednoduchá väčšina (ak nejde o prenos právomocí), inak 2/3 väčšina
Portugalsko	Parlament	17. jún 2008	Jednoduchá väčšina
Rakúsko	Parlament	9. Apríl 2008	2/3 väčšina v oboch komorách
Rumunsko	Parlament	4. február 2008	Jednoduchá väčšina
Slovensko	Parlament	10. Apríl 2008	3/5 väčšina
Slovinsko	Parlament	29. január 2008	2/3 väčšina

Španielsko	Parlament	8. október 2008	Absolútna väčšina v dolnej komore a jednoduchá väčšina v hornej komore
Švédsko	Parlament	21. novembra 2008	Jednoduchá väčšina
Taliansko	Parlament	31. júl 2008	Jednoduchá väčšina v oboch komorách
Veľká Británia	Parlament	19. jún 2009	Podpis Alžbety II.

Zdroj: <http://www.euractiv.sk/priebeh-ratifikacie-lisabonskej-zmluvy>.

Analýza procesu ratifikácií Lisabonskej zmluvy vo vybraných členských štátoch EÚ

Cieľom tejto časti je zhodnotenie a analýza priebehu ratifikačného procesu a stavu národných ratifikácií vo vybraných členských krajinách. Ratifikačný proces predstavuje formálnu stránku prijatia Lisabonskej zmluvy a konštitučnú zodpovednosť členských štátov EÚ. Z politologického hľadiska môžeme konštatovať, že fungovanie EÚ prebieha formou zastupiteľskej demokracie – na jednej strane verejnosť a na druhej strane politické orgány, resp. inštitúcie. Verejnosť, voliči si volia svojich zástupcov do Európskeho parlamentu, ktorí prijímajú rozhodnutia. Voliči sa zúčastňujú na slobodných voľbách, v ktorých môžu „vymeniť“ svojich zástupcov. Súčasná situácia je taká, že možno konštatovať, že ak je účasť vo voľbách masívna, to znamená vyjadrenie nespokojnosti k politickému systému, opakom je nízka účasť vyjadrená nezaujmom o dianie v spoločnosti. Bolo by zaujímavé sledovať ratifikácie v členských štátoch formou národných referend. V tomto prípade sa členské štáty, okrem Írska, rozhodli pre minimalizovanie verejného záujmu v prospech úspešného prijatia LZ.

Pri príprave textu ZÚE sa vyskúšala inovatívna metóda - Konvent, ktorý združoval zástupcov inštitúcií členských a kandidátskych krajín, európskych inštitúcií, regionálnej úrovne, a "občianskej spoločnosti" a firiem, ktorého zmyslom bola potreba demokratizovať európsky integračný proces a priblížiť ho ľuďom, čo bolo jedným z oficiálnych dôvodov prijímania ZÚE. Po stroskotaní ratifikačného procesu sa úroveň ambícií výrazne znížila. Lisabonská zmluva sa dohadovala tradičnou metódou medzivládnej konferencie a nebolo nijakým tajomstvom, že členské krajiny sa všade, kde to bude možné, pokúsia dokonca vyhnúť referendum.

Ako dôvod môžeme uviesť, zabezpečenie si istého priebehu schvaľovania potrebných právnych, legislatívnych dokumentov pre EÚ. Pri uplatňovaní, event. signovaní zmlúv, by mohli mať občania EÚ problémy, resp. výhrady k navrhovanému textu.

Zdá sa, že demokratický idealizmus musel ustúpiť politickému pragmatizmu. Európska únia potrebovala prijať novú zmluvu čo najskôr, a tak si nemohla dovoliť siahodlhé diskusie, ktoré by nový Konvent nepochybne sprevádzali. O to viac, že nič nezaručovalo, že dospejú ku konkrétnemu riešeniu. Okrem toho sa lídri členských krajín snažili čo najviac minimalizovať možnosť ďalšieho politického zlyhania. Nový text sa preto musel prijať čo najrýchlejšie a ratifikovať podľa možnosti bez "zbytočných priet'ahov".

Faktom však je, že ani Konvent, ani referendá nezaručujú, že prijatá zmluva je výsledkom vôle občanov EÚ. Zloženie Konventu v sebe odzrkadľovalo snahu o čo najväčšiu reprezentatívnosť. Skutočnú reprezentatívnosť však nezaručí len formálna účasť zástupcov všetkých skupín, považovaných za dôležité, ale najmä ich schopnosť artikulovať a presadzovať záujmy. Skúsenosti z Konventu 2002 - 2003 ukázali, že ju mali len dve skupiny jeho účastníkov. Prvou boli "ideologické

frakcie", organizované predovšetkým okolo európskych politických strán, ktoré mali vlastné predstavy o podobe dokumentu a presadzovali ich budovaním koalícií a kompromismi známymi z "klasickej" parlamentnej politiky. Druhou skupinou aktérov boli členské a kandidátske krajiny, reprezentované najmä vládami. Hoci sa v hlavných líniách často správali podľa ideologickej príslušnosti, v určitých bodoch sa s väčším či menším úspechom pokúšali presadzovať "národné záujmy". Diskusiu a jej výsledok tak koniec-koncov formovali aktéri takmer zhodní s tými, ktorí rozhodujú v rámci Medzivládnej konferencie.

Významnú úlohu v ratifikačnom procese zohrávajú rotujúce predsedníctva Rady. Na samitoch je najťažšie udržať i v detailoch práce budovanú rovnováhu. V Európskej únii, ktorá je tvorená 27 členskými suverénnymi štátmi, stačí málo a môže dôjsť k narušeniu stability. Ak bude udelená výnimka jednému, predpokladá sa, že si začnú pýtať určité výhody aj ostatní. Udržanie kompromisu, to je najdôležitejšie, dôležitú úlohu tu zohráva práve predsednícka krajina, v kľúčových otázkach premiér predsedajúcej krajiny. Značnú zásluhu má nemecké predsedníctvo, ktoré pripravilo podklady pre budúcu zmluvu. Počas portugalského predsedníctva v 2. polroku 2007 boli zapracované detaily zmluvy a v decembri 2007 bola zmluva slávnostne podpísaná. Týmto aktom sa začal ratifikačný proces, nasledovalo slovinské a francúzske predsedníctvo, počas ktorého sa uskutočnil do značnej miery úspešný schvaľovací proces LZ. Úspešnosť ratifikačného procesu závisí v nemalej miere aj od účinnej stratégie riadenia jednotlivých predsedníctiev Rady.

Členské štáty sú zoradené podľa dátumu signovania Lisabonskej zmluvy najvyššími predstaviteľmi, resp. ústavnými činiteľmi, v našom prípade prezidentmi jednotlivých krajín EÚ.

1. Nemecká spolková republika

Nemecko sa rozhodlo ratifikovať zmluvu parlamentom. Pri otázke, ako ratifikovať zmluvu, v krajine nebol dosiahnutý konsenzus. Nemecká ústava nepočíta s možnosťou právne záväzného národného referenda, a tak prípadná implementácia takéhoto referenda by si vyžadovala novelu ústavy. Na vypísanie referenda, ktoré má len konzultatívny charakter, stačí schválenie štandardného zákona. Verejná mienka bola do značnej miery naklonená ratifikácii zmluvy referendom.

Horná komora parlamentu (Bundesrat) 23. mája 2008 potrebnou dvojtretinovou väčšinou definitívne schválila Lisabonskú zmluvu. Zo šestnástich spolkových štátov sa vyslovilo v jej prospech pätnásť. Hlasovania sa zdržal iba jeden spolkový štát, a to Berlín so svojou koalíciou zo sociálnych demokratov (SPD) a Ľavice. Dolná komora nemeckého parlamentu (Bundestag) schválila reformnú zmluvu Európskej únie (EÚ) už v apríli 2008. Poslanci vtedy novú verziu euroústavy prijali pomerom hlasov 515 k 58.²⁸⁷ Nemecká Ľavicová strana trvala na tom, aby Lisabonskú zmluvu preskúmal Ústavný súd. Ľavičiarci totiž tvrdia, že zmluva je protiústavná. Vyhlásenie prichádza mesiac po tom, ako horná komora nemeckého parlamentu Bundesrat Lisabonskú zmluvu ratifikovala, dolná komora tak spravila už v apríli. Ľavičiarci vyhlasujú, že zmluva narúša princípy demokracie, zasahuje do práv poslancov nemeckého parlamentu a dáva priveľkú moc Európskej komisii na úkor Európskeho parlamentu a národných parlamentov. "*Táto nesprávna, bezduchá a militaristická zmluva ohrozuje existenciu Európskej únie,*" vyjadril sa jeden z predstaviteľov Ľavicovej strany.²⁸⁸

Napriek tomu, že obe komory nemeckého parlamentu Lisabonskú zmluvu schválili, prezident Horst Köhler ju nepodpísal v dôsledku posudzovania dokumentu Ústavným súdom. Pre nemecký Ústavný súd je dôležitá predovšetkým štátnosť, je to niečo, čo nemôže byť v podmienkach vývoja EÚ obmedzované resp. obetované. Štátnosťou rozumieme vlastnú vládu, čo predstavuje hlbokú tradíciu, ktorú európska integrácia nemôže prerušiť. Spolková vláda Nemecka musí brať do úvahy názor parlamentu, vzhľadom k EÚ nie je nijak viazaná. V Nemecku stále prebieha názor, že

²⁸⁷ Nemecko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete:

<http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/nemecko-ratifikovalo-lisabonsku-zmluvu>. 26. 5. 2008.

²⁸⁸ Nemecko: Ľavičiarci žiadajú o ústavné preskúmanie Lisabonskej zmluvy. In: Sme. 27. 6. 2008.

EÚ nie je spolkový štát, ale spolok, resp. združenie národných štátov. Preto majú vlády jednotlivých členských štátov väčšiu slobodu v rozhodovaní preto, že nejde o rozhodovanie vo vnútri federácie.²⁸⁹

Ako podmienku úspešnej ratifikácie si sudcovia ako aj podpredseda Ústavného súdu Andreas Vosskuhle z Karlsruhe stanovili, že sa musí posilniť pozícia nemeckého parlamentu voči EÚ.²⁹⁰ Aj keď LZ mala značnú podporu zákonodarcov, desiatka poslancov podala podnet na preskúmanie Zmluvy Ústavným súdom. Jedným z navrhovateľov bol napr. zástupca konzervatívnej bavorskej CSU Peter Gauweiler, ktorý sa obáva, že rozhodovacie orgány EÚ by mohli preniesť na seba ešte väčšiu moc. Ďalším z predstaviteľov podanej sťažnosti boli poslanci strany Die Linke, pochádzajúcich z radov sociálnych demokratov a postkomunistov. Ústavný súd rozhodol, že Lisabonská zmluva nie je v rozpore s nemeckou ústavou a nariadil vypracovať normy, ktoré by posilnili v rámci EÚ právomoci nemeckého parlamentu. Uvedené implementovanie normy naznačuje, akúsi nedostatočnú silu statusu národných parlamentov pri blokovaní rozhodnutí. Po úspešnom implementovaní noriem v Zbierke zákonov, ktoré udeľujú Spolkovej rade aj Spolkovému snemu rovnaké práva v otázkach EÚ, prezident Horst Köhler podpísal Lisabonskú zmluvu 25. septembra 2009.

2. Poľská republika

Poľská republika (skr. Poľsko) patrila spolu s Českom a Veľkou Britániou medzi krajiny, ktoré stáli pri presadzovaní výnimiek²⁹¹ k reformnej zmluve a pokúsili sa nanovo otvoriť diskusiu o kľúčových otázkach. Poľský parlament napokon po presadení výnimiek ratifikoval Lisabonskú zmluvu 1. apríla 2008 a tým sa otvorila cesta pre reformy 27-člennej EÚ, keďže Poľsko ratifikáciu zmluvy odkladalo. 384 zákonodarcov podporilo návrh zákona liberálnej vlády, ktorý oprávňoval prezidenta Lecha Kaczyńskiego podpísať Lisabonskú zmluvu. 56 poslancov hlasovalo proti a dvanásť sa zdržali hlasovania. Parlamentnému hlasovaniu predchádzala dohoda medzi vládou a prezidentom, ktorá ukončila niekoľkotýždňové spory v súvislosti s požiadavkami opozície, aby bola dodatočnými opatreniami zaručená zvrchovanosť Poľska v rámci EÚ.

Okrem Česka malo pochybnosti o Lisabonskej zmluve aj Poľsko. Lisabonská zmluva úspešne prešla ratifikačným procesom v národnom parlamente, avšak Lisabonskú zmluvu nepodpísal prezident Lech Kaczyński. Ako dôvod uviedol, že nemá zmysel ratifikovať Lisabonskú zmluvu, pokiaľ zmluvu neratifikuje Írsko. Domnievame sa, že hlavný dôvod mohol súvisieť nie so samotnou Lisabonskou zmluvou, ale bol prostriedkom na zachovanie poľských lodeníc. Poľský senátor Krzysztof Zaremba vyhlásil, „že ak bude Európska komisia trvať na zatvorení spomínaných lodeníc v Gdansku, Gdyni a Szczecini, zmluvu prezident nepodpíše. Podľa senátora Zaremba intervenovali na zatvorení lodeníc a následného uvedenia do bankrotu, nemeckí a francúzski lobisti. Poľské lodenice sú konkurentmi pre nemecký trh v Rostocku a Straslunde ako aj pre francúzsku vládu, ktorá má záujem realizovať obchody v rámci budovania lodeníc s Južnou Kóreou.

Ďalšie pokračovanie existencie lodeníc spočívalo v štátnej subvencii a v podpore Európskej komisie. Avšak, Európska komisia ako exekutívny orgán EÚ, mala rozhodnúť o tom, či Poľsko neporušilo pravidlá pre štátnu pomoc. Vrátiť dotáciu v hodnote približne 1 miliardy EUR by dostalo do konkurzu Gdynské, Gdanské a Szczecinské lodenice. Európska komisia prevzala

²⁸⁹ Spojené štáty evropské? To nikdy! In: Hospodárske noviny. Rozhovor s bývalým nemeckým ústavným sudcom Paulom Kirchhofom, zo dňa 13. – 15. 2. 2009.

²⁹⁰ „Lisabon“ prešiel, ale jen podmínečně. In: Hospodárske noviny. 1. 6. 2009.

²⁹¹ Medzi výnimky, ktoré presadzovali uvedené krajiny môžeme zaradiť: záväznosť Charty základných práv EÚ sa nebude vzťahovať na Poľsko, Veľkú Britániu, a Česko žiadalo zrušenie postu „ministra zahraničných vecí EÚ“ – túto výnimku sa Česku nepodarilo presadiť, vytvára sa funkcia vysokého predstaviteľa pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku. Poľsko žiadalo zmenu v systéme hlasovania v EÚ, dosiahlo kompromis v prístupí na nové hlasovanie – tzv. väčšinové, s možnosťou oddialiť hlasovanie o tri roky – tzv. prechodné obdobie.

informácie od poľskej vlády ohľadom reštrukturalizácie lodeníc a zaviazala sa ich posúdiť v čo najkratšom časovom horizonte, čo by mohlo ovplyvniť ich konečné rozhodnutie.

Podľa pravidiel EÚ, vlády môžu poskytnúť finančnú pomoc firmám, ktoré majú existenčné problémy iba v takom prípade, ak hotovosť, resp. subvencia je doplnená plánmi, v ktorých by boli spoločnosti schopné v dlhodobom časovom horizonte expandovať. Tie plány sa zvyčajne odzrkadlia v znížení výrobných kapacít. Donald Tusk uviedol, „že bude apelovať na zasadnutí Európskej rady, ak Komisia odmietne ich plány. Avšak, 27-členských štátov EÚ mali jednoducho schváliť štátnu pomoc pre poľské lodenice.“²⁹² Napriek tomu sa situácia vyriešila v prospech Poľska splnením schvaľovacieho procesu v ER. Uvedená situácia mohla byť jedna z príčin, prečo Lech Kaczyński odmietal podpísať Lisabonskú zmluvu.

Ratifikovaný návrh musela ešte formálne potvrdiť horná komora parlamentu. Spôsob ratifikácie Lisabonskej zmluvy bol v Poľsku neistý. Opozičná strana Právo a spravodlivosť pod vedením Jaroslawa Kaczynského požadovala ratifikáciu s preambulou, ktorá by garantovala krajine zvrchovanosť nad najdôležitejšími rozhodnutiami EÚ.²⁹³

Zmluva bola podpísaná 10. októbra 2009 prezidentom Lechom Kaczyńskim, ktorý podmieňoval signovanie dokumentu schválením zmluvy v Írsku. „Zdôraznil, že Varšava pri rokovaní o dokumente dosiahla to, čo požadovala. Zmluvu označil za zmenu kvality v Európskej únii, ktorú charakterizoval ako "úžasný experiment v dejinách ľudstva". Súčasne vyjadril nádej, že únia bude pôsobiť po schválení dokumentu efektívnejšie.“²⁹⁴

3. Česká republika

Český premiér Mirek Topolánek (za stranu ODS), ktorý podal demisiu počas českého predsedníctva v prvej polovici roku 2009, ako jediný odmietol pokračovať v presadzovaní Lisabonskej zmluvy. V Česku sa však Senát v apríli 2008 rozhodol požiadať Ústavný súd o preskúmanie súladu Lisabonskej zmluvy s Českou ústavou. *"Ja určite nebudem nikoho nútiť, aby hlasoval pre alebo proti. Pravdou je, ak by k ratifikácii prišlo teraz, tak nevsadím na české "ano" ani sto korún,"* hovoril Topolánek.²⁹⁵

Rozhodnutie, či pokračovať v jeho prijatí alebo nie, bol podaný návrh na preskúmanie LZ Ústavným súdom ČR, či zmluva neporušuje ústavu Českej republiky. Ústavný súd rozhodol, že nie je v rozpore s Ústavou ČR, v takomto prípade sa mohla Lisabonská zmluva ratifikovať v schvaľovacom procese v národnom parlamente. 18. februára 2009 ratifikovala Snemovňa ČR Lisabonskú zmluvu. Za prijatie zmluvy hlasovalo 125 poslancov a proti bolo 61 poslancov. Obdobný proces sa uskutočnil v parlamentnej Snemovni 6. mája 2009. Z celkového počtu 79 poslancov Snemovne ČR, hlasovalo za zmluvu 54 a proti bolo 20 poslancov, ostatní poslanci sa zdržali hlasovania.²⁹⁶ Konečný akt mal byť zavŕšený podpisom prezidenta.

Podobné rozhodnutie, aké bolo prijaté v Nemecku po vyslovení súhlasu Ústavného súdu k Lisabonskej zmluve, prijali aj českí poslanci, ktorí prijali viazaný mandát, zaručujúci, že vláda bez súhlasu poslancov a senátorov nemôže preniesť právomoci na EÚ. Text Lisabonskej zmluvy sa opäť ocitol na Ústavnom súde, ako sťažnosť na LZ, a to prostredníctvom skupiny senátorov. Jedným z iniciátorov predkladania sťažnosti bol senátor ODS Jiří Pospíšil, ktorý žiadal o preskúmanie komplexného materiálu LZ, a nielen jej určitých častí. J. Pospíšil argumentoval svoje

²⁹² Polish shipyard workers rally, fearing bankruptcy. [online] Dostupné na internete: <http://www.reuters.com/article/idUSMOL16038120080711>. 11. júla 2008.

²⁹³ Poľsko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/poliaci-ratifikovali-lisabonsku-zmluvu.2.4.2008>.

²⁹⁴ Poľský prezident podpísal Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete: <http://dnes.atlas.sk/svet/eu-a-europa/598533/polsky-prezident-podpisal-lisabonsku-zmluvu>.

²⁹⁵ Lisabonska smlouva na Ústavním sude. [online] Dostupné na internete: http://euracti.cz/budoucnost_eu.

²⁹⁶ Českí poslanci schválili Lisabonskú zmluvu. In: Národná obroda. 18. 2. 2009.

stanovisko neurčitou zmluvu, že rozhodnutia nemôžu byť v rozpore s EÚ a tým, že je a čo nie je v rozpore, v konečnom dôsledku rozhodujú inštitúcie EÚ.²⁹⁷

Česká republika bola predsedajúcim štátom EÚ, ktorá viedla negociačné rokovania, keďže od januára 2009 predsedala Únii. Eminentnou snahou českého predsedníctva bolo minimalizovať dopady hospodárskej krízy v EÚ, zníženie energetickej závislosti od Ruska, približovanie EÚ k balkánskym krajinám, zredukovanie byrokracie a hľadanie ďalších potenciálnych obchodných partnerov v oblasti energetických zdrojov. Lisabonská zmluva sa tak stala okrajovou témou na samitoch, avšak jej význam a zmysel zotrváva. Podľa V. Klauza LZ obmedzuje zvrchovanosť Česka, a to takým spôsobom, že presúva právomoci na inštitúcie EÚ. Môžeme konštatovať, že už v Maastrichtskej zmluve bolo uvedené, že Nemci, Francúzi a ostatné „pôvodné členské štáty“ a teraz aj novoprijaté členské štáty, ako Slovensko, či Česko budú vládnuť samé, ale veľa záležitostí budú riešiť spoločne, preto nastáva presúvanie právomoci do „Bruselu“.

Neschválenie Lisabonskej zmluvy v Írsku považuje prezident ČR Václav Klaus, ktorý je známy euroskeptik, za pozitívum, a presadzuje zastavenie ratifikačného procesu, „Lisabonská zmluva je už mŕtva“.²⁹⁸ Keďže bola LZ podrobená analýze Ústavným súdom, tým sa proces ratifikácie v Českej republike spomalil. Senát uviedol 6 oblastí zmluvy na preskúmanie Ústavným súdom.²⁹⁹ Ústavný súd rozhodol, že nie je v rozpore s Ústavou ČR, v takomto prípade Lisabonská zmluva mohla naštartovať proces ratifikácie v národnom parlamente. Aj keď sa predpokladalo, že to nebude jednoduchý proces, keďže ODS a väčšina v Senáte bola v zásade proti ratifikácii Lisabonskej zmluvy a výrok Ústavného súdu ich rozhodovanie neovplyvnil. Ak ratifikačný proces skončí úspešne pre Lisabonskú zmluvu, prezident Václav Klaus, ako hlava štátu, ktorý má posledné slovo pri podpisovaní medzinárodných zmlúv, akou je aj Lisabonská zmluva, mal by ju podpísať. Avšak, Lisabonská zmluva bola úspešne ratifikovaná v oboch komorách, zmluva sa opäť začala posudzovať na Ústavnom súde ČR, či je v súlade s Ústavou ČR. Lisabonská zmluva sa analyzovala ako celok, a nie, ako tomu bolo v predchádzajúcom konaní, kde sa posudzovali iba niektoré časti zmluvy. Vyskytli sa aj také názory zo strany frakcie zelených v Európskom parlamente, že pokiaľ bude Česko komplikovať ratifikovanie zmluvy, môže prísť o jeden z dôležitých postojov v EK, a to post eurokomisára. Strata pozície eurokomisára je málo pravdepodobná, keďže o počte členov Komisie rozhodujú všetky členské štáty.

Ústavný súd ČR sa po druhýkrát zaoberal posudzovaním zlučiteľnosti reformnej zmluvy s českou ústavou na podnet sťažnosti podanej 17 senátormi ČR. Namietali, že Lisabonskou zmluvou bude možné spätne meniť a prispôbovať zákony prostredníctvom Úradného vestníka EÚ. Musíme konštatovať, že akékoľvek úpravy je možné realizovať len so súhlasom všetkých členských štátov a zmluva nie je uložená v Úradnom vestníku ako sa domnievali českí senátori, ale v Zbierke medzinárodných zmlúv. Ústavný súd komplexne posúdil zlučiteľnosť s daným dokumentom a rozhodol 25. novembra 2009, že je v súlade s českým právnym systémom. Okrem toho vyniesol verdikt ohľadom zákona, ktorý sa týkal tzv. viazaného mandátu. Ide o to, že česká vláda môže preniesť ďalšie kompetencie na inštitúcie EÚ iba vtedy, ak s tým súhlasia obe parlamentné komory. K tomuto súhlasu bude stačiť nadpolovičná väčšina, čo je podľa „antilisabonskej“ skupiny protiústavné. Daný akt si vyžaduje konsenzus trojpäťinovej väčšiny, čo však z pohľadu Ústavného súdu nie je dôvod na zmenu hlasovania. Z Ústavy ČR vyplýva, že ak Ústavný súd schváli LZ, resp. potvrdí, že nie je v rozpore s ústavnými princípmi ČR, prezident ju musí podpísať, ale nie je stanovená lehota, dokedy. Prezident Českej republiky Václav Klaus vyhlásil, že bude posledný v EÚ, ktorý podpíše LZ. Po verdikte súdu Václav Klaus podmieňoval signovanie zmluvy udelením výnimky z Charty základných práv EÚ, ktorá sa vzťahuje na Poľsko a Veľkú Britániu.

Podľa jedného z popredných českých odborníkov na európske právo Iva Šlosarčíka z Karlovej univerzity, prijatím Charty základných práv Únie Česi nijaké nové práva získať nemali. Len by sa im rozšíril okruh súdov, na ktorých sa môžu charty domáhať. Čo v podstate podľa neho

²⁹⁷ Češi napadnou smlouvu. Klaus si počká. In: Hospodářské noviny. 1. 7. 2009.

²⁹⁸ Evropa hledá odpověď na irské ne. In: Hospodářské noviny, 17. 6. 2008.

²⁹⁹ Napr. presúvanie právomoci do Bruselu, spôsob rozhodovania v Rade EÚ, strata práva veta vo viacerých oblastiach, Charta základných práv EÚ.

znamená „dobrý obchod pre Česko“.³⁰⁰ Na druhej strane bude ťažšie hájiť práva pred Európskym súdnym dvorom, ktoré vyplývajú z Charty, ako sú napr. sociálne práva, občianske, politické a ekonomické práva. Ako príklad môžeme uviesť spor podnikateľa so všeobecným úradom, ktorý by sa mohol domáhať práva vyplývajúceho z Charty, pokiaľ by platila v ČR. Hlavným dôvodom uplatnenia tejto výnimky je vyhnutie sa sporom v otázkach Benešových dekrétov³⁰¹, ktoré znemožňujú ľuďom odsunutým po druhej svetovej vojne žiadať o odškodnenie na európskom súde, uviedol V. Klaus.³⁰² Súdny dvor EÚ by mohol na základe Charty preskúmať povojnové Benešove dekréty a označiť ich za protiprávne, čo takmer väčšina českých politikov, okrem komunistov, odborníci a Ústavný súd považujú za vylúčené.

Na udelenie výnimky pre Česko boli vznesené z maďarskej vlády, v zastúpení premiéra Gordona Bajnaia tri požiadavky. Prvou bolo, aby znenie dodatku k Lisabonskej zmluve, ktorej súčasťou je charta, neobsahoval odkaz na kontroverzné Benešove dekréty. Možnosť ich napadnutia bola pritom deklarovaným dôvodom, pre ktorý český prezident Václav Klaus výnimku požadoval. Ďalšími požiadavkami Maďarska bolo, aby výnimka nepripravila o nijaké práva občanov krajín, kde žije väčšia maďarská minorita, a obsahovala výzvu na čo najskoršiu implementáciu Lisabonskej zmluvy.

Na samite, ktorý sa uskutočnil 29. – 30. októbra 2009 bola udelená výnimka pre Českú republiku s dôrazom na akceptovanie požiadaviek zo strany Maďarska. Udelená výnimka by sa mohla implementovať ako dodatok v prístupovej zmluve s Chorvátskom. Výnimka sa bude odborne menovať „Protokol o aplikácii charty“, v ktorej bude uvedené, že pre Českú republiku Charta neplatí. Tým by sa predišlo opätovnému ratifikovaniu Lisabonskej zmluvy. 3. novembra 2009 Václav Klaus podpísal Lisabonskú zmluvu aj napriek tomu, že nesúhlasí so záverečným rozhodnutím Ústavného súdu ČR a že Lisabonská zmluva obmedzuje suverenitu ČR. Pričom V. Klaus podpísal (resp. s ňou súhlasil) ešte v roku 1996 ako premiér ČR prihlášku do EÚ pod vetu, že vláda ČR dospela k záveru, „že v modernom európskom vývoji je výmena časti vlastnej suverenity za zdieľaný podiel na suverenitu nadštátnu a na spoluzodpovednosti nevyhnutelná ako pre prospech vlastnej krajiny, tak i celej Európy“.³⁰³ Týmto krokom bol zavŕšený proces ratifikácie Lisabonskej zmluvy. Uvedenú kapitolu si dovoľime ukončiť citátom bývalého prezidenta ČR Václava Havla. „Cítim sa Európanom, čo neznamená, že prestávam byť Čechom. Je to práve naopak: ako som Čechom som i Európanom. Poeticky hovorím, že Európa je vlast' našich vlastí“.³⁰⁴

³⁰⁰ ŠLOSARČÍK, I.: Listina práv? To je potíž. In: Hospodářské noviny, 15. októbra 2009.

³⁰¹ Benešove dekréty po druhej svetovej vojne okrem iného upravovali vyvlastnenie majetku ľudí, ktorých odsunuli z vtedajšieho Československa. Išlo najmä o obyvateľov nemeckej národnosti, ale aj maďarskej menšiny z juhu Slovenska. Existujú obavy, že na základe charty EÚ by sa ľudia, ktorí prišli o majetok, mohli obrátiť na európske inštitúcie so žiadosťou o jeho vrátenie.

³⁰² DOSTÁL, O.: Klausov boj o Lisabon a slávne Ficovo víťazstvo. [online] Dostupné na internete: <http://www.inland.sk/publicistika/klausov-boj-o-lisabon-a-slavne-ficovo-vitazstvo.html>. In:

³⁰³ Eh, M.: Lisabonská smlouva. In: Hospodářské noviny zo dňa 15. októbra 2009.

³⁰⁴ Havlův projev v Bruselu k 20. výročí pádu komunismu, zo dňa 11. 11. 2009. [online] Dostupné na internete: http://zpravy.idnes.cz/dokument-havlův-projev-v-bruselu-k-20-vyroci-padu-komunismu-p4c-zahranicni.asp?c=A091111_164843_zahranicni_bt看

ZÁVER

Zmluva, ktorá bola predmetom posudzovania na jednotlivých Ústavných súdoch nie je v rozpore s ústavami vyššie uvedených členských štátov. Ratifikačný proces bol tak úspešne zavŕšený 27 členskými štátmi EÚ v novembri 2009, čím Lisabonská zmluva nadobudla platnosť 1. decembra 2009. Zmluvou sa posilnia základy a princípy, na ktorých je Únia vybudovaná a ktoré predstavujú efektívny nástroj pre bezpečnosť, celkový rozmach a politický vplyv malých ako aj veľkých členských štátov EÚ.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. DOSTÁL, O.: Klausov boj o Lisabon a slávne Ficovo víťazstvo. [online] Dostupné na internete. <http://www.inland.sk/publicistika/klausov-boj-o-lisabon-a-slavne-ficovo-vitazstvo.html>.
2. EH, M.: Lisabonská smlouva. In: Hospodárske noviny zo dňa 15. októbra 2009
3. Francúzsko schválilo Lisabonskú zmluvu, Barroso to ocenil: [online]. Dostupné na internete <http://dnes.atlas.sk/zo-sveta/169285/>.
4. Havlův projev v Bruselu k 20. výročiu pádu komunizmu, zo dňa 11. 11. 2009. [online] Dostupné na internete: http://zpravy.idnes.cz/dokument-havluv-projev-v-bruselu-k-20-vyroci-padu-komunizmu-p4c-zahranicni.asp?c=A091111_164843_zahranicni_btw.
5. KRIEGER, J.: Oxfordský slovník světové politiky. Praha : Ottovo nakladatelství s. r. o., 2000. ISBN 80-7181-463-6.
6. "Lisabon" prošel, ale jen podmínečně. In: Hospodárske noviny. 1. 6. 2009.
7. Nemecko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/nemecko-ratifikovalo-lisabonsku-zmluvu.26.5.2008>.
8. Nemecko: Lavičiari žiadajú o ústavné preskúmanie Lisabonskej zmluvy. In: Sme. 27. 6. 2008.
9. Polish shipyard workers rally, fearing bankruptcy. [online] Dostupné na internete: <http://www.reuters.com/article/idUSMOL160381200807>. 11. 11. júla 2008.
10. Poľsko ratifikovalo Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/poliaci-ratifikovali-lisabonsku-zmluvu.2.4.2008>.
11. Poľský prezident podpísal Lisabonskú zmluvu. [online] Dostupné na internete: <http://dnes.atlas.sk/svet/eu-a-europa/598533/polsky-prezident-podpisal-lisabonsku-zmluvu>.
12. SARKOZY: miniústava, nový Konvent: [online]. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/buducnost-eu/clanok/sarkozy-miniustava-novy-konvent>.
13. ŠLOSARČÍK, I.: Listina práv? To je potíž. In: Hospodárske noviny, 15. októbra 2009.
14. Spojené štáty evropské? To nikdy! In: Hospodárske noviny. Rozhovor s bývalým nemeckým ústavným sudcom Paulom Kirchhofom. 13. – 15. 2. 2009.

KONTAKT

Mgr. Adriana Újová
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: ujova@euba.sk

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník VII., 2/2009.

Hlavná redaktorka: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Redakčná rada: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, Csc.
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.
prof. Ing. Dana Zdražilová, CSc.